

ISBN 978-617-7132-97-3

2019

FÉNYEK ÉS ÁRNYAK

KÁRPÁTALJA NYELVI TÁJKÉPÉBŐL

FÉNYEK ÉS ÁRNYAK

Csernicskó István

A kötet a ma Kárpátaljaként ismert régió nyelvi tájképét vizsgálja nyelvpolitikai kontextusba ágyazva. A kiadvány nem a régió nyelvi tájképének teljes és részletes leírása, hanem olyan tanulmányok gyűjteménye, amelyek szorosan kapcsolódnak a nyelvpolitika és a nyelvi tájkép témaköréhez. A kötet adalékokkal szolgál a régióban zajló nyelvi és nyelvpolitikai folyamatok megértéséhez, a nyelvpolitika mögött meghúzódó nyelvi ideológiák feltárásához, elősegíti a nyelv és identitás viszonyainak kibogozását, és szélesebb rálátást biztosít a nyelvi alapú konfliktusokra is. A szerző a nyelvi tájképet dinamikus változó folyamatként mutatja be.

CSERNICKÓ ISTVÁN

FÉNYEK ÉS ÁRNYAK

Kárpátalja nyelvi tájképéből

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont

Csernicskó István

FÉNYEK ÉS ÁRNYAK
Kárpátalja nyelvi tájképéből

Autdor-Shark
Ungvár, 2019

УДК 81'27

Ч – 62

A kötet a ma Kárpátaljaként ismert régió nyelvi tájképét vizsgálja nyelvpolitikai kontextusba ágyazva. A kiadvány nem Kárpátalja nyelvi tájképének teljes és részletes leírása, hanem olyan tanulmányok gyűjteménye, amelyek szorosan kapcsolódnak a nyelvpolitika és a nyelvi tájkép témaköréhez. A nyelvi tájkép vizsgálata a nyelv identitáskifejező és szimbolikus szerepének egyik vizsgálati módszere. A nyelvi tájkép vizsgálata révén közelebb juthatunk a nyelvpolitikai törekvések alaposabb megismeréséhez, a nyelvpolitika mögött meghúzódó nyelvi ideológiák feltárásához. A kötet hasznos adalékokkal szolgál a régióban zajló nyelvi és nyelvpolitikai folyamatok jobb megértéséhez, elősegíti a nyelv és identitás viszonyainak feltárását, és szélesebb rálátást biztosít a nyelvi alapú konfliktusokra is, hiszen a nyelvi tájképben megjelenő nyelveknek a kommunikatív funkciójuk mellett szimbolikus jelentőségük is van. A kötet a nyelvi tájképet dinamikusan változó folyamatként mutatja be.

Lektorálta:

dr. habil. NÁDOR ORSOLYA

Károli Gáspár Református Egyetem (Budapest) – Comenius Egyetem (Pozsony)

dr. SZOTÁK SZILVIA

Imre Samu Nyelvi Intézet (Felsőőr) – OFFI Zrt. (Budapest)

A kiadvány megjelenését a *MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA* támogatta.

A kézirat 2018-ban elnyerte a „GENIUS” Jótékonyági Alapítvány Soós Kálmán Ösztöndíjpályázat jegyzettámogatási ösztöndíját.

Borító: *Márku Anita*

Tördelés és szerkesztés: *Tóth-Orosz Enikő*

ISBN 978-617-7132-97-3

© CSERNICKSKÓ ISTVÁN, 2019

Tartalom

Előszó helyett	7
1. A nyelvi tájkép történeti szempontú elemzése: nyelvpolitika és nyelvideológiák a papírpénzeken	13
2. A változás megragadása a nyelvi tájképben: Kárpátalja példája	41
3. A szovjet Kárpátalja nyelvi tájképe	58
4. Az állam alatti szint szerepe a nyelvi tájkép és a nyelvpolitika alakításában	113
5. Nyelv, gazdaság, társadalom: globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében	124
6. Szeparatizmus vagy valami más? A kisebbségi nyelvek és/vagy regionális nyelvváltozatok átértékelése	160
7. „A múltat végképp eltörölni”, avagy ideológiai csata a nevek frontján a 21. századi Ukrajnában	189
Utószó helyett	206
Irodalom	209
A kötetben szereplő fotók forrása	232
A kötetben közölt írások első megjelenésének helye	238

Előszó helyett

Az évszázadok óta etnikailag és nyelvileg heterogén (vö. Kocsis–Tátrai szerk. 2015), ma Kárpátaljaként ismert régió száz évvel ezelőtt még sem földrajzi, sem adminisztratív, sem geopolitikai alakulatként nem létezett; területe a 20. század folyamán több államhoz tartozott (1. táblázat). Ebben a kötetben ennek a régiónak a nyelvi tájképét vizsgáljuk nyelvpolitikai kontextusba ágyazva. Nem Kárpátalja nyelvi tájképének teljes és részletes leírása ez a könyv, hanem olyan esettanulmányok gyűjteménye, amelyek mindegyike kapcsolódik a nyelvpolitika és a nyelvi tájkép témaköréhez.

A nyelvi tájképre (Linguistic Landscape) irányuló kutatások elsősorban azt vizsgálják, hogyan jelenik meg a nyelv a közterületen, a nyilvános térben (Gorter 2006b, 2017). Az első hullám Landry és Bourhis (1997) munkájával indult, és főként kvantitatív módszereket alkalmazva elsősorban arra összpontosított, amit Shohamy és Ben-Rafael (2015: 1) úgy jellemezett: „a nyilvános térben megjelenő nyelvek jelenlétének, képviselésének, jelentésének értelmezése”. A nyelvi tájkép kezdeti kutatásának hiányosságai kezelésére Jaworski és Thurlow (2010) bevezették a szemiotikai tájkép fogalmát, és a közterületeken jelen lévő jelek szélesebb szemiotikai elemzésére helyezték a hangsúlyt (Pennycook 2017: 270).

A nyelvi tájképre irányuló kutatások elméleti alapkérdéséről már magyarul is számos összefoglaló jelent meg (Bátyi 2014, Bartha–Laihonen–Szabó 2013, 2015, Holecz–Bartha–Varjasi 2016, Laihonen 2011, 2012, Laihonen–Csernicskó 2017, Gorter 2017, Szabó 2017 stb.), disszertációk érintik a témakört (például Szoták 2016, Pachné Heltai 2017), ezért a nyelvi tájkép fogalmának részletes ismertetésétől, a téma kutatástörténetének és alapvető módszertani dilemmáinak áttekintésétől eltekintek. A nemzetközi szakirodalomban fokozatosan szélesedik a nyelvi tájképre irányuló kutatások témaköre, és a fogalom értelmezése is egyre bővül: ma már részének tekintik a dokumentumokban, hivatali úrlapokon, névjegykártyákon megjelenő nyelveket éppúgy, mint például a termékek címkézését (Backhaus 2006, Laihonen 2012: 27–28, Shohamy–Waksman 2009, Shohamy–Gorter 2009: 1–2). A viszonylag új kutatási irány alapfogalmaként megjelent nyelvi tájképet a nyelvpolitika tükröződésének, egyfajta nyilvános kifejeződésének tartják (Shohamy 2006: 112, 2015; Spolsky 2004: 5). Dal Negro (2009: 206) szerint „a nyelvi tájkép azonnal láthatóvá teszi a nyelvpolitikát”. Ez elsősorban annak a következménye, hogy a nyelvi tájképben megjelenő nyelvek szimbolikus funkcióval bírnak.

Már az első ide vonatkozó kutatások két alapfunkciót tulajdonítottak a nyilvánosságban megjelenő feliratoknak: *kommunikatív* és *szimbolikus* jelentést. A kommunikatív funkció egyértelmű: azért írnak ki valamit, hogy az emberek felé információt közvetítsenek. A szigorúan kommunikatív funkciójú feliratok esetében az a célszerű, hogy azon a nyelve(ke)n írják a közlendő információkat a táblák, feliratok készítői, amely(ek)en elérhetik a megcélzott közönséget, vagyis azo(ko)n a nyelve(ke)n, amely(ek)ről feltételezték, hogy az(oka)t értik a potenciális olvasók. A szimbolikus feliratok célja több, mint az információ eljuttatása az olvasóhoz. A szimbolikus feliratok az alapinformációkhoz képest valamilyen többletjelentést is hordoznak. A szimbolikus funkció az európai nemzeti romantika

és a nemzetállami eszme terjedése idején minden korábbinál nagyobb szerephez jutott. Akkortól kezdve fokozatosan terjedt el Európában, hogy a mindenkori uralkodó állam-nemzet nyelvét tükrözték a hivatalos jellegű, a kereskedelmi, de még a civil és valamelyest az egyházi szférában megjelenő nyilvános feliratok is.

Ebben a kötetben azzal próbálkozom, hogy – a lehetőségekhez és a rendelkezésre álló forrásokhoz mérten – a nyelvpolitika elméleti keretein belül mutassam be Kárpátalja nyelvi tájképének bizonyos vetületeit. Az, hogy milyen nyelvek és hogyan jelenhetnek, illetve jelennek meg a tágon értelmezett nyelvi tájképben, jelzi az adott állam nyelvpolitikai törekvéseit, valamint információkat szolgáltat a hatalom nyelvi attitűdjéről, ideológiáiról (Kroskriya 2000, Blommaert 2006: 244).

„A nyelvek sem nem természetesen, sem nem semlegesek. A történelem, a politika és a gazdaság összefüggésében való elemzésük elengedhetetlen a világ jobb megértéséhez, amelyben élünk, beleértve Közép-Európát is” – írja Kamusella (2015: 101). A nyelvi tájkép vizsgálata a nyelv identitáskifejező és szimbolikus szerepének egyik vizsgálati módszere. A nyelvi tájkép vizsgálata révén közelebb juthatunk a nyelvpolitikai törekvések alaposabb megismeréséhez, a nyelvpolitika mögött meghúzódó nyelvi ideológiák feltárásához (Shohamy 2015). Abban bízom, hogy az itt bemutatott esettanulmányok hasznos adalékokkal szolgálnak a nyelvi és nyelvpolitikai folyamatok jobb megértéséhez, elősegítik a nyelv és identitás viszonyainak feltárását, és szélesebb rálátást biztosítanak a nyelvi alapú konfliktusokra is. Abból indulok tehát ki, hogy a nyelvi tájképben megjelenő nyelveknek a kommunikatív funkciójuk mellett szimbolikus jelentőségük is van. Azt szeretném bemutatni, hogy a klasszikus nyelvpolitikai elemzéseket jól kiegészítheti, árnyalhatja a nyelvi tájkép kutatása.

Ahelyett, hogy kritika nélkül, természetesen adottként fogadnám el az Európában a 18. század vége óta uralkodó *egy nemzet – egy állam – egy nyelv* ideológiát – annak számos kísérő mítoszával (például hogy a többnyelvűség „fenyegeti” az állam egységét és stabilitását, vagy hogy a társadalmi mobilitást elősegíti a kisebbségi nyelvekről való lemondás, és a kisebbségi nyelvek kevésbé értékesek stb.; lásd Ricento 2006b) –, a kutatás során megvizsgálom, hogy a mai Kárpátalján használatos nyelvek hol helyezkednek el a hatalmat birtokló elit által mesterségesen kialakított „jó, hasznos, értékes” versus „rossz, haszontalan, értéktelen” viszonylatban.

Bochmann (1999: 26–28) szerint a nyelvpolitika „egy társadalmi közösség kommunikációs gyakorlatának szabályozása egy olyan csoport által, amely nyelvi és kulturális hegemoniával rendelkezik, illetve ennek elérésére törekszik. (...) A nyelvpolitika, mint a politika minden más fajtája, (...) bizonyos csoportok/rétegek/osztályok érdekeinek van alárendelve” (Bochmann 1999: 28–31). May (2006: 255–256) amellel érvel, hogy a nyelvpolitika kutatásában szélesebb társadalmi-történeti, társadalompolitikai megközelítésre van szükség, mert a nyelvet túl gyakran vizsgálták és kutatják ma is elkülönítve a társadalmi, politikai és történeti viszonyoktól. „Ez a nyelvtörténeti, apolitikus megközelítés a szociolingvisztika egyik jellemzője is volt” – mondja May, majd kijelenti: „ésszerűen elvárható, hogy a nyelvpolitikák és gyakorlatok bármely elemének elemzése kritikusan vegyen részt a szélesebb társadalmi és politikai körülmények – és főleg az őket alakító történelmi előzmények – értékelésében”.

1. táblázat. A régió politikai-közigazgatási státusa 1867–2011 között

Állami hovatartozás	Időszak	A régió megnevezése	A régió hovatartozását befolyásoló nemzetközi szerződések	A régió státusa
Magyar Királyság (az Osztrák–Magyar Monarchián belül)	1867–1918	Nincs saját megnevezése (Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegye illetve Szatmár és Szabolcs megye néhány községe)	1867. évi szerződés (kiegyezés) az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttéről.	Földrajzi és közigazgatási értelemben nem egységes régió; a Monarchián belül társország Magyar Királyság négy önálló vármegyéje.
(első) Csehszlovák Köztársaság	1919–1938	Podkarpatszka Rusz (Podkarpatská Rus, Подкарпатська Русь), Ruszinszko	Saint-Germaini szerződés (1919.IX.10.), Trianoni békeszerződés (1920.VI.4.).	Korlátozott jogkörű, csak elméletben létező autonómia.
(második) Cseh–Szlovák Köztársaság	1938–1939	Podkarpatszka Rusz (Podkarpatská Rus, Подкарпатська Русь), Ruszinszko	Első bécsi döntés (1938.XI.2.).	Autonóm terület a föderatív Cseh–Szlovákián belül (az első bécsi döntéssel Magyarországhoz 1938-ban visszacsatolt déli területekre nem terjedt ki).
Kárpáti Ukrajna	1939. III. 14–15.	Kárpáti Ukrajna (Карпатська Україна)	Katonai akció (1939.III.14–18.).	Magát függetlennek kikiáltó, ám a nemzetközi közvélemény által el nem ismert miniállam.
Magyar Királyság	1939–1944	Kárpátaljai Kormányzóság	Első bécsi döntés (1938.XI.2.). Katonai akció (1939.III.14–18.), második bécsi döntés (1940.VIII.30.).	„Ideiglenes” központi igazgatás az autonóm státus megadásáig (a Kárpátaljai Vajdaságnak nevezett ruszin autonómia nem jött létre).
Kárpátontúli Ukrajna	1944. XI. 26.–1946. I. 22.	Kárpátontúli Ukrajna (Закарпатська Україна)	Nincs ilyen egyezmény.	Átmeneti államalakulat, nemzetközi elismertség nélkül.
Szovjetunió	1946–1991	Kárpátontúli terület (Закарпатська область)	Szovjet–csehszlovák egyezmény (1945.VI.29.).	Semmilyen önállóságot nem élvező egyszerű közigazgatási egység (megye) az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságon belül.
Ukrajna	1991-től	Kárpátontúli terület (Закарпатська область)	A Szovjetunió megszűnéséről és a Független Államok Közössége megalakulásáról szóló egyezmény (1991.XII.7.).	Semmilyen önállóságot nem élvező egyszerű közigazgatási egység (megye) a független Ukrainán belül.

Ricento (2006a: 9) szerint a nyelvpolitika terén végzett kutatásokat interdiszciplináris tevékenységnek kell tekinteni, mivel a különböző tudományágakból kölcsönzött fogalmi és módszertani eszközöket megfelelően integrálni és alkalmazni kell a társadalmi élet minden aspektusát átfogó nyelvi problémák és kihívások azonosítása, leírása, illetve megoldása érdekében. Egy másik írásában leszögezi, hogy a nyelvpolitikai kutatások tárgya a társadalmi kontextusokból fakad, amelyek folyamatosan megkérdőjelezhetők és felülvizsgálat tárgyát képezik (Ricento 2015: xiii). Az interdiszciplináris megközelítést Hornberger (2015: 9–10) szerint az indokolja elsősorban, hogy a nyelvpolitikai vonatkozású kérdések mindig és mindenütt felbukkannak, ezért azok csak így, azaz interdiszciplináris keretben vizsgálhatók.

Spolsky (2004: 5, 2012: 5) szerint egy beszélőközösség jellemzése során a nyelvpolitika három komponensét kell megkülönböztetnünk:

1. a nyelvi gyakorlatokat (a nyelvi repertoárból történő megszokott nyelvválasztási mintákat);
2. a nyelvi hiedelmeket és ideológiákat (a nyelvel vagy nyelvhasználattal kapcsolatos nyelvi attitűdöket, mítoszokat);
3. a nyelvi gyakorlat módosítására irányuló konkrét nyelvtervezési vagy nyelvmenedzselési erőfeszítéseket.

Shohamy (2006: 110–111) szerint a nyelvi tájképnek közvetítő szerepe van a nyelvpolitikai szintek között.

Shohamy (2006) nyelvpolitikai modellje

IDEOLOGIÁK

NYELVI TÁJKÉP

MINDENNAPI NYELVHASZNÁLAT/KÓDVÁLASZTÁS

A felső szintet a nyelvideológiák adják, a nyelvi tájképben pedig – hasonlóan az iskolák rejtett tantervében jelentkező nyelvpolitikához – konkrét formát öltenek a hatalmon levők ideológiái. Ugyanakkor a nyelvi tájkép hatással van a mindennapi nyelvhasználati döntésekre, a nyelvi viselkedésre és a nyelvről való gondolkodásra. Továbbá a nyelvi tájkép lehet ideológiai harc színtere is (vagyis a nyelvi tájkép hathat az ideológiákra is), a

magánemberek és (amennyire a törvények engedik) a vállalkozók feliratai más ideológiákat követhetnek, mint a hivatalos(an előírt) vizuális nyelvhasználat. Ugyanígy a graffitik megszeghetik a szabályokat, illetve (nyelvi) aktivisták állíthatnak alternatív táblákat, megjeleníthetnek alternatív szövegeket, le- vagy átfesthetnek feliratokat.

A nyelvi tájképet vizsgálva abból indulok ki, hogy – Ben-Rafael (et al. 2010) alapján – a nyelvi tájkép elemeit a következő tényezők magyarázhatják:

1. hatalmi viszonyok;
2. kommunikatív célok;
3. önkifejezés;
4. kollektív identitás kifejezése.

E magyarázati modellek mindegyike megjelenik saját vizsgálataimban is, ugyanakkor időnként egyszerre több magyarázat is érvényes lehet a feliratok szerzőinek, megrendelőinek szándékát vagy a táblákat olvasók értelmezését illetően.

Az alábbiakban elsősorban azt a kutatási áramlatot követem, amely elsősorban a nyelvi ideológiákban keresi a nyelvi tájkép magyarázatát (Jaworski–Thurlow 2010), hiszen „az ideológiák szorosan kapcsolódnak a nyelvhez” (Fairclough 2001: 2). A feliratok esetében a nyelvideológiák kutatása annak elemzése, hogy a táblákat állítók, illetőleg a feliratokat olvasók milyen nyelven kívüli összefüggéseket, jelentéseket közvetítenek vagy feltételeznek a nyelvválasztást, annak szemiotikai tulajdonságait vagy elhelyezésüket illetően.

Pavlenko (2009: 247–248) szerint a nyelvi tájkép kutatása hozzájárul a nyelv és identitás viszonyainak jobb megértéséhez, a nyelvi ideológiák feltáráshoz. Rámutat azonban arra is, hogy a nyelvi tájképre vonatkozó kutatásokat a szinkron vizsgálatok uralják, amelyek egyetlen időpontra koncentrálnak, így implicit módon a nyilvános teret statikusnak tekintik (Pavlenko 2009: 253). Pavlenko (2009, 2015) azonban a nyelvi tájképet nem *itt-és-most* jelenségként szemléli, hanem diakronikusan, mint más nyelvi gyakorlatokkal összefüggésben vizsgálendő folyamatot. A nyelvi tájkép elemeit mint a társadalmi és nyelvi változások résztvevőit mutatja be és elemzi.

A kötetben a nyelvi tájkép vizsgálatát is dinamikusan változó folyamatként szemlélem és elemzem, és a nyelvpolitikai döntések és cselekvések mögött meghúzódó nyelvi ideológiák feltáráására, értelmezésére használom. Nem a régió nyelvi tájképének mindenre kiterjedő leírásáról van tehát szó, hanem arról, hogy – a nyelvi tájkép bizonyos aspektusainak elemzése révén – közelebb jussunk a ma Kárpátaljaként ismert régióban zajló nyelvi, nyelvpolitikai folyamatok megértéséhez, és rámutassunk arra, hogy mindez miként jelenik meg a nyelvi tájképben.

A Minority Languages in the Linguistic Landscape című kiadvány szerkesztői a kötet előszavában kifejezik abbéli reményüket, hogy a nyelvi tájkép kutatása, elemzése fokozhatja a kisebbségi nyelvek helyzetének alaposabb megértését, továbbá „beszélőknek a strukturális hátrányokkal szembeni küzdelmét, végső soron a kisebbségi csoportok lehetőségének kiterjesztését és nyelvük túlélését” (Marten et al. 2012b: 1–2). A szerkesztők – osztatva Edwards (2010) véleményét, aki szerint a kisebbségi nyelvek jelenléte a nyelvi tájképben jelzi azok státuszát – idézik a *Nyelvi jogok egyetemes nyilatkozata* 50. cikkely

1. pontját: „Minden nyelvi közösségnek joga van, hogy nyelve a leghatározottabban jelen legyen a hirdetésekben, jelzótáblákon, külső útjelző táblákon és minden más, az országban fellelhető látható jelzéseken”.^{*} Ebben a kötetben is abból indulok ki, hogy a nyelveknek a nyelvi tájképben való megjelenítésének joga fontos jog.

^{*} A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (Universal Declaration of Linguistic Rights 1996) – <http://magyar.elso.xyz/nyelvi-jogok-egyetemes-nyilatkozata/>. A Nyilatkozatról lásd például: Kontra (2010b: 17–18).

1. A nyelvi tájkép történeti szempontú elemzése: nyelvpolitika és nyelvideológiák a papírpénzeken

Nyelvpolitika és nyelvi tájkép

Az, hogy milyen nyelvek és hogyan jelenhetnek, illetve jelennek meg a tágan értelmezett nyelvi tájképben, jelzi az adott állam nyelvpolitikai törekvéseit, valamint információkat szolgáltat a társadalom számára a hatalom nyelvi attitűdjéről, ideológiáiról. A nyelvi tájkép bizonyos szegmenseinek elemzése így módot ad arra, hogy feltárjuk, milyen arculatot kíván közvetíteni saját nyelvpolitikájáról a hatalmat birtokló elit; a nyelvi tájkép egyes elemei révén tetten érhetők azok a nyelvideológiák, melyeket a nyelvpolitikát formáló politikum magáról kifelé mutatni szándékozik (Kroskriky 2000, Blommaert 2006: 244).

Fairclough szerint „az ideológiák szorosan kapcsolódnak a hatalomhoz”, és „az ideológiák szorosan kötődnek a nyelvhez” (2001: 2), az „ideológiák a szövegekben élnek” (1995: 71). A következőkben – Sebba (2013) tanulmányát követve – a bankjegyeket a nyelvi tájkép elemeiként kezeljük. S bár a 21. században egyre csökken a készpénzforgalom mértéke és jelentősége, a papírpénzeken megjelenő jelképeknek minden állam szimbolikus jelentőséget tulajdonít. A fizetőeszközökön szerepeltetett történelmi személyiségek arcképei, az adott nemzet kultúrájára, történelmi múltjára utaló ábrázolások mellett a bankjegyeken feltűnő (vagy onnan hiányzó) nyelvek szintén részei a szimbolikus politizálásnak, részt vesznek az adott állam nyelvpolitikájának megjelenítésében (Raento et al., 2004: 930, Sebba 2013). A bankjegykibocsátást szigorúan a kormány szabályozza, és nem csak a bankjegyek formáját, színeit, díszeit, árfolyamát és biztonsági elemeit ellenőrzi szigorúan, hanem a rajtuk megjelenő szimbólumokat és nyelveket is. A bankjegyeken megjelenő nyelvek „mindig a domináns nyelvi ideológiák termékei lesznek” (Sebba 2013: 104). Jaworski és Thurlow (2010: 11) a nyelvi tájkép elemeit a nyelvi ideológiákon keresztül elemzik. A bankjegyeken jelenlévő és onnan hiányzó nyelvek számba vételével lehetőségünk nyílik arra, hogy megvizsgáljuk azt a képet, amelyet az uralkodó hatalom közvetíteni kíván saját magáról a hazai és nemzetközi közvélemény felé (Veselkova–Horváth 2011: 237).

Hozzá kell azonban tennünk: a közvetíteni kívánt kép természetesen nem feltétlenül tárja elénk a nyelvpolitika valós céljait, hisz a közvélemény felé közvetített kép nem mindig egyezik meg a háttérben maradó valós politikai motivációkkal (Shohamy 2006: 54). A „*de facto*” politika ellentétes lehet a „*deklarált*” politikával, bár a formális nyelvpolitikai dokumentáció minden bizonnyal része a „*valódi*” helyzet felépítése folyamatának (Puzey 2012: 128). Emiatt a papírpénzeket mint a nyelvi ideológiák egyik lehetséges megnyilvánulási gyakorlatát vizsgáljuk.

A módszer

A nyelvi tájkép kutatásának módszertana még kialakulóban van (Gorter 2006b: 3, 2017, Tufi–Blackwood 2010). Erre utal az is, hogy a témakör összefoglaló kötetekben (például

Backhaus 2007, Blackwood et al eds. 2016, Gorter ed. 2006, Gorter et al. eds. 2012, Jaworski–Thurlow eds. 2010, Mark et al. eds. 2011, Rubdy–Ben Said ed. 2015, Shohamy–Gorter eds. 2009) vagy a nyelvi tájkép témakörét központba helyező folyóiratban¹ nem kristályosodik ki a nyelvi tájkép kutatásában egy olyan módszertani irány, amely követése általános elvárásként jelenik meg. A *Minority Languages in the Linguistic Landscape* című kötet szerkesztőinek meggyőződése szerint a kvantitatív és a kvalitatív elemzési kritériumokat kombinálni kell a nyelvi tájkép kutatásban (Marten et al. 2012: 3). Pavlenko (2009) viszont arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyelvi tájképet nem pusztán szinkron szempontból lehet és kell vizsgálni. Hangsúlyozza annak szükségességét, hogy folyamatosan változó, dinamikus jelenségként vizsgáljuk (Pavlenko 2015; lásd még Backhaus 2005). Pennycook (2000: 59) amellett érvel, hogy a nyelvpolitika értelmezéséhez meg kell értenünk a történeti kontextust. Gorter (2006a: 86) a nyelvi tájkép kutatásának módszertana kapcsán az interdiszciplináris megközelítésre fekteti a hangsúlyt, és rámutat arra, hogy a nyelvi tájkép történeti megközelítése nem túl gyakori, ám alkalmazható elemzési technika lehet (Gorter 2006a: 88). Azt is kiemeli, hogy minél pontosabban meg kell határozni az elemzés tárgyát és egységét, tisztázni a vizsgálat körülményeit (Gorter 2006b: 1–6).

A fentiek alapján megvizsgáljuk egy adott földrajzi egységen belül (a mai Kárpátalja területén) 1900-tól napjainkig használatos bankjegyeket. A bankjegyeket a nyelvi tájkép elemeiként kezelve kvantitatív és kvalitatív elemzésnek vetjük alá a rajtuk megjelenő nyelveket, ezek elrendezését, egymáshoz való viszonyát. Bemutatjuk, hogy a nyelvi tájkép nemcsak a közterületi feliratok elemzésére terjedhet ki, hanem egyre több módon értelmezhető maga a fogalom, az egyre tágabban értelmezett nyelvi tájképnek (Backhaus 2006, Laihonen 2012: 27–28, 2015a, 2015b, Shohamy–Waksman 2009) része lehet például a papírpénzekeken megjelenő nyelvek elemzése is. Backhaus (2005) és Pavlenko (2009, 2015) felvetésével egyetértve azt is bemutatjuk, hogy a nyelvi tájkép történeti szempontú elemzése révén nemcsak egymással térben szomszédos államok nyelvi tájképben realizálódó nyelvpolitikája és nyelvi ideológiai elemeizhetők, hanem az időben egymást követő országoké is. Ugyanakkor a nyelvi tájkép kutatásában sokáig hangsúlyosnak tekinthető kvantitatív módszer helyett a kvalitatív elemzésre (Blommaert–Maly 2014), egy-egy felvétel szemiotikai jellemzőinek feltárására helyezzük a hangsúlyt.

Kárpátalja mint kutatási terep

A központi hatalom saját nyelvpolitikájáról, nyelvi ideológiáiról közvetített képének bemutatására alkalmas terepnek mutatkozik Kárpátalja. Amint azt az előzőekben láthattuk, a terület huszadik századi története bővelkedik államfordulatokban. A nemzetközi szakirodalomban is általánosan ismert az anekdota a kárpátaljai bácsiról, aki úgy „fordult meg” több országban, hogy ki sem mozdult szülőfalujából (lásd pl. Batt 2002: 155).

Az államfordulatok után azonban nem csupán az államhatárok változtak meg, de más lett a főváros, módosult a hivatalos nyelv is. Sőt: a szülőföldjén maradt, de más állam

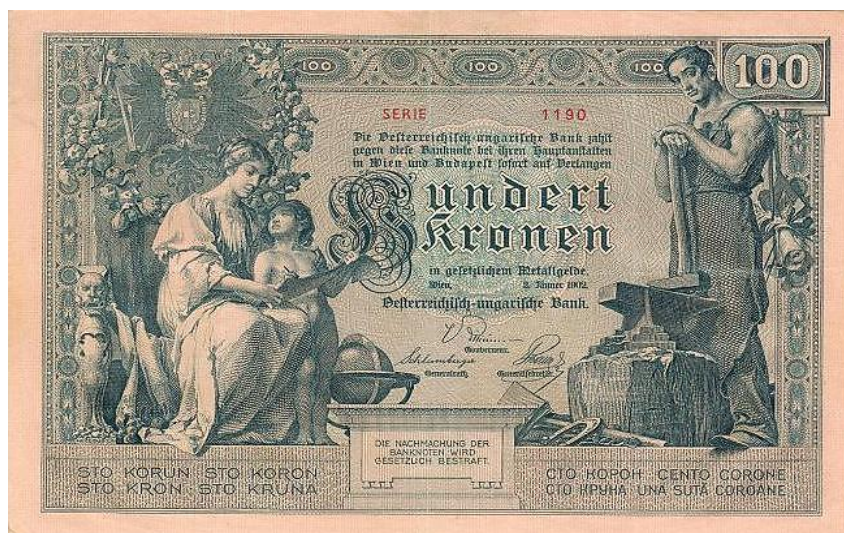
¹ A John Benjamins adja ki a *Linguistic Landscape: An International Journal* (<https://benjamins.com/catalog/ll>) című folyóiratot.

fennhatósága alá került helyi lakosság számára az államfordulatok – rövid átmeneti időszakok után – mindig együtt jártak a forgalomban lévő fizetőeszközök cseréjével is. Az említett anekdotában szereplő kárpátaljai férfi élete különböző korszakaiban tehát fizethetett az Osztrák–Magyar Monarchia koronájával, a Csehszlovák Köztársaság koronájával, a Magyar Királyság pengőjével, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége rubeljével, majd Ukrajna hrivnyájával. Vizsgáljuk meg, mit árulnak el ezek a bankjegyek az említett államok szimbolikus nyelvpolitikájáról, nyelvi ideológiáiról.

A duális monarchia bankjegyei

Az Osztrák–Magyar Monarchia az Osztrák Birodalom és a Magyar Királyság között 1867-ben kötött egyezmények (a kiegyezés) alapján jött létre a Habsburg uralkodóház vezetésével. A *k. und k.* (kaiserlich und königlich) vagy magyarul *cs. és kir.* (császári és királyi) Oesterreichisch-Ungarische Bank, illetve Osztrák–Magyar Bank 1900-tól bocsátott ki bankjegyeket, melyek a bécsi pénzjegynyomdában készültek. Az osztrák–magyar korona különböző névértékű címleteiből több változat is készült, ám mindegyik széria jellemzője volt a többnyelvűség (Orosz szerk. 2012: 16).

A duális államberendezkedésnek megfelelően a bankjegyek egyik oldalán a német, a másikon a magyar nyelv dominált. Az előoldalon a kizárólag németül olvasható fontosabb tudnivalókon (például a kibocsátó pénztintézet nevén, a pénzhamisítás tilalmára figyelmeztető feliraton) kívül a névértéket a német mellett az Osztrák Birodalom többi nemzetének nyelvén is feltüntették. A hátoldal ezzel szemben csupán egynyelvű volt: magyar. A bankón tehát összesen tíz nyelven volt olvasható a névérték: németül, valamint cseh, horvát, lengyel, olasz, román, szerb, szlovén és ukrán (ruszin) nyelven (1. fotó), illetve a túlóldalon magyarul (2. fotó).

1. fotó. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1902–1912 között forgalomban lévő 100 koronás bankjegye, az osztrák előoldal

2. fotó. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1902–1912 között forgalomban lévő 100 koronás bankjegye, a magyar hátoldal

A többnyelvű osztrák–magyar pénz példája annak, hogy – Brubaker (2006, 2011) fogalmai szerint – a Monarchia nem volt nemzetiesítő állam. Soknemzetiségű duális birodalomként a két legnagyobb államszervező nemzet nyelve nagyobb szerepet kapott ugyan, ám más nemzetek nyelvei is megjelenhettek olyan szimbolikus helyen, mint a központi hatalom által kiadott bankjegyek.

De miért éppen a cseh, horvát (és szerb), lengyel, olasz, román, szlovén és ukrán (ruszin) nyelv jelenik meg az osztrák–magyar bankók osztrák oldalán? A Monarchia császársághoz tartozó részeit 15 nagyobb egység alkotta a 19–20. század fordulóján, és a pénzjegyekre ezeknek a tartományoknak, országoknak a legjelentősebb nyelvei kerültek (2. táblázat).

Jól mutatja azonban a két nagy részre tagolható államszövetség egységei közötti különbséget, hogy csupán a bankjegyek osztrák oldala volt többnyelvű. A pénzek túloldalán kizárólag a soknemzetiségű Magyar Királyság legfontosabb nyelve, a magyar nemzeteszmet szimbolizáló magyar nyelv jelenhetett meg.

A huszadik század elején a mai Kárpátalja területe nem alkotott sem földrajzi, sem közigazgatási egységet. A vidék többségi lakosságát már akkor is az ukránok/ruszinok alkották (Kocsis–Tátrai szerk. 2015). Az ukrán/ruszin nyelv azonban nem ezért, hanem az Ausztriához tartozó Galícia és Bukovina ukrán/ruszin lakossága miatt szerepelhetett a *k. und k.* korona túloldalán. Hasonló a helyzet a román és szerb nyelvvel is: mindkettő csupán a bankjegy osztrák oldalán jelent meg, Bukovina román, illetve a Balkán szerb lakossága miatt. A Magyar Királyság nemzetiesítő, a magyar nyelvnek az ország többi nemzetiségi nyelvével szemben kiemelt szerepet szánó törekvései miatt (Gyurgyák 2007) nem szerepelt viszont a monarchia bankjegyein a szlovák nyelv, amely nem volt jelen a birodalom osztrák részein.

2. táblázat. A Monarchián belül az osztrák korona fennhatósága alá tartozó tartományok, országok és azok népessége 1910-ben

Tartomány, ország	Népesség (1910)	Legnagyobb nyelvi csoport	Aránya, %	Második jelentős csoport	Aránya, %
Cseh Királyság	6 769 000	cseh	63,2	német	36,8
Dalmáciai Királyság	646 000	horvát	96,2		
Galíciai és Lodomériai Királyság	8 025 000	lengyel	58,6	ukrán	40,2
Alsó-Ausztriai Főhercegség	3 532 000	német	95,9		
Felső-Ausztriai Főhercegség	853 000	német	99,7		
Bukovinai Hercegség	800 000	ukrán	38,4	román	34,4
Karintiai Hercegség	396 000	német	78,6	szlovén	21,2
Krajnai Hercegség	526 000	szlovén	94,4		
Salzburgi Hercegség	215 000	német	99,7		
Felső- és Alsó-Sziléziai Hercegség	757 000	német	43,9	lengyel	31,7
Stájer Hercegség	1 444 000	német	70,5	szlovén	29,4
Morva Órgrófság	2 622 000	cseh	71,8	német	27,6
Tiroli Hercegesített Grófság	946 000	német	57,3	olasz	42,1
Osztrák Tengermellék	895 000	szlovén	37,3	olasz	34,5
Voralberg	145 000	német	95,4		

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Osztr%C3%A1k%E2%80%93Magyar_Monarchia

Annak ellenére tehát, hogy a soknemzetiségű Magyar Királyság – az 1868-ban a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában született XLIV. tc. révén – a községek szintjén lehetővé tette a kisebbségek nyelveinek használatát (Nagy 2015: 235–239), a közös bankjegyekre ezek a nyelvek nem kerülhettek fel a magyar mellé.

Az Osztrák–Magyar Monarchián belül a birodalom egységei közötti határok sokszor nagy jelentőséggel bírtak nyelvpolitikai tekintetben (Moser 2016: 126). Miközben a császárság területén viszonylag liberális nyelvpolitika volt gyakorlatban (amely például lehetővé tette, hogy a cseh a német mellett hivatalos nyelv legyen a cseh és morva területeken, engedélyezte a ruszin/ukrán nyelvű oktatást Galíciában és a szlovént Krajnában),

a birodalom magyar koronához tartozó felén csak Horvát-Szlavónia kapott jelentősebb nyelvi önállóságot (Kamusella 2009: 49–50). A duális Monarchia két meghatározó részének eltérő nyelvpolitikai modellje a közös papírpénzeken is tükröződik.

A csehszlovák korona

Az első világháborút követően létrejött (első) Csehszlovák Köztársaság saját pénzneme, az 1919. április 10-én bevezetett korona az Osztrák-Magyar Monarchia koronáját váltotta fel. Az új, még az új állam alkotmányának és a nyelvtörvényének elfogadása *előtt* nyomott korona elülső része cseh egynyelvű volt (3. fotó). Az 1920. április 14-i 347/1920. számú törvény 18. §-ának megfelelően a pénzjegy névértékét a korona hátoldalán cseh és szlovák nyelven egyaránt feltüntették. Azonban a cseh nyelvű szöveg domináns helyzetben volt: a bankjegy tetején; a szlovák nyelv a kisebbségi nyelvek – ukrán/ruszin, német, lengyel és magyar – között jelent meg (4. fotó). A bankjegy szimbolikája alapján tehát a szlovák kisebbségi nyelv volt. A szlovákok kifogásolták ezt a gyakorlatot, amely egyértelműen a csehek és a cseh nyelv vezető pozícióját rögzítette, és követelték, hogy bizonyos bankjegyek (például az 10 és 50 koronás bankjegy) előoldala legyen szlovák egynyelvű (Veselkova és Horváth 2011: 243).

A nyelvek ilyen ábrázolásának gyakorlata hamarosan megváltozott, amikor az új alkotmány megteremtette az új állam létrejöttének ideológiai alapjait. Az új államban a nyelvi jogokat az alkotmány részét képező nyelvtörvény szabályozta. Az 1920. február 29-i, 122. sz. nyelvtörvény 1. §-a szerint a köztársaság államnyelve és hivatalos nyelve a „csehszlovák” volt (Orosz szerk. 2012: 28–29). A törvény 4. §-a meghatározta, hogy a „csehszlovák” nyelvnek a cseh területeken a cseh, a szlovák vidékeken a szlovák változatát használják (Shevelov 1987b: 198, Orosz szerk. 2012: 31–33).

3. fotó. Az első Csehszlovák Köztársaság 1919 és 1925 között forgalomban lévő 500 koronás pénzjegyének egynyelvű előoldala

4. fotó. Az első Csehszlovák Köztársaság 1919 és 1925 között forgalomban lévő 500 koronás pénzjegyének hátoldala (a névértéket cseh, szlovák, ukrán/ruszin, német, lengyel és magyar nyelven tüntették fel)

A „csehszlovák” nyelv kiötlése mögött a nemzetállami egység elve (Szalay 2011: 85), az úgynevezett csehszlovakizmus ideológiája állt (Kamusella 2009: 518–521, Veselkova és Horvath 2011: 242–243).

Az Osztrák–Magyar Monarchia romjain kialakuló új államok a nemzetek önrendelkezési elve alapján ugyan, ám csak elvileg nemzetállamként jöttek létre. „A Csehszlovák Köztársaság nemzetállamként alakult meg – a csehszlovák nemzet államaként –, de valójában többnemzetiségű államalakulat volt. Állampolgárainak egyharmad része (1921-ben 34,3%-a, 1931-ben 32,7%-a) valamely nemzetiséghez tartozott” – fogalmaz Pomichál (2007: 64). A csehek és szlovákok, illetve a cseh és a szlovák nyelv egységét hirdető csehszlovakizmus ideológiája áthidalta azt a problémát, hogy a Csehszlovák Köztársaság korántsem volt homogén nemzetállam (Csernicskó 2013: 118–120, Csernicskó–Fedinec 2014: 69–74, Szarka 2016: 127).

Edvard Beneš már 1916-ban, Párizsban francia nyelven *Détruisez l' Autriche-Hongrie: La Martyre des Tchehoslovaques a travers histoire*² címmel kiadott írásában így fogalmazott: „A csehszlovákok, vagy egészen egyszerűen a csehek, két elemből állnak: a hét milliónyi csehből, akik Csehországban, Morvaországban és Sziléziában élnek, és a három milliónyi szlovákból, akik Magyarország északi részén, a Morva és a Duna összefolyásától a Felső-Tiszáig laknak. (...) Az egyazon nemzet két ágának ugyanaz a kultúrája, ugyanaz a nyelve és ugyanaz a történelme: a szlovák dialektus alig tér el a csehtől” (Beneš 1916: 5). Egy későbbi, angol nyelvű munkájában szintén úgy érvelt, hogy a csehek és

² Beneš 1916-ban Párizsban francia nyelven kiadott munkája magyarul a Pándi Lajos által szerkesztett *Documenta Historica* sorozat 5. köteteként jelent meg Szegeden 1992-ben.

a szlovákok „ugyanannak a nemzetnek két ága”; „ugyanazt a nyelvet beszélik”, „a szlovák dialektus kevéssé tér el a csehtől” (Beneš 1917: 1).

Hasonló véleményét fejezte ki a csehszlovák állam első elnöke, Tomáš Garrigue Masaryk is 1923-ban cseh nyelven megjelent kötetének még ugyanabban az évben Ungváron ruszin fordításban kiadott változatában (Masaryk 1923), illetve egy későbbi munkájában is: „A csehek és a szlovákok egy nép, egy közös nyelvük van. (...) A csehek és a szlovákok között a nyelvi határ kérdése nem vetődik fel és nem merülhet fel” (Masaryk 1925: 13).

A csehszlovakizmus elmélete szerint a csehszlovák nyelvnek tehát két nagy változata volt: a nyugati (cseh) és a keleti (szlovák). A Csehszlovák Köztársaság nyugati felén (a cseh részekén) az egyik, a keleti (szlovák) régiókban a másik változatát használták (Shevelov 1987a: 198, 1987b: 248). Erről az 1920. február 29-i, 122. sz. nyelvtörvény 4. §-a egyértelműen fogalmazott:

„Az állami hivatalos nyelvet használva a hatóságok a köztársaság azon területén, mely 1918. október 28. előtt a birodalmi tanácsban képviselt királyságokhoz és országokhoz vagy a porosz királysághoz tartozott, rendszerint csehül hivatalnokoskodnak, Szlovénzkóban rendszerint szlovákul.

Valamely cseh beadványnak szlovák hivatalos elintézése vagy valamely szlovák beadványnak cseh hivatalos elintézése a beadvány nyelvén történt elintézésnek tekintendő.”

A nyelvhasználatot az 1926. február 4-én elfogadott 17/1926. számú nyelvrendelet szabályozta alapos részletességgel, kodifikálva a Csehszlovák Köztársaságban a hivatali többnyelvűséget (Orosz szerk. 2012: 37–46). Ez a többnyelvűség a csehszlovák bankjegyeken is látható.

Az új, már az alkotmány, a nyelvtörvény és a nyelvrendelet elfogadása után, 1926-ban forgalomba hozott korona elülső oldala továbbra is csak egynyelvű volt (5. fotó). Ám ez a nyelv már nem a cseh, hanem – a csehszlovakizmus ideológiáját jogi dokumentumokban megjelenítő alkotmánynak, a nyelvtörvénynek és a nyelvrendeletnek megfelelően – elvileg a csehszlovák (gyakorlatban azonban tulajdonképpen továbbra is a cseh). A hátoldalon az államnyelv alatt/mellett ukrán/ruszin, német és magyar nyelven is feltüntették a bankó névértékét; a lengyel szöveg azonban eltűnt (6. fotó).

A papírpénzeken megjelenő nyelveket a nyelvrendelet 13. cikkelyének (1) bekezdése szerint láthatjuk. „A csehszlovák fém és papír fizetőeszközök, valamint az okmánybélyegek államnyelven adatnak ki” – olvasható a dokumentumban. A (2) bekezdés azonban kimondja: „A papír fizetőeszközök értéke a hátoldalon, igény szerint, a Csehszlovák Köztársaság kisebbségei által beszélt nyelveken is feltüntethető” (Orosz szerk. 2012: 52).

De hová lett a korona előző sorozatán még a kisebbségi nyelvek között jelen lévő lengyel felirat a később kibocsátott bankjegyekről? Ennek politikai okai vannak.

1919-ben Csehszlovákia és Lengyelország területi vitákba bonyolódott. Mindkét fél, az új csehszlovák állam és a függetlenségét frissen visszanyert Lengyelország bejelentette igényét a Monarchia egykori területén található, németül *Teschén*, csehül *Český Těšín*, lengyelül *Cieszyn* nevű kisvárosra és környékére. A csehszlovák–lengyel területi vitákat

végül egy 1920. július 28-án hozott nemzetközi egyezmény rendezte, és a vitatott területeket Lengyelország és Csehszlovákia között osztották fel, kettéosztva az említett városkát is (Tóth et al. 2012: 178). Így az új bankjegyek kiadása során 1926-ban a Csehszlovák Köztársaság kormánya már nem tartotta fontosnak, hogy lengyel szöveget is tegyen az új koronára.

5. fotó. Az első Csehszlovák Köztársaság 20 koronás bankójának „csehszlovák” nyelvű elődala 1926-ból

6. fotó. Csehszlovák 20 koronás hátoldala, rajta „csehszlovák”, ruszin, német és magyar nyelvű szöveg

A magyar pengő

Az első világháború utáni Magyar Királyságban az 1925. évi XXXV. tc. alapján 1927. január 1-től vezették be a korona helyett az új pénznemet, a pengőt. A mai Kárpátalja déli, síkvidéki sávjában élők 1938 végén kezdték használni ezt a fizetőeszközt, hiszen ez a terület az első bécsi döntés révén ismét Magyarországhoz került (Fedinec 2015). A vidék többi része csak a magyar honvédségnek a függetlenségét 1939. március derekán kikiáltott Kárpáti Ukrajna elleni sikeres hadjáratát követően tért vissza Magyarországhoz (Fedinec 2015), s itt ennél fogva később került forgalomba a pengő.

A Monarchia széthullása után a magyar politika egyik központi kérdésének az elveszített területek visszaszerzését tekintették. A szomszédos államokhoz került területek lakosságának jelentős része azonban nem a magyart beszélte anyanyelvüként. A magyar nemzetiségi politika kedvező színben történő feltüntetésének egyik eszköze az autonómia ígérete volt. Ebbe a sorba illeszkedik az is, hogy az új bankjegyeken nemcsak magyarul, hanem egyes nemzetiségek nyelvén is feltüntették a névértéket.

A pengő előoldalán kizárólag magyar nyelven olvasható minden felirat (7. fotó). Ám a hátoldalon a névérték hat nyelven szerepel: magyarul, németül, románul, szerbül, szlovákul és ruszinul/ukránul (vagy ahogyan a korszakban az Északkelet-Magyarországon élő keleti szláv népesség nyelvét nevezték: magyar-orosz nyelven; 8. fotó).

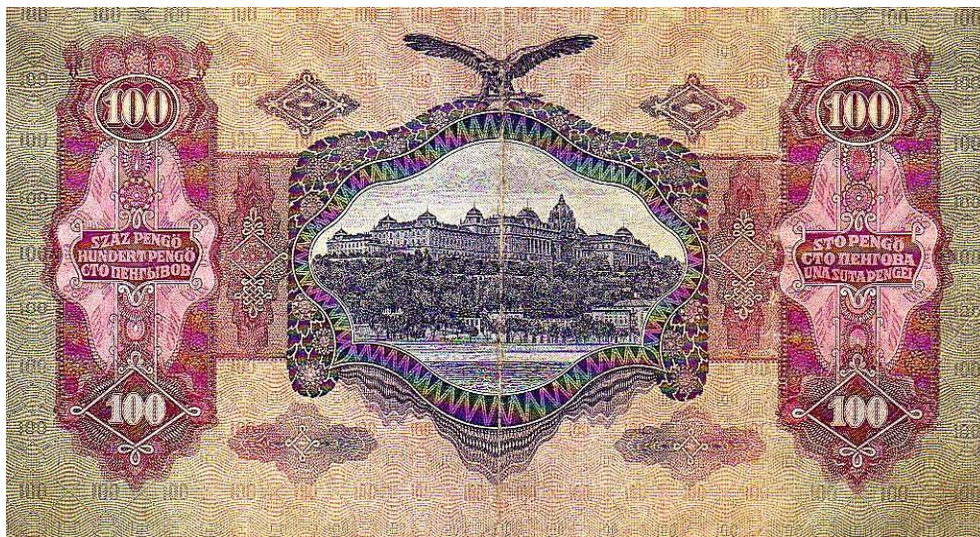

7. fotó. A Magyar Királyságban 1932–1946 között forgalomban lévő 100 pengős bankó előoldala

A nemzetiségi nyelvek már azelőtt felkerültek a bankókra, hogy az első (1938) és második (1940) bécsi döntés, valamint Csehszlovákia (1939) és Jugoszlávia (1941) megszűnése után megtörtént volna az ország területgyarapodása. Romsics (2010: 251) szerint az 1939–1941 közötti időszakban „homogén nemzetállamból Magyarország (...) ismét jelentős, az összlakosság 21%-át kitevő nemzetiségi népességgel rendelkező orszaggá vált.

Legtöbben (7,5%) a románok, utánuk a németek (5%), majd a ruszinok (3,8%) éltek a legnagyobbodott országban, s a sort a szlovákok (1,8%), a szerbek (1,6%) és a horvátok (1%) zárták”.

A régi-új nemzetiségi állampolgárok nyelvei tehát már a területgyarapodás előtti, nemzetiségileg és nyelvileg erősen magyar domináns állam időszakában a pénzre kerültek. Magyarország így (is) jelezte a revíziós területeken élő nemzetiségek felé a toleráns magyar nemzetiségpolitika ígérését.

8. fotó. A Magyar Királyságban 1932–1946 között forgalomban lévő 100 pengős bankó hátoldala; a névérték 6 nyelven van feltüntetve: magyarul, németül, románul, szerbül, szlovákul és magyar-
orosz nyelven

A szovjet rubel

A második világháborút követően a mai Kárpátalja területe a Szovjetunió része lett. Rövid átmeneti időszak után – amikor a régióban egyszerre volt forgalomban a magyar pengő, a csehszlovák korona és a szovjet rubel (Oficinszkij, 2010: 239) – 1945. november 15-étől a szovjet rubel hivatalos fizetőeszközzé vált a régióban (Vehes és mtsai 2011: 133).

Az orosz nyelv privilegizált helyzete a kommunizmust építő, szövetségi köztársaság államformájú Szovjetunióban nem azt jelentette, hogy csak ez a nyelv jelenhetett meg a nyilvános térben. A birodalmat alkotó tagköztársaságok névadó nemzetiségeinek nyelvei – az orosz mellett – megjelentek az ideológiai jelszavakat tartalmazó közterületi feliratokon, lózungokon, plakátokon, sőt egyes hivatalos okmányokon (személyi igazolvány, iskolai bizonyítvány), hivatali úrlapokon, az állami címeren, valamint a birodalom papírpénzein is.

A szovjet pénzreformok nyomán többször is megváltozott papírrubelek mindegyik sorozata egyik oldalán kizárólag a Leonyid Brezsnyev (1981: 57) szovjet pártfőtitkár által

a „nemzetek közötti érintkezés nyelve”-ként definiált orosz nyelven olvasható feliratok voltak. Ám a bankók hátoldalán a névértéket nemcsak oroszul, hanem a szövetségi köztársaságok névadó nemzetiségeinek nyelvein is feltüntették.

Amikor Kárpátalja 1946-ban hivatalosan is a Szovjetunió részévé vált, a Szovjetunió 16 köztársaságból állt. 1940 és 1956 között ugyanis létezett az úgynevezett Karél-Finn Szovjet Szocialista Köztársaság, Petrozavodszk fővárossal. Ennek megfelelően a névértékeket a bankjegyeken 16 nyelven tüntették fel a papír rubeleken.

Az orosz nyelvű felirat központi helyzetben volt, míg a többi nyelv a következő sorrendben jelent meg: ukrán, belorusz, azeri, grúz, örmény, türkmén, üzbég, tadzsik, kazah, kirgiz, karjalai finn, moldáv, litván, lett, észt.

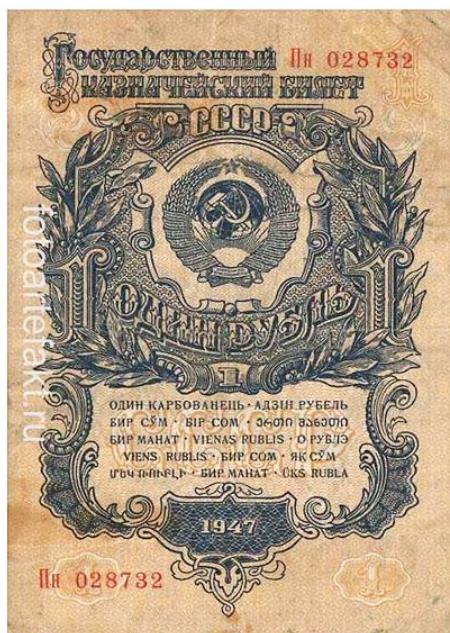
1956. július 16-án ugyanis a Karél-Finn Szovjet Szocialista Köztársaságot lefokozták: az Orosz Föderatív Szovjet Szocialista Köztársaság keretein belül Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság státusza lett. Az 1956-os újjászervezést követően már csak 15 szövetségi köztársaság alkotta Szovjetuniót. Az 1947-es pénzreform után kibocsátott bankjegyeken azonban még 16 nyelven szerepelt a bankó névértéke. A papírpénzeket ezért látszólag változatlan formában nyomtatták, megtartva az 1947-es kibocsátási dátumot, de a lefokozott szövetségi köztársaság nyelvét most már kihagyták. A következő, 1961-es monetáris reformig mindkét típusú papírpénz használatban volt: az 1947-ben kinyomtatott, melyen 16 nyelv szerepelt, illetve az 1957-ben újranyomott, 15 nyelvből álló feliratot tartalmazó.

Amint a 9. és a 10. fotón látható, mindkét 1 rubeles bankón az 1947-es évszám szerepel. Ám az egyikén (a 9. fotón) még ott van a karjalai finn nyelvű szöveg (a harmadik sorban a középső), a másikon (a 10. fotón) azonban már nincs. A Karél-Finn SZSZK visszaminősítésének politikai üzenete volt. A Szovjetunióban ugyanis az alkotmány szerint a szövetségi státuszt kapott köztársaságok elvileg független államok voltak, amelyek (teoretikusan) rendelkeztek a kilépés jogával is. Ezt a státuszt kizárólag olyan népek kaphatták meg, amelyeknek nem volt anyaországa. Amikor megszűnt a Karél-Finn Köztársaság, az egyben azt is jelentette, hogy a szovjet vezetés letett arról, hogy az 1917-ben elengedett Finnországot mégiscsak a Szovjetunióhoz csapják.

Az 1961-es pénzreform utáni papírrubeleken maradt az egynyelvű előoldal (11. fotó), ám a hátoldalon az orosz mellett a 14 nem orosz nyelvű szovjet tagköztársaság nyelvén is elolvashatta a bankó névértékét a pénzjegyet kezébe fogó. A feliratok az alábbi sorrendben következtek egymás után: ukrán, belarusz, üzbég, kazah, grúz, azeri, litván, moldáv, lett, kirgiz, tadzsik, örmény, türkmén és észt (12. fotó). A nyelvek rendje megegyezett azzal, amilyen sorrendben a szovjet alkotmány az államformát definiáló részben a Szovjetuniót alkotó szövetségi köztársaságokat említi.

Bár további nyelvek beszélői is nagy számban éltek a Szovjetunióban, ezek a nyelvek hiányoztak a szovjet fizetőeszközről: ott csak a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségét alkotó 15 tagköztársaság névadó nemzeteinek nyelvei jelenhettek meg (Aronin-Ó Laoire, 2012: 311; Cserniczkó-Laihonen, 2016: 15; Sebba, 2013: 111).

A szovjet rubel soknyelvűsége és internacionalizmusa abban is tükröződött, hogy minden nyelven az adott nép saját hagyományai szerint nevezték meg a központi fizetőeszközt. A szovjet papírpénzt *rubel* néven illeték ugyan több szovjet nép nyelvén is, ám például ukránul *karbovanec*, kazahul *szom*, türkménül *manat* volt a szovjet pénznem megnevezése. A cirill és latin betűs írás mellett a grúz és az örmény írás is látható a papír-rubeleken (3. táblázat).

9. és 10. fotó. 1947-es dátummal kiadott 1 rubeles bankók: az egyikben az orosz mellett 15, a másikon oroszul és további 14 nyelven szerepel a névérték

11. fotó. Az 1961-es pénzreform után kiadott szovjet 1 rubeles bankó előoldala

12. fotó. Az 1961-es pénzreform után kiadott szovjet 1 rubeles bankó hátoldala (a névérték oroszul, illetve a 14 szövetségi köztársaság nyelvén)

3. táblázat. A szovjet rubel megnevezései és írásmódja a 15 tagköztársaság nyelvein

Nyelv	A rubel megnevezése a szovjet tagköztársaságok nyelvein
orosz	<i>рубль</i>
ukrán	<i>карбованець</i>
belarusz	<i>рубель</i>
üzbég	<i>сўм</i>
kazah	<i>сом</i>
grúz	<i>ობფოი</i>
azeri	<i>манат</i>
litván	<i>rublis</i>
moldáv	<i>рублэ</i>
lett	<i>rublis</i>
kirgiz	<i>сом</i>
tadzsik	<i>сўм</i>
örmény	<i>ռուբլի</i>
türkmen	<i>манат</i>
észti	<i>rubla</i>

A független Ukrajna fizetőeszközei

Az állami függetlenségét 1991. augusztus 24-én kihirdető Ukrajna 1992. november 7-től mondott le a szovjet rubel használatáról, és vezette be a kupon-karbovanec elnevezésű ideiglenes fizetőeszközt.

Az ideiglenesen forgalomban lévő kupon-karbovanec révén Kárpátalja lakossága a huszadik században először kényyszerült olyan papírpénz használatára, melyen csupán egyetlen nyelven szerepel minden felirat. A hihetetlen gyorsasággal inflálódó kupon-karbovanec előoldalán csak ukránul állt felirat (13. fotó), a hátoldalára pedig semmilyen szöveget nem nyomtak (14. fotó).

13. fotó. Az 1991–1996 között használt ukrájni ideiglenes fizetőeszköz: a kupon-karbovanec előoldala

14. fotó. Az 1991–1996 között használt ukrájni ideiglenes fizetőeszköz hátoldala

Az 1996-ban elfogadott Ukrajna Alkotmányának 99. cikk 1. pontja meghatározza, hogy Ukrajna fizetőeszköze a hrivnya. Ennek megfelelően az államelnök, Leonyid Kucsma 1996. augusztus 25-én kiadott 762/96. számú elnöki rendeletével a szeptember 2. és 16. közötti pénzreform részeként szeptember 16-án éjfélétől bevezette új nemzeti valutát, a hrivnyát. Az új nemzeti valuta szintén egynyelvű (15. és 16. fotó).

15. fotó. Az ukrán 50 hrivnyás bankjegy előoldala

16. fotó. Az ukrán 50 hrivnyás bankjegy reverz oldala

A hrivnya egynyelvűsége meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy az ország lakossága gyakorlatilag kétnyelvű. „Ukrajna legnagyobb része számára a kétnyelvűség a realitás” – írja például Bowring (2014: 70). Hasonlóan vélekedik Shumlianskyi (2010: 135) is: „Ukrajnában a nyelvi helyzet egyik alapvető jellemzője a társadalom kétnyelvűsége”. Bilaniuk (2010: 109) szerint „Ukrajnában mindenki kétnyelvű, különböző mértékben”. A független Ukrajna történetének első és máig egyetlen, 2001-ben lebonyolított népszámlálásának adatai szerint a lakosság 56,84%-a anyanyelvén kívül még legalább egy nyelven „szabadon” beszélt” (Lozyns’kyi, 2008: 246). Mivel az adatok között a csecsemők és az aggastyánok nyelvtudása is szerepel, Lozyns’kyi (2008: 254) becslései szerint a felnőtt népesség legalább 80%-a beszélt anyanyelve mellett még (legalább) egy nyelvet szabadon. A census adatai szerint Ukrajna lakosainak csaknem harmada (32,5%-a) nem ukrán anyanyelvű, az ország területén számos nyelvet beszélnek.

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna a cári Oroszország és a Szovjetunió oroszító politikája után az ukrán egynyelvűséget választotta az 1989-es nyelvtörvény és az 1996-ban megszavazott Alkotmány révén (Pavlenko, 2013: 266). Pavlenko (2011: 50) rámutat: „Ukrajnában gyakran ismétlik, hogy az ukrán egy »kis« nyelv, amely eltűnhet állami támogatás nélkül [...], miközben az orosz nem igényel támogatást, mivel nem »veszélyeztetett« nyelv”.

Ebben az értelmezésben az ukrán hrivnya egynyelvűsége része annak a küzdelemnek, melyet az ukrán nemzet az orosz nyelvvel szemben folytat.

Annak ellenére, hogy – amint azt Pavlenko (2009, 2012) és L'nyavskiy-Ekelund (2016) is bizonyítja – az ukrán–orosz kétnyelvűséget fokozatosan ukrán–angol kétnyelvűséggel váltják fel Ukrajna nyelvi tájképében, a globális angol nem jelent meg az ukrán bankjegyeken.

Kvantitatív elemzés

Összesen 5 állam 8 féle papírpénzét mutattuk be. Ezeket mindösszesen 27 nyelv jelent meg (4. táblázat). Ez a szám azonban lehet kevesebb, ha nem tekintjük külön nyelvnek a csehszlovák nyelvet, illetve több is, ha az ukránt és a ruszint külön nyelvekként tartjuk számon. Amint a 4. táblázatban látható, az ukrainai fizetőeszközök kivételével mindegyik vizsgált bankó többnyelvű volt.

A 4. táblázatban és az 1. ábrán az is látható, hogy a legtöbb nyelv a szovjet rubeleken, a legkevesebb pedig az ukrainai fizetőeszközökön jelent meg.

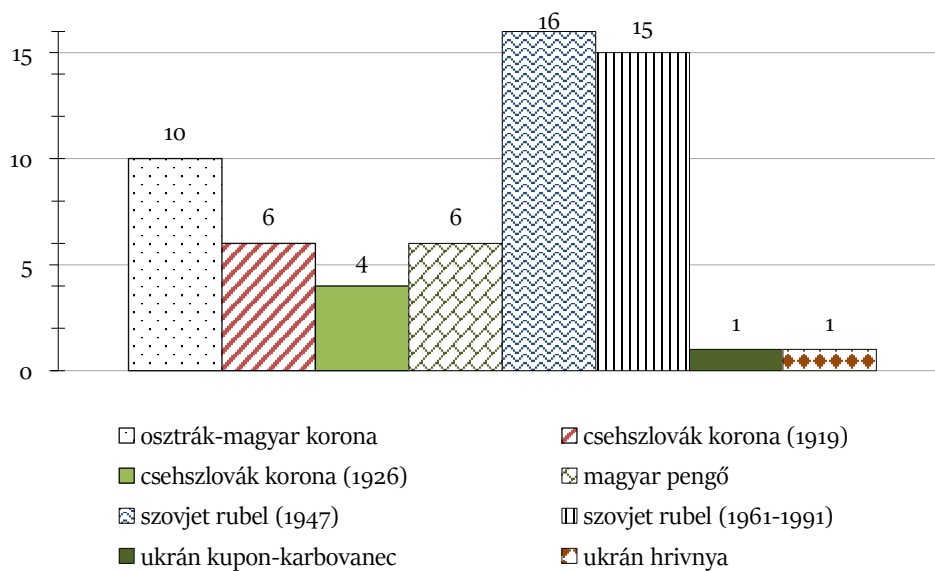
A mai Kárpátalja területének hosszú évszázadok óta a legnagyobb többségét adó ukrán/ruszin beszélők nyelve jelenik meg a legtöbbször a papírpénzeken: mindegyik bemutatott bankón szerepel ez a nyelv (4. táblázat és 2. ábra).

Megvizsgálhatjuk azt is, hogy milyen írásrendszerek jelennek meg az egyes bankókon. Kizárólag az ukrán papírpénzek homogének e tekintetben, hisz ezek csak cirill betűs írást tartalmaznak, mindegyik más bankjegy változatos e téren.

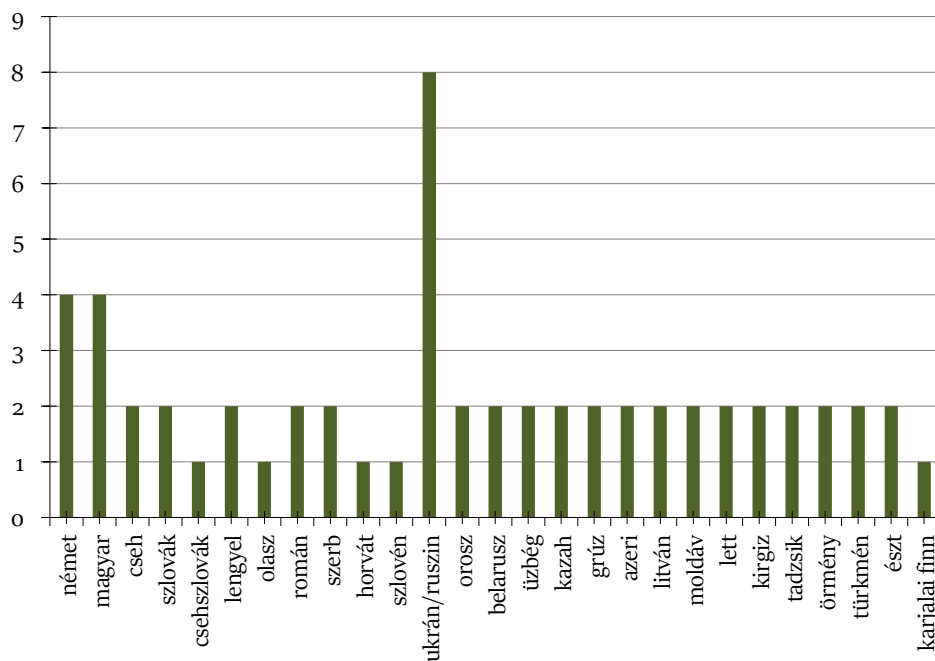
4. táblázat. A vizsgált bankjegyek és a rajtuk megjelenített nyelvek

Nyelvek	osztrák- magyar korona	cseh- szlovák korona (1919)	cseh- szlovák korona (1926)	magyar pengő	szovjet rubel (1947)	szovjet rubel (1961)	ukrán kupon- karbo- vanec	ukrán hrivnya	összesen
1. német									4
2. magyar									4
3. cseh									2
4. szlovák									2
5. csehszlovák									1
6. lengyel									2
7. olasz									1
8. román									2
9. szerb									2
10. horvát									1
11. szlovén									1
12. ukrán (ruthén)									8
13. orosz									2
14. belarusz									2
15. üzbég									2
16. kazah									2
17. grúz									2
18. azeri									2
19. litván									2
20. moldáv									2
21. lett									2
22. kirgiz									2
23. tadzsik									2
24. örmény									2
25. türkmén									2
26. észt									2
27. karjalai finn									1
Összesen	10	6	4	6	16	15	1	1	59

1. ábra. A vizsgált bankjegyeken megjelenő nyelvek száma

2. ábra. Az egyes nyelvek megjelenése a bankjegyeken

Kvalitatív elemzés: a nyelvideológiák és a nyelvek hierarchikus viszonyai

Jóval többet mond el az egyes államok nyelvpolitikájáról és nyelvideológiáiról a kvalitatív elemzés.

A nyelvpolitikát alapjában befolyásolják a nyelvi ideológiák (Spolsky 2004: 5; Shohamy 2006). A nyelvi ideológiák olyan gondolatok, eszmék, elképzelések, melyek a nyelvvél (a nyelvi rendszerrel, a nyelvhasználattal, a nyelvek egymáshoz viszonyított helyzetével, a nyelven belüli változatokkal, a beszélőközösségekkel) kapcsolatos tények, vélemények, cselekedetek magyarázatára szolgálnak, illetve melyek a nyelv(ek)re, nyelvhasználatra, nyelvváltozatokra és beszélőikre irányuló cselekedetek háttérében állnak, s ezáltal befolyásolják a nyelvpolitikát. Valójában nem nyelvi, hanem politikai, gazdasági és kulturális értékek, érdekek és ideológiák húzódnak meg mögöttük. A nyelvi ideológiák a nyelvet a társadalmi csoportok értékein és érdekein keresztül jelenítik meg, befolyásolják a nyelv(ek)ről, nyelvváltozatokról és beszélőikről alkotott társadalmi képet. Egy-egy állam nyelvpolitikáját egyidejűleg rendszerint több nyelvi ideológia befolyásolhatja. A politikai érdekek változásával változhatnak a nyelvpolitika háttérében álló nyelvi ideológiák is (Gal 2002, Silverstein 1979). A nyelvi ideológiák tanulmányozása hozzájárulhat a nyelvpolitika alaposabb megértéséhez (Ajsic és McGroarty 2015: 189).

Számos nyelvi ideológiát különböztetnek meg (Cobarrubias 1983; Bochmann 1999: 51–54, Sándor 2006). Ha bankjegyeken megjelenő nyelveket úgy tekintjük, hogy általuk az adott állam a saját nyelvpolitikájáról kíván képet sugározni a nyilvánosság felé, akkor a felmutatni szándékozott nyelvi ideológiákat is feltárhatjuk. A többnyelvű bankok révén a soknemzetiségű birodalmak egyrészt a nyelvi pluralizmus ideológiáját, másrészt a birodalom központi nyelve mellett a helyi, vernakuláris nyelvek támogatóinak képét kívánták közvetíteni. Nem véletlen, hogy a duális és soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia bankói éppúgy többnyelvűek voltak, mint az újonnan alakult és nemzetiségeit integrálni akaró Csehszlovák Köztársaság papírpénzei, az elcsatolt területek nemzetiségeinek ezzel is üzenni kívánó Magyar Királyság fizetőeszközei, vagy az internacionalizmust hirdető Szovjetunió valutája. A bankóin is az egynyelvűséget választó Ukrajna ellenben a saját nemzeti és nyelvi identitását támogató nyelvi nacionalizmus ideológiáját, valamint a szovjet korszakban „nemzetek fölötti”, internacionalista nyelvként beállított orosz-szal szemben a saját, korlátozott társadalmi funkciókkal rendelkező nyelvének helyzetbe hozásával a vernakularizációt jeleníti meg.

A vernakularizmus és pluralizmus hangsúlyozását szolgálja az is, hogy szinte mindegyik bankon több írásrendszer jelenik meg. Amint a kvantitatív elemzés során rámutattunk, latin és cirill betűs írás egyaránt látható a duális monarchiában, valamint a Csehszlovákiában kiadott koronákon, illetve a magyar pengőn; a szovjet rubel ezek mellett a grúz és az örmény írást is megjeleníti. Az ukrán hrivnya itt is kivétel: kizárólag a cirill ukrán ábécé betűi láthatók rajta.

A nyelvi tájkép elemei szimbólumként értelmezhetők (Ben-Rafael et al. 2006: 8, Vigers 2013), amelyek a kisebbségi nyelvek „állapot- és hatalomjelzői” (Huebner 2006: 32). Scollon és Scollon (2003: 120) szerint a különböző nyelvek megjelenítési helyéről

szóló döntések azt sugallják, hogy a domináns vagy előnyben részesített nyelvek általában a felső, a bal vagy a középső pozíciókban helyezkednek el, míg az alárendelt nyelvek általában alul, jobbra vagy a jelek szélein. A bankókon olvasható rövid szövegek tehát fontos üzenetet közvetítenek arról, milyennek látja és láttatja a központi hatalom az ország nyelveinek egymáshoz viszonyított helyzetét (Hult 2014: 513). Ha nemcsak a szöveg tartalmára, hanem a különböző nyelvű feliratok elrendezésére is koncentrálunk, megfigyelhetjük, hogyan jeleníti meg az állam a területén használatos nyelvek hierarchikus viszonyait.

Sebba (2013: 109) felsorol négy szempontot, melyek alapján megállapítható, hogy a papírpénzen megjelenő feliratok a nyelvi egyenlőséget jelképezik-e. Amennyiben mindegyik szempont érvényesül a bankón, Sebba szerint az állam a nyelvi egyenjogúságot hangsúlyozza.

A szempontok a következők:

1. A nyelvek tükör elrendezése: a bankjegyeken a nyelvek mintegy egymás tükörképeiként jelennek meg. Példája ennek az osztrák-magyar korona, ahol az előoldali német és a hátoldali magyar szöveg teljesen tükrözi egymást. Ám ez csupán erre a két nyelvre érvényes: az előoldalon feltűnő többi nyelv nem jelenik meg a bankó másik oldalán. Ez némileg megbontja a tükör elrendezést.

2. Azonos betűméret: a feliratok minden nyelven egyforma méretben láthatók. Mindegyik vizsgált pénz jellemzője, hogy az állam központi hivatalos nyelvén jóval nagyobb betűmérettel szerepelnek a feliratok.

3. A tartalom és a szövegmennyiség azonossága: az egyenlőség nevében minden nyelven ugyanannyi szöveg jelenik meg. Azonban a vizsgált bankjegyek mindegyikére az jellemző, hogy a kisebbségi nyelveken közölt tartalom csupán a névérték feltüntetésére korlátozódik. Ráadásul ez a bankjegyeken megjelenő legkevésbé fontos szöveg, hiszen a pénzforgalomban rendszerint nem a szöveg, hanem a jól látható módon kiemelt számjegy alapján határozzuk meg a pénz értékét.

4. A változó sorrend és/vagy pozíció: ha egy államnak több hivatalos nyelve is van, ezek egyenlősége úgy fejezhető ki, ha egyes bankókon (vagy a papírpénz egyik oldalán) az egyik nyelv van balra vagy felül, másokon (a bankjegy túloldalán) pedig a másik nyelv. Sebba (2013: 110–1) a kanadai dollár példáján mutatja be ezt a fajta szimbolikus egyenlőséget: az 5 dolláros bankón előbb franciául, majd angolul van feltüntetve a névérték, míg a nemzeti bank megnevezése fordítva; a 10 dollároson mindez ellenkező módon szerepel. Az általunk vizsgált bankjegyek általános jellemzője, hogy az állam hivatalos nyelve áll kiemelt pozícióban. Az is jellemző, hogy (a *k. und k.* bankókat kivéve) a bankjegyek előoldalán csupán az állam hivatalos nyelve látható, a kisebbségi nyelvek pedig kizárólag a hátoldalon szerepelhetnek.

Vagyis a Sebba által felsorolt szempontok közül mindössze egyetlen egy jelenik meg és csupán egyetlen vizsgált papírpénzsorozaton. Az általunk vizsgált bankjegyek összképe tehát az, hogy a pénzt kibocsátó állam a bankjegyek többnyelvűségével azt jeleníti meg, hogyan dominál a hivatalos nyelv az országban használt más nyelvek fölött. A papírpénzekben a kisebbségi nyelvek csak szimbolikusan vannak jelen, ami nem meglepő,

ha figyelembe vesszük, hogy „a kisebbségi nyelvek megjelenítését a nyelvi tájképben többnyire alibiként használják” (Marten et al. 2012b: 7). A kisebbségi nyelvek ily módon történő megjelenítése a nyilvános térben hozzájárul a nyelvi egyenlőtlenségek vizuális megerősítéséhez és újratermeléséhez.

A nyelvek státusa azonban nem állandó. A történelmi, politikai helyzet átalakulásával egyes nyelvek visszaminősíthetők, míg a korábban alárendelt helyzetű nyelvek dominánsak lesznek (Pavlenko 2009: 259–260). Tollefson (2015: 141) szerint a nyelvpolitika a gazdasági erőforrások és a politikai hatalom egyenlőtlen eloszlásának fontos eszköze. Tanulmányában bemutatja, hogy a történelmi folyamatok összefüggésben vannak a nyelvek hierarchiáját megerősítő nyelvpolitikával. May (2006: 259) arra a következtetésre jutott, hogy a többség–kisebbség nyelvi hierarchiájának létrehozása nem természetes fejlődés, hanem „történelmileg, társadalmilag és politikailag felépített folyamat”. A vizsgált bankókon megjelenő nyelvek példája is ezt mutatja: a megvizsgált bankjegyeken hat különböző nyelv jelenik meg domináns pozícióban (5. táblázat), s más pénzekon közülük több alárendelt helyzetben is látható.

5. táblázat. A vizsgált bankókon domináns helyzetben megjelenített nyelvek

osztrák-magyar korona	csehszlovák korona (1919)	csehszlovák korona (1926)	magyar pengő	szovjet rubel (1947)	szovjet rubel (1961–1991)	ukrán kupon-karbovanec	ukrán hrivnya
német, magyar	cseh	csehszlovák	magyar	orosz	orosz	ukrán	ukrán

Kitekintés: az utódállamok gyakorlata

Elemzésünk két soknemzetiségű, föderatív berendezkedésű birodalmat is érintett: az Osztrák–Magyar Monarchiát és a Szovjetuniót. Tanulságos lehet annak rövid áttekintése, hogy az egykori multietnikus államok területén osztozó mai nemzetállamok milyen papírpénzeket használnak, hogyan jelenítik meg a területükön beszélt nyelvek hierarchikus viszonyait.

Az Osztrák–Magyar Monarchia egykori területein osztozó 13 mai állam közül ötben (*Ausztria, Szlovákia, Olaszország, Szlovénia és Montenegró*) ma euróval fizetnek. Hat államban (*Magyarország, Csehország, Románia, Ukrajna, Lengyelország és Horvátország*) a nemzeti valuta bankjegyei egynyelvűek. Bosznia-Hercegovina és Szerbia nemzeti fizetőeszközeinek papírpénzein a feliratok egynyelvűek, de a szöveg egy része mind a latin, mind a cirill ábécé betűivel olvasható.

Ami a Szovjetunió korábbi szövetségi köztársaságait illeti, közülük a három balti államban: Észtországban, Lettországban és Litvániában már euróval fizetnek. Grúziában és Tádzsikisztánban a *lari* (ლარი) és a *somoni* (сомонӣ) bankjegyek – a globalizáció jegyében – angolul is megjelenítik a pénz névértékét. Örményországban az újabb, 1998-ban kiadott bankjegyeken az „*Örmény Köztársaság Központi Bankja*” szöveg angol nyelvű.

ven is olvasható; az 1995-ben kiadott korábbi bankjegyek még csak örmény nyelvű szöveget tartalmaztak. Kazahsztánban a nominális értéket a kazah mellett oroszul is jelölik. A többi egykori szovjet szövetségi köztársaság területén létrejött nyolc független állam papírpénzei mind egynyelvűek; köztük a soknemzetiségű Orosz Föderáció rubelje is egynyelvű: kizárólag orosz nyelven olvasható rajta minden felirat.

Összefoglalás és diszkusszió

Brubaker (2006, 2011) szerint a 19. század végén és a 20. század elején a mai Kárpátalja tágabb térségének nagy kiterjedésű, soknemzetiségű birodalmi (az oszmán, az osztrák–magyar és az orosz) szétmorzsolódtak; a nemzeteket átívelő birodalmak helyén az első világháborút követően a Balti-tenger partjától a Balkán-félszigetig üresen maradt egy széles, észak-déli irányú sáv. Ezt az űrt rövid időre új, saját nemzeti identitásukat kereső államok töltötték ki. A második világháború után a térségben létrejött soknemzetiségű állami formációkban (Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia) a kommunizmust építő demokratikus internacionalizmus a felszín alá kényszerítette az etnikai és nyelvi szimbólumok vetélkedését. A huszadik század végén aztán ezek a polietnikus szocialista formációk szintén szétagolódtak, s a helyükön újabb, identitásukat kereső államok jelentek meg. Ez pedig újra a felszínre hozta a nemzetiségi problémákat és az ezzel kapcsolatban álló etnikai és nyelvi kérdéseket, a szimbolikus nemzeti politizálást. Európának ebben a részében a nyelvpolitikának – mint az államhatalom által saját magáról közvetíteni kívánt kép egyik eszközének – fontos szerep jutott. A nyelveknek a nyelvpolitikai játszmák kiemelt szimbólumaként való használatát érhetjük tetten a különböző államok bankjegyein megjelenő feliratok elemzése révén. Az elemzés földrajzi színteréül – lakosságának tradicionális többnyelvűsége, valamint államfordulatokban gazdag huszadik századi története miatt – a mai Kárpátalja területét választottuk, ahol az államváltás mindig együtt járt a hivatalos nyelv megváltozásával és a fizetőeszközök cseréjével is.

Tanulmányunkban azt vizsgáltuk meg, hogy a mai Kárpátalján a huszadik század folyamán forgalomban lévő bankjegyeken milyen nyelvű feliratok jelentek meg. A bankjegyeket mint olyan gyakorlatokat mutattuk be, amelyek a hivatalos nyelvpolitika tükrözőiként részt vesznek a nyelvi tájkép alakításában. Kiderült, hogy a régióban élők hagyományosan többnyelvű papírpénzzel fizethettek: az Osztrák–Magyar Monarchia, a Csehszlovák Köztársaság, a Magyar Királyság és a Szovjetunió bankóinak egyik oldala többnyelvű volt. Csupán az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna nemzeti valutája egynyelvű.

A többnyelvű papírpénzeket kiadó országok is törekedtek arra, hogy az államszervező nemzet nyelve domináns helyzetben legyen a bankjegyeken. Ezt részben azzal jelezték, hogy a papírpénzek előoldala (az osztrák–magyar korona kivételével) egynyelvű volt. Másrészt a kiemelt helyzetű nyelv a hátoldalon nagyobb méretben, középen vagy felül olvasható, a többi nyelv pedig kisebb betűmérettel és/vagy nem központi helyzetben. A nem domináns nyelveken csak korlátozott tartalom (kizárólag a névérték) jelenhetett meg a fizetőeszközökön.

Ha a nyelvi tájkép elemeihez sorolt bankjegyeiken megjelenő nyelveket az állami nyelvpolitika tükröződésének, a szimbolikus nyelvpolitika eszközének tekintjük, akkor megállapíthatjuk, hogy az Osztrák–Magyar Monarchián belüli Osztrák Császárság, a Csehszlovák Köztársaság, a két világháború között korábban elveszített területeinek egy részét visszaszerző Magyar Királyság és a Szovjetunió a nemzetiségeivel szemben toleráns, többnyelvű állam képét kívánta magáról közvetíteni. Azonban ezekre az államokra is érvényes az a megállapítás, amit Grenoble (2003: vii) a szovjet nyelvpolitika kapcsán leszögez: különbség volt a nyilvánosság számára deklarált nyelvpolitika és a tényleges gyakorlat között.

A Monarchián belül saját nemzetiségi és nyelvpolitikát folytató Magyarország a duális állam bankjegyei egyik oldalának egynyelvűségével a magyar szupremáciát szimbolizálta. A mindennapokban többnyelvű, de az ukrán–orosz kétnyelvűséget a cári Oroszország és a szovjet múlt erőszakolt és kényszerű örökségeként értékelő Ukrajna az egynyelvű bankók révén az ukrán nemzet és nyelv helyzetbe hozásának szándékát demonstrálja.

A többnyelvűséget a papírpénzein megjelenítő államok mindegyike vállaltan soknemzetiségű és soknyelvű volt, mindegyikük közigazgatási rendszerében jelen volt valamilyen mértékű és típusú föderalizmus vagy az erre irányuló politikai szándék. A gyakorlatban kétnyelvű, ám bankjegyein az egynyelvűséget választó Ukrajna az Alkotmány 2. cikkelyében hangsúlyozottan egységes állam, amely határozottan elutasítja a föderalizmust.

A politikai változások többször is azt eredményezték, hogy végmenet a „linguistic erasure” (Irvine–Gal 2000), azaz egyes nyelveket töröltek a bankjegyekről. A nyelvek elhagyása nemcsak gyakorlati következményekkel jár, hanem szimbolikus következményekkel is; a nyelv hiánya az adott nyelv alacsonyabb státuszát jelképezi (Berezkina 2016: 16). A Csehszlovák Köztársaság a lengyel, a Szovjetunió a karjalai finn nyelvet törölte a papírpénzekről. Az első esetben az állam politikai céljai változtak meg, a másodikban pedig a nyelv státusza módosult, s ez okozta a nyelv törlését a bankokról.

Bár elemzésünk színtere Kárpátalja volt, az itt élő embereknek – bármilyen pénznem volt forgalomban – a lehető legkevesebb beleszólása volt abba, milyen szimbolikus szerepet szánnak a régióban beszélt nyelveknek a távoli fővárosok politikacsinálói.

Paulston és Heidemann azt állítják, hogy „történelmileg az európai nyelvpolitikákat általánosságban a kisebbségi nyelvekkel és a nemzeti többnyelvűséggel szembeni viszonylagos intolerancia jellemezte” (2006: 302). Elemzésünk alapján úgy tűnik, hogy ez a megállapítás a történelmi kontextusban vizsgált államok nyelvpolitikájára is érvényes. Blommaerttel (2006: 244) egyetértve megállapíthatjuk, hogy a nacionalizmus ideológiájára alapozott nyelvpolitika célja a nyelvi sokszínűség csökkentése a társadalomban, még akkor is, ha a felszínen a társadalmi többnyelvűséget jeleníti meg ez a politika.

Kamusella (2009: 25) szerint „A 19. század elején Nyugat-Európában a nép írni-olvasni tudása mint a »civilizáció« előfeltétele jelent meg (...). Ettől az időtől kezdve nem volt elegendő csak beszélni és sikeresen kommunikálni. Az embereknek olyan nyelvet kellett beszélniük, amelyet »nyelvként« ismertek el (...). Az új kommunikációs mintának nem megfelelő beszédet, az írástudatlanok nyelvhasználatát »dialektusnak« nyilvánították, s ezek a »nyelv« fogalom alárendeltjévé váltak. Az így létrejött dialektusokat a nyelv

szóbeli, azaz »civilizálatlan« ósének vagy anakronisztikus leszármazottjának tekintették”. Blommaert (2006: 241–242) hangsúlyozza a „sztenderd nemzeti nyelv” fontosságát a nemzetépítés folyamatában, bemutatva, hogy „az írott nyelvet mindig magasabbra értékelik, mint a beszélt nyelvet; a sztenderdet magasabbra, mint a dialektust”. Moser (2014: 296) hasonlóan látja: „Általában a standard nyelvhasználat a vizsgálat tárgya, a kisebbségi nyelvek (jelen esetben ezen a standardtól eltérő »dialektusokat« értem) nem mindig kapnak figyelmet”. Ennek tükrében vizsgálatunk kapcsán figyelemre méltó, hogy kizárólag sztenderdizált, kodifikált, ilyen vagy olyan módon (fél)hivatalos státusszal rendelkező nyelvek jelennek meg az elemzett bankjegyeken. A mai kárpátaljai területén hagyományosan jelen lévő zsidó és roma közösségek nyelvei semmilyen papírpénzen nem láthatók.

A térségben élő zsidók többsége a jiddist beszélte anyanyelvként (Weinreich 1964), a héber a cionista szervezeteken kívül csak a liturgiában volt használatos (Moser 2014: 299–300). Sokan nyelvileg viszonylag gyorsan asszimilálódtak (Konrád 2013: 108). Ez a jiddis nyelvváltozat az úgynevezett „centrális jiddis”-hez sorolható, ám az keveredett a nyugati jiddis elemeivel. A dialektuskeveredés oka a két irányból érkező bevándorlók által hozott dialektusok közötti intenzív kontaktus volt (Weinreich 1964: 256, Moser 2014: 299). A dialektuskeveredés következtében a kárpátaljai térségből érkezőket Magyarország más részein, illetve Galíciában is könnyen felismerték sajátos jiddis nyelvhasználatuk alapján (Komoróczy 2013: 39–40).

Annak ellenére, hogy a magyarországi zsidó lakosság nyelvi asszimilációja viszonylag gyors ütemben zajlott a korszakban, többek között az általunk vizsgált régióban is, a térség izraelita közösségeiben a jiddisnek fontos szerepet tulajdonítottak a szekularizációval és az elmagyarosodással szemben (Weinreich 1964: 261, Komoróczy 2013: 39–40). Ennek köszönhető, hogy ma világszerte leginkább ebből a térségből származó magyar, ultraorthodox, haszid közösségekben maradt fenn a jiddis élő, a mindennapokban használatos nyelvként Jeruzsálem, Brooklyn, London, Antwerpen egyes zsidó családjainál (Komoróczy 2013: 40).

A régió zsidó lakosságának jelentős része számára anyanyelvnek számító jiddist a dualizmus korában a magyar hatóságok – a korabeli Európában szokásos gyakorlatot követve (Kamusella 2009: 49) – nem tekintették önálló nyelvnek, ezért a jiddis beszélőit az anyanyelvet tudakoló népszámlálások során nem regisztrálták, s így a zsidók (mint izraelita felekezetűek) csak a vallási adatsorokban jelentek meg a népszámlálási statisztikákban. Az 1900. és 1910. évi census során a kérdezőbiztosok számára kiadott útmutatóban ez állt: „Úgy anyanyelv, valamint más beszélt nyelv gyanánt is mindig csak élő nyelv írható be, ennél fogva a zsidó vagy héber nyelv nem mutatható ki. Az ország némely vidékén található zsidó vallású egyéneknek tehát, akik a héberrel kevert, rontott német nyelvet, az úgynevezett jargont használják, a német nyelvet kell bejegyezni” (idézi Varga 1992: 15–16). Az 1890. évi census adatait összefoglaló, *A Magyar Korona országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei* című kiadvány I. részének 129. oldalán Bereg vármegye kapcsán olvashatjuk az alábbiakat: „Bereg megyében (...) csak alig van egy pár német község, a németek számát csaknem kizárólag az ottani zsidók képezik (...), holott csekély kivétellel az elrontott német nyelvet beszélik s így német ajkúaknak veendőik”.

A mai Ukrajnában sem egyértelmű a nyelvileg nem asszimilálódott zsidó közösségek nyelvének megítélése. A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájáról szóló ukrain ratifikációs törvényben ezt a nyelvet ukránul „*мова єврейської національної меншини*”, azaz a „*zsidó nemzeti kisebbség nyelve*”-ként említik (Kreszina–Javir 2008: 204). A 2001-es népszámlálási statisztikákban „*єврейська мова*” (zsidó nyelv) megnevezéssel szerepel ez a nyelv. Nem a jiddis vagy az ivrit (az Izraelben revitalizált héber), hanem egy nyelvészetiileg megfoghatatlan kategória vált ezzel a törvény alanyává. A census adataiból nem derül ki, hogy az a 3307 fő, aki „zsidó” anyanyelvűként határozta meg magát, az ivritre vagy a jiddisre gondolt (Lozyns'kyi 2008: 241). Lozyns'kyi (2008: 241–242) úgy véli, hogy a népszámlálás során rögzített nyelv inkább az ivrit, mintsem a jiddis; ellenben Kotygorenko (2007: 144) szerint viszont a jiddis. Az ukrain zsidók 83%-a egyébként orosz anyanyelvűnek vallotta magát 2001-ben, s mindössze 3,1% tekinti anyanyelvének az ukrain statisztikákban nehezen megragadhatónak bizonyult nyelvet.

Az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvény 7. cikkely 2. bekezdése már nem a zsidó nyelvet, hanem konkrétan a jiddist említi mint Ukrajnában használatos regionális vagy kisebbségi nyelvet (Tóth–Csernicskó 2014: 29).

Bár a Monarchia időszakában a nemzetiség legfontosabb ismérvének a nyelvet tartották, ezért az 1880. évi népszámlálástól kezdve az anyanyelvre és a nyelvismeretre – az anyanyelven kívül beszélt más „hazai” nyelvekre és a „külföldi” nyelvekre – egyaránt rákérdeztek, a jiddishez hasonlóan a cigányok által beszélt nyelvet sem ismerték el létező nyelvként, így a népszámlálási adatfelvételkor – az 1890-es censzust kivéve – beszélői az *egyéb* kategóriába kerültek.

Noha több ország, így a mai Magyarország (Kontra 2016b) és a független Ukrajna (Csernicskó–Molnár 2015) is a népszámlálások alkalmával „cigány anyanyelvet” vagy „roma nyelvet” regisztrál, a „cigány/roma nyelv” valójában erős általánosítás. A „cigány nyelv” összefoglaló kategória, amely elfedi – az elsősorban a látható etnikai jegyei miatt – cigánynak minősített és sematikusan homogénnek tekintett csoporton belüli különbségeket (Marushiakova–Popov 2016: 27).

A Kárpát-medencei cigányság esetében két különböző nyelvről, két különböző nyelvi közösségről van szó. Ezek a nyelvek: 1) az indoeurópai nyelvcsalád indoárja ágába tartozó újind nyelv, illetve 2) a romani és az indoeurópai nyelvcsalád neolatin nyelvei közé tartozó beás, valamint ezek különböző dialektusai (Szalai 2015: 117–121).

A beszélők száma és földrajzi elterjedtsége szempontjából a romani az egyik legjelentősebb kisebbségi nyelv Európában, a kétnyelvű cigányok többsége a környezeti nyelvek mellett e nyelv valamely változatát beszéli. Ugyanakkor nem területiális nyelv, mert a beszélőközösségek elhelyezkedése nem köthető szorosan valamely földrajzi területhez vagy közigazgatási egységhez. Négy nagyobb romani dialektuscsoportot különböztettünk meg: balkáni, vlah, centrális és északi. A centrális dialektuscsoport északi alcsoportjába tartozó nyelvváltozatokat beszélnek a szlovákiai, a dél-lengyelországi, valamint a kárpátaljai roma közösségek, amit neveznek „kárpáti” romának is (Moser 2014: 297). A kárpátaljai régióban a magyar és szláv nyelvi hatásokat mutató magyar cigány (romungro,

kárpáti cigány, ungrika roma) és a szlovákiai cigány (servika roma) nyelvjárások elterjedtek (Szalai 2006). A következő nagy csoport a nyelvileg asszimilálódott cigányoké (Marushiakova–Popov 2016: 27). A Kárpát-medencei és köztük a kárpátaljai romák többsége nyelvi szempontból a környezet domináns nyelvéhez asszimilálódott (Szuhay 2011), a kárpátaljai romák csaknem kétharmada magyar anyanyelvű (Braun–Csernicskó–Molnár 2010).

Az is feltűnhetett az olvasónak, hogy az osztrák–magyar és a csehszlovák korona esetében ruszin/ukrán vagy ukrán/ruszin nyelvről esett szó, a magyar pengőn ugyanezt a nyelvet már magyar–orosz megnevezéssel is illettük; a szovjet rubelről és az ukrán kupon-karbovanecről és hrivnyáról pedig teljesen eltűnt a ruszin, és kizárólag az ukrán megnevezés maradt.

Az *ukrán/ruszin versus ukrán vagy ruszin* kérdésben a bizonytalanság oka, hogy az „*ukrán*” [український] etnonima használata a korábbi „*ruszin* [руський, русин], illetve „*kisorosz* [малорос] stb. helyett csupán a 19–20. század fordulóján vált fokozatosan dominánssá a Galíciában, Bukovinában élő keleti szlávok körében, s egy ideig az említett etnonimákat párhuzamosan, mintegy szinonimaként használták (vö. Magocsi 2007: 377, Pavlenko 2010: 141). Yekelchyk (2010: 64, 94–95) szerint az ukrán identitás a 19. század első harmadában a mai Ukrajna akkor Oroszországhoz tartozó részein a kisorosz, az Ausztriához tartozó nyugati tartományokban pedig a ruszin azonosságtudat alternatívájaként jelent meg, ám csak sokára vált uralkodóvá. A nyelvterület nyugati részein (a Magyarországhoz tartozó területeken) azonban jóval tovább volt használatos a ruszin [руський] etnonima (Hrusevszkij 1913/1954, Bonkáló 1940/1996: 58, Shevelov 1987b: 51, Kamusella 2009: 176).

A Monarchiához tartozó Magyar Királyságban rutén/ruthén volt az ország északkeleti részén összefüggő tömbben élő szlávok és nyelvük megnevezése. Az uralkodó nyelvészeti álláspont az volt, hogy ezek a szláv nyelvváltozatok nem részei az orosz nyelvnek, hanem különálló nyelvet alkotnak (Csopey 1883: x); bizonyos vonásaikban különböznek ugyan a Kárpátok túloldalán beszélt keleti szláv nyelvektől, de nem alkotnak azoktól különböző nyelvet (Bonkáló 1910: 3, 1915: 81).

A Csehszlovák Köztársaság nem kívánt döntést hozni abban a kérdésben, hogy a mai Kárpátalja területén élő lakosság által beszélt és írott nyelvváltozatok az ukrán nyelv részei, avagy önálló nyelvet alkotnak (Csernicskó 2013: 134–156, Csernicskó–Fedinec 2014: 91–127). Azonban 1939 és 1944 között a magyar kormányzat jelentős politikai és pénzügyi energiát mozgósított annak érdekében, hogy a régióban megszilárdítsa az ukrántól eltérő, önálló ruszin identitást; ebben a folyamatban meghatározó szerepe volt a különálló ruszin irodalmi nyelv kodifikálásának (Csernicskó 2013: 175–192, Csernicskó–Fedinec 2014: 157–181).

A régiót a második világháború után megszerző Szovjetunió nem létezőnek tekintette a ruszin népet és nyelvet. Ez nem meglepő, hiszen a Kommunista Internacionálé már az 1924. évi moszkvai kongresszusán határozatot fogadott el arról, hogy a Csehszlovákiában élő ruszinok ukránok, akiknek joguk van a Szovjet–Ukrajnával való egyesüléshez, s az összes baráti kommunista pártnak segítenie kell ezt a törekvést (Shevelov 1987a: 204, 1987b: 255, Magocsi 2016: 110). Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna követi a szovjet

hagyományt: nem ismeri el a ruszin nép és nyelv önállóságát; a ruszinokat az ukrán nemzet néprajzi csoportjának, a ruszinok nyelvváltozatait az ukrán nyelv dialektusainak tekintik (Cserniczkó 2013: 323–330). Kijev a ruszin mozgalmat az ország területi integritását veszélyeztető, külső erők által generált szeparatista mozgalomként értékeli (összefoglalóan lásd Belej 2017).³

Anélkül, hogy állást foglalnánk abban a nem nyelvészeti, hanem politikai kérdésben, hogy a ruszin nyelv vagy nyelvjárás, megállapíthatjuk, hogy a második világháború után a ruszin sem jelenik meg a Kárpátalján használt papírpénzeken.

„Az állammal nem rendelkező nemzetek vagy népek társadalmi szempontból fogyatékosok, és láthatatlan nem-szereplők a nemzetközi szintéren” – írta Phillipson és Skutnabb-Kangas (1995: 498). A Kárpátalján a vizsgált korszakban végig jelen lévő zsidó és roma közösségek nyelvei, valamint a sokak által ruszinként kezelt nyelvváltozatok így válnak láthatatlan szereplőkké a vizsgált papírpénzeken is.

Konklúzió

Kamusella, Nomachi és Gibson (2016: 3) szerint az EU közép-európai bővítését, a formális határok felszámolását nyelvi szempontból akár a multietnikus és soknyelvű orosz, osztrák–magyar és oszmán birodalmak részleges visszatéréseként is értelmezhetjük.

Amikor 2013 novemberében kiderült, hogy Ukrajna akkori elnöke, Viktor Janukovics nem írja alá Vilniusban a társulási és szabadkereskedelmi egyezményt az Európai Unióval, Kijevben tüntetések kezdődtek az ország európai integrációjáért (Cserniczkó 2016c, Onuch 2015). A tüntetéseken számos kárpátaljai is részt vett, abban a reményben, hogy Ukrajna – és vele együtt Kárpátalja – a közeljövőben az EU tagjává válhat. Janukovics rezsimjének bukása után az új ukrán politikai hatalom aláírta az Ukrajna és az EU közötti szabadkereskedelmi egyezményt, s ma már vízummentesen utazhatnak az ukránok az EU-ban, és a társulási szerződés is életbe lépett 2017 szeptemberében. Az ország európai integrációja felé vezető úton ez csupán egy picit lépés, mellyel Ukrajna EU-tagsága szinte semmivel sem lett közelebb. Ám ha az országnak sikerülne úrrá lennie strukturális nehézségein, leküzdenie külső és belső konfliktusait, és rendbe raknia gazdaságát, egyszer talán csatlakozhat az EU-hoz. S akkor a távoli jövőben akár a kárpátaljaiak is euróval fizethetnek majd; olyan bankokkal, melyeken latin, görög és cirill betűkkel van feltüntetve a pénzjegy neve, illetve az EU hivatalos nyelvein az Európai Központi Bank nevének rövidítése.

Mindazonáltal, ha Ukrajna csatlakozik az EU-hoz és az eurozónához, és a kárpátaljai emberek euróval fizetnek majd, a nem sztenderdizált, nem kodifikált nem hivatalos nyelvek nagy valószínűséggel továbbra sem jelennek majd meg a bankjegyeken. Függetlenül attól, hogy a papírpénzek a pluralizmus vagy a homogenizmus nyelvi ideológiáját jelenítik-e meg, még a többnyelvű bankjegyek is hozzájárulnak a nyelvi sokszínűség csökkentéséhez a hivatalos státusú hivatalos nyelvek előtérbe helyezésével, illetve a nem hivatalos, nem kodifikált nyelvek elrejtésével.

³ A ruszin nyelv/nyelvváltozat(ok) kapcsán lásd még a 6. fejezetet.

2. A változás megragadása a nyelvi tájképben: Kárpátalja példája

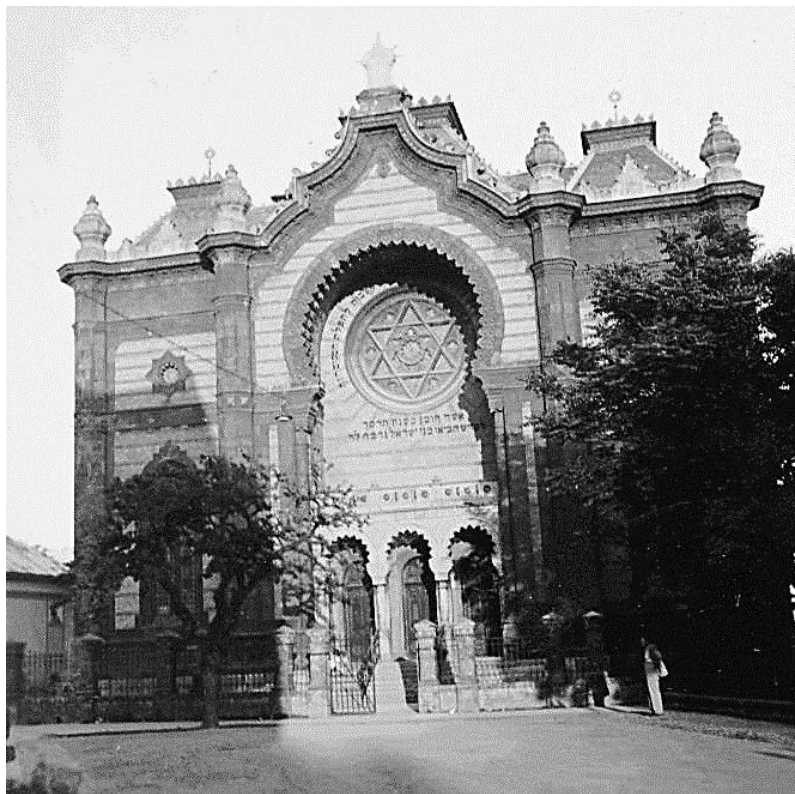
Bevezető

Miközben a nyilvános tér folyamatosan átalakul, mozgásban van, a nyelvi tájkép kutatása – nyilván az elsősorban a pillanat megragadására alkalmas fénykép, valamint a fotózás viszonylag rövid története miatt (Gorter 2006a: 87–88) – jellemzően szinkron jellegű: a kutatók rendszerint egy-egy adott időszakra érvényes módon jellemzik a vizsgált szimbolikus térben megjelenő feliratokat, nyelveket (Pavlenko 2009: 253). A változás megragadása azonban a nyelvi tájkép kutatásában is rejt magában lehetőségeket (Gorter 2006a: 88, Pavlenko 2009, 2015), hiszen „a nyelvi tájkép összetett, dinamikus változó jelenségként, állandóan újrakonstruálódó diskurzus eredményeként ragadható meg. (...) A kutatás során a legnagyobb kihívást az jelenti, hogy magára a változásra koncentráljunk, és ne tegyük statikussá és állandóvá azt, ami dinamikus és nem állandó. A nyelvi tájkép vizsgálatának ezért figyelembe kell vennie a tájkép dinamikus elemeit is” (Holecz–Bartha–Varjasi 2016: 78–81). Hult (2014: 510) értelmezésében a nyelvi tájkép a társadalmi cselekvések terméke, amelyek magukban foglalják a történelmileg meghatározott helyi és nemzeti nyelvi ideológiákat, a nyilvános jelzéseket értelmező egyének vélekedéseit és elvárásait a nyelvi funkciókkal kapcsolatban.

Az alábbiakban azt mutatom be kárpátaljai példák segítségével, miként jeleníthetők meg néhány fényképfelvétel és kordokumentum révén a régió politikai és nyelvi viszonyaiban bekövetkező átalakulások; hogyan tükröződnek a politikai és nyelvi dominancia-váltások; mi módon érzékelhető az átmenetiség egy-egy fotón, képeslapon, bélyegen, nyomtatványon. A fejezet célja továbbá, hogy rávilágítson: a nyelvi tájkép kutatásában nem csupán a kvantitatív módszer hozhat értékelhető eredményeket; a kvalitatív elemzés, egy-egy felvétel szemiotikai jellemzőinek feltárása révén hasznos információkra tehetünk szert a közösségekben használatos nyelvek és beszélők helyzetéről, a nyelvek hierarchikus viszonyainak (át)alakulásáról.

Maradandóság és változás a nyelvi tájképben

A nyelvi tájkép bizonyos tekintetben lassabban változik, mint egy-egy régió, helység lakosságának etnikai vagy nyelvi összetétele. A Kárpátalja legtöbb településén máig megmaradt zsidó temetők, a sírköveken látható héber írással készült feliratok – a kárpátaljai városok: Ungvár, Munkács, Beregszász történelmi központjában látható, ma már más funkciót betöltő egykori zsinagógák, rituális épületek mellett (17. és 18. fotó) – szinte az utolsó közvetlen emlékei a főként a városokban 1944 előtt hangsúlyosan jelen lévő zsidó kultúrának (Magocsi 2005a, 2005b, Papp 2005, Bányai–Fedinec–Komoróczy szerk. 2013).

17. fotó. Az ungvári zsinagóga épülete 1939-ben

18. fotó. A beregszászi mikve (zsidó rituális fürdő) épülete

Az, hogy a zsidó temetőkben és a holokauszt-emléktáblákon még láthatók a mai nyelvi tájképben a héber feliratok, fontos információkat szolgáltat egy település etnikai, felekezeti viszonyaiban bekövetkezett változásokról. Ilyen például a beregszászi zsidó temetőben készült 19. fotó, illetve a 20. fotó, amely Beregszász főterén, az egykori zsinagóga, ma járási művelődési ház falán őrzi héber, ukrán és magyar nyelven a városból 1944 tavaszán elhurcolt zsidó lakosság emlékeztét. Ehhez hasonló emléktábla található más településeken is, így például Nagyszőlős városában is (21. fotó). Ezek a héber feliratok egyben az utolsó előfordulásai az etnikumhoz köthető héber írásrendszernek is Beregszászban: nemcsak a zsidóság tűnt el ugyanis a városból, hanem az általuk használt írás is.

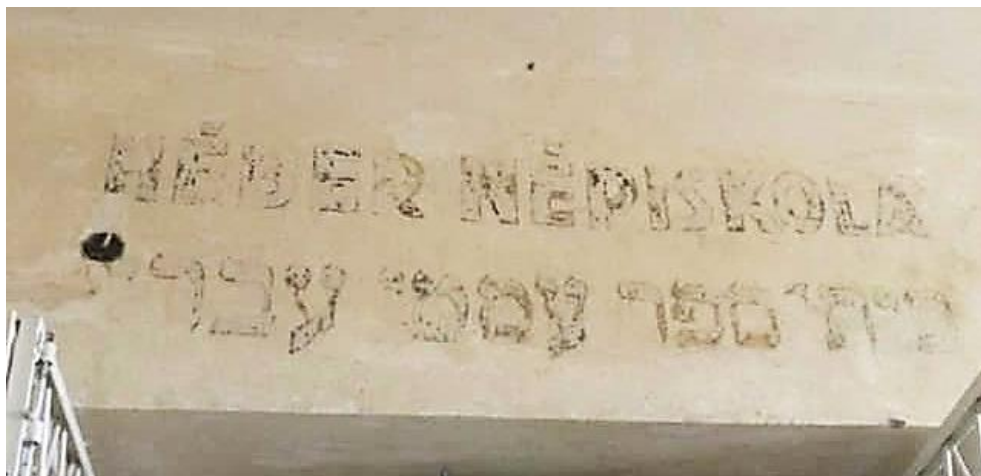

19. és 20. fotó. Héber írás Beregszászban: sírkő a zsidó temetőben és az elhurcoltak emléktáblája

21. fotó. Cirill, héber és latin betűs írás Nagyszőlősön

A héber írás nyomaira szinte már csak véletlenül lehet rátalálni Kárpátalján, mint ahogyan az például 2016-ban történt Ungváron, az egykori héder épületének felújítása során (22. fotó).

22. fotó. Felújítás során feltárt magyar és héber felirat Ungváron⁴

A nyelvi tájkép ebben az esetben a zsidó kulturális örökség és a héber nyelv kárpátaljai mementójaként szolgál (vö. Gorter 2006a: 88, Liro et al. 2017).

Másrészt azonban a nyelvi tájkép nagyon gyorsan reagál a globális és lokális gazdasági változásokra: egy-egy márka eltűnése/megjelenése, az üzletek tulajdonos- és/vagy profilváltása, a kirakatok, cégtáblák, reklámok lecserélése rendszeresen átalakítja a nyelvi tájképet. Ahol tegnap még kisbolt volt, ma talán kocsmá, s holnap esetleg már divatszalon működik, és ennek megfelelően változik a cégtábla, a kirakat, a reklám: módosul a nyelvi tájkép.

Az alábbiakban a mai Kárpátalja területét érintő huszadik századi politikai változások átmeneti időszakát mutatom be a nyelvi viszonyokban bekövetkező gyors átalakulásokat rögzítő fotók, dokumentumok révén. A változás, illetve az átmeneti időszak bizonytalanságának bemutatását több szempontból: az intézmények és hatóságok, illetve a hétköznapi magánemberek szemszögéből is érzékeltetem, ahhoz hasonlatos módon, mint Szakál Imre (2017) tette azt nemrégiben megjelent tanulmányában.

A változás és az átmenet megjelenése fotókon, dokumentumokon

Az első világháborút követően széthullott Osztrák–Magyar Monarchia romjain létrejött Csehszlovák Köztársaság az 1919. szeptember 10-én Saint-Germainben aláírt nemzetközi szerződés alapján kapta meg a mai Kárpátalja területét, mely Podkarpatszka Rusz néven

⁴ <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/szines/zsido-feliratokra-bukkantak-az-ungvari-nemzeti-egyetem-epuleteben/>

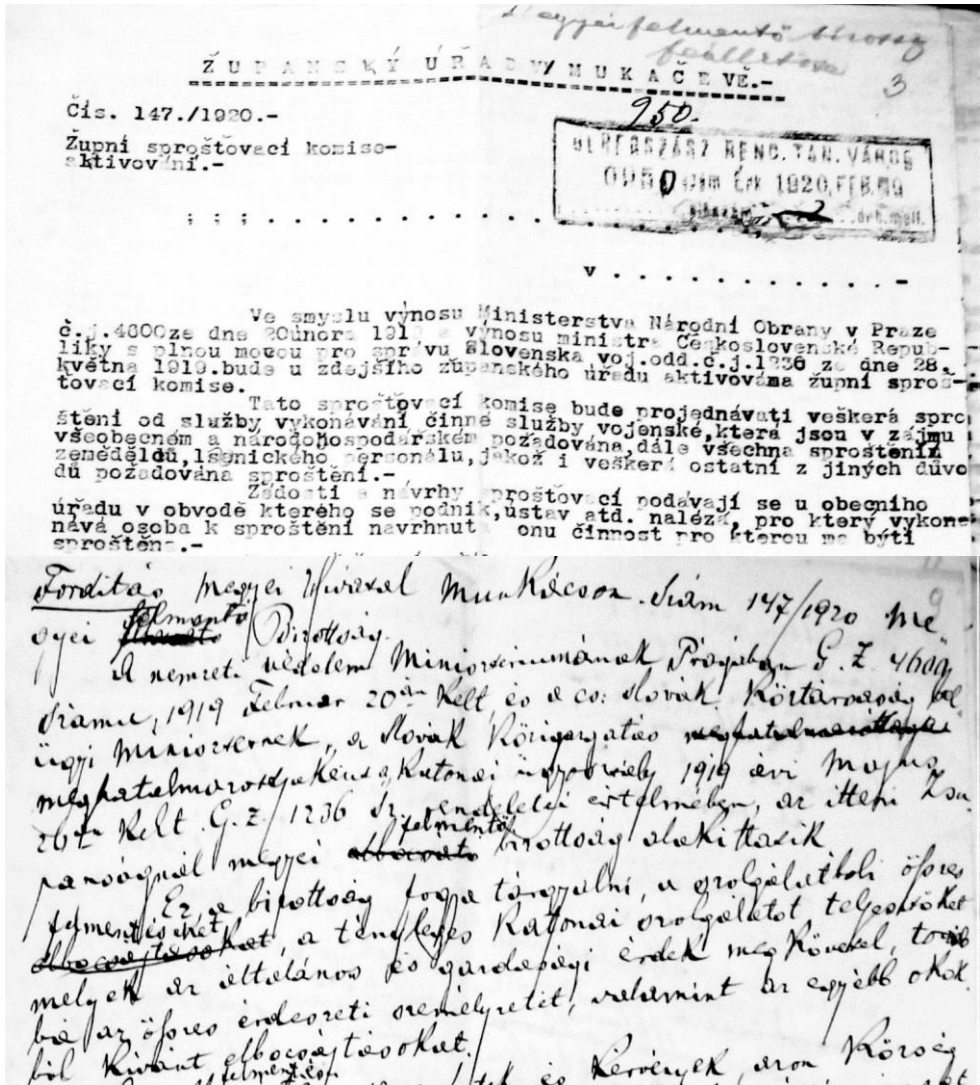
vált az államszervezet részévé. A hatalmváltás átmeneti időszaka ragadható meg a 23. fotón, melyen egy *K und K*, azaz császári és királyi osztrák–magyar postabélyeg látható. A bélyegre átlósan rányomott fekete szöveg és az 1919-es évszám azonban már azt mutatja, hogy az újonnan létrejött, ám saját szimbólumokkal ellátott postabélyegekké még nem rendelkező Csehszlovák Köztársaság állami postahivatala vette használatba a már nem létező birodalom bélyegét. A piciny papírdarabon⁵ megjelenik a letűnő birodalom legjelentősebb nyelve, a német, illetve az új állam hivatalos nyelve, a cseh.

23. fotó. A monarchia bélyege a csehszlovák posta által felülnyomott felirattal

Ugyanennek az államfordulatnak a következménye a 24. fotón bemutatott dokumentum. Az új állam új nyelvét az abszolút magyar többségű Beregszász városának előljárói, hivatalnokai nem ismerték. A központi államhatalom azonban az új hivatalos nyelven kommunikált a helyi városi szervekkel. Ezért a Beregszász rendezett tanácsú város polgármesteri hivatalába 1920 elején cseh nyelven beérkezett levelet a város alkalmazásában álló hivatalos fordító magyarra, azaz a városi vezetés számára érthető nyelvre fordította (Szakál 2017: 68–69).

⁵ Amely egyébként a Habsburg Birodalom (I. Károly) és a Magyar Királyság (IV. Károly) egyaránt utolsó uralkodóját ábrázolja.

24. fotó. Cseh nyelven érkezett hivatalos levél és kézírásos magyar fordítása (Beregszász, 1920)

A régió történetében a következő államfordulatra az első bécsi döntést követően került sor, amikor Magyarország visszakapta a terület déli, legnagyobb részben magyarok lakta sávját (Vehes és mtsai 2011: 70–71). A magyar honvédség 1938. november 4. és 11. között vonult be a visszakapott területekre. A november 10-i munkácsi bevonulásnak egy Fedinec Csilla (2015: 44–45) által közölt levelezőlap állít emléket, mely a munkácsi városházát ábrázolja esti kivilágításban, a hátoldalán pedig a következő szöveg olvasható:

„Munkács, 1938. november 19. Kedves Gyurikám! Küldök neked egy szép lev. lapot; e kép azt a jelenetet ábrázolja, amikor a dicső hadseregünk bevonult a felszabadított Munkácsra, s ott a kivilágított városháza előtti téren a város lakossága lelkesen

ünnepli felszabadítását és a bevonult csapatokat. Ma Berti b. ablakából néztük a felejthetetlenül gyönyörű látványt. Sokszor csókol téged, Anyukát, Apukát szeretettel, Nagyapa.”

S bár tudjuk, hogy felszabadításról szó sincs, sokkal inkább bevonulásról, hasonló levelezőlapok tömegét küldhették akkoriban a frissen visszaszerzett területekről az ország más vidékeire. Ezt valószínűsíti az 1938. november 9-én postai bélyeggel ellátott levelezőlap is, melynek hátoldalán egy baka küldött rövid üzenetet haza szeretteinek „a beregszászi bevonulásról”. A levelezőlapon használt bélyeg és bélyegző már magyar nyelvű, ám a lap bal felső sarkában még „csehszlovák” nyelven is olvasható, hogy a lap túloldala a beregszászi római katolikus templomot ábrázolja (25. fotó).

25. fotó. Az első bécsi döntés utáni beregszászi bevonulás emléke

A 26. fotón a csehszlovák korszakban Ungváron felépített, Podkarpatszka Rusz közigazgatási székhelyének szánt épület látható, szintén 1938 novemberében. Az 1938. november 10-i filmhíradó tanúsága szerint az épület homlokzatán még látható a kétnyelvű (csehszlovák és ruszin/ukrán) felirat, ám az első emeleti ablakból – ez a fekete-fehér felvételen is érzékelhető – a magyar nemzeti trikolort lógatják ki az épületet és a régiót újra birtokba vevő magyar katonák, állami hivatalnokok. Az állami szimbólumok cseréje épp folyamatban van már, ám az előző rendszer két hivatalos nyelve: a csehszlovák államnyelv és a ruszin regionális hivatalos nyelv még jelen van az épület homlokzatán.

Figyelemre méltó emléket állít az első bécsi döntés utáni időszaknak a 27. fotón bemutatott bélyeg és a rajta lévő pecsét is. Az 1937. szeptember 14-én, Csehszlovákia egyik

megalapítója és első elnöke halála alkalmából kiadott, 2 csehszlovák koronát érő bélyegen maga Tomáš Garrigue Masaryk látható a cseh(szlovák) nyelvű „Československo” felirat alatt; a Szent István koronáját megjelenítő pecséten azonban az 1938-as évszám, illetve az „Ungvár visszatért” (értelemszerűen: Magyarországhoz) magyar nyelvű szöveg olvasható.

26. fotó. Cseh–ruszin felirat és magyar zászló egy ungvári közigazgatási épületen

27. fotó. Magyar pecséttel felülnyomott csehszlovák bélyeg, 1938

A 28. és 29. fénykép a hatalomváltás nyelvi következményeibe enged betekintést. Amikor 1938 novemberében az első bécsi döntéssel a régió déli, túlnyomórészt magyarok lakta sávja visszatért Magyarországhoz, ez újra magával vonta a hivatalos nyelv megváltoztatását is. Amint az a 28. fotón látható, Karácsfalva görögkatolikus anyakönyvében – amely, vegyük észre, kétnyelvű: ruszin/ukrán és cseh(szlovák) nyomtatvány – 1938. augusztus 25-én (amikor a régió és a község még Csehszlovákia része) a bejegyzés cirill betűs, ukrán/ruszin nyelvű. Ám az ugyanazon év november 13-án és december 4-én keletkezett anyakönyvi bejegyzések nyelve a magyar. Ekkor Karácsfalva már ismét Magyarország része.

18 сторона
strana

Текущее число Běžné číslo	День, месяц и годъ Deň, mesiac i rok		Имя Meno	Полъ Pohlavie		Происхождение Pôvod		Въроиспо- вданіе Nab. ztenstvo	Род и имя, фамилия, и про- meno, priezvisko, na
	рождения narodenia	и в- рождения pobytania a bitnovenia		муж. muž.	жен. žen.	цехов. záhon.	и слав. nesák.		
7.	20. август ма 1938	25. август ма 1938.	Андрей	муж.	цех.	слав.	гөр. кат.	Лагуцал Елизабет	
8.	1938. ноявр бер 10.	1938. ноявр бер 13.	Терен	муж.	цех.	слав.	гөр. кат.	Терен Лай Каланис	
9	1938 ноявр бер 28.	1938. децем бер 4.	Евксѣбет	жен.	цех.	слав.	гөр. кат.	Геленци Тотт Ма	

28. fotó. A karácsfalvi görögkatolikus anyakönyv egy lapja

A 29. fotón egy postai feladókönyv egy részlete látható. Az eredetileg cseh(szlovák)–magyar kétnyelvű nyomtatványon az előző korszak államnyelvén, azaz csehül készült feliratot a területet visszaszerző Magyarország postai tisztviselője fekete tintával kétszer áthúzta – így mintegy érvénytelenítve, hatályon kívül helyezve a csehszlovák nyelvtörvényt – a bejegyzéseket már magyar nyelven vitte be az előző korszakból megmaradt feladókönyvbe.

6. ~~Podacia kniha~~ — Feladókönyv.

Číslo příjmu Az írtató száma	Datum odoslania Az elküldés kelte	Komu-bi-malený Kinek küldött	Datum prijatia Átvétel kelte	Podpis-prijemu Az átvevő aláírása
5/1939.	1939. február 9.	Közp. Igócsa vm. munkaadóktól levőlelek Károlyi új átvételére Borzipus	1939. február 9.	
7/1939.	1939. február 11.	M. Kir. Közp. Hely- meg. hivatal Budapest.	1939. február 11.	

29. fotó. Postai feladókönyv, lefestett cseh szöveggel

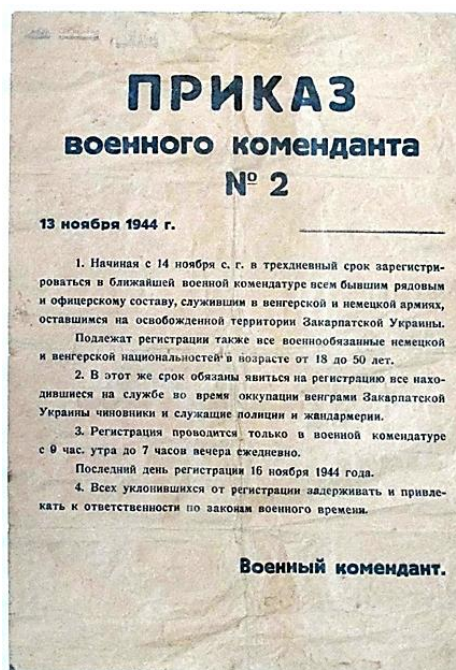
A 30. fotón ismét egy postai bélyeg látható. Prága 1938. november 22-én elfogadta a Podkarpatszka Rusz autonómiájáról szóló törvényt, és kinevezte a közigazgatási egység kormányát. Podkarpatszka Rusz Avgusztin Volosin vezette kormánya azonnal lépéseket tett az önállóvá válás felé: az ukránt a régió hivatalos nyelveként kodifikálta, és hivatalosan is engedélyezte a *Kárpáti Ukrajna* megnevezés használatát a *Podkarpatszka Rusz* mellett. A bélyeg ebben az időszakban keletkezett. Felül, nagyobb betűkkel még a csehszlovák nyelvű *Česko-Slovensko* szöveg áll, de alatta már az ukrán nyelvű *Карпатська Україна* (Kárpáti Ukrajna) felirat is látható. A bélyeg elkészülte után nem sokkal, 1939. március 14-én Volosin Huszton kikiáltotta a független miniállam: Kárpáti Ukrajna létrejöttét; az előrenyomuló magyar honvédség azonban március 18-ára felszámolta a gyér kárpát-ukrán ellenállást, és elfoglalta Kárpátalját (Fedinec szerk. 2014).

30. fotó. Postabélyeg az önállóság felé haladó Kárpáti Ukrajnából, amely ekkor még Cseh-Szlovákia része

A 31. és 32. fénykép egy újabb átmeneti politikai időszakban készült. 1944. november 13-án adták ki azt a rendeletet, melynek értelmében a 18 és 50 év közötti magyar és német férfiaknak jelentkezniük kellett a régiót október-november folyamán elfoglaló szovjet hadsereg által felállított katonai parancsnokságokon (Molnár 2015: 91–92). Az itt jelentkező férfiakat aztán a Gulágra vitték, és több ezren nem tértek haza. Ez az esemény *málenkij robot* néven vonult be a magyar történelembe (Dupka 1994: 167).

Amint a 31. és 32. fotón látható, a régiót megszálló szovjet hadsereg nem csupán orosz, hanem magyar nyelven is kihirdette határozatát; az orosz nyelvvel a legtöbben itt találkoztak először hivatalos nyelvként a kárpátaljai magyarok közül.

31. és 32. fotó. A 18 és 50 év közötti kárpátaljai magyar férfiak ennek a parancsnak engedelmeskedve kerültek a Gulágra

Hozzávetőleges számítások és becslések szerint a mai Kárpátalja területéről és Magyarország szomszédos megyéiből 40–60 ezer embert hurcoltak el a fenti határozat alapján (Zseliczky 1993: 194). Zseliczky (1993: 194) szerint az elhurcoltaknak csak a negyede élte túl a sztálini lágereket. Mások szerint „Kárpátaljáról mintegy 40 ezer magyart és németet, illetve a hadifoglyokkal együtt mintegy 100 ezer magyart és németet hurcoltak el, többek között német családnevű nőket is. (...) Az elhurcoltak 30%-a nem tért haza” (Dupka 1994: 167). S. Benedek (1994: 176) úgy véli, hogy az 1944-ben elhurcoltak közül kb. 20-23 ezren nem tértek vissza Kárpátaljára. Botlik és Dupka (1991: 55) 40 ezer kárpátaljai magyar és német elhurcoltat említ, s szerintük közel 70%-uk a sztálinista lágerekben

pusztult el. Ugyanők más helyen (1993: 13) azt állítják, hogy 1944. november 18. és december 16. között 22.951 férfit hurcoltak el Kárpátaljáról.

A magyar és német férfiak összegyűjtése, majd elhurcolása 1944 novemberének derekán már előkészítette Kárpátalja szovjet bekebelezését. Az elhurcolt magyar és német férfiaknak esélyük sem volt arra, hogy 1944. november 26-án részt vegyenek Munkácson Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja népi bizottságainak első (és egyetlen) munkácsi ülésén, ahol 663 népi küldött egyhangúlag kifejezte a Szovjet-Ukrajnában és Kárpátalján élő ukránok egy hazában való „(újra)egyesülésének” szándékát.

„A hősi Vörös Hadsereg segítségével levetettük a német-magyar ígát. Kárpátontúli Ukrajna ősi ukrán földjein vége szakadt a magyarok és minden más idegen sok évszázados uralmának (...). Kárpátontúli Ukrajna egész történelme azt mutatja, hogy nemzeti függetlenségétől megfosztott népünk, amely századokon át rabságban volt, elpusztul, ha egy idegen állam keretei közt marad. Vagy az újraegyesülés Szovjet-Ukrajnával és a nemzeti újjászületés, vagy az elnyomatás, jogfosztottság és fokozatos kihalás” – idézi Trojan (1975: 172) az 1944. november 26-án Munkácson kiadott nyilatkozatot.

A 33. fotó azokban a napokban készült Munkács főterén (a háttérben a római katolikus templom, ma székesegyház látható). A fénykép előterében, a jobb felső részen látható feliraton az „*Éljen Kárpátontúl újraegyesülése Szovjet Ukrajnával*” ukrán nyelvű szöveg olvasható. Mivel a kárpátaljai magyar és német férfiak ekkor már szögesdróttal körülvett, fegyveresek által őrzött légerekben várták sorsukat, nem volt szükség arra, hogy magyarul is megjelenítsék az iránymutató jelszavakat. Az is figyelemre méltó, hogy ezen a lózungon nem orosz, hanem ukrán nyelvű szöveg olvasható. Ez nem véletlen, hiszen a szovjet kormányzat az ősi ukrán földek újraegyesülésének ideológiájára építette a régió megszerzését, így mégsem lett volna illendő, ha ezt orosz nyelvű szövegekkel népszerűsítik.

33. fotó. Ukrán nyelvű szovjet propaganda-felirat Munkács városközpontjában, 1944 ősze

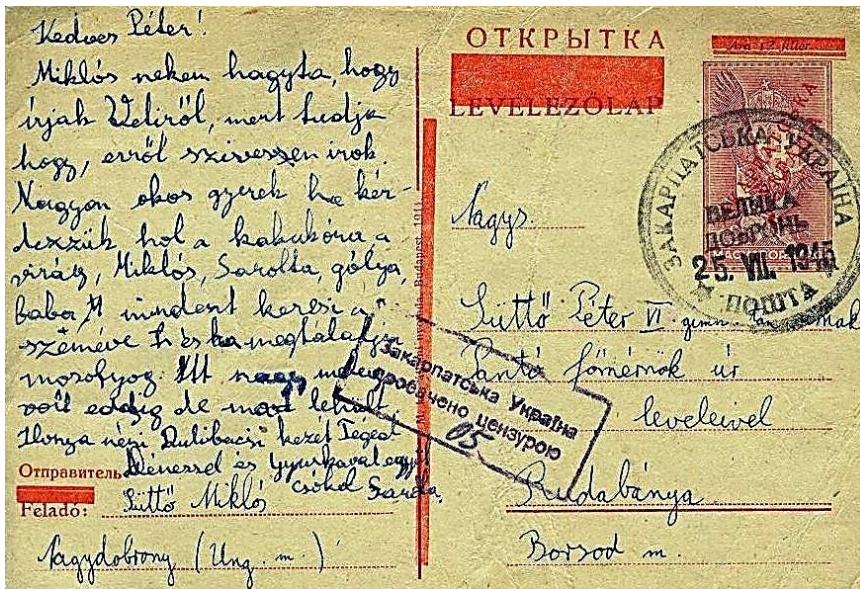
Azt, hogy a második világháború során megszállt Kárpátalját Moszkva Szovjet-Ukrajnához kívánta csatolni, a következő, szintén három nyelvű szöveget tartalmazó kép is jelzi. A 34. fotón a munkácsi szovjet városparancsnok 1945. március 20-án (tehát Kárpátontúli Ukrajna hivatalos Szovjetunióhoz csatolása előtt) kiadott rendeletének részlete látható, amely meghatározza a város magyar közterületi neveinek (1. oszlop) új ukrán (2. oszlop), illetve orosz nyelvű (3. oszlop) megfelelőit. A rendelet értelmében például a magyarokat a 9. század végén a Kárpát-medencébe vezető Árpád vezérről elnevezett utcát Sztálinról, az államalapítóként tisztelt, szentté avatott első magyar király, Szent István nevét viselőt pedig a proletár forradalom atyjáról, Leninről kell elnevezni, a Rákóczi utcából pedig Hruscsov utca lett.

Переименование улиц города Мукачева.

7.	1. ул.	Арпад Безир	вул. Сztалiна	ул. Сztалiна
7.	2.	Св. Степана	Ленина	Ленина
4.	3.	" Ракоци	Хрущова	Хрущова
5.	4.	Керешвейг	Петра Великого	Петра Великого
6.	5.	Комут Локош	Духовича	Духовича
3.	6.	" Чань	Пушкина	Пушкина
2.	7.	" Каньо	Ворошилова	Ворошилова
7.	8.	Зриньи И.	А. Невського	А. Невського
8.	9.	Естергази Янош	Молотова	Молотова
5.	10.	Текели	А. Дорбянського	А. Дорбянского
3.	11.	Батяни	М. Горького	М. Горького
4.	12.	Недеця	Кирова	Кирова
3.	13.	" Мункачи М.	Транка	Транка
5.	14.	" Петети Ш.	У. Орбана	И. Орбанко
3.	15.	Иокай Мор	+ Комуністична	Коммунистическая
3.	16.	Имреди Бейла	Коріятовича	Кориятовича
4.	17.	Ежекет	Т. Шевченка	Т. Шевченко
3.	18.	Новембер 10.	ген. Петрова	ген. Петрова
3.	19.	" Гуняди	+ Сильвая	Сильвая
2.	20.	" Арань	+ Локоти	Локоти

34. fotó. A munkácsi szovjet városparancsnok 1945. március 20-án a közterületi nevek megváltoztatásáról kiadott rendeletének részlete

A 35. kép ugyanennek az államfordulatnak és a rá következő nyelvi, nyelvpolitikai váltásnak az emléke. Az 1939–1944 között ismét Magyarországhoz tartozó Kárpátalja Nagydobrony községében egy képeslap hátoldalára írt üdvözet magyar nyelvű. A nyomtatvány eredetileg szintén magyar nyelvű volt. A magyar szöveget (*Levelezőlap, Feladó*) azonban az 1944 októberében-novemberében Kárpátaljára bevonuló szovjet csapatok fegyvereinek árnyékában létrehozott pseudoállam, Kárpátontúli Ukrajna (lásd Vehes és mtsai 2011: 117–134) postája orosz nyelvű szöveggel nyomta felül (*Открытка, Отправитель*). A magyar postabélyegen látható, 1945. július 25-ei dátummal ellátott körpecsét már Kárpátontúli Ukrajna másik hivatalos nyelvén, ukránul készült; szövege: „Kárpátontúli Ukrajna. Posta”. Középen a ma is abszolút magyar többségű település neve szerepel szlávósított formában (*Велика Добронь*). A másik, téglalap alakú bélyegző szintén ukrán nyelvű, és a Kárpátalja Szovjet-Ukrajnához csatolását előkészíteni hivatott, nemzetközileg el nem ismert miniállam megnevezése mellett a „Cenzúra által ellenőrizve” feliratot tartalmazza.

35. fotó. Kárpátalja nyelvi viszonyai 1945-ben: egy levelezőlap, három nyelv

A 36. képen egy 40 évvel későbbi politikai és nyelvi fordulat emléke látható. A Szovjetunióban a kárpátaljai magyar földrajzi nevek kezdetben nem jelenhettek meg a nyilvános térben: a magyar nyelvű sajtóban, a közterületi feliratokon is csak szlávósított formájukban lehetett használni őket (Beregszászi 1995/1996, 1997). Hiába volt *Ungvár*, *Beregszász*, *Munkács* a neve a helyi magyarok nyelvhasználatában a régió három legnagyobb városának, ezek a településnevek kizárólag *Uzshorod/Uzsgorod*, *Mukacsevo*, *Berego-vo/Berehovo* alakban voltak használatosak a nyilvánosság előtt. A 36. fotón egy beregszászi orosz–magyar kétnyelvű utcanévtábla látható, melyen magyarul nem a *Munkácsi utca*, hanem az oroszból kreált *Mukacsevói utca* felirat látható.

36. fotó. Kétnyelvű beregszászi utcanévtábla az 1980-as évek végéről

Bár Ukrajna 1991-ben függetlenné vált, a kárpátaljai magyar településnevek használatának kérdése hosszú ideig vitatéma volt (Beregszászi 1995/1996). Az új ukrán állam lehetővé tette, hogy a közigazgatási feliratokon is megjelenjenek a kétnyelvű feliratok, de kezdetben ragaszkodott ahhoz, hogy a magyarok lakta települések nevét magyarul is a második világháború után szlávósított névformában használják. A 37. és 38. képen ilyen, ukrán–magyar kétnyelvű táblákat láthatunk, melyeket 1991 után helyeztek ki két, nagyrészt magyarok lakta település helyi önkormányzatának homlokzatára. A táblákon magyarul is *Verbovec*, illetve *Perehresztja* szerepel, miközben a két falu történelmi magyar neve *Verbóc* és *Tiszakeresztúr*.

37. és 38. fotó. Kétnyelvű táblák Verbóc és Tiszakeresztúr helyi önkormányzatának homlokzatán a 20. század végén

Néhány évvel később mindkét község visszakapta magyar nevét (Beregszászi 2005), így ma már a *Verbóc* (39. fotó), illetve a *Tiszakeresztúr* (40. fotó) felirat jelenhet meg a falvak határában található helységnévtáblákon és az önkormányzatok épületének homlokzatán.

39. és 40. fotó. Verbóc és Tiszakeresztúr helynévtáblája a 21. század elején

A bizonyos elemeiben maradandó nyelvi tájkép tehát más vonatkozásokban gyorsan reagál a változásokra. A 41. fénykép szintén ezt példázza. Az 1991 végén függetlenné vált Ukrajna történetének legnagyobb válságát éli: 2013 késő őszen zavargások törtek ki Kijevben; 2014 januárjában a konfliktus halálos áldozatokkal járó összezapással súlyosbodott; márciusban Oroszország bekebelezte a Krím-félszigetet; 2014 áprilisa óta pedig kisebb-nagyobb megszakításokkal folyik a hivatalosan „antiterrorista operáció”-nak aposztrofált háború Ukrajna keleti felében. Bár az ország nyugati végein béke van, a háborús helyzet okozta fenyegetettség Kárpátalján is érzékelhető. A Beregszász egyik központi helyén kihelyezett kétnyelvű (ukrán–magyar) hirdetőtábla felirata éberségre szólítja a vidék lakosságát. Figyelemre méltó, hogy miközben a város területén egyetlen életveszélyre figyelmeztető tábla, felirat (például: *Vigyázat, magasfeszültség!*) sincs kiírva magyarul (Hires-László 2015: 182), a fegyveres konfliktus kiváltotta bizonytalanság és veszélyérzet arra készítette a hatóságokat, hogy a város körülbelül felét, a település körüli falvak lakóinak pedig többségét kitevő – egyébként ukránul jellemzően nehezen kommunikáló (lásd pl. Csernicskó 2012) – magyarokat anyanyelvükön (is) megszólítsák.

41. fotó. Vészhelyzetben magyarul is tud az államhatalom

Az ukrán belbiztonsági szolgálatoknak ez a lépése valószínűleg összefüggésben lehet azzal, hogy a Krím megszállásának és a fegyveres konfliktus kialakulásának egyik ürügye az volt, hogy a Janukovics elnök helyére lépett új hatalom regnálása első napján el akarta törölni a 2012-ben elfogadott, a kisebbségi nyelvek beszélői számára széles nyelvi jogokat biztosító nyelvtörvényt (Csernicskó 2016c), illetve hogy a dél- és kelet-ukrajnai régiók jelentős részben orosz ajkú lakossága úgy érezte, az ukránosítás veszélyezteteti anya-

nyelvük, az orosz szabad használatát (Csernicskó 2013: 239). Azzal, hogy az ukrán belügyminisztérium anyanyelvükön kérte együttműködésre a kárpátaljai magyarokat, lojalitásukra számított, és kerülni akarta annak a látszatát, hogy az új ukrán politikai elit a kisebbségi nyelvi jogok szűkítésére törekszik; ezzel pedig az ukrán hatalom azt próbálta megelőzni, hogy a helyi magyar közösség körében is felszínre törjenek az esetleges szeparatista törekvések.

Következtetések

A fejezet Kárpátalja példáján mutatja be, hogy a nyelvi tájkép történeti szempontú elemzése, a változatoság és a változás megragadása olyan kutatási irány lehet, amely segíthet értelmezni a vizsgált közösségben végbemenő társadalmi, politikai, gazdasági és nyelvi folyamatokat. A nyelvpolitikai kutatások során a – tágran értelmezett – nyelvi tájkép elemzése hasznos információkkal szolgálhat nem csupán az egyes nyelvek hierarchikus viszonyainak feltárásában, hanem a nyelvi dominanciaváltások megragadása terén is. A nyelvi tájkép kvalitatív leírása, a nyelvi tájképben bekövetkező változások dokumentálása jól kiegészítheti a nyelvpolitikai vizsgálatokat (Shohamy 2006). A nyelvi tájkép szemiotikájának elemzése révén nem csupán a nyelvek presztízsében bekövetkező változások érhetők tetten (Blommaert 2013), hanem a nyelvek és beszélőik státusának módosulása, illetve az átmeneti időszakokban a nyelv(politika)i *status quo* felborulása okozta bizonytalanság, a normák ütközése (Pavlenko 2009), a folyamatban lévő változás, valamint a nyelvi és politikai ideológiák átalakulása is.

Az ilyen, a pillanatnyi változást, az átmenet időszakát megragadó nyelvi tájképes kutatások arra is alkalmasak, hogy a nyelvpolitikai döntések következményeit ne csupán a hivatalos szereplők, ne kizárólag a hivatalok és az intézmények, hanem a hétköznapi emberek szemszögéből is lássuk. Az ebben az alfejezetben bemutatott dokumentumok, fotók arra hívják fel a figyelmet, hogy a nagypolitika változásai, a nyelvpolitikai döntések milyen hirtelen alkalmazkodást követelnek meg az adott helyen és időben élő emberektől; arra figyelmeztetnek, hogy a (nyelv)politikai döntések közvetlen hatással vannak az emberek életére, munkájára.

3. A szovjet Kárpátalja nyelvi tájképe

A szovjet nyelvpolitika

Amikor Kárpátalja területe a szovjet állam része lett, a második világháború utáni Szovjet-Ukrajna nyugati részeinek nyelvi helyzete lényegesen különbözött a többi ukrain régiótól. A mai Nyugat-Ukrajna területei (Volhínia, Galícia, Bukovina) csak a 20. század első harmadának végén (Lengyelországnak a náci Németország és a kommunista Szovjetunió általi 1939-es felosztását követően) kerültek a Szovjetunió fennhatósága alá (Magocsi 2012: 606–611), a középső, a keleti és déli vidékek nagyobb része viszont már évszázadok óta az orosz, később pedig a szovjet birodalom fennhatósága alá tartozott. Szovjet-Ukrajna lakossága a második világháborút követően jelentős oroszosító hatásnak volt kitéve a központi, moszkvai hatalom részéről (Shevelov 1986, 1987a, 1987b). A cári Oroszország déli részén (a mai Ukrajna középső, keleti és déli régióiban) azonban már a 19. században sem volt szokatlan, hogy a városi lakosság nem az ukrán (kisorosz), hanem az orosz (nagyorosz) nyelvet használta (erről lásd pl. Fejercsak 1888, Scsegolev 1912, Szvisztun 1912, Yekelchik 2007, 2010). Pavlenko (2010) történeti elemzéseiből az is egyértelműen kiderül, hogy Ukrajna fővárosa, Kijev sem volt ukrán nyelvű a 19. század végén, a 20. század elején. Egy évszázaddal ezelőtt, 1917-ben a mai ukrán főváros lakosságának mindössze 16 százaléka volt ukrán nyelvű (Pavlenko 2010: 141).

A második világháború után bekebelezett, etnikailag, nyelviileg és felekezetiileg heterogén nyugati határvidéken Moszkva az ukrán identitás és nyelv támogatásával egy egységes, homogén tér kialakítására törekedett (Wojnowski 2015b: 2). Az ukrán identitás támogatása annak ellenére folyt, hogy Nyugat-Ukrajnában egészen az 1950-es évek derekáig fegyveres csoportok harcoltak a szovjet hatóságok és uralom ellen. Az ukrán nyelv és kultúra előtérbe helyezésére, a homogén ukrán tér kialakítására az itt az ukránnal még ekkor is versengő lengyel és ruszin identitással szemben volt szükség a szovjet hatalom megerősítése érdekében (Wojnowski 2015a: 98).⁶

Az ukrán etnikai területek (legnagyobb részének) egy államba gyűjtése az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság keretein belül, illetve az ukrán nyelv és kultúra támogatása így jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a Szovjetunió belüli Szovjet-Ukrajnában az ukrán identitás és nyelv kerüljön egyértelmű fölénybe a konkurens identitások között. Mindez az értelmiség köreiből nemcsak az ukrán identitástudat megerősödésével, hanem a szovjet hatalom iránti lojalitás megjelenésével is együtt járt (Wojnowski 2015b, Goff 2015, Yekelchik 2015). Ehhez hozzájárult, hogy Moszkva szimbolikus lépéseket tett az ukrán nép irányába. 1944-ben például a Belorusz és az Ukrán SZSZK megkapta azt a jogot,

⁶ A Lengyelországtól elfoglalt Lemberg/Lwów/Lviv városában – amely az 1980-as években az ukrán nemzeti mozgalom egyik legfontosabb központja lett – a második világháború alatt az akkor még a város abszolút többségét alkotó lengyelek „a szovjetizálást az ukránosítással azonosították” (Lagzi 2016: 49).

hogy külügyminisztériumot hozzanak létre, és Ukrajna 1947-ben tagja lett a megalakuló Egyesült Nemzetek Szervezetének (Magocsi 2012: 638–639).⁷

A szovjet nyelvpolitika egyik jellemző sajátossága volt, hogy hivatalosan, *de jure* a Szovjetunióknak nem volt államnyelve, elvileg minden nemzetiség és nyelv egyenjogú volt. Az 1977. évi szovjet alkotmány 36. cikkelyében ez állt:

„A Szovjetunió különböző rasszhoz és nemzetiségekhez tartozó polgárai egyenlő jogokkal rendelkeznek. E jogok gyakorlását a Szovjetunió valamennyi nemzetének és nemzetiségének sokoldalú fejlesztésének és közeledésének politikája, a polgároknak a szovjet hazafiság és a szocialista internacionalizmus szellemében történő oktatása, az anyanyelv és a Szovjetunió más népei nyelveinek használatára való lehetőség biztosítja.”⁸

Külön nyelvtörvénye nem volt a Szovjetunióknak. Ám a tagköztársaságokban olyan feltételeket teremtett a központi hatalom, melyek következtében az orosz nyelv politikai, gazdasági, ideológiai és nem utolsó sorban hadászati okokból kivételezett helyzetet élvezett (vö. Miller 1994: 613, Motyl 1987, Solchanyk 1985, 1993, Weinreich 1953 stb.).

Azonban az orosz nyelv privilegizált helyzete nem azt jelentette, hogy csak ez a nyelv jelenhetett meg a nyilvános térben. Az 1977. évi szovjet alkotmány 45. cikkelye lehetővé tette az anyanyelven folyó oktatást.⁹ Tankönyvek, kézikönyvek, szépirodalmi művek, újságok, folyóiratok jelentek meg ezeken a nyelveken, regionális televízió- és rádióadásokat sugároztak. Az anyanyelvi oktatás jogára vonatkozó passzust megismételték a szövetségi köztársaságok belső jogszabályai, így természetesen az Ukrán SZSZK Alkotmányának 43. cikkelye is.¹⁰ Ennek megfelelően a szövetségi köztársaságokban működtek (1) orosz tannyelvű iskolák (ezekben nem volt kötelező a szövetségi köztársaság hivatalos nyelvének tanulása), (2) olyan oktatási intézmények, melyekben az oktatás a köztársaság többségi nemzetének nyelvén folyt (az orosz nyelv mint tantárgy kötelező oktatása mellett) és (3) olyan iskolák, ahol kisebbségi nyelven folyt a képzés (az orosz nyelv mint tantárgy tanulása kötelező volt, ám nem szerepelt tantárgyként a köztársaság többségi nemzetének nyelve).

A szövetségi alaptörvény 116. cikkelye szerint a Szovjetunió törvényeit, a szovjet legfelsőbb tanács határozatait, rendeleteit, egyéb dokumentumait mindegyik szövetségi köztársaság nyelvén közzé kell tenni. A 159. cikkely azt írta elő, hogy a bírósági eljárások a szövetségi köztársaságok nyelvén, valamint az autonóm köztársaságok, az autonóm megyék, az autonóm körzetek nyelvén, vagy pedig az adott térség többségi lakosságának nyelvén folytathatók le. A bírósági eljárás nyelvét nem ismerők számára az alkotmány idézett cikkelye tolmács igénybe vételét tette lehetővé.¹¹

⁷ Sztálin ezzel a szimbolikus lépéssel látszólag magasabb státuszba emelte az ukrán államiságot; ám ez azzal a céllal történt, hogy Moszkvának több szavazata legyen az új nemzetközi világszervezetben, az ENSZ-ben (Magocsi 2012: 639).

⁸ Конституция СССР. <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm>

⁹ Ugyanezt a jogot az 1936. évi szovjet alkotmány is biztosította (Wigglesworth-Baker 2018: 288).

¹⁰ Конституция УССР. <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>

¹¹ Конституция СССР. <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm>

Mindez azonban a lenini nemzetiségi politika felszíni rétege volt: egyrészt a szovjet demokráciát hivatott szimbolizálni, másrészt a kommunista pártpropaganda céljait szolgálta. Az orosz nép és nyelv vezető szerepe annak ellenére sem kérdőjeleződhetett meg, hogy ezt sem az alkotmány, sem más törvény nem kodifikálta. Iránymutatásként Sztálin 1945. május 24-én mondott pohárköszöntője szolgált, amelyben a generalisszimusz kijelentette, hogy az orosz nép a Szovjetunió vezető ereje; az orosz nyelvet „a világforradalom nyelve”-ként kezelte a szovjet központi vezetés (Magocsi 2012: 639).

Kezdetben az orosz nyelv vezető szerepét a Szovjetunió Kommunista Pártbizottságainak kongresszusain, a párt vezető testületeinek ülésein fogalmazták meg. Később azonban, amikor kihirdetésre került a népek és nemzetek egy új kategóriában, a szovjet népben való egyesülésének gondolata, az orosz nyelv „a nemzetek közötti érintkezés nyelve”¹² lett. 1961. október 17–31. között került sor a SZKP XXII. kongresszusára, melyen az új pártprogram megfogalmazta a „nemzetek összeolvadása” egységesítő politikáját, ami új lendületet adott az oroszosításnak. Nyikita Hruscsov, az SZKP főtitkára beszédében első ízben jelentette be, hogy a kommunizmus építésének folyamatában minden szovjet nemzet és nemzetiség egy új történelmi kategóriában egyesült, létrehozva a szovjet népet (Maszenko 2007: 25). Ezt a politikát egészen a Szovjetunió széthullásáig következetesen folytatta a kommunista párt (Grenoble 2003: 39). Mihail Gorbacsov, a glasznosztj és peresztrojka ideológiáját meghirdető utolsó szovjet kommunista pártfőtitkár az SZKP XXVII. kongresszusán még szintén úgy fogalmazott, hogy a szovjet nép minőségileg új társadalmi és internacionális egységként jelenik meg, melyet közös gazdasági érdekek, ideológia és politikai célok kötnek össze.

A szovjet identitás azonban – szemben például a jugoszláv vagy a csehszlovák identitással – a Szovjetunió felbomlásáig nem volt választható, bejegyezhető nemzetiség a népszámlálások során, nem került be egyetlen szovjet állampolgár személyes okmányainak „nemzetiség” rovatába sem. A szovjet identitás szupranacionális kategória volt, amely alatt helye volt az etnikai identitásoknak is a deklaráltan soknemzetiségű Szovjetunióon belül (Wojnowski 2015b: 3). Persze a szovjet népek egyenrangúsága csupán mítosz volt, létezett az egyes nemzetiségek és népek implicit rangsora (Brown 2015, Yekelchik 2015). Az ukránok – a birodalmat alkotó egyik szláv népként – előkelő helyen álltak az oroszok uralta, erősen xenofób szovjet pártelit szemében a szovjet népek nem hivatalos, rejtett hierarchikus rendjében (Wojnowski 2015b: 5–6). „Ukrajna és Fehéroroszország átmeneti változatot képvisel az orosz/szovjet ázsiai területeken és a Kaukázusban történt klasszikus gyarmatosítás, valamint a Szovjetunió viszonylag enyhe neokolonialista kelet-európai uralma között. Egyrészt az ukránok és a fehéroroszkok még azzal a korlátozott szuverenitással sem rendelkeztek, amivel nyugati szomszédjaik igen (...). Másrészt viszont nem volt részük abban – az orosz Birodalomban nyíltan, a szovjet uralom idején pedig burkoltan folytatott – faji diszkriminációban, amelyben a keleti népeknek igen. Csoportként jelentősen korlátozott jogokkal rendelkeztek, egyéni szinten viszont gyakorlatilag nem létezett diszkrimináció, az ukránokat és a fehéroroszkokat ugyanis az orosz Birodalomban

¹² Oroszul: язык межнационального общения. Lásd pl. Brezsnyev (1981: 57).

hivatalosan »ugyanannak a nemzetnek« tekintették, mint az oroszokat (illetve »szinte ugyanannak« a szovjet uralom idején” – írja Rjabcsuk (2015: 94–95).

Az orosz nemzetiséget és nyelvet kiemelő központi szovjet politikának a hatására azonban az orosz nyelv valóban „a nemzetek közötti érintkezés nyelvévé” vált, betöltötte a *lingua franca* szerepét, melyet tulajdonképpen – a politikai, gazdasági és társadalmi változások ellenére bizonyos fokig – máig is őriz Ukrajnában és a posztszovjet térség egy részében (Pavlenko 2006). A közvetítő nyelvek használata természetes és szükségszerű a többnyelvű közösségekben, a soknemzetiségű és soknyelvű birodalmak igazgatása is megköveteli, hogy legyen (egy vagy több) közös nyelv, ám az ilyen széles funkcióban használt orosz nyelv a többi nyelvet veszélyeztette. Annak ellenére fenyegette a kis(ebb) szovjetunióbeli nyelvek jövőjét az orosz nyelv, hogy a Szovjetunió – amint azt az alkotmány idézett passzusából is láthatjuk – voltaképpen többnyelvű volt.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja, amelyet az SZKP XXVII. kongresszusa fogadott el 1985-ben, így ideologizálja meg az orosz nyelv mindenhatóságát:

„A jövőben is biztosítani fogjuk a Szovjetunió minden állampolgára számára anyanyelvük szabad fejlesztését és egyenjogú használatát. Ugyanakkor, tekintve, hogy az orosz nyelvet a szovjet emberek önkéntesen elfogadták a nemzetek közötti érintkezés eszközeként, ennek a nyelvnek az elsajátítása a nemzeti nyelv mellett mindenki számára hozzáférhetőbbé teszi a tudomány és a technika, a hazai és a világkultúra eredményeit.”

A központi ideológia alapján „a kommunizmus építésének folyamatában minden szovjet nemzet és nemzetiség egy új történelmi kategóriában egyesült, létrehozva a szovjet népet, melynek legfőbb érintkezési eszköze az orosz nyelv” (Iszajev 1982: 162). Az orosz nyelv valóban nagyon fontos szerepet töltött be a birodalomban. Az 1989-ben lebonyolított utolsó szovjet census adatai alapján (miközben a lakosságnak mindössze alig 51%-a volt orosz nemzetiségű) a Szovjetunió népességének 81%-a „szabadon beszélt” az orosz anyanyelvként vagy második nyelvként (Grenoble 2003: 2).

A nyelvek alkotmányosan szavatolt egyenlősége a gyakorlatban azt jelentette, hogy minden nép és nemzetiség számára szavatolt volt a jog az anyanyelv használatára a magánéletben. „A nyelvek egyenlősége nem abban áll, hogy mechanikusan azonos funkcionális kötelezettségekkel terheljük őket” – fejtette ki véleményét Hanazarov (1982: 111) szovjet kutató. Szerinte „A nyelvek egyenlősége nem más, mint minden nemzeti nyelv számára biztosítani az egyenlő jogi feltételeket a szabad fejlődéshez” (Hanazarov 1982: 112).

A nyelvek egyenlőségét tehát úgy értelmezték a Szovjetunióban, hogy az orosz nyelv első volt az elvileg egyenlő többi nyelv között, és kivételes helyzetet élvezett. A központi magyarázat szerint az orosz nyelvet az egyenlő nyelvek összességéből a szocializmus építésének és megszilárdításának folyamatában a népek önkéntes kezdeményezése folytán a nemzetek közötti érintkezés eszközüül választották. Ebben a sajátos nyelvi egyenjogúságban a nemzetiségi nyelvek szerepe elsősorban arra korlátozódott, hogy minden nemzetiséghez eljuttathatók legyenek a központi párthatározatok, közlemények, a szovjet ideológia érvei (Grenoble 2003: 45, Levenec és mtsai szerk. 2008: 415).

Ahhoz, hogy a kommunista ideológia közvetlenül eljusson a Szovjetunió népeihez, az SZSZKSZ megalakulását követő első időszakban, az 1920-as években meghirdették az úgynevezett „korenizációja” (коренизация) programját (Grenoble 2003: 44–45).¹³ Ennek lényege, hogy a tagköztársaságok és nemzetiségi autonóm formációk területén a névadó nemzetiség pozícióinak megerősítését támogatta a hatalom, valamint nem akadályozta a homogén tömbben élő más nemzetiségek közigazgatási egységekbe szerveződését. Ezen időszakban Szovjet-Ukrajnában az ukrán nyelv és kultúra is kiemelt támogatásban részesült. Ennek a programnak a keretein belül alkalmazták a regionális hivatalos nyelvek gyakorlatát.

A Szovjetunió részét képező Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Népbiztosainak Tanácsa 1924-ben határozatot fogadott el a nemzetiségi járásek és tanácsok kijelöléséről¹⁴, amely – más szövetségi rendeletekkel együtt – lehetővé tette a legalább 500 lelket számláló, többségében valamelyik nemzetiség által lakott település nemzetiségi tanácsa, illetve a legalább tízezer lakosú, többségében valamelyik nemzetiséghez tartozó lakost felmutató járás nemzetiségi járássá való nyilvánítását (Tóth–Csernicskó 2009: 71). 1929-re Ukrajnában összesen 26 nemzetiségi járás (9 orosz, 7 német, 3 bolgár, 3 görög, 3 zsidó és 1 lengyel), 1 097 nemzetiségi községi tanács (489 orosz, 254 német, 150 lengyel, 90 moldáv, 92 zsidó, 45 bolgár, 30 görög stb.) alakult (Magocsi 2007a: 490–491), valamint 107 nagyközségi-kisvárosi (ebből 66 zsidó és 41 orosz) nemzetiségi tanács. Ezeknek a közigazgatási egységeknek a területén az adott nemzetiség nyelve hivatalosként funkcionált (Rjabosapko 2001: 82, Magocsi 2012: 559–562). A területen kisebbségben maradt nemzetiségeket (ideértve a szociológiailag többséget alkotó ukránokat is) az adott közigazgatási egység nemzeti kisebbségének nyilvánították, biztosítva számukra az ezzel járó nyelvi preferenciákat. Ez a gyakorlat még akkor is pozitív példaként értékelhető, ha alkalmazása terén számos probléma merült is fel (lásd Rjabosapko 2001, Tóth–Csernicskó 2009: 72–73).¹⁵ A nemzetiségi közigazgatási egységek létrehozásának folyamata 1930-ban véget ért, majd elkezdődött folyamatos leépítésük (Rjabosapko 2001: 84).

Az átfogó nyelvpolitikai és nyelvtervezési program célja az volt, hogy a szovjet népek körében kineveljék azt az értelmiségi és hivatalnok réteget, amely a szovjet hatalmat képes szolgálni; ez pedig anyanyelven ment a legkönnyebben és leginkább hatékonyan. A szovjet népek nyelveinek fejlesztési programja is ehhez kapcsolódott: ekkoriban kapott számos szovjetunióbeli nyelv ábécét, grammatikát, kodifikált irodalmi nyelvet, ekkor vették be ezeknek a nyelveknek a használatát az oktatásban, a kulturális életben stb.

¹³ Grenoble (2003: 44–45) „Nativization”-ként, Pavlenko (2010: 143) „nativization campaign”-ként emlegeti a szovjet nyelvpolitika és nyelvtervezés ezen időszakát. A „korenizációja” (коренизация) az orosz *корень* ’gyökér’ szóból ered, és azt jelenti: gyökérverés, gyökér eresztése.

¹⁴ *Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине: К 10-й годовщине Октябрьской революции: по материалам Центр. комис. нац. Меньшинств при ВУЦИК. Харьков, 1927. с. 97.*

¹⁵ Az ukránjai példa nem volt egyedi a Szovjetunióban. A Belarusz SZSZK területén 1920 és 1938 között a köztársaság névadó nemzetiségének nyelve és az orosz mellett bizonyos területeken a lengyelt és a jiddist is hivatalos nyelvként használták (Kamusella 2009: 51).

Ez a korszak az Ukrán SZSZK-ban az ukrán nyelv fejlesztéséhez is hozzájárult. Kijevben és a nagyvárosokban ekkor nyitott a szovjet kormányzat ukrán nyelvű színházakat, támogatta a könyv- és lapkiadást, ukrán nyelvű rádió, később televízió-adásokat indított (Maszenko 2013); épp ekkoriban, az 1922 és 1933 között zajló „korenizációja” következményeként jelent meg Kijev nyelvi tájképében hangsúlyosan az ukrán nyelv (Pavlenko 2010: 143–145). Tömegesen költöztek be Kijevbe az ukránul tudó hivatalnokok, az értelmiségiek és a munkát kereső falusi parasztok, s ennek a kampánynak a során 1926-ra Kijevben az ukrán nemzetiségűek – 42%-os arányukkal – relatív többségbe kerültek (Pavlenko 2010: 144). Az első világháború után négy állam fennhatósága között megoszló ukrán nyelvterületnek (Galícia Lengyelországhoz, Kárpátalja Csehszlovákiához, Bukovina pedig Romániához tartozott, a középső, keleti és déli részek pedig a Szovjetunió fennhatósága alatt voltak) ekkoriban épp a szovjet birodalomban található részein volt a legkedvezőbb az ukrán nyelv helyzete (Kamusella 2009: 178).

Szovjet kutatók a nemzetiségi–orosz kétnyelvűség jelenségeit azonban úgy értékelték, hogy az orosz nyelv hatása a szovjet népek nyelveire természetes, szükségszerű és kívánatos, melegen üdvözölték több kis nyelv szinte teljes eltűnését, beszélőinek nyelvcserejét, orosz anyanyelvűvé válását, az úgynevezett „természetes kétnyelvűséget” és „természetes asszimilációt” (vö. Deserijev 1966: 362, Maszenko 2007: 26). Egy Maszenko által szerkesztett kötet számos olyan tanulmányt közöl szöveggűjteményében, amelyek az orosz nyelvnek az ukránra gyakorolt „pozitív” hatásait mutatják be (Maszenko szerk. 2005). Moszkva távlati célja az volt, hogy – a cári idők orosz hagyományaival egyező módon – az ukrán nyelv fokozatosan elveszítse jellegzetes sajátosságait, és egyre közelebb kerülve az oroszhoz beolvadjon az orosz nyelvbe (Kamusella 2009: 178).

A szovjet pártvezetők az orosz t a szovjet emberek második anyanyelvének neveztek. Fent említett 1961-es beszédében Nyikita Hruscsov, az SZKP főtitkára meg is fogalmazta ezt, kiemelve a szovjet népek törekvését az orosz nyelv elsajátítására, ami „pozitív hatással van a nemzetiségek közötti együttműködés fejlődésére” (Maszenko 2007: 25). Ahogyan az egyéb pártrendelvények esetében szokás volt, a pártfőtitkár szavait az oroszról mint második anyanyelvről a tagköztársaságok pártvezetése is megismételte. Vlagyimir Scserbickij, az USZSZK kommunista pártjának főtitkára egyik 1974-ben tartott ukrán nyelvű beszédében fogalmazott úgy, hogy „az orosz nyelv a köztársaság területén gyakorlatilag az emberek második anyanyelve” (Maszenko 2007: 25). Ez az oroszosító asszimilációs nemzetiség- és nyelvpolitika ahhoz vezetett, hogy Ukrajnában számos kisebbségi közösség és az ukránok egy része számára idővel az orosz már nem a második, hanem az első (anya)nyelv lett, és már elsősorban ezt a nyelvet használták a mindennapokban a családi érintkezésben is (6. táblázat). Miközben ugyanis az orosz nemzetiségűek és egyben orosz anyanyelvűek aránya mindössze 0,25%-kal emelkedett 1959 és 1989 között Ukrajnában, a nem orosz nemzetiségűek körében jelentősen megnőtt az orosz anyanyelvként beszélők száma; ez ahhoz vezetett, hogy a 2001-es ukrainai census adatai alapján a független Ukrajna nem orosz etnikumú lakosainak 13 százaléka az orosz t tekintette anyanyelvének (7. táblázat). Nem csupán az orosz anyanyelvűek, hanem az orosz nemzetiségűek

aránya is fokozatosan emelkedett az Ukrán SZSZK területén: az 1959 és 1989 között eltelt négy évtized alatt 5,2%-kal lett magasabb az orosz nemzetiségűek aránya (3. ábra).

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a Szovjetunió nem volt nemzetállam vagy nemzeti homogenításra törekvő klasszikus nemzetesítő állam (Brunner 1995: 17–18). A mindenkori szovjet pártvezetés törekedett ugyan az orosz dominancia megeremtésére, az orosz nyelv funkcióinak kiterjesztésére, s az orosz nyelvet mint a társadalmi mobilitás egyik eszközét kínálta a polgárok számára, de az országot mindvégig soknemzetiségű, etnikailag heterogén, föderatív államként definiálták¹⁶, ahol – elvileg – a birodalom kötelekéből való kilépés is elképzelhető volt. A világ egyhatodának területén terjeszkedő birodalomban az orosz nemzetiségűek aránya a második világháború után szervezett népszámlálások adatai alapján fokozatosan csökkent, s 1989-re alig haladta meg az 50%-ot (8. táblázat).

6. táblázat. Nyelvi asszimilációs folyamatok az Ukrán SZSZK nemzetiségei körében, népszámlálási adatok alapján (1959–1989)

Nemzetiség	Nemzetisége és anyanyelve azonos (%-ban)				Az 1989. és 1959. évi adatok közötti eltérés (%-ban)
	1959	1970	1979	1989	
Ukrán	93,51	91,42	89,05	87,72	-5,79
Orosz	98,14	98,50	98,64	98,39	0,25
Belarusz	36,78	37,86	35,15	35,50	-1,28
Moldáv	82,99	83,32	79,96	77,97	-5,02
Bolgár	80,79	71,71	68,30	69,54	-11,25
Magyar	98,50	97,76	96,72	95,65	-2,85
Román	84,32	64,52	40,98	62,28	-22,04
Lengyel	18,77	14,92	14,15	12,55	-6,22
Zsidó	16,93	13,15	9,02	7,12	-9,81
Görög	7,91	6,74	8,86	18,53	10,62
Tatár	62,44	57,25	55,86	48,91	-13,53
Gagauz	89,73	89,04	-	79,46	-10,27
Összesen	<i>91,08</i>	<i>89,89</i>	<i>88,46</i>	<i>87,85</i>	<i>-3,23</i>

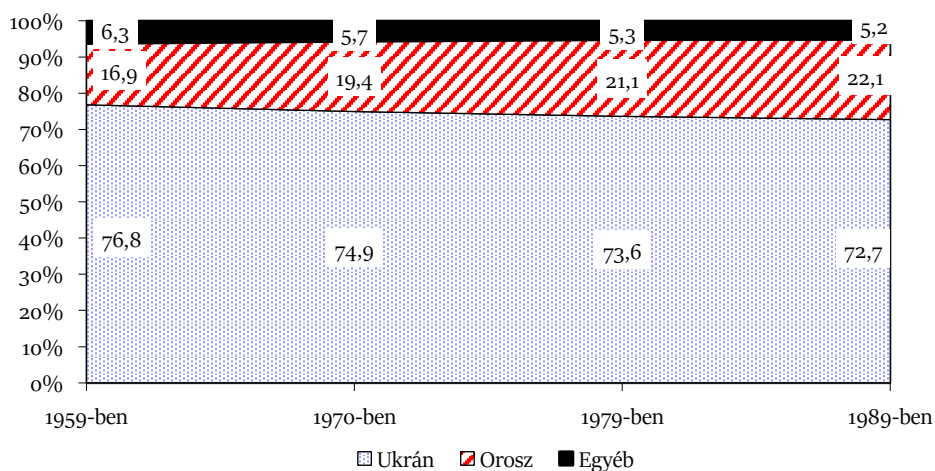
Összeállítva Levenec és mtsai szerk. (2008: 649–650) alapján.

¹⁶ Az 1977-es szovjet alkotmány szerint a Szovjetunió egységes, szövetségi, szocialista és soknemzetiségű (70. cikkely) állam (единое, союзное, социалистическое и многонациональное государство).

7. táblázat. Nemzetiség és anyanyelv összefüggései a független Ukrajnában a 2001-es census adatai alapján

NEMZETISÉG ÉS ANYANYELV	FŐ	%
ukrán nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	31 970 728	66,27
orosz nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	328 152	0,68
ukrán anyanyelvű nemzeti kisebbségek	278 588	0,58
UKRÁN ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	32 577 468	67,53
orosz nemzetiségű orosz anyanyelvűek	7 993 832	16,57
ukrán nemzetiségű orosz anyanyelvűek	5 544 729	11,49
orosz anyanyelvű nemzeti kisebbségek	735 109	1,52
OROSZ ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	14 273 670	29,59
kisebbségek, akiknek anyanyelve és nemzetisége megegyezik	1 129 397	2,34
kisebbségek, akik valamely más kisebbség nyelvét tekintik anyanyelvüknek	260 367	0,54
KISEBBSÉGI ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	1 389 764	2,88
UKRAJNA ÖSSZESEN	48 240 902	100

3. ábra. Az USZSZK nemzetiségi összetétele a népszámlálási adatok alapján (1959–1989)

8. táblázat. Az orosz nemzetiségűek százalékos aránya a Szovjetunióban a népszámlálások adatai alapján (1959–1989)

1959-ben	1970-ben	1979-ben	1989-ben
54,7	53,4	52,4	50,8

A Szovjetunió a szövetségi köztársaságok és az Orosz Föderáción belüli autonóm köztársaságok és körzetek vonatkozásában nagyrészt etnikai elven szerveződő adminisztratív egységekből állt.¹⁷ Az első világháború után Európában megszorodó nemzetállamok között így a szovjet állam ideológiai alapja egyrészt a távlati célként kitűzött kommunizmus elérése, másrészt a birodalom keretein belül megjelenített nemzeti önrendelkezés volt. A totalitárius szovjet birodalom – akárcsak a szintén föderatív berendezkedésű Jugoszlávia – nagyobb etnolingvisztikai változatosságot őrzött meg területén az 1990-es években bekövetkezett széthullásig, mint Kelet-Közép-Európa nemzetállamai (Kamusella 2009: 37). Igaz ugyan, hogy „A föderatív államberendezkedés tulajdonképpen csak díszlet volt, valódi működését a »demokratikus centralizmus« és a központosított kommunista párt-diktatúra lehetetlenné tette. Az etnikai kérdéseket hatalmi eszközökkel kezelő Szovjetunió valójában orosz birodalom maradt (...). A soknemzetiségű föderalizmus gondolatából – inkább a köztársaságokban s jóval kevésbé az autonóm egységekből – csak egy bizonyos fokú kulturális autonómia valósult meg, melyet azonban a váltakozó sikerrel gyakorolt, régióként is különböző hatékonyságú oroszosítás mind szűkebb korlátok közé szorított” (Brunner 1995: 18). A birodalom szétesését követően létrejött tizenöt utódállam – melyek többsége a szuverenitás elnyerése után nemzetállam építésébe fogott – gyakorlatilag az egykori szovjet szövetségi köztársaságok határait örökölve, azokon belül nyert függetlenséget (Brunner 1995: 18, Kamusella 2009: 42–43).

A Szovjetunió szétesése előtti időszakban összesen 53 olyan közigazgatási egység (szovjet szocialista köztársaság, autonóm szovjet szocialista köztársaság, autonóm körzet) volt az ország területén, melyek elsődleges szervező elve az etnikum volt. Ilyen volt a 15 szovjet szövetségi köztársaság (союзные социалистические республики; orosz, ukrán, belarusz, észt, lett, litván, moldáv, kazah, grúz, örmény, üzbég, kirgiz, tadzsik, azerbajdzsán és türkmén) mellett például az Abház, a Baskír, a Burját, a Komi, a Mari, a Tatár stb. Autonóm Szovjet Szövetségi Köztársaság (Автономная Советская Социалистическая Республика, АССР). Emellett létezett az úgynevezett autonóm körzet (автономный округ, АО) fogalma is. Ilyen volt például a nyenyec, a komi-permi vagy a zsidó autonóm körzet. A Szovjetunió utolsó éveiben a birodalomban körülbelül 150 nyelven folyt oktatás, jelentek meg újságok stb. (Grenoble 2003: 1–2). Az etnikai elven szerveződő adminisztratív egységekben a helyi többséget alkotó elit nyelve konkurált az orosz nyelvvel, az egyes köztársaságok kisebbségi nyelveinek pedig az orosz mellett a köztársaság névadó nemzetisége nyelvével is versengenie kellett (Wigglesworth-Baker 2018: 288).

A szövetségi köztársaságok mintegy kvázi nemzetállamként működtek a Szovjetunióon belül (Kamusella 2009: 175): definiált határokkal, ehhez a területhez köthető

¹⁷ Az 1917-es puccsal hatalomra jutott bolsevik hatalom legyűrte és bekebelezte a függetlenségét kikiáltó Ukrán Népköztársaságot, és megszervezte a Szovjetunióon belül az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságot. A bolsevik vezetés az első világháború után a Woodrow Wilson, az USA elnöke által meghirdetett „nemzetek önrendelkezési joga” alapján az Osztrák–Magyar Monarchia és az Oszmán Birodalom romjain megszervezett nemzetállam-alapítási lendületet látva választotta az etnolingvisztikai alapon szervezett föderatív államformát. „A Kreml felismerte, hogy az etnolingvisztikai nacionalizmust nem lehet figyelmen kívül hagyni a kommunizmus felé vezető úton” (Kamusella 2009: 51–52).

nyelvvel, saját címerrel, zászlóval, fővárossal, himnusszal, alkotmánnyal, törvényekkel, parlamenttel, államigazgatási tapasztalatokkal bíró hivatalnokréteggel és – igaz: szovjet – nemzeti (párt)elittel (is) rendelkeztek. Mindezek megléte természetesen nagyban megkönnyítette a függetlenné válást az 1990-es évek elején, s nem meglepő, hogy mindegyik posztszovjet köztársaság nemzetállam-építésbe fogott a birodalom széthullása után.

Kétségtelen tény, hogy a Szovjetunió fennállása idején volt oroszosítás (Grenoble 2003: vii). Másrészt azonban a cári orosz birodalom és a Szovjetunió is „elégge befogadó volt” (Rjabcsuk 2015: 95). Persze ez a befogadó, s nem kirekesztő magatartás olyan szovjet valóságot teremtett, amely „a társadalmi előrelépést kilátásba helyezve magához vonzza a legaktívabb és legambiciózusabb ukránokat és fehéroroszoikat, ezzel egyúttal semlegesített is mindenféle protonacionalista téveszmét az elit meglehetősen szűk körében. Ez a befogadóképesség a nyelvi és a kulturális közelséggel, valamint a premodern tudat számára jelentős vallási korlátok hiányával párosítva nagymértékben megkönnyítette az ukrán elit asszimilációját” (Rjabcsuk 2015: 95–96).

Motyl (1987: 100–101) szerint az internacionalista nevelés, a népek barátságának ideológiája és az orosz mint a nemzetek közötti érintkezés választott eszközének propagálása ahhoz vezetett, hogy „a nem oroszok általában, az ukránok pedig különösen úgy értelmezik az anyanyelv – főként oroszok közötti – használatához való ragaszkodást, hogy az a »népek barátságának« elutasítása, a »szovjet emberekkel« szembeni ellenséges magatartás. (...) A többség inkább áttért az oroszra, nehogy sovinszta reakciókat váltson ki, és meggyanúsítsák azzal, hogy nem lojális”.

Emellett a szovjet iparosítás révén gyorsan fejlődő városok és az oda özönlő soknemzetiségű, egymással oroszul beszélő munkások tömege az ukrainai iparvárosokat orosz nyelvűvé változtatta; „az urbanizáció egyenlő lett az oroszosítással, és az ukrán nemzetiségűek csaknem fele az orosz nyelvet használta a hétköznapi életben” (Rjabcsuk 2015: 98).

Rjabcsuk (2015: 101) értékelése szerint a Szovjetunióban „Az első világ oroszul beszélt, a harmadik – helyi nyelveken, amelyek egyfajta bélyeggé, fekete bőrré, a civilizációs elmaradottság vagy még rosszabb esetben a politikai inkorrekttség jelképévé váltak”.

A szovjet nyelvpolitika ukrainai értékeléséről

A Szovjetunió Ukrainában folytatott nyelvpolitikáját több szempontból elemzik a szakértők. A kutatók többsége – így például Bilaniuk (2005), Pavlenko (2006), Macjuk (2009: 117–119) stb. – erőszakos oroszosításként (русифікація) értékeli azt a politikát, amit a szovjet hatalom internacionalista politikaként hirdetett. Mások (lásd például Maszenko 2004, Sevcsuk–Tracs 2009) a Szovjetunió gyarmataként tekintenek Ukrainára, és a mai állapotot posztkoloniálisként jellemzik.

Árnyaltabban látja a helyzetet Brunner (1995: 44):

„Az, hogy az Orosz Birodalomból létrejött Szovjetunió valóban a világ utolsó gyarmattartó hatalma volt-e, vitatható állítás. Aligha vitatható azonban, hogy az Orosz Birodalom keleti és délkeleti irányú expanzióját a 19. században elsősorban gazdasági okok motiválták, s hogy ezt a gyarmatosítást teljesen más kultúrájú népek

meghódítása jellemezte. (...) Oroszországnak a régió új államaihoz fűződő kapcsolatában kétségkívül szerepet játszanak olyan problémák, melyek Nyugat-Európa korábbi gyarmattartó hatalmainak egykori tengerentúli gyarmataikhoz fűződő kapcsolatára emlékeztetnek”.

Ukrajna posztkoloniális státuszáról sokat polemizálnak az ukrán szakirodalomban is (lásd például Velychenko 2002, 2009, összefoglalóan Rjabcsuk 2015: 85–103), ám a szovjet uralmat egyes kutatók mégis inkább megszállásként jellemzik (Rjabcsuk 2015: 86). Azonban például Maszenko (2004, 2007, 2010, 2011) Ukrajna Szovjetunió belüli történetét a gyarmatosítás időszakának nevezi, illetve a szovjet korszakot a totalitarizmus nyelvpolitikájának időszakaként értékeli (Maszenko 2017).

A posztkolonializmus mint kutatási módszer és szemlélet a nyugati hatalmak által korábban gyarmatosított országok és régiók specifikus politikai és kulturális helyzetét tanulmányozza, a gyarmatosítás és a gyarmati rendszer politikai, gazdasági, kulturális hatásaival foglalkozik (vö. Said 1975; Bhabha ed. 1990; Spivak 1990, 1999). A posztkoloniális országok és régiók a második világháború utáni évtizedekben szabadultak fel, de a gyarmati korszak következményei még sok tekintetben meghatározzák politikai, gazdasági és kulturális körülményeiket. Az egykori szovjet blokk államai kapcsán a posztkolonializmus állapotát a totalitárius kommunista hatalom által fenntartott, koloniálisnak tekintett helyzet utáni társadalmi, politikai és kulturális viszonyok leíró megnevezése; azé az átmeneti korszaké, amelyben egy az előzőtől alapvetően eltérő rendszer keretei között még hatnak a koloniális korszak jellemzői (Tolcsvai Nagy 2015a, 2015b).

Az Ukrajna Kulturális Minisztériuma által *Концепція державної етнонаціональної політики України* (magyarul: *Ukrajna állami etnopolitikai koncepciója*) címmel kidolgozott kilenc és fél oldalas, 2017. december 11-ei keltezésű dokumentum egyik leggyakrabban ismételtetett fogalma a „posztkolonializmus”. A tervezet alapja az a gondolat, hogy Ukrajna alapjában véve az ukrán nemzet állama, melynek periférikus részein más nemzetiségek is élnek, és ezen nemzetiségek az egykori gyarmatosítók maradékai, leszármazottai. „A mai Ukrajna nemcsak posztkommunista, hanem posztkoloniális állam is, amely előtt világnézeti transzformáció és a gyarmati örökség legyűrése áll feladatként” – olvashatjuk a koncepcióban.¹⁸ Ukrajna gyarmati státusát a nemzetietlenítés politikája határozta meg, állítják az állami etnopolitikai koncepció összeállítói, és ennek a következő tényezőit különítik el:

- 1) A gyarmatosítók meghamisították Ukrajna történetét, azt állítva, hogy az ukránok nem rendelkeztek saját állammal és nemzeti tradíciókkal, és Ukrajna története más államok és népek történetének része.
- 2) Az ukrán kultúrát asszimilálni próbálták, és csak a néprajzi hagyományok szintjére akarták visszafejleszteni, a lakosságot a gyarmatosítók kultúrája felé terelték.
- 3) Az ukrán nyelvet kiszorították az oktatásból, a tudományból, a kultúrából, a hivatali ügyintézésből és a nyilvános színterekről.

¹⁸ <http://hodinkaintezet.uz.ua/az-etnopolitikai-koncepcio-amelyben-szamunkra-csak-epizodszerep-jut/>

Mindebből arra a következtetésre jutnak az etnopolitikai koncepció kidolgozói, hogy a függetlenné vált, azaz a gyarmati sorból felszabadult Ukrajnában nemcsak a nemzeti kisebbségek képviselőit illeti védelem, hanem az etnikai és nyelvi többséget, azaz az ukránokat is, sőt: az államnak elsősorban az államnyelv védelme terén vannak sürgető feladatai.

Kutatók és a 2014-es „méltóság forradalma” révén hatalomra jutott politikai körök tehát Ukrajnát egykori szovjet gyarmatként azonosítják. Maszenko (2004) és mások (pl. Macjuk 2009: 178) úgy vélik, hogy a Szovjetunió által folytatott nemzetiségi és nyelvpolitika kimeríti a lingvicizmus és a nyelvi genocídium fogalmát (lásd Maszenko szerk. 2005).

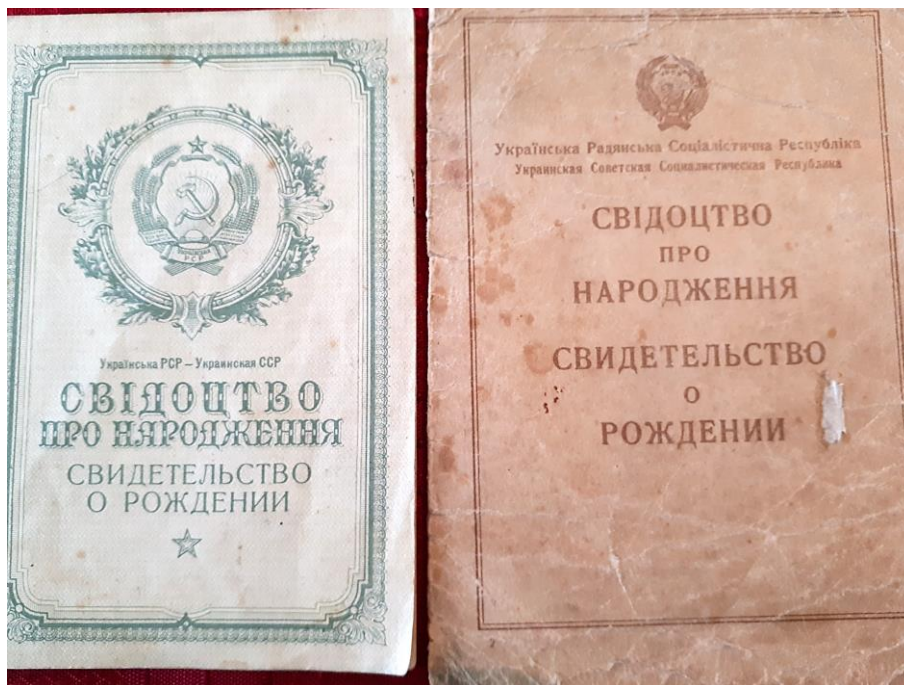
A lingvicizmus a nyelvi diszkrimináció egyik típusa. Olyan ideológiák, cselekvési módok és struktúrák összefoglaló neve, melyek a nyelvi alapon elkülönülő közösségek közötti egyenlőtlen hatalommegosztást és annak hosszú távú fenntartását segítik elő (Skutnabb-Kangas 1998: 63). A nyelvi genocídium az a gyakorlat, amikor egy nyelv használatát tiltják a mindennapokban, illetve amikor akadályozzák ennek a nyelvnek a megjelenését az iskolai oktatásban; ennek következtében a háttérbe szorított nyelv – ha beszélői végképp elhagyják (nyelcsere) – eltűnhet (Skutnabb-Kangas 1998b: 8–9). A nyelvi genocídium terminust az ukrán nyelvészetben rendszerint az ukrán nyelvvel kapcsolatos szovjet nyelvpolitika kapcsán szokták emlegetni, de az országban élő kisebbségek nyelvi jogi helyzetére is vonatkoztatható. A terminust elsőként Rudnyckyj (1967) alkalmazta az ukrainai nyelvi helyzet leírására Münchenben megjelent könyvében.

Ha azonban történeti szempontból – a rendelkezésre álló források alapján – megvizsgáljuk, milyen volt Kárpátalja nyelvi tájképe a Szovjetunió fennállása idején, az ukrán nyelvi genocídiumra és a lingvicizmusra vonatkozó állítások mindenképpen finomításra, árnyalásra szorulnak.

A szovjet nyelvpolitika tükröződése Kárpátalja nyelvi tájképében: az ukrán nyelv a nyilvános térben

Amint azt az 1977. évi szovjet alkotmányt idézve fentebb megállapítottuk, a szovjet szövetségi tagköztársaságok névadó nemzetiségeinek nyelvei – jellemzően az orosz mellett – megjelentek az ideológiai jelszavakat tartalmazó közterületi feliratokon, lózungokon, plakátokon, sőt egyes személyes okmányokon, dokumentumokon, hivatali űrlapokon stb. Az alkotmány 169. cikkelye például előírta, hogy a szovjet címerben található „*Világ proletárjai, egyesüljetek!*” jelszó a szövetségi köztársaságok minden nyelvén megjelenjen.

Többnyelvűek voltak a szovjet születési anyakönyvi kivonatok (vagy ahogyan Kárpátalján a magyarok máig nevezik: a *keresztlevelek*) is. A formanyomtatvány kétnyelvű volt: az orosz mellett az aktuális szövetségi vagy autonóm köztársaság nyelve is szerepelt az okmányban (42. és 43. fotó). A születési anyakönyvi kivonatban feltüntették a gyermek szüleinek nemzetiségét is.

42. fotó. Az Ukrán SZSZK-ban kiadott születési anyakönyvi kivonatok (ukrán–orosz) kétnyelvű borítója; a baloldali az 1950-es, a jobboldali az 1940-es évekből

СВИДЕТЕЛЬСТВО О РОЖДЕНИИ
СВІДОЦТВО ПРО НАРОДЖЕННЯ

Гражданин (жа)
Громадянин (жа)

Имя, отчество – ім'я, по батькові
Фамилия – прізвище

родился (лася)
народився (лася)

число, месяц, год – число, місяць, рік

(цифрами и прописью – цифрами і прописом)

Место рождения: город, поселение
Місце народження: місто, селище

район Чисгородський
район
область, край Закарпатская
область, край
республика УССР
республика

о чем в книге регистрации актов о рождении
про що в книзі реєстрації актів про народження

1943 года января месяца 29 числа
року январа місяця 29 числа

произведена запись
зроблено запис

за № 14

паспорт У- [redacted]
РОДИТЕЛИ: Чох Говдо
БАТЬКИ: 18.03.89г.

Отец [redacted]
Ватко [redacted]

Имя, отчество – ім'я, по батькові
Фамилия – прізвище

национальность венгер
національність

Мать [redacted]
Мати [redacted]

Имя, отчество – ім'я, по батькові
Фамилия – прізвище

национальность венгерка
національність

Место регистрации Чисский гориспол.
Місце реєстрації Чисський гориспол.
наименование и местонахождение органа
назва, Чисгородського р-на, м.п. Чисгородський район (місто)
ЗАГС – найменування та місцезнаходження органу ЗАГС
Закарпатської обл.

Дата выдачи 29 января 1943 г.
Дата видачі

Завоупный отделом (бюро)
Завоупний відділом (бюро)
М.п. [redacted]
Законный отдел (бюро)
Законний відділок (бюро)
Уполномоченный (бюро)
уповноважений (бюро)
громадянського статусу

1-ФМ № [redacted]

43. fotó. A Szovjetunió idején az Ukrán SZSZK-hoz tartozó Kárpátalján kiállított születési anyakönyvi kivonat

A szovjet személyi igazolványok (paszportok) nem teljesen egyeztek meg az egyes köztársaságok területén. A vörös színű borítón kizárólag orosz nyelven szerepelt a Szovjetunió címere és aranszínű betűkkel az „СССР – Паспорт” felirat. A könyvecske formájú személyi igazolványt kinyitva először két orosz nyelvű oldal volt látható a tulajdonos fényképével és személyes adataival. A következő oldalakon azonban már a szövetségi köztársaság hivatalos nyelvén ismétlődtek meg ugyanezek a bejegyzések. Az Ukrán SZSZK területén természetesen itt ukrán nyelven szerepeltek a személyes adatok (44. fotó). A személyi igazolvány végén, a 28–29. oldalon rövid kivonatot olvashattak a szovjet állampolgársági törvényből azok, akik oda lapoztak. A páros (bal) oldalon orosz, a páratlan (jobb) oldalon a szövetségi köztársaság nyelvén (Ukrajnában tehát ukránul) szerepelt ez a szöveg. Mindkét nyelven feltüntették a személyes okmányban az állampolgár nemzetiségét.

44. fotó. Szovjet személyi igazolvány (paszport) orosz nyelvű oldala

A Szovjetunióon belüli Orosz Föderatív Szövetségi Köztársaság területén az autonóm köztársaságok, körzetek hivatalos nyelvén szerepeltek a bejegyzések az orosz nyelvű szövegek után az állampolgárok személyi igazolványában.

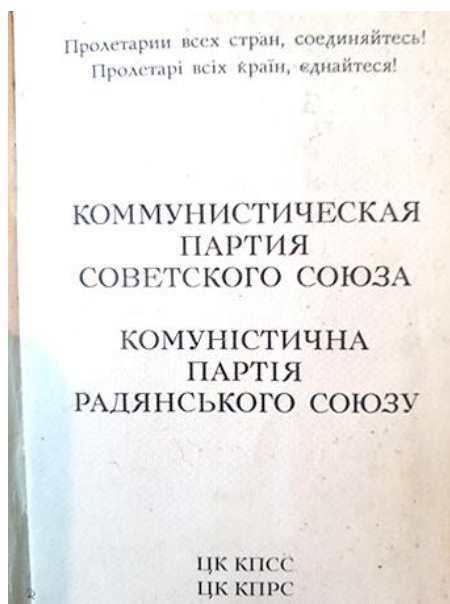
A Szovjetunió széthullása után azok a szovjet állampolgárok kaphattak automatikusan ukrán állampolgárságot, akik 1991. augusztus 24-én, a függetlenség kikiáltásának napján Ukrajna területén éltek, illetve azok, akik az (első) ukrán állampolgársági törvény 1991. november 13-i életbe léptetésének napján Ukrajna területén éltek, és nem rendel-

keztek más állampolgársággal (Fedinec 2011b: 44). A vörös színű szovjet személyi igazolványokat 1993-ban kezdték fokozatosan kék színű ukrán személyazonossági igazolványra cserélni. A független Ukrajna megtartotta a szovjet könyvecske formátumot, és azt a hagyományt is követte, hogy a dokumentum kétnyelvű volt. Ahogyan a szovjet igazolványban, a borítón itt is csak egy nyelv jelenik meg: kék alapon az ukrán állami címer és az ukrán nyelvű „Україна – Паспорт” felirat. A belső részen az 1–2. oldal ukrán nyelvű, a 3–4. oldalon azonban orosz nyelven megismétli az okmány tulajdonosának legfontosabb személyes adatait. A szovjet igazolvánnyal szemben, amelyben az orosz mellett – attól függően, milyen szövetségi vagy autonóm köztársaság területén élt az állampolgár – több nyelv is megjelenhetett a személyazonosságot igazoló legfontosabb dokumentumban, a független ukrán állam az államnyelv mellett csak az orosz nyelv megjelenését tette lehetővé.

2016. január 1-től Ukrajnában fokozatosan kezdték bevezetni az új, kisebb méretű, pasztkártya formátumú személyi igazolványokat. Ez az új okmány is kétnyelvű, ám itt az államnyelv (az ukrán) mellett kizárólag angol nyelvű bejegyzések szerepelnek, az országban élő kisebbségek nyelvei nem.

A független Ukrajna által kiadott személyi igazolványokban – sem a régi, sem az új formátumúban – nem tüntetik fel az állampolgárok nemzetiségét.

A szovjet személyi igazolványokhoz (*paszport*) hasonló volt a Szovjetunió Kommunista Pártjának tagsági könyve is. A piros színű pártkönyvecskéket a szovjet tagköztársaságokban olyan változatban adták ki, ahol a belső címlap (45. fotó) és az információk egy része (a kommunista személyes adatai, a tagdíj befizetéséről szóló bejegyzések; 46. fotó) nemcsak oroszul, hanem a köztársaság nyelvén is olvashatók voltak. Az Ukrán SZSZK Kommunista Pártja tagsági könyve tehát orosz–ukrán kétnyelvű volt.

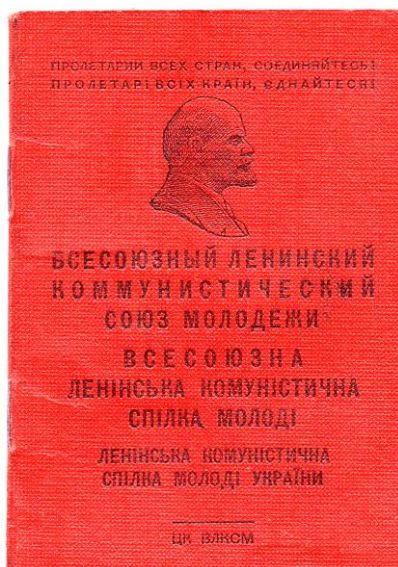

45. fotó. Az SZKP Ukrán SZSZK-beli tagja párttagsági igazolványának belső címlapja

СПЛАТА ЧЛЕНСЬКИХ ВНЕСКІВ 1977 рік УПЛАТА ЧЛЕНСКИХ ВЗНОСОВ ГОД			
Місяць Месяц	Місячний заробіток Месячний заробіток	Сума внеску Сумма взноса	Підпис секретаря Подпись секретаря
Січень Январь	269	6-73	#007
Лютий Февраль	278	6-95	#007
Березень Март	288	7-20	#007
Квітень Апрель	280	7-00	#007
Травень Май	254	6-35	#007
Червень Июнь	193	2-90	#007
Липень Июль	181	4-55	#007
Серпень Август	253	6-33	#007
Вересень Сентябрь	200	3-00	#007
Жовтень Октябрь	920	4-70	#007

46. fotó. Az SZKP Ukrán SZSZK-beli tagja párttagsági igazolványának egyik belső oldala

A nemzetiségi köztársaságokban kétnyelvű volt a *komszomol* tagjainak könyvecskéje is (47. fotó).¹⁹

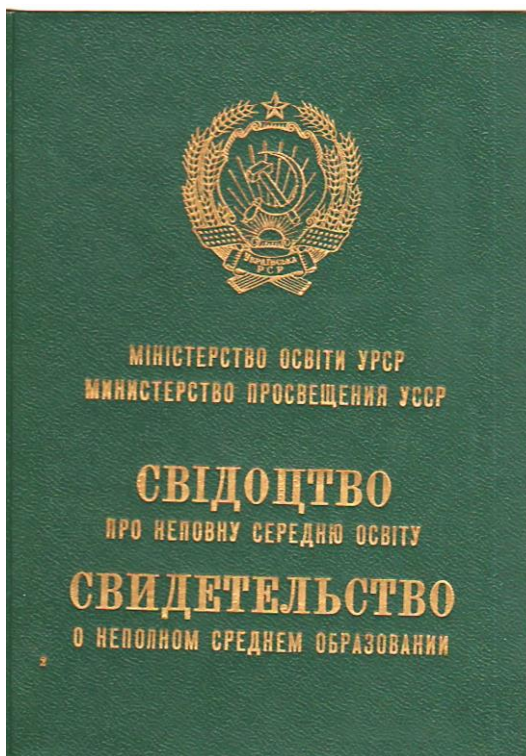

47. fotó. Egy ukrainai komszomol tagkönyvecskéje, orosz–ukrán kétnyelvű felirattal

¹⁹ A komszomol (or. комсомол), teljes nevén az Össz-szövetségi Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség (or. Всесоюзный ленинский коммунистический союз молодежи) a Szovjetunió állami ifjúsági szervezete volt, a Szovjetunió Kommunista Pártja ifjúsági tagozataként működött.

Az Ukrán SZSZK-ban az iskolai végzettséget és más képzettséget igazoló dokumentumok szintén kétnyelvűek voltak. Az általános iskola (8. osztály) elvégzéséről szóló dokumentum kinyitható könyvecskéjén az USZSZK címere alatt felül ukrán, alatta orosz nyelven volt feltüntetve, milyen bizonyítványról van szó (48. fotó). A belíveken a 2–3. oldalon ukrán, a 4–5. oldalon orosz nyelven szerepelt a tanult tantárgyak és az érdemjegyek listája, valamint az általános iskolai végzettség megszerzéséről szóló bejegyzés (49. és 50. fotó).

Hasonló volt az érettségi megszerzését igazoló okmány is, hiszen ez is kétnyelvű volt. Az 1950-es és az 1960-as évek elején kiállított érettségi bizonyítványok A4-es formátumú, előoldalán ukrán, hátoldalán orosz nyelvű oklevelek voltak (51. és 52. fotó). A bizonyítványon jól látható, hogy a nyomtatványon a tantárgyak felsorolásánál az *Ukrán nyelv* (ukránul: *Українська мова*, oroszul: *Украинский язык*) bejegyzést áthúzták, és tintával a *Magyar nyelv* (ukránul: *Угорська мова*, oroszul: *Венгерский язык*) került a helyére. A magyar tannyelvű iskolákban ugyanis az ukrán nyelv nem szerepelt tantárgyként az órarendben, csak az orosz.

48. fotó. Általános iskolai bizonyítvány fedőlapja az USZSZK címerével, ukrán nyelvű szöveggel

СВИДОЦТВО
про неповну середню освіту
з ВІДЗНАКОЮ

Видано це свідоцтво [redacted]

як *а* народи *ла* 19 *82* році, в тому, що *вона*
навчалась в *Вузлівській середній*
школі с. Вузлове Березівського
району Закарпатської області

закінчила у 19 *87* році неповну середню
школу і виявила при зразковій поведінці і
зразковій старанності до навчання та суспільно
корисної праці такі знання:

з української мови	<i>не вивчала</i>
з української літератури	<i>не вивчала</i>
з російської мови	<i>5 / відмінно /</i>
з російської літератури	<i>5 / відмінно /</i>
з алгебри	<i>5 / відмінно /</i>
з геометрії	<i>5 / відмінно /</i>
з історії	<i>5 / відмінно /</i>
з основ Радянської держави і права	<i>5 / відмінно /</i>

з географії *5 / відмінно /*
з фізики *5 / відмінно /*
з хімії *5 / відмінно /*
з біології *5 / відмінно /*
з іноземної мови (*анг.*) *5 / відмінно /*
з трудового навчання *5 / відмінно /*
з креслення *5 / відмінно /*
з образотворчого мистецтва *5 / відмінно /*
з музики та співів *5 / відмінно /*
з фізичної культури *5 / відмінно /*
з *української мови* *5 / відмінно /*
з *української літератури* *5 / відмінно /*
25 жовтня 19 *87* рік.

М.П. [redacted] Директор школи [redacted]
Вчитель: *Баранів*
Бонч
Тяган

№ 041010

49. fotó. Az USZSZK-hoz tartozó Kárpátalján magyar tannyelvű iskolában kiállított, az általános iskola elvégzéséről kiadott bizonyítvány ukrán nyelvű oldalai

СВИДЕТЕЛЬСТВО
о неполном среднем образовании
С ОТЛИЧИЕМ

Настоящее свидетельство выдано [redacted]

родилась *ла* в 19 *82* году, в том, что *она*
обучалась в *Вузловской средней*
школе п. Вузлове Березовского
района Закарпатской области

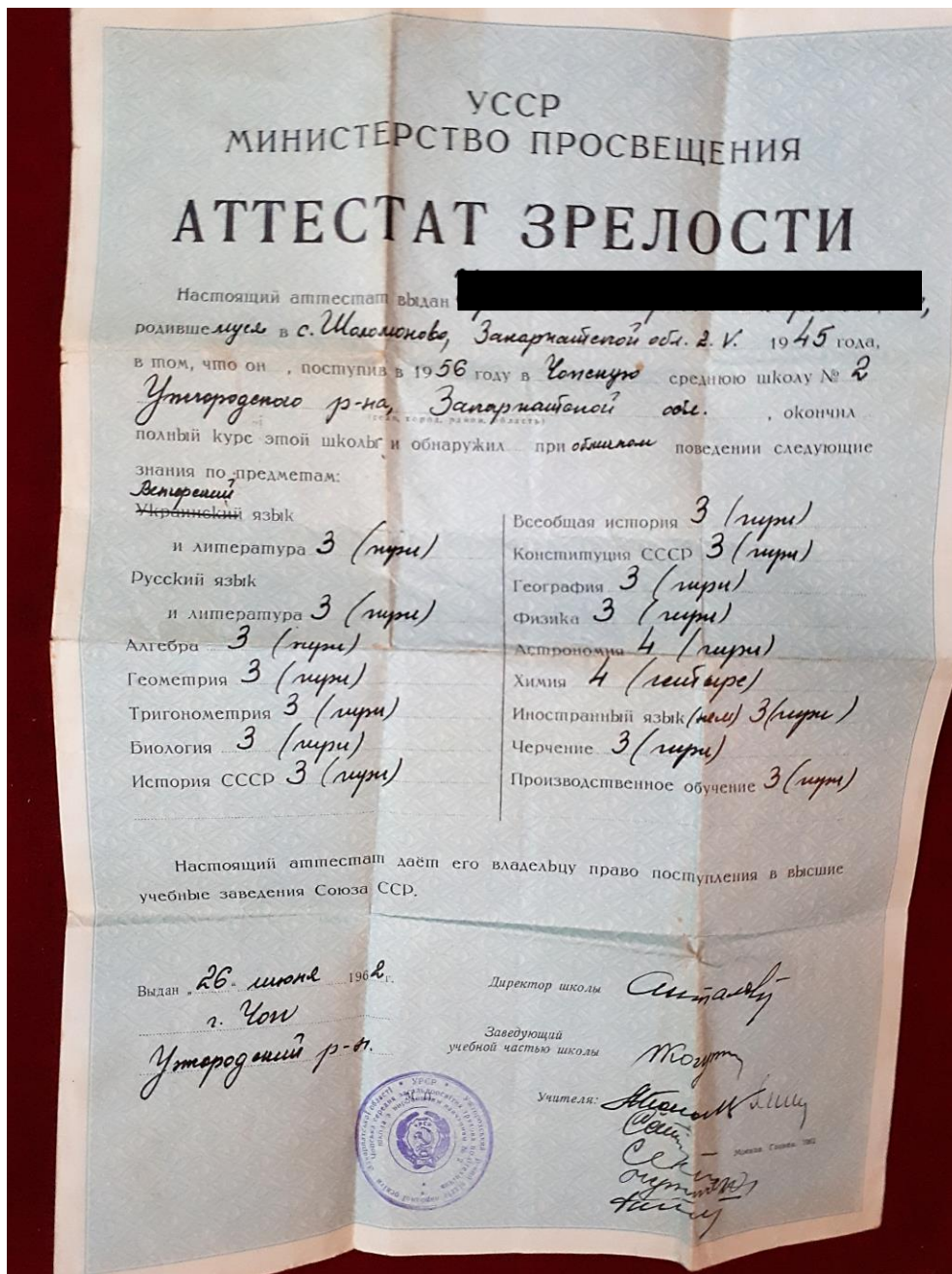
окончила в 19 *87* году неполную среднюю
школу и обнаружила при примерном поведении
и примерном прилежании к учению и общественно
полезному труду следующие знания:

по украинскому языку	<i>не изучала</i>
по украинской литературе	<i>не изучала</i>
по русскому языку	<i>5 / отлично /</i>
по русской литературе	<i>5 / отлично /</i>
по алгебре	<i>5 / отлично /</i>
по геометрии	<i>5 / отлично /</i>
по истории	<i>5 / отлично /</i>
по основам Советского государства и права	<i>5 / отлично /</i>

по географии *5 / отлично /*
по физике *5 / отлично /*
по химии *5 / отлично /*
по биологии *5 / отлично /*
по иностранному языку (*анг.*) *5 / отлично /*
по трудовому обучению *5 / отлично /*
по черчению *5 / отлично /*
по изобразительному искусству *5 / отлично /*
по музыке и пению *5 / отлично /*
по физической культуре *5 / отлично /*
по ветеринарному языку *5 / отлично /*
по ветеринской литературе *5 / отлично /*
25 июля 19 *87* года.

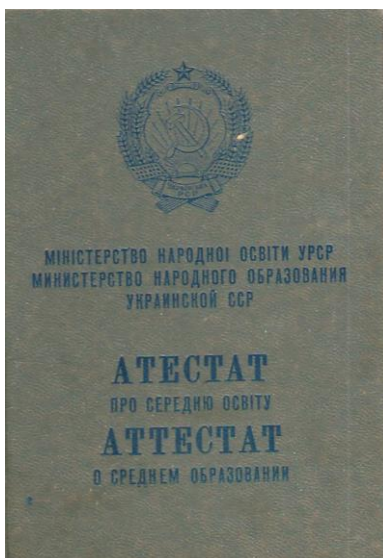
М.П. [redacted] Директор школы [redacted]
Вчитель: *Баранів*
Бонч
Тяган

50. fotó. Az USZSZK-hoz tartozó Kárpátalján magyar tannyelvű iskolában kiállított, az általános iskola elvégzéséről kiadott bizonyítvány orosz nyelvű oldalai

52. fotó. Egy 1962-ben a magyar tannyelvű Csapi 2. Sz. Középiskolában kiadott érettségi bizonyítvány orosz nyelvű hátoldala

Később szintén kétnyelvű bizonyítványokat állítottak ki: itt felül volt az ukrán, alatta az orosz nyelvű felirat (53. fotó). A belső oldalak elrendezése ugyanolyan volt, mint az általános iskolai okmánynál: két ukrán nyelvű oldalt két orosz nyelvű követett, azonos tartalommal. Nem volt különbség a bizonyítványok között a tekintetben sem, hogy milyen tannyelvű iskolában végzett az okmány tulajdonosa: az ukrán, az orosz, a román és a magyar tannyelvű iskolák nyomtatványa egyformán ukrán–orosz kétnyelvű volt.

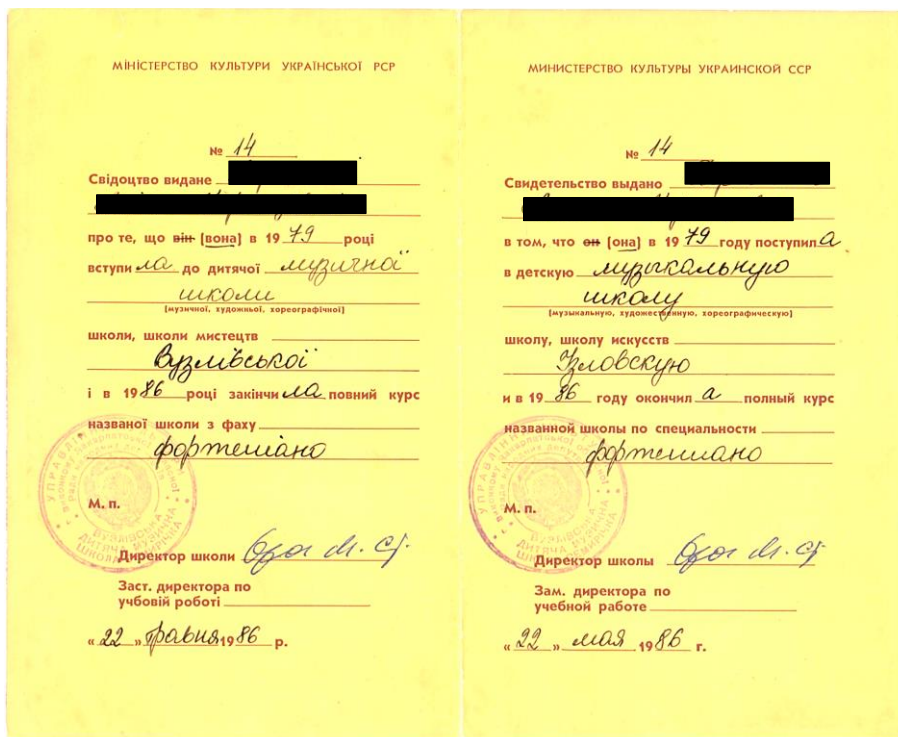

53. fotó. Az USZSZK-hoz tartozó Kárpátalján kiadott érettségi bizonyítvány fedőlapja

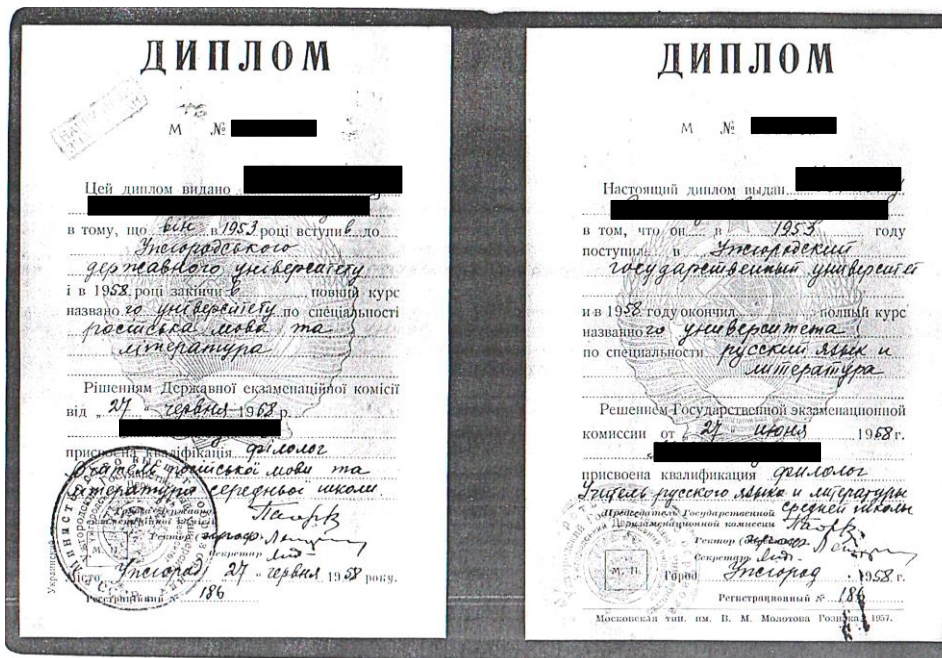
Ugyanezt a logikát követték például a zeneiskola befejezéséről szóló dokumentumok (54. fotó) és az egyetemi diplomák is (55. fotó). Bár nehezen kivehető, de talán látható, hogy – a személyi igazolvány és az egyetemi diploma kivételével – az itt bemutatott okmányokon a címeres körpecséték szövege egynyelvű ukrán.

Nem voltak ellenben kétnyelvűek az évközi iskolai bizonyítványok. 1979-ben kezdtem el a tanulmányaimat a Csapi 2. számú (magyar tannyelvű) Középiskolában, és 1990-ben ugyanitt érettségiztem. A 11 év során kiállított bizonyítványaim közül hetet ukrán, négyet orosz nyelvű nyomtatványon adtak ki. A Bátyúi Középiskola (amely úgynevezett internacionalista intézmény volt, ahol a magyar nyelvű osztályok mellett a párhuzamosan orosz tannyelvűek is működtek) 1978-ban indult magyar nyelvű évfolyamán a 11 év alatt nyolc ukrán és három orosz nyelvű nyomtatványon adták ki az év végi bizonyítványt a tanulóknak. Ukrán–orosz kétnyelvűek voltak ellenben a dicsérő oklevelek, melyeket a kitűnő tanulmányi eredmények elismeréséül adtak ki a tanulóknak.

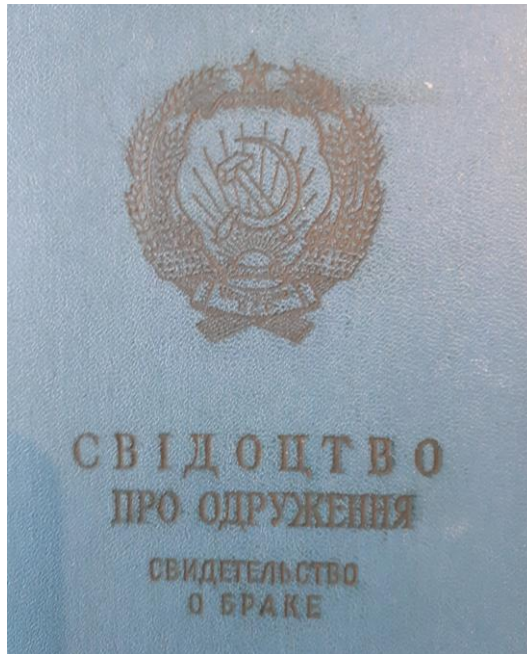
A már említett születési anyakönyvi kivonathoz hasonló kétnyelvű könyvecske szolgált házassági anyakönyvi kivonatként (56. fotó), melynek belseje szintén kétnyelvű volt. Az már más kérdés, hogy az egyébként kétnyelvű nyomtatványt gyakran csak orosz nyelven töltötték ki az anyakönyvi hivatal munkatársai (57. fotó).

54. fotó. A zeneiskola elvégzéséről szóló bizonyítvány: ez is ukrán–orosz kétnyelvű

55. fotó. Az Ungvári Állami Egyetemen 1958-ban kiadott egyetemi oklevél

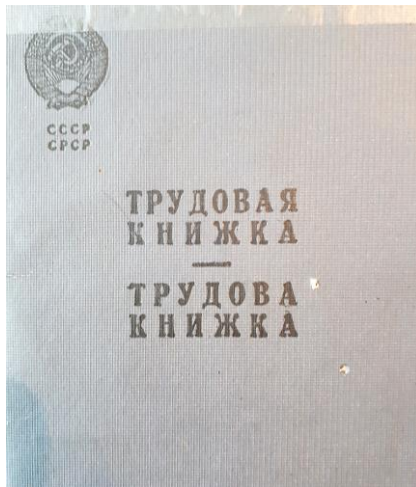

56. fotó. Házassági anyakönyvi kivonat ukrán–orosz kétnyelvű borítója

СВІДОЦТВО ПРО ОДРУЖЕННЯ СВИДЕТЕЛЬСТВО О БРАКЕ	
Громадянин Гражданин	[Redacted]
Дата народження Дата рождения	1945 року народження с. Шоломоново Уштоподського р-она, Закарпатської області
національність национальность і громадянина и гражданина	венгер
Дата народження Дата рождения	1952 року народження г. Солн Уштоподського р-она, Закарпатської області
національність национальность одружались вступили в брак	венгерка 24/Х-1940 двадцять четвертого октября Київської області семидесятим года
Після реєстрації одруження присвоєно прізвища: После регистрации брака присвоены фамилии: чоловічові [Redacted] мужу [Redacted] дружині [Redacted] жене [Redacted] про що в книзі записів актів громадянського стану про одруження о чем в книге записей актов гражданского состояния о браке 1976 року [Redacted] місяця 24 числа года [Redacted] года	
зроблено відповідний запис за произведена соответствующая запись за Місце реєстрації [Redacted] Место регистрации [Redacted] назва та місце знаходження бюро ЗАГС наименование и местонахождение бюро ЗАГС	
Дата видачі 24. октября 1976 г. Дата выдачи [Redacted]	
М. П. [Redacted] I-AB № [Redacted]	
Завідуючий бюро записів актів громадянського стану Заведующий бюро записей актов гражданского состояния [Redacted]	

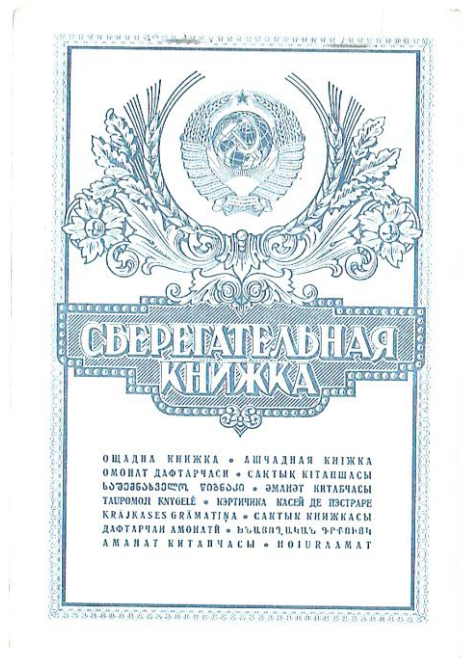
57. fotó. Házassági anyakönyvi kivonat ukrán–orosz kétnyelvű belvé; a nyomtatványt orosz nyelven töltötték ki

A munkaviszonyt igazoló munkakönyv úgyszintén kétnyelvű könyvecske volt (58. fotó).

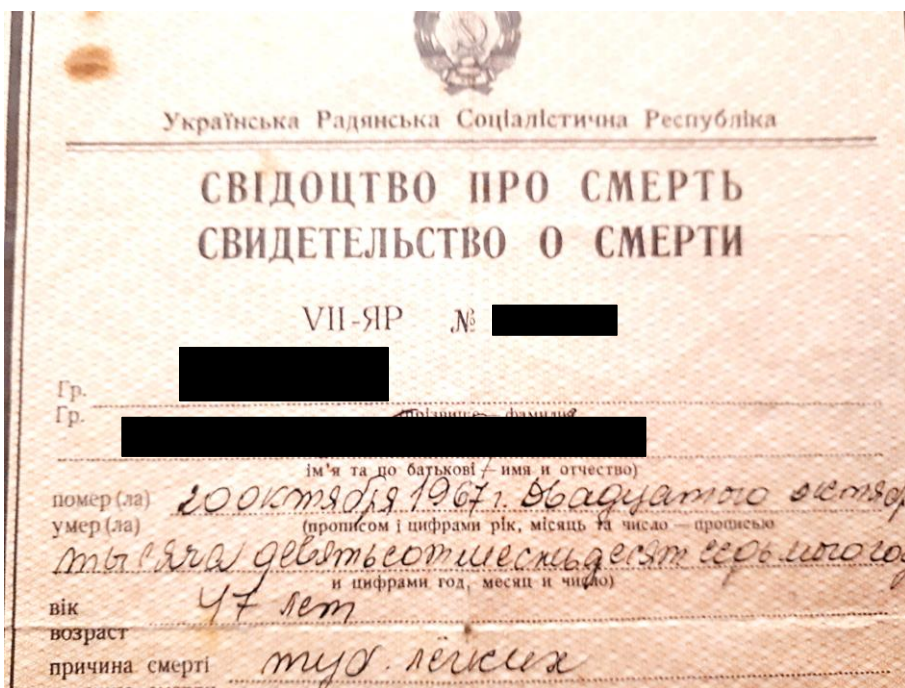
58. fotó. Egy 1969-ben munkába állt szovjet állampolgár munkakönyvének fedőlapja, rajta kétnyelvű szöveg

A Szovjetunió minden szövetségi köztársaságának nyelve megjelent viszont a szövetségi takarékbank betétkönyveinek első oldalán (59. fotó).

59. fotó. A 15 szovjet szövetségi köztársaság nyelve a szovjet bankbetétkönyvön

Végül, ukrán–orosz kétnyelvű formanyomtatvány szolgált halotti anyakönyvi kivonatként is a Szovjetunió részét képező Ukrán SZSZK-ban (60. fotó).

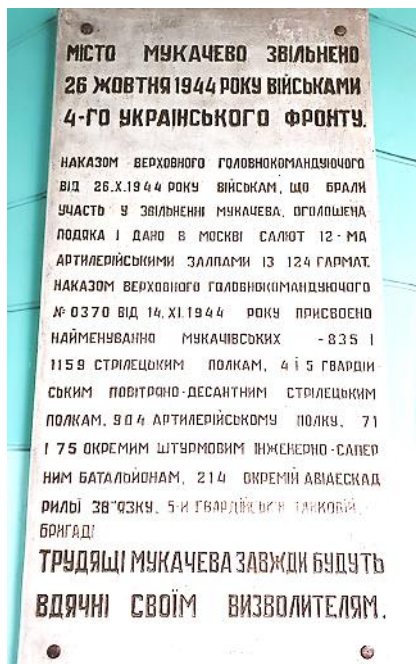
60. fotó. Halotti bizonyítvány kétnyelvű nyomtatványának részlete

Az ukrán nyelv tehát az orosz mellett jelen volt a hivatalos okmányokon, személyes iratokon. Azonban az ukrán nem csak az orosz mellett jelent meg a nyilvános térben Kárpátalján az 1945–1991 közötti időszakban. A 61. és a 62. fotón például egy-egy egynyelvű ukrán tábla látható. Előbbi azt hirdeti, hogy Nagyszőlős városát 1944. október 24-én szabadította fel a szovjet hadsereg, utóbbi pedig azt, hogy Munkács városát két nappal később, 1944. október 26-án foglalták el a 4. Ukrán Front katonái.

A szovjet és a mai orosz történetírás és emlékezetpolitika a második világháborún belül elkülöníti a „nagy honvédő háború” időszakát (oroszul Великая Отечественная война), amely 1941. június 22-től (Németország megtámadja a Szovjetuniót) 1945. május 9-ig (a szovjet kronológia szerint a második világháború vége az európai fronton) tartott.²⁰ S bár Ukrajnában folyamatban van a történelmi múlt újraértelmezése és az emlékezetpolitika „nemzetiesítése”, és mindez összefügg a „nagy honvédő háború” szovjet

²⁰ A szovjet és az orosz történettudományban a napóleoni Franciaország elleni orosz hadviselés a „honvédő háború”, az első világháború pedig a „nagy háború”. Érdekes, hogy – bár a magyar helyesírás szabályai országhatároktól függetlenül egyformán érvényesek valamennyi magyarul író számára – rövid ideig némi eltérés volt a kárpátaljai és a magyarországi magyar helyesírás között. A *magyar helyesírás szabályai* című akadémiai kiadvány 11. kiadása 1984-ben lépett érvénybe. A szabályzat 11. kiadásában bevezetett újítások egyike arról rendelkezett, hogy a *nagy októberi szocialista forradalom* és a *nagy honvédő háború* nem írandó többé

narratívájának átértelmezésével, ez korántsem jelenti minden esetben az emlékezet teljes „deszovjetizálását” (lásd a 7. fejezetet). Kárpátalja szerte számos emlékmű őrzi a „nagy honvédő háború” emlékét. Ezek jelentős részét nem orosz, hanem ukrán nyelvű szöveggel állították, és így állnak ma is.

61. és 62. fotó. A város szovjet hadsereg általi felszabadításának ukrán nyelven emléket állító tábla Nagyszőlősen és Munkácsra

A 63. fotó egy Szolyva közelében található kis faluban, Hánykovica központjában készült. Az emlékmű ukrán nyelvű felirata: „Örök dicsőség a hősöknek, akik a Szovjet Haza dicsőségéért és függetlenségéért vívott harcokban estek el”. A 64. fotón egy Munkács

nagy kezdőbetűvel. A módosítás hátterében természetesen az ekkorra már enyhülő politikai nyomás áll, de az sem mellékes, hogy a történelmi eseményeket a magyar helyesírási hagyomány szerint nem írjuk nagy kezdőbetűvel. A két említett esemény helyesírása mindaddig kivételnek számított. Kárpátalján azonban még egy ideig kivétel is maradt. A kommunista pártbizottság ugyanis nem engedhette, hogy a helyi magyar sajtó „önkéntesen” áttérjen az új helyesírási szabályzat használatára, különös tekintettel a fent említett történelmi események nevének esetében. Összeült hát egy helyi ad hoc bizottság az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszéke, a kárpátaljai magyar lapok szerkesztőségei és a kommunista párt területi bizottsága képviselőiből, amely úgy döntött, hogy Kárpátalján a *nagy októberi szocialista forradalom* és a *nagy honvédő háború* nagy kezdőbetűt érdemlő, kiemelkedő jelentőségű történelmi esemény volt és marad (vö. Balla 1993: 39, Beregszászi 1994: 44–45, Csernicskó 1998: 142–143). A magyarországi és a helyi helyesírási normák között fennálló eme apró különbség azonban hamarosan – ahogy Kárpátalján is csökkent a kommunista párt befolyása – mindenféle külön bizottsága határozat nélkül eltűnt.

külterületén felállított emlékmű látható. Az 1941–1945-ös dátum egyértelműen a „nagy honvédó háború”-ra utal, ukrán nyelvű szövege: „Dicsőség a győztes népnek”.

63. és 64. fotó. A „nagy honvédó háború” emlékműve Hánykovica községben és Munkács külterületén

A 65. fotó a Nagyszőlős központjában található második világháború és/vagy a „nagy honvédó háború” emléket őrző parkban állított ukrán nyelvű feliratot örökíti meg, melyen ez a szöveg olvasható: „Emberek! Hajtsatok fejet a hősök emléke előtt, és örökre őrizzétek meg szívetekben a neveiket!”

65. fotó. A Nagyszőlősiért vívott 1944-es harcokban elesett szovjet katonáknak állított emlékmű felirata Nagyszőlős központjában

A kommunista mozgalom kárpátaljai gyökereit hivatott igazolni az a két ukrán nyelvű emléktábla, amelyek Munkácson és Nagyszőlősen a mai napig hirdetik, hogy 1919 márciusa és októbere között a magyarországi Tanácsköztársaság ezt a vidéket is elérte (66. és 67. fotó).

66. és 67. fotó. Ukrán nyelvű emléktábla Munkács és Nagyszőlős egy-egy épületén, amely arról tudósít, hogy 1919 áprilisa és októbere között itt ülésezett a munkás-paraszti direktórium

Az 1950-es években készült 68. fotón az a munkácsi mozi látható, amelynek épületében 1944 novemberében a népi küldöttek megszavazták Kárpátalja Szovjet-Ukrajnához csatlakozását. Jól látható, hogy a homlokzaton ukrán nyelven áll a filmszínház neve (*Перемога*, azaz Győzelem), és a kinagyított felvételen az is látható, hogy a többi kiírás is ukrán nyelvű.

A következő felvétel egy közintézmény falán található emléktáblát örökít meg. Az ukrán egynyelvű szövegből megtudhatjuk, hogy az épületet a Szovjetunió megalakulásának negyvenedik évfordulója tiszteletére emelték (69. fotó).

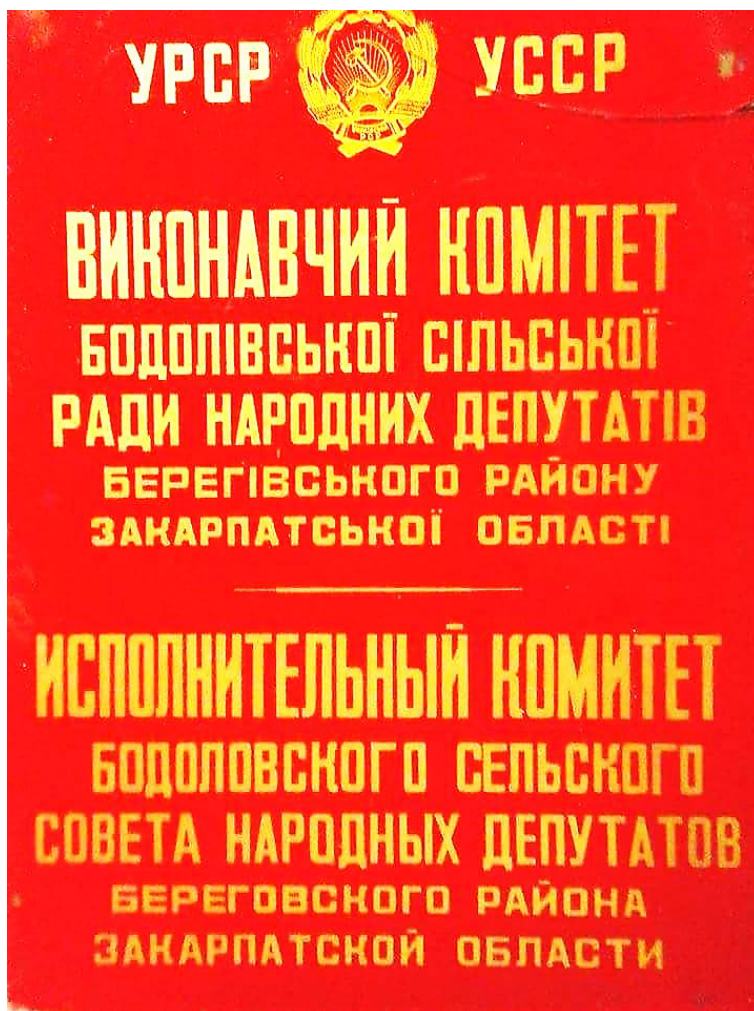

68. fotó. Munkácsi életkép az 1950-es évekből: a háttérben ukrán nyelvű feliratok

69. fotó. Ukrán egynyelvű tábla egy közintézmény falán a Nagyszőlősi járásban

A 70. fotón egy magyar lakta település végrehajtó bizottságának táblája látható. Felül (azaz domináns helyzetben) olvasható az ukrán, alatta (alárendelt pozícióban) az orosz nyelvű szöveg. Az USZSZK ukrán és orosz rövidítése között Szovjet-Ukrajna címere jelenik meg. Amint látható, az ukrán nyelv tehát a hivatalos intézmények homlokzatán is megjelenhetett.

70. fotó. Badaló község végrehajtó bizottságának hivatali névtáblája

Az 1970-es években készült az a felvétel, amely a Salánki Kolhoz november 7-i felvonulásának egy ünnepi pillanatát ábrázolja. Az 1917-es nagy októberi szocialista forradalom minden évfordulóján megrendezett seregszemlén felvonuló jármű elején ukránul olvasható a felirat: arany ősz (71. fotó).

71. fotó. A salánki kolhoz egy november 7-i felvonuláson az 1970-es évek elején

A 72. fotó Nagyszőlősön készült. A felvételen a szocialista termelésben jelentős eredményeket elért dolgozók láthatók, akik egy ünnepi gyűlésre érkeztek a járási székhelyre. Mögöttük büszkén hirdeti az ukrán nyelvű felirat: „Elérjük a kommunista munka győzelmét!”

72. fotó. Ünnepi ülésre összegyűlt aktivisták Nagyszőlősön, 1980-as évek

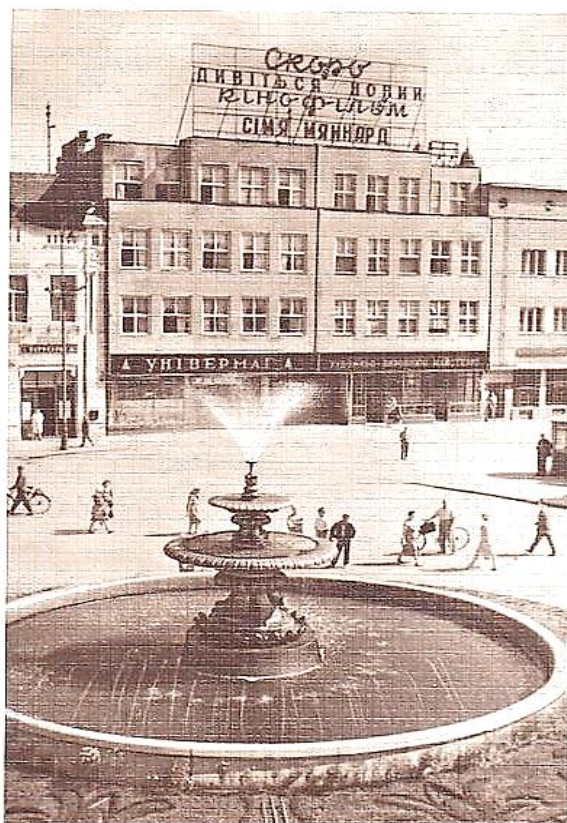
A teljesen hétköznapi élethelyzetekben is megjelent az ukrán nyelv Kárpátalja nyelvi tájképében. A 73. fotó egy falusi vegyesbolt előtti zsánerkép. A település egyetlen üzletének homlokzatán ukrán nyelven megjelenő mozaikszó hirdeti: ez itt a falu univerzális áruháza, ahol minden kapható, ami a szovjet áruhiány viszonyai között a kis boltocskába eljutott.

73. fotó. Ukrán nyelvű felirat egy falusi vegyesbolt bejárata fölött Kárpátalján

A 74. fotón Ungvár egyik központi tere fedezhető fel az 1960-as évek elején. A kép felső részén, az épület tetején az egynyelvű ukrán felirat egy új mozifilmre próbálja felhívni a járókelők figyelmét. A szökőkútból feltörő vízoszlop mögötti üzlet homlokzatán szintén ukrán nyelvű felirat olvasható.

A 75. fotó az SZKP munkácsi városi bizottságának épületét örökítette meg az 1980-as évek elején. A ma a Munkácsi Állami Egyetemnek otthont adó egykori pártbizottsági épület tetején öles betűk hirdetik ukrán nyelven, hogy „Éljen a Szovjetunió Kommunista Pártja!”

74. fotó. Ungvár egyik központi tere az 1960-as évek első felében

75. fotó. A munkácsi pártbizottság épülete az 1980-as évek elején

A 76. fotón egy belépési engedély látható, amely arra jogosítja fel tulajdonosát, hogy az 1982. május 1-jén szervezett hivatalos állami ünnepség során bemehessen az esemény helyszínéül szolgáló, a széles tömegek előtt lezárt központi térre Ungváron. A kis színes nyomtatvány szövege egy nyelven készült: kizárólag ukránul.

76. fotó. Kordokumentum 1982-ből: VIP-belépő a május elseje alkalmából szervezett hivatalos ünnepségre

A szovjet nyelvpolitika tükröződése Kárpátalja nyelvi tájképében: a magyar nyelv a nyilvános térben

Az ukrán nyelv az Ukrán SZSZK névadó, tituláris²¹ nemzetének nyelve volt, így kevésbé meglepő, hogy jelent volt a nyilvános térben. A szovjet korszak kárpátaljai nyelvi tájképében azonban a magyar nyelv is jelen volt bizonyos mértékig.

1944-ben Kárpátalja magyarok lakta falvaiban orosz és magyar nyelvű falragaszokon tették közzé azt az 1944. november 13-án kelt rendeletet, amelynek értelmében a 18 és 50 év közötti magyar férfiaknak három napon belül jelentkezniük kellett a szovjet hadsereg által felállított katonai parancsnokságokon (Molnár 2015: 91–92). 1946-ban a Legfelsőbb Tanács népképviselőinek megválasztása során a szavazócédulák 79%-át ukrán,

²¹ Oroszul: *титульная нация*. Az ukrán Wikipédia *титульна нація* szócikke szerint „A Szovjetunióban a terminust annak a nemzetnek a megnevezésére használták, amely nevet adott az autonóm körzeteknek vagy szövetségi köztársaságoknak (...). A tituláris nemzet nyelvét, az orosz után, az adott adminisztratív egység hivatalos nyelveként ismerték el.”

19%-át magyar, 2%-át pedig román nyelven nyomtatták (Levenec és mtsai szerk. 2008). Kezdetben még egy-egy nyomtatványon is látható volt a magyar az orosz alatt, mellett, mint például a 77. fotón. A Beregszászi Szőlőművelők Egyesülete 1947-ben még kétnyelvű formanyomtatványon igazolhatta a hegyközségi adó befizetését. Amikor aztán nem sokkal később erőszakkal létrehozták a kolhozokat, már nem volt szükség sem a Szőlőművelők Egyesületére, sem pedig a hegyközségi adó befizetéséről szóló kétnyelvű igazolásokra.

379

Земельная громада „Виноградар“
Szőlőművelők Egyesülete

№ _____ Szám

Фамелия, п. о. *Velek Mihály András*
A termelő neve

Место жительства *Бокш. Гайдак Р.*
Lakása.

Означенне виногр. *Маг уланько*
A hegydűlő neve

Площадь *0.22* кв. голд _____ кв. сяр.
Terület *kat. hold* négyzetből

Остаток _____
Hátralék

Подать *1947-10*
Hegyközségi adó

Сумма *77-Хетри-*
Оссезен *het*

Сумма уплачена _____
Az összeg kifizetve

Берегово, 1947 *VII. 28-дн*
Berehová

St. Anas
Промисловця

Дер. Берегово, Берегова. — 3.377 Т. 2000.

77. fotó. Egy igazi ritkaság: orosz–magyar formanyomtatvány a Szovjetunióból

Abból a célból, hogy az ideológiai üzenetek a lakosság minél szélesebb rétegeihez eljuttathatók legyenek, a nyilvános térben nemcsak az ukrán, hanem – a magyarok lakta vidékeken – időnként a magyar nyelv is megjelenhetett a közterületeken. Amint az a Beregszász főterén a mai napig megtalálható emléktáblát megörökítő 78. fotón látható, a város lakosai és vendégei ukrán és magyar nyelven értesülhetnek arról, hogy 1924. január 26-án „a berehovái dolgozók” is megemlékeztek Vlagyimir Iljics Lenin haláláról.

78. fotó. Ukrán–magyar kétnyelvű emléktábla a szovjet időszakból Beregszász főterén

A szovjet felszabadítóknak a magyarok lakta településeken is állítottak emlékműveket. A 79. fotón egy Ungvárhoz közeli faluban, Palágykomorócon található emlékmű látható, melynek magyar felirata az orosz nyelvű szöveg fölött hirdeti a település lakosainak háláját.

79. fotó. Magyar és orosz nyelvű felirat a felszabadító szovjet katonák emlékművén Palágykomorócon

Bár csak kivételesen, és csupán a falvakban, egyes intézmények homlokzatán is látható volt a magyar nyelv a Szovjetunió fennállása idején. A Beregszászhoz közeli Halábor község kultúrházán máig látható az előző korszakból megmaradt, erősen megkopott orosz–magyar kétnyelvű tábla (80. fotó). A 81. fotó egy falusi kultúráz avató ünnepségét örökíti meg. A kép előterében látható hatalmas orosz nyelvű pannó mögött kisebb betűkkel olvasható az épület homlokzatára vakolt magyar „Kulturház” felirat.

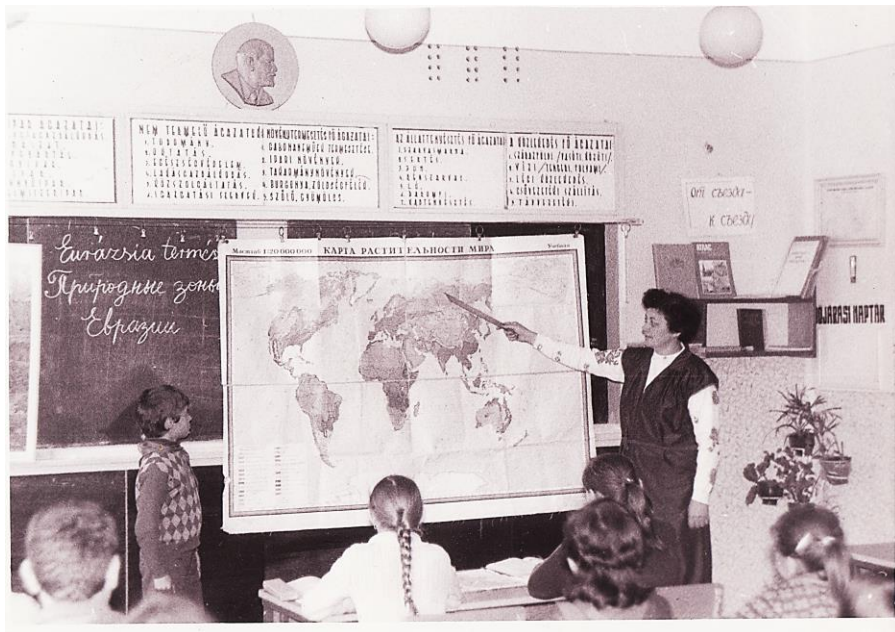
A magyar tannyelvű iskolák falain belül is számos magyar nyelvű kiírás készült. A 82. fotón azt láthatjuk, hogy a tanárnő magyar és orosz nyelven is felírta az óra témáját a táblára Lenin vigyázó szemei előtt. Azt is láthatjuk azonban, hogy a szemléltetésre használt térkép orosz nyelvű.

80. fotó. Orosz–magyar kétnyelvű tábla egy kárpátaljai magyar falu kultúrházának homlokzatán

81. fotó. Magyar felirat egy kárpátaljai magyar falu kultúrházának homlokzatán

82. fotó. Magyar és orosz nyelvű szöveg a táblán egy kárpátaljai magyar tannyelvű iskolában, 1980-as évek

A magyar tannyelvű iskolák homlokzatán már nem feltétlenül jelent meg a magyar nyelv, de azért erre is akad példa. Az 1983-ban készült osztályképen a bátyúi iskola 5. osztályának pionírjai (magyarországi magyarul: *úttörői*) mosolyognak óvatos optimizmussal a fényképezőgép lenszójába (83. fotó). A felső sorban álló osztályfőnök tekintete talán azért szomorú kissé, mert nem mindenki vette fel a fotózásra az egyébként kötelező viseletnek számító vörös pionírnyakkendőt. Az osztály háta mögött, az iskola lepattogzott festésű bejárati ajtaja mellett balra orosz, jobbra magyar nyelven olvasható a tanintézmény neve. Bátyú nagyközség neve a szovjet korszaknak megfelelően *Vuzlove* alakban szerepel a magyar nyelvű feliraton is. Érdekes az is, hogy a magyar nyelvű táblán nem az orosz *Узловое* alakból átirít *Uzlovoje* (és persze nem is a magyar *Bátyú*), hanem az ukrán *Бузлове* névváltozatból transliterált *Vuzlove* szerepel. A fénykép jobb oldalán fentről lefelé futó felirat ukrán nyelven tájékoztat arról, hogy a felvétel az 1983/1984-es tanévben készült (83. fotó).

83. fotó. A bátyúi középiskola ötödik osztályos pionírjai

A 84. fotó egy nem hivatalos óvodai „ballagási” felvétel Kaszonyból. A jobb alsó sarokban az iskolatáska fenyegeti a következő évtized terhének ígéretével az óvodából kikerülő gyermekeket, a bal alsó sarokban pedig egy tigriscsíkos macska integet, ám a felső sarokból Lenin tekint derűsen a fényes jövőbe, ezzel kölcsönözve optimista hangulatot a fotónak. A fénykép tetején viszont csak magyar nyelvű szöveg látható.

84. fotó. Kaszonyi gyerekek búcsúznak az óvodától magyar nyelven 1973-ban

A magyar nyelv azonban leggyakrabban a szovjet propaganda hordozójaként jelent meg a korszak nyilvános terében. A 85. fotón például Vári község óvodásai láthatók, akik – minden bizonnyal formájában nemzeti, ám tartalmában szocialista – táncot adnak elő a mögöttük magyar népviseletbe öltöztetett társaik előtt. A háttérben balra orosz, jobbra magyar nyelven olvashatunk a dicső szovjet munkások és a kommunista párt tetteiről. A 86. fénykép ugyanott készült, csak itt nem óvodás gyerekek, hanem jóval idősebbek ropják a táncot.

85. fotó. Óvodások ünnepi műsora Váriban, a háttérben orosz és magyar nyelvű pártpropaganda

86. fotó. Formájában nemzeti, tartalmában szocialista ünnepi műsor Váriban, a háttérben orosz és magyar nyelvű pártpropaganda

A szovjet népek barátságát és a nemzetközi internacionalizmust magyarul is hirdették ekkoriban a magyarok lakta falvakban. Erre bizonyítékkul szolgál a 87. és a 88. fotó. Előbbin az „Éljen a népek közötti béke!” szöveg olvasható. Utóbbin a „Kolhozisták! Kolhozistanók! Fejlesszék a kolhozi demokráciát!” felirat egyben nyelvtörténeti érdekességként jelenít meg olyan magyar szavakat, amelyek a szovjet rendszerrel együtt tűntek el. A 89. fotón oroszul és magyarul éltetik a népek barátságát a kötelező iskolai egyenruhába (vagy ahogyan Kárpátalján nevezték: *formaruhába*) öltöztetett fiatalok.²²

A salánki kolhoz az 1968. november 7-én (a nagy októberi szocialista forradalom 51. évfordulóján) szervezett felvonuláson büszkén hirdette a járási központba összegyűlték előtt, hogy már húsz esztendő eltelt az alapítása óta. Ezt az eseményt egy erre az alkalomra méltó módon fellebogózott tehergépkocsira szerelt pannókra magyarul kiírt felirattal hozták a felvonuló tömegek tudomására (90. fotó).

²² A szovjet iskolában kötelező volt az egyenruha viselése: a lányok sötétbarna szövetrohát hordtak hétköznap fekete, ünnepi alkalmakkor fehér köténnyel; a fiúk sötétbarna öltönyt. A *formaruhához* kötelezően hozzátartozott a 2–4. osztályban az *októbrista-jelvény*, 5. osztálytól a *pionírnnyakkenő*, később a *komszomoljelvény*.

87. fotó. Magyarul hirdetik a proletár internacionalizmust a Beregszászi járás magyar falvaiban az 1960-as évek derekán

88. fotó. A szocialista vidék zsánerképe, magyar felirattal: balra a kolhozi demokrácia fejlesztésére és a kolhozistánők egészségére borral koccintó ballonkabátosok, középen kissé riadt tekintetű kolhozisták szőlőt préselnek, jobbra pedig a munkásosztály addig üti a vasat, amíg meleg

89. fotó. Orosz–magyar kétnyelvű „lózung”-ot²³ cipelő fiatalok egy május elsejei felvonuláson Nagyszőlősen

90. fotó. A salánki kolhoz magyarul hirdeti jubileumát egy november 7-i felvonuláson

²³ A kárpátaljai magyar nyelvhasználatban a *lózung* szónak van egy ’politikai vagy egyéb szlogent tartalmazó transzprens’ jelentése is, amely az orosz *лoзунг* (ua.) jelentéskölcsönzése révén alakult ki.

Hogy a kolhoz milyen központi szerepet játszott a főleg falvakban élő kárpátaljai magyarok közösségi és gazdasági életében, a fenti képek mellett kiderül a 91. és a 92. fotóról is. Előbbi az SZKP XXIV. kongresszusának évében, azaz 1971-ben készült. Az ünnepélyes ülés apropójáról a virággal díszített elnöki asztal mögött feltűnő magyar nyelvű feliratról derül ki: „Köszöntjük gazdaságunk tagságát kolhozunk megalakulásának 25. évfordulója alkalmából!” Az utóbbi fénykép Vári község kolhozának fotóalbumából származik, és a *termelőszövetkezet*²⁴ létrejöttének 40. évfordulója tiszteletére szervezett ünnepségen készült. Az ünnepi szónok mögött érdemrendekkel kitüntetett kolhozisták és kolhozistanók állnak, a háttérben pedig magyar nyelvű feliraton olvasható az esemény apropója. Külön érdekes a fénykép köré az albumba írott nosztalgikus mondat.

A mozgósító jelszavakból nemcsak az ünnepnapokra jutott. A reggel munkába sietők az utca fölött kifeszített lózungokon olvashatták az épp aktuális propaganda legfőbb üzeneteit. Amint a 93. fotón látható, a magyar falvakban magyarul (is) szólt a párt a dolgozókhoz.

91. fotó. Kolhozgyűlés 1971-ben egy kárpátaljai magyar faluban; fent orosz, a háttérben magyar nyelvű felirat

²⁴ Ez is magyarországi magyar terminus: a *termelőszövetkezet*, *téesz* szavakat kárpátaljai magyar ember nem használta, esetleg csak akkor, ha Magyarországon járt, vagy onnan érkeztek vendégei. Ami akkoriban nem gyakran fordult elő.

92. fotó. A vári kolhoz jubileuma, a háttérben magyar nyelvű feliratok

93. fotó. A falu főutcája fölött kifeszített lózung, rajta magyar nyelvű pártpropaganda

A magyar nyelv a békéért folytatott szakadatlan harcban is szerepet kapott. Ezt igazolja a 94. és a 95. fotó. Az egyikben ifjú *októbristák*²⁵ magyarul, a másikon *pionírok* több nyelven (köztük magyarul) emelik magasba a békét követelő táblácskákat.

94. fotó. Kisiskolások lufival és „Békét akarunk” táblával vonulnak tanítójuk felügyelete alatt Salánkon az 1980-as években

95. fotó. A Beregszászhoz közeli Vári község iskolájának pionírjai több nyelven is hirdetik a békét az 1980-as évek végén

²⁵ Az *októbristák* a Szovjetunióban a 7–9 éves kisiskolásokat a pionírrá (úttörővé) avatás előtti időszakban összefogó, a magyarországi kisdobos mozgalomnak megfelelő kommunista ifjúsági mozgalom tagjai voltak. A szó az orosz *октябріа – октябрёнок* (ua.) szó kölcsönzése.

A 96. fotó egy kulturális rendezvényen készült. Gyermekek színelőadással tiszteltek a nagy október előtt 1961. november 7-én. A dátumot onnan tudjuk, hogy a háttérben a magyar felirattól jól látszik, hogy a falusi klub (magyarországi magyarul: *kultúr-ház*) színpadán az 1917-es pétervári események 44. évfordulójára emlékeznek.

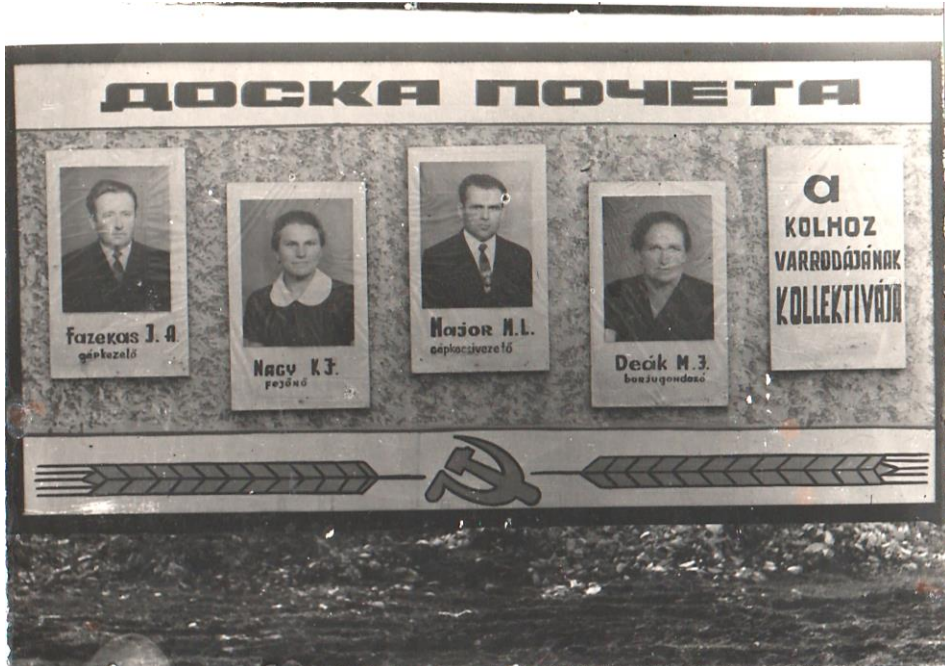
96. fotó. Gyermekszínjátszók előadással köszöntik a nagy októberi forradalom évfordulóját egy kárpátaljai magyar falu klubjának színpadán

A 97. fotón nemcsak az látható, hogy a színpadon cowboy-táncot adnak elő szovjet középiskolások, akik minden bizonnyal komszomolok, hanem az is, hogy a háttérből Vlagyimir Iljics Lenin a Kreml leghíresebb tornyán látható óra magasságába emelkedve szemlézi a szovjet népek a nagy honvédő háborúban a fasiszmus fölött aratott nagy győzelme alkalmából szervezett ünnepi műsort. A felvétel valamikor a szovjet rendszer és az 1980-as évek végén készült, amikor még csupa nagy kezdőbetűvel kellett írni Kárpátalján azt, hogy *Nagy Honvédő Háború*. A nagy győzelmet teljes természetességgel hirdeti magyar nyelvű felirat a képen.

Legalább másfél évtizeddel korábban készült a 98. fotó, melyen a salánki kolhoz dicsőségtábláján a kollektív gazdaság legjobb dolgozóinak fényképe látható, magyar nyelvű felirattal. Alaposan megnézve a fényképet, az is észrevehető, hogy – a korabeli szláv névhasználati szokásoknak megfelelően – mindenkinek háromelemű a neve: a családnév után az utónév és apai név kezdőbetűje látható (erről bővebben: Csernicskó 1997).

97. fotó. Cowboy-táncot járó szovjet iskolások az 1980-as évek végén

98. fotó. Magyarok és a magyar nyelv egy kolhoz dicsőségtábláján

A 99. fotón kaszonyi felvonulók láthatók, kezükben magyar nyelvű plakátokkal jelzik, hogy az egyenlőségért és a békéért küzdenek, ahogyan akkoriban a hatalmas Szovjetunióban mindenki. A kárpátaljai magyar falvakban azonban magyar nyelvű propagandaival harcoltak e nemes célokért, mert azt a helyi lakosság sokkal jobban értette, mint a nemzetek közötti érintkezés nyelvét, az oroszzt.

99. fotó. A békeharc fontos kelléke a plakát

A 100. fotón azt láthatjuk, hogy a korabeli nyelvi tájképben nemcsak szimbolikus, hanem kommunikatív funkcióban is megjelenhetett a magyar nyelv a nyilvános térben. A Kaszony központjában készült felvételen kivehető, hogy a saroképület egyik oldalán ukrán, a másikon magyar nyelvű felirat igazítja el az arra járókat arról, hogy itt bizony kulturális cikkeket forgalmazó üzlet működik. Az épület falát orosz nyelvű háborúellenes plakátok színesítik.

100. fotó. Magyar nyelvű információs felirat a Szovjetunió egyik magyarok lakta településén

A 101. fotó jóval később, 1989-ben készült Beregszászban. A felvételen egy cipész-műhelyének homlokzata tűnik fel, melyen oroszul és magyarul egyaránt olvasható a felirat.

101. fotó. A suszter műhelyén oroszul és magyarul is olvasható volt a felirat (Beregszász, 1989)

A szovjet internacionalizmusban is előfordulhatott tehát az, hogy magyar nyelven helyezték el információs célú feliratot valaki közterületen. A fenti fényképek mellett a 102. fotó is ezt igazolja. A felvételen mosolygó úr talán annak örül, hogy 26-án, vasárnap álarcos farsangi bál lesz a faluban, és erről a fontos eseményről magyar nyelvű plakátról szerzhették tudomást minden arra járó potenciális bálozó.

102. fotó. Közérdekű információt hirdető magyar nyelvű plakát egy kárpátaljai magyar faluban az 1960-as évek végén

A 20. századi történelmi sorsfordulók nemcsak államfordulatokkal jártak a Kárpátalján élők számára, azaz nem csupán az államhatárok változtak meg, de más lett a főváros, a hivatalos nyelv, más nyelvet kellett megtanulni az iskolában, használni a hivatalban (Csernicskó 2013, Csernicskó–Ferenc 2014), illetve más fizetőeszköz került forgalomba (Beregszászi–Csernicskó 2016; ld. az 1. fejezetet). Mindezek mellett egyes államfordulatok következményeként még az is megváltozott, hogyan mérik a (hivatalos) időt Kárpátalján. Az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Magyar Királyság, a Csehszlovák Köztársaság és a Magyar Királyság ugyanúgy a közép-európai (CET) időt használta. Ez az időzóna a koordinált világidőhöz (UTC; greenwichi idő) képest +1 óras eltérést jelent. Amikor tehát Greenwichben déli 12 óra van, az időt a CET szerint mérők órája már 13

órát (UTC+1) mutat. A kárpátaljaiak órája és a politikai határokhoz igazodó hivatalos idő között először a régió Szovjetunióhoz csatolása után keletkezett eltérés.

A mai Kárpátalja területén 1944. november 5-én vezették be a moszkvai időszámítást (Vehes et al. 2011: 118). A moszkvai idő (MSK) 3 órás eltérést jelent a greenwichi időhöz képest (UTC+3), illetve 2 órányi a CET-hez mérten. Ettől kezdve Kárpátalja legnagyobb városában, Ungváron is akkor volt hivatalosan dél, amikor a légvonalban 1306 km-re lévő Moszkvában. A Nap járása azonban nem módosult a politikai határok átrajzolásával. Bár a távoli szovjet fővárosban és a délnyugati perifériára szorult Ungváron egyaránt reggeli 8 óra volt a munkakezdés ideje, télen Moszkvában ekkor már javában sütött a nap, Ungváron azonban még teljesen sötét volt; nem véletlen, hogy néhány héttel korábban (a moszkvai idő bevezetése előtt, a közép-európai idő szerint) még csak 6 órát mutatnak az órák Kárpátalján. A moszkvai idő kötelező bevezetésével konfliktusba került a kárpátaljaiaknak az időmérés történelmi hagyományai és a régió földrajzi helyzete miatt a közép-európai időhöz igazodó biológiai órája és a hivatalos, moszkvai időzónához kötött munkakezdés, mindennapi élet. Talán ezért alakult ki az a helyzet, amiről az Ungváron élő magyar író, költő Balla D. Károly egyik esszéjében azt írja, hogy a Kárpátalján élő átlagember „soha nem állt át teljesen moszkvai időre. (...) Ha magyarul szóltak hozzá, a magyar időt mondta, ha oroszul, akkor a moszkvait, függetlenül attól, hogy az ő órája mit mutatott” (Balla 1993: 84).

A hivatalos (MSK, azaz UTC+3) és a helyi (CET, vagyis UTC+1) idő közötti 2 órás eltérés kialakított egy sajátos időérzékelési stratégiát Kárpátalján, az ehhez kapcsolódó nyelvi formákkal. A hivatalos moszkvai időnek oroszul, ukránul és magyarul is volt megnevezése (oroszul: *'по Московски'*, ukránul: *'за Московським часом'*, magyarul: *'Moszkva szerint'*). Ugyanígy megvolt a saját megnevezése a nem hivatalos helyi időnek is mindhárom nyelven (oroszul: *'по местному'*, ukránul: *'за місцевим часом'*, magyarul: *'helyi idő szerint'*). A hivatalos, formális nyelvhasználati szituációkban és oroszul beszélve a hivatalos (moszkvai) időt használták a kárpátaljaiak. Az informális magánbeszélgetésekben (ukránul és magyarul egyaránt) azonban általában a helyi időt, vagy ha nem volt egyértelmű a szituáció, akkor hozzátették a megkülönböztető jelzőt, amiből világossá vált, hogy *'Moszkva szerint'* vagy a *'helyi idő szerint'* hangzott el az időpont (Fedinec–Cserniczkó 2017a).

Az idő megjelölésének párhuzamos példája a 103. fotón látható meghívó, melynek ukrán nyelvű szövege szerint 19 órára hívják az esküvői vacsorára a vendégeket. A magyar nyelvű szövegrészben szintén 19 óra jelenik meg, de ott szerepel a *'m. idő sz.'* (=moszkvai idő szerint) megkülönböztető jelzés. Ennek funkciója, hogy jelezze: nem este 19 órakor, hanem helyi idő szerint délután 17 órakor kell megjelenni az eseményen. Erre a megkülönböztetésre nem lett volna szükség, ha Kárpátalján mindenki csupán a hivatalos, moszkvai időt használta volna akkoriban. Figyelemre méltó az is, hogy egy nem hivatalos társadalmi eseményre (esküvő) szóló meghívó két nyelven készült: ukránul és magyarul; orosz nyelvű szöveg nincs a kis nyomtatványon.

103. fotó. Az idő kettős jelölése egy magyar–ukrán kétnyelvű kárpátaljai esküvői meghívón 1985-ből

Összefoglalás

Számtalan hasonló felvételt mutathatnánk még be. Ám a szovjet korszak kárpátaljai nyelvi tájképének fenti vázlatos bemutatása nyomán is érzékelhető, hogy át kell értékelnünk az ukrán nyelvészeti szakirodalomban közhelyszerűen ismételtetett állítást, mely szerint a szovjet hatóságok oroszosító politikája szinte teljesen kiszorította az ukrán nyelvet a mindennapokból, illetve amely szerint az orosz nyelv használata kizárólagos volt a politikai és közélet, valamint a kultúra és tudomány minden területén, és az Ukrán SZSZK többségi lakosságának nyelve szinte teljesen eltűnt a nyilvános térből. Valójában az ukrán nyelv Ukrajna területén rendszeresen és következetesen megjelenhetett hivatalos dokumentumokon, az oktatási rendszerben, a kulturális életben, a szovjet propaganda mindegyik jelen lévő anyagaiban; az ukrán nyelv az Ukrán SZSZK területén hivatalos nyelv volt az orosz mellett. Amint láthattuk, az ukrán nyelv jelen volt a Szovjet-Ukrajnához tartozó Kárpátalja nyelvi tájképében is. A kisebbségi nyelvek gyakran csupán szimbolikus szerepet kapnak, mintegy alibiként válnak láthatóvá a nyilvános térben (lásd pl. Marten et al. 2012b: 7). Az ukrán – és jóval korlátozottabb formában – a magyar nyelv megjelenése Kárpátalján a szovjet korszakban főként erre a szimbolikus szerepre korlátozódott.

Pavlo Hricenko, az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Ukrán Nyelv Intézetének igazgatója 2016. december 13-án Kijevben, Ukrajna Alkotmánybírósága előtt az ukrajnai nyelvi helyzetről elmondott szakértői véleményében így fogalmazott:

„Mi nagyon örülünk, hogy van független Ukrán Államunk. Azonban a függőségben lévő Ukrán SZSZK-ban ukrán nyelvből több volt. Mégpedig azért, mert több az ukrán nyelvű publikáció. Mentem, és Kijev város velem ukránul beszélt az ukrán nyelvű cégtáblák, kiírások révén. Most pedig nem tudni, milyen nyelven”.²⁶

²⁶ Ukrajna Alkotmánybírósága 2016–2017-ben nyilvános meghallgatást tartott az „Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól” című, 2012-ben elfogadott nyelvtörvényről, mert parlamenti képviselők egy csoportja még 2014-ben beadványban kérte a törvény alkotmányellenesnek minősítését. Ebben az eljárásban Pavlo

Kijev nyelvi tájképének történeti szempontú elemzése során Pavlenko (2010: 145) ahhoz hasonló helyzetet írt le az 1945 és 1991 közötti Kijev nyelvi tájképéről, mint amelyet a fentiekben Kárpátalja kapcsán láthattunk:

„Mindent egybevetve, a szovjet Kijev se nem teljesen eloroszosodott, sem nem teljesen elukránosodott, aszimmetrikus kétnyelvűségben élt. A hivatalos feliratok gyakran mindkét nyelven megjelentek, és a kereskedelmi és magánjellegű jelek a két nyelv egyikén, de gyakrabban orosz nyelven, a mindennapi érintkezés nyelvén.”

Ehhez az aszimmetrikus kétnyelvűséghez Kárpátalja szovjet–magyar államhatárhoz közeli részein hozzáadódott a magyar nyelv is. A magyar nyelvű feliratok a dokumentumokról, úrlapokról, a hivatalos táblákról hiányoztak ugyan, de jelen volt a magyar nyelv a propaganda célból készített plakátokon, pannókon, táblákon, az iskolákban, no és persze a magyarok lakta falvak magántermészetű kiírásain: a „*Vigyázz, a kutya hamis!*” figyelemztetéstől kezdve a szüreti bálról tudósító falragaszon át egészen a temetői sírfeliratokig. Kótyuk István (1995: 13) összefoglalása szerint:

„A magyar nyelv a volt Szovjetunióban deklaráltan egyenjogú volt a többi nyelvvel. Ez a nyelvi egyenjogúság azonban féloldalú volt: a kommunista párt tömegkommunikációs igényeinek kielégítését, eszméinek terjesztését volt hivatva szolgálni. Állami intézményekbe – az iskolákat és a médiumokat kivéve – a magyar nyelvet be nem eresztették (hivatalokban magyarul írott kérvényt sem fogadtak el, egyetlen úrlapot sem nyomtattak magyar nyelven). Így a magyar nyelv használatának tere erősen beszűkült (...)”.

A kárpátaljai magyar értelmiség 1972-ben a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottsága Politikai Bizottságához, illetve a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségéhez (gyakorlatilag a kormányhoz) intézett beadványban foglalta össze a szovjet nemzetiségi politika ellentmondásait. Ebben a fontos kordokumentumban olvashatjuk az alábbiakat:

„Mindmáig megoldatlan az egyenjogú nyelvhasználat kérdése. Annak ellenére, hogy államunkban nincs hivatalos államnyelv, minden nyelv egyenjogú tehát, területünk vezetői természetesen tartják a magyar nyelv teljes kirekesztését a közéletből és az *ukrán nyelv kötelező használatát* minden szinten.

Az adminisztráció *ukrán nyelvű* még a színmagyar községekben, sőt még a magyar tannyelvű iskolákban is. (...) Városainkból számúzték a magyar utcaneveket (...). Semmivel sem indokolható és sérelmes számunkra az is, hogy területünkön hiányoznak a magyar nyelvű feliratok a középületekről, intézményekről és üzlethelyiségekről még azokban a helységekből is, ahol a magyarok többségben élnek.”²⁷

Hricenko szakértő tanúként szólalt meg és felelt az alkotmánybírák kérdéseire 2016. december 13-án. A szerepléséről készült 1 óra 14 perces videofelvétel megtekinthető az egyik legismertebb videomegosztó portálon (<https://www.youtube.com/watch?v=qa1a4pqPfo4>). Az itt idézett részlet (ukrán nyelven) a felvételen 1 óra 11 perc 40 másodpercnél kezdődik és körülbelül 1 óra 12 perc 36 másodpercnél ér véget.

²⁷ A szövegben a dőlttel kiemelt részek a szerző kiemeléséi. A beadványról lásd Darcsi–Dobos szerk. 2013. Az idézett rész a kötetben a 149–150. oldalon látható; az eredeti, gépiratos beadvány magyar nyelvű szövegének

Ez a fejezet tehát nem azt jelzi, hogy a Szovjetunióban minden a legnagyobb rendben volt a nyelvi jogokkal. Alapvető problémák voltak a szovjet rendszerrel, az emberi jogokkal az országban. A fentiekben csupán azt szerettük volna bemutatni, hogy túlzottan leegyszerűsítő a szovjet korszak nyelvpolitikáját a nyelvi genocídium és a posztkolonializmus, a minden jogot eltíró totális oroszosítás képével ábrázolni. Ennél jóval árnyaltabb, sokkal összetettebb volt a helyzet.

Az ukrán nyelv totális elnyomásának mítosza az ukrán nemzeti és állami identitás konstruálásának egyik sarokköve lett az 1991-ben függetlenné vált országban, s mindez még hangsúlyosabbá vált a 2014 utáni Ukrajnában. Az új nemzeti identitás kialakításának folyamatában a szovjet múlt elítélése a nemzetépítés egyik fontos eszköze. Ebben a folyamatban azonban nemcsak a totalitárius kommunista hatalom szerepel a negatív oldalon. A történelem átértékelése során az új emlékezetpolitika, nemzetpolitika és nyelvpolitika úgy tálalja a múlt eseményeit, hogy az ukránokat és az ukrán nyelvet viktimizálja, és a történelmi eseményeket az ukrán nemzeti függetlenségért és az ukrán nyelvért vívott küzdelem folyamataként ábrázolja. Az ukrán értelmiségi elit elsősorban arra hivatkozva követeli az államnyelv erőteljes és határozott támogatását, hogy a cári Oroszországban és a Szovjetunióban elnyomták az ukránok mint kisebbség jogait, és korlátozták az ukrán nyelv használatának lehetőségét. Ugyanakkor a saját jogaik kiterjesztése és nyelvük védelme érdekében mások jogainak visszaszorítását a történelmi sérelmek miatt természetesnek és szükségszerűnek tartják. Arról azonban egyetlen szó sem esik, hogy a Szovjetunióhoz tartozó Ukrajn SZSZK-ban nemcsak az ukránok, hanem például a bukovinai románok vagy a kárpátaljai magyarok nemzetiségi és nyelvhasználati jogait is korlátozta a kommunista hatalom. Rjabcsuk (2015: 186) szerint a mai Ukrajnában a múlt- és jövőképek területén folyó küzdelmet értelmezhetjük úgy, „mint az ukrán és az orosz ajkúak között zajló harcot, amelynek az a tétje, hogy a végelszámolásnál melyik lesz többségben, illetve kisebbségben az országban”. Ennek az ideológiai fronton zajló küzdelemnek a keretében sokan úgy vélik, az ukrán nyelvpolitikának a legfontosabb feladata az egykor volt „aranykor” helyreállítása (amikor az ukrán még minden helyzetben dominált), az oroszul beszélő ukránok „visszatérítése”, az ukrán nyelv hegemoniájának biztosítása (Csernicskó-Ferenc 2016). Ez a primordiális, az ukrán nyelv és a (szabad és független) ukrán nemzet és ukrán állam közé egyenlőségelet képzelő nemzeti romantikus nézőpont egyre erősebben dominál a mai Ukrajnában.

16–17. oldalán olvasható. A beadvány szövegét közli továbbá Botlik–Dupka (1991: 167–175). A fent idézett részletek ebben a kiadványban a 172–173. oldalon találhatók.

4. Az állam alatti szint szerepe a nyelvi tájkép és a nyelvpolitika alakításában

Nyelvpolitika, nyelvi tájkép és nacionalizmus

Ebben az alfejezetben a nyelvpolitikát úgy értelmezzük, mint a nyelvi viszonyokba és a kommunikációs szokásokba történő, rendszerint valamilyen ideológiai háttérű beavatkozást, illetve ennek eredményét (Bochmann 1999: 32). Ebben az értelmezésben a nyelvi tájkép az aktív nyelvpolitika vetülete, következménye. A kutatók egy része (például Blommaert et al. 2009, Shohamy 2015) azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy korántsem kizárólag az államok folytatnak nyelvpolitikát. Ebből következik, hogy a nyelvi tájkép alakításában sem kizárólag egyetlen szereplő vesz részt. Különösen így van ez a nemzeti kisebbségek által lakott területeken.

Brubaker rámutat arra, hogy „[a] nemzeti kisebbségek (...) kétféle, egymással kibékíthetetlen nacionalizmus közé szorulnak: az egyik oldalon azoknak a nemzetiesítő államoknak a nacionalizmusai állnak, amelyekben élnek, a másikon pedig azoknak az anyaországoknak a nacionalizmusai, melyekhez az etnonacionális affinitás révén, ha nem is legális állampolgárságon keresztül kötődnek. A kisebbségek maguk is támasztanak követeléseket, méghozzá nemzetiségük alapján. Éppen ezek a követelések teszik őket nemzeti kisebbségekké” (Brubaker 2006: 15). Hasonlóan vélekedik Kántor (2014: 43) is, aki a nemzet intézményesülése folyamatában különböztet meg több szereplőt: a nemzetállamot, az anyaországot és a szervezett, intézményesült nemzeti kisebbséget: „E három szereplő dinamikus kölcsönhatásban áll egymással, folyamatosan követi az eseményeket és saját logikája szerint reagál ezekre”.

Úgy véljük, hogy – miként a nemzet intézményesülésének és a nacionalista politikák gyakorlatában – a nyelvpolitikában sem kizárólag egyetlen szereplő aktív (Csernicskó–Szabó Mihály 2010, Csernicskó–Péntek–Szabó Mihály 2010, Csernicskó 2013: 444). Egyetértünk Bochmannal (1999: 31), aki szerint „A nyelvpolitika nemcsak »fentről lefelé« működik, hanem, mint a politika általában, a különböző vagy akár ellentétes érdekek, vélemények és hozzáállások összhatásában realizálódik”. Blommaert (2006: 240) megállapítja, hogy a nyelvpolitika területén aktív szereplők nagyon különböző szinteken jelenhetnek meg: az állam szintjén, vagy éppen a szubnacionális szinteken. Az alábbiakban a kárpátaljai nyelvi tájkép példáján át mutatjuk be, hogy a nyelvpolitika, illetve a nyelvi tájkép alakításában számos szereplő vesz részt tevékenyen. Rámutatunk, hogy a Brubaker (2006) és Kántor (2014) által azonosított három szereplő – a nemzetállam, az anyaország és a nemzeti kisebbség intézményesült képviselői – mellett más aktorok is szerepet kapnak a nyelvi tájkép alakításában. A nyelvi tájképet formálók egymás aktivitására adott reakciói számos esetben visszahatnak a nyelvi tájképre, de időnként magára a nyelvpolitikára is. A terjedelmi korlátok miatt csupán egyetlen olyan tényezőre irányítjuk

rá a figyelmet, melyek szerepet kapnak abban, milyen lesz Kárpátalja nyelvi tájképe. Ez egyik a kisebbségi és többségi társadalom rejtett, alulról jövő nacionalizmusa²⁸.

Elemzésünkben arra is szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a nemzeti kisebbségek által lakott területek nyelvi tájképének leírása, elemzése során nem csupán azt kell felmárnunk, mely nyelvek és milyen arányban láthatók a nyilvános térben; azt a kérdést is fel kell tennünk, hogy kik tették ki (vagy tüntették el) az adott feliratokat, hogyan és miért (lásd Gorter et al. eds. 2012).

Alulról szerveződő nacionalizmus

A nyilvános térbe nemcsak kihelyeznek feliratokat, hanem időnként törölni is szokták azokat, vagy épp felülírnak bizonyos szövegeket. „A szimbolikus tér nyilvánossága, és az a tény, hogy ezt elsősorban az államhatalmi szervek formálják rendeletek révén, a nyelvi tájképet a nyelvpolitika megnyilvánulási terepévé teszik, ahol megnyilvánulhat a nemzeti identitás. Mindez számos módon jelentkezhethet a nyilvános térben, elsősorban egyes nyelvek törlésével, vagyis bizonyos nyelveken kihelyezett feliratok eltüntetésével” – fogalmaz Pavlenko (2009: 154–155).

Pontosan ez történt 2014-ben Bustyaházán, amikor ismeretlenek fekete festékkel fújták le a település határában az ukrán–magyar kétnyelvű helységnévtábla magyar szövegét. 2016 áprilisában azonban arról számolt be a sajtó, hogy egy társadalmi szervezet fiatal aktivistái megtisztították és újra láthatóvá tették a magyar nyelvű feliratot (104. és 105. fotó). A lefestett, összefirkált táblát a hatóságok és a helyi önkormányzat helyett társadalmi aktivisták állították helyre. Ez az etnikai és nyelvi konfliktusok rendezésének békés módja. A rongálás nyomai eltűntek, ám a tetteseket nem találó rendőrség és a helyreállítást hosszú hónapokig halogató helyi önkormányzat felelőssége továbbra is fennáll.

104. és 105. fotó. Civil aktivisták eltüntetik a fekete festéket a helynévtábla magyar nyelvű szövegéről Bustyaházán

²⁸ A nacionalizmust itt értékítéletől mentesen úgy értelmezem, mint egy közösség olyan törekvését, amely saját nemzeti reprodukciójának biztosítására törekszik (Kántor 2014: 10).

Ellenkező jelenségre is van példa Kárpátalján: amikor társadalmi aktivisták nem törölnek bizonyos nyelveket a nyelvi tájképből, hanem ellenkezőleg – hozzáírnak.

Az előzőekben említettük, hogy a Szovjetunióban a kárpátaljai magyar településnevek kezdetben nem jelenhettek meg a nyilvános térben: a magyar nyelvű sajtóban, a közterületi feliratokon is csak szlávósított formájukban lehetett használni őket (Beregszászi 1995/1996, 1997, 2005, Csernicskó 2015b). Ukrajna 1991-es függetlenné válását követően a kárpátaljai magyar helységnevek használata körül többször is voltak kisebb-nagyobb konfliktusok (Beregszászi 1995/1996, 2005). Az 1990-es évek második felére azonban a helyzet megoldódott: a legtöbb magyarok lakta kárpátaljai település hivatalosan visszakapta történelmi magyar nevét (Levenec és mtsai 2008: 646–647, Dobos 2016a, 2016b), és ezek a helységnevek jelentek meg a települések határában kihelyezett kétnyelvű táblák magyar feliratán is (Beregszászi 2005, Csernicskó 2013: 317–322). Így volt ez például a Beregszászhoz közeli, aranybányájáról ismert Muzsaly községben is (106. fotó).

106. fotó. Muzsaly község kétnyelvű helységnevtáblája

2008-ban azonban az állami közútkezelő a lecserélt helynévtáblákon több helyen a magyar településnevek helyett a cirill betűs ukrán névváltozatot írta át latin betűkkel. Ekkor (*Nagy*)muzsaly község neve az ukrán *Мужичєво* „latinosítása” révén *Muzhijevovo* alakban került fel az új táblára a korábbi *Muzsaly* helyett. Amint arról a Kárpáti Igaz Szó című, Ungváron megjelenő lap 2008. március 6-ai számában beszámolt, a táblára „a helybeliek nemes egyszerűséggel festékszóróval ráírták a település rendes magyar nevét” (107. fotó).²⁹

²⁹ <http://www.hhrf.org/karpatiigazszo/080306/keo1.html> (2015.4.7.).

107. fotó. A „helyreállított” muzsalyi helynévtábla

Hasonló történt Beregszász határában is. Amint a 108. fotón látható, ismeretlenek a *Beregszász* feliratot is felírták az ukrán *Берегово* és a szláv névváltozattól transliterált *Beregovo* alá, mert – ahogyan az egyik blogbejegyzés szerzője fogalmazott – „Beregszász azért csak Beregszász, s nem Beregovo”.³⁰

108. fotó. Magyar felirattal kiegészített tábla Beregszász határában

³⁰ <http://varadiviki.blogspot.hu/2012/07/telt-haz-karpatia-koncerten-valamint.html> (2015.4.13.).

Az ismeretlen és szervezetlen civilek által végrehajtott „gerillaakciók” nem maradtak hatás nélkül. Ma már Beregszász Munkács felőli határában olyan tábla áll, amelyen az ukrán mellett a közösség által használt magyar névváltozat van feltüntetve (109. fotó). Muzsalyban továbbra is a település magyar nevével felülírt, a korábban már bemutatott képről ismert tábla fogadja a községbe érkezőket.

109. fotó. Kétnyelvű helynévtábla Beregszász határában

Amint látjuk, két magyarok lakta település nevének a hagyományoktól eltérő módon szerepeltetése nem felelt meg a kárpátaljai magyar közösség által a független Ukrajnában kivívott pozícióknak, és a „normasértés” arra készítette a lakosokat, hogy „helyreállítsák” a rendet a nyelvi tájképben. A nyelvi tájkép „helyreállításának” alulról jövő kezdeményezése hatással volt a hatóságokra is, és megtörtént a helyzet felülről jövő korrekciója. Az eredmény: ma újra *Muzsaly* és *Beregszász* áll a helynévtáblákon.

A fenti esetben a kárpátaljai magyar közösség ismeretlen „aktivistái” korrigálták a nyelvi tájképet. Ám fordított esetre is van példa.

Szürte község határában szintén olyan táblát állított fel a közútkezelő, melyen csak a falu ukrán neve (*Сюрте*), illetve annak latin betűkkel átírt, ám a helyi magyar nyelvhasználatnál nem egyező változata (*Siurte*) szerepelt (110. fotó). A helyi önkormányzat azonban saját hatáskörben korrigálta a helyzetet, és ugyanarra a táblára felszerelt egy újabbat, melyen már a község hagyományos magyar neve (*Szürte*) áll (111. fotó).

110. és 111. fotó. Szürte hivatalos ukrán, annak latin betűs transliterált változata, illetve a falu magyar neve a község határában felállított táblán

Hamarosan azonban a többségi társadalom név és arc nélküli aktivistái – a muzsalyihoz és beregszászihoz hasonló módon – kifejezésre juttatták elégedetlenségüket a nyelvi tájképet szerintük rossz irányba átalakító önkormányzati kezdeményezéssel szemben. Ismeretlenek úgy vélték, a magyar helységnevek feltüntetése Kárpátalján sérti az ukrán nyelv hegemoniáját, ezért fekete festékkel fújták le több község határában a többnyelvű táblákon látható magyar feliratot³¹, többek között Szürtében is (112. fotó).

112. fotó. A magyar nevet lefestették

³¹ <http://karpathir.com/2015/04/20/peldatlan-vandalizmus-karpatalja-magyarlakta-telepulesein/> (2015.4.20.).

Nacionalizmus a középső szinten

Brubaker (2006) és Kántor (2014) is aktív szereplőként különböztette meg a nemzeti kisebbség nacionalizmusát. Az alábbiakban arra mutatunk két példát, ez hogyan jelenik meg a nyelvi tájképben Kárpátalján.

Kárpátalja déli, magyar többségű vidékeinek nyelvi tájképét sajátosan színesíti a régió két magyar politikai érdekvédelmi szervezetének évtizedekig (az 1990-es évek derekától egészen a 2014-es helyhatósági választásokig) fennálló éles politikai szembenállása és vetélkedése. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) és az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) egyaránt nagy hangsúlyt fektet arra, hogy magyar vonatkozású emléktáblákkal, magyar nyelvű feliratokkal töltsék ki a szimbolikus teret. Újabban – Magyarország pénzügyi támogatásával – olyan kétnyelvű helynévtáblákkal látják el ezek a szervezetek a magyarok lakta településeket, melyeken a település címere is megjelenik.

Érdekes azonban, hogy mindkét szervezet saját ízlésvilága szerint készíteti el ezeket a táblákat. Ennél fogva egyes magyar falvak határában az egyik, mások szélén a másik szervezet által állíttatott tábla látható. A helyi politikai életben és a szimbólumok világában eligazodó utazónak ebből fogalma lehet arról, melyik kárpátaljai magyar szervezet szimpatizánsai vannak túlsúlyban az adott községben (113. és 114. fénykép).

113. és 114. fotó. A KMKSZ által adományozott kétnyelvű helynévtábla Fornos falu szélén, illetve az UMDSZ révén állított tábla Farkasfalva határában

Vannak persze olyan helységek is, melyek határában a hivatalos névtábla mellett mindkét konkurens magyar szervezet táblája megtalálható (115. és 116. fotó). Ilyen falu például Izsnyéte, ahol mindkét magyar párt táblája megtalálható: a település egyik végében az egyik, a másik végében a másik típusú táblával találkozhatunk.

115. és 116. fotó. A KMKSZ és az UMDSZ táblája Izsnyéte község két különböző végén

Az egyik magyarországi jobboldali párthoz kötődő szervezetek támogatásával több kárpátaljai magyarok lakta településen nem csupán cirill és latin betűs helynévtáblákat állítanak, hanem rovásírással is megjelenik a helységnév (117. fotó).

A rovásírásos helységnévtáblák 2010-ben kezdtek megjelenni a Kárpát-medence és Kárpátalja magyarok lakta településeinek határában³², rendszerint (jobboldali elkötelezettségű) magyarországi civil szervezetek vagy a Jobbik Magyarországért politikai párt ajándékaként. A rovásírásos feliratok nem közvetlenül a közútkezelő vagy a helyi önkormányzat által állított hivatalos helységnévtáblán kapnak helyet, hanem a két kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezet valamelyike által állított nem hivatalos táblán. A 117. fotón például a KMKSZ által felállított táblára került fel a rovásírásos szöveg, a 118. felvételen viszont az UMDSZ által Bene község szélén kihelyezett táblára szereltek ilyen. A rovásírásos feliratok megjelenése a szimbolikus tér hangsúlyosan magyar nemzeti szimbólumokkal való kitöltését célozza: nem elegendő a magyar nyelvű helységnév feltüntetése, ennél erősebb jelképekkel kell megjelölni a területet. Ezek a rovásírásos feliratok magyarországi import következményeként vannak jelen a régió nyelvi tájképben.

³² http://hu.wikipedia.org/wiki/Rov%C3%A1st%C3%A1bl%C3%A1s_telep%C3%BCl%C3%A9sek_list%C3%A1ja (2015.4.7.).

117. fotó. Rovásírásos helynévtáblát avatják Tiszakeresztúron

118. fotó. Bene község hivatalos kétnyelvű helynévtáblája és a nem hivatalos UMDSZ-es kétnyelvű tábla, fölötte piros-fehér-zöldben megjelenő rovásírásos felirat

A két magyar politikai párthoz kapcsolódó helynévtáblák, illetőleg a magyarországi „import” következtében a régióban megjelenő rovásírásos feliratok nem illeszthetők tipikusan sem a *top-down*, sem pedig a *bottom up* típusú feliratokhoz. Ezek a kiírások a középső szintet képviselik: nem Ukrajna, és nem Magyarország jelenik meg általuk aktor-ként a kárpátaljai nyelvi tájképben, hanem a régió magyar érdekvédelmi szervezetei, illetve a magyarországi jobboldali civil és politikai mozgalmak.

Konklúzió

A hivatalos táblák összefirkálása, lefestése adminisztratív szabálysértés. Valójában azonban azok a társadalmi aktivisták, akik magyar felirattal egészítették ki a két helységnévtáblát, a törvényességet állították helyre. Ukrajna földrajzi nevekről szóló törvényének 6. cikkelye és az állami nyelvpolitika alapjairól hozott törvényének 20. cikkelye alapján azokon a területeken, ahol egy nemzeti kisebbségi közösség nyelvét anyanyelvként beszélők aránya eléri a 10%-ot, a földrajzi neveket (többek között a helynévtáblákat is) kötelező a kisebbségi nyelven is kihelyezni.³³

A nyelvi tájképet nyilvánvaló módon meghatározzák azok a törvények, rendeletek, melyek felülről szabályozzák a nyilvános tér kitöltésének kereteit. Marten és munkatársai szerint azonban a nyelvi konfliktusok úgy is láthatóvá válhatnak, hogy egyes csoportok a nem kívánt nyelvet átfestik, vagy a (szerintük) hiányzó nyelveket hozzáfestik (Marten et al. 2012b: 7–8). A fentiekben kárpátaljai példák révén igazoltuk, hogy az egymás mellett élő közösségek nacionalizmusa alulról jövő, rejtett akciók révén alakíthatja a nyelvi tájképet. Bemutattuk, hogy a térben élő embereknek a környezetük nyelvi tájképre adott reakciói miként módosíthatják a nyilvános teret: a graffiti, a hivatalos feliratok összefirkálása, átfestése, gerillafeliratok és -táblák kihelyezése (Horony, Orosz és Szalay 2012: 121–158; Orosz 2013, Szirmai 2014, Cserniczkó 2015b), vagy magánterületen elhelyezett félig hivatalos szövegek (lásd Zalabai 1995), a nyilvános tér bizonyos szegmenseiből származott, de az internetes felületeken jelen lévő nyelvek (lásd Kamusella et al. 2016: 2) révén látványosan változtatható a politikai szereplők által elképzelt és előírt nyelvi tájkép.

A nyelvi tájkép szimbolikusan jelzi, kik élnek az adott térben. Ha a kisebbség nyelve nem jelenik meg a nyelvi tájképben, az azt üzeni az ott élőknek, hogy a hatalom számára a nemzeti kisebbség láthatatlan, nem létezik. A szimbolikus tér kitöltésére irányuló törekvések intenzitását érzékelve megérthetjük, miért olyan fontos mind a többségi, mind pedig a kisebbségi közösségek számára a nyelvük nyilvános térben való megjelenítése.

A nyelvi tájkép végeredményben a felülről jövő szabályozás és kontroll, valamint a nyilvános tér interpretációjára adott alulról szerveződő akciók és az ezekre felülről érkező válaszreakciók, valamint a tágabb kontextusban bekövetkező mozgások révén folyamatosan alakul, dinamikusan változik (Shohamy 2015: 156). Shohamy szerint a nyelvpolitika elméletének és gyakorlatának abba az irányba kell elmozdulnia, amely minél több jogot és lehetőséget nyújt az emberek számára, hogy tevékenyen részt vegyenek a szűkebb és

³³ Ukrajna Alkotmánybírósága időközben (2018. február 28-án) eljárásjogi okokra hivatkozva hatályon kívül helyezte a nyelvtörvényt.

tágabb térben megjelenő nyelvekkel kapcsolatos döntések előkészítésében és azok megvalósításában (2015: 169). A helyben élők gyakran sokkal jobban érzékelik, milyennek kell(ene) lennie a regionális nyelvi helyzetnek és nyelvpolitikának, hogyan kell(ene) alakulnia a nyelvi tájképnek, hogyan lehet(ne) a lehető legkevesebb tiltással szabályozni a nyelvek használatát, mint a sok száz kilométer távolságban lévő adminisztratív központok politikusai, hivatalnokai és elméleti szakértői. A politikai döntéshozatal és a gazdaságpolitika decentralizációja mellett szükséges lehet a nyelvpolitikai kodifikáció bizonyos fokú decentralizálására is. A nyelvpolitika alakításának, bizonyos elemeinek regionális szintekre áthelyezése révén talán csökkenthetőek volnának a nyelvpolitikai döntéseket kísérő feszültségek.

A nyelvpolitika és a nyelvi tájkép alakításában ma már korántsem kizárólag a három klasszikus szereplő (a nemzetállam, az anyaország és az intézményesült nemzeti kisebbség) vesz részt.

5. Nyelv, gazdaság, társadalom: globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében

Bevezető

A magyar nyelvészetben is egyre divatosabb kutatási témává váló nyelvi tájkép kapcsán gyakran kiemelik, hogy a nyelvi tájkép – vagyis az, hogy egy vizsgálati egységként meghatározott területen milyen nyelvek jelennek meg vagy épp nem jelennek meg a nyilvános térben (Backhaus 2006; Laihonen 2012; Shohamy és Waksman 2009, Shohamy 2015: 154) – a nyelvpolitika egyik megjelenési formája (Dal Negro 2009: 206, Shohamy 2006: 112, 2015: 168, Spolsky 2004: 5), amely szoros összefüggésben van a nyelvi ideológiákkal (Bartha–Laihonen–Szabó 2015: 216, Blommaert 2006: 244, Kroskrity 2000, Shohamy 2006). Shohamy (2015: 157) azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy korántsem kizárólag az államok folytatnak nyelvpolitikát, és – Spolsky (2009)-re utalva – figyelmeztet: a nyelvpolitika mint eszköz iskoláknak, városi intézményeknek, közösségeknek, kórházaknak, katonai egységeknek, tömegkommunikációs eszközöknek, kisebb-nagyobb csoportoknak és akár a családoknak is a rendelkezésére állhat. Az előző részben bemutattuk, hogy társadalmi aktivisták miként alakíthatják a nyelvi tájképet. A nyelvi tájkép alakításában tehát – a nyelvpolitikában hagyományosan aktív államok és vállalatok, intézmények mellett – több más szereplő is részt vesz (lásd pl. Gorter et al. eds. 2012, kárpátaljai vonatkozásban pl. Csernicskó 2015b, 2016a, 2016b). Nem véletlen, hogy a nyelvi tájképben rögzített jeleket felülről szervezett (top-down), illetve alulról jövő kezdeményezésre létrejött (bottom-up) jelekre osztják (Ben-Rafael et al. 2006, Gorter 2017). Az alábbiakban azt érzékeltetjük röviden, hogyan alakítják az abszolút magyar többségű kárpátaljai települések nyelvi tájképét a gazdasági érdekek és viszonyok, az egyes nyelvek (vélt vagy valós) gazdasági értéke, presztízse.

A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatási programjában másfél évtizede szerepel az ukrainai, kárpátaljai nyelvpolitikai történések folyamatos nyomon követése. A régió nyelvi tájképének dokumentálása, kutatása, elemzése ebből a nyelvpolitikai programból nőtt ki. A kutatóközpont archívumában összegyűlt fotóanyag lehetőséget teremt arra, hogy a ma Kárpátaljának nevezett vidék nyelvi tájképét számos szempontból elemezzük. Az alábbiakban nyelv és gazdaság összefüggési rendszerében tárgyaljuk Kárpátalja jellemzően magyarok lakta részeinek nyelvi tájképét. Azt mutatjuk be, hogyan jelenik meg ezen a területen két, jelentős gazdasági presztízzsel rendelkező világnyelv: az angol és az orosz.

Az adatok

Kárpátalja magyar közössége az 1980-as évek vége óta törekszik arra, hogy a magyar nyelv egyre több funkcióban legyen használatos a vidéken. A régió magyarok lakta sávjában ma már teljesen természetes, hogy a magyar – természetesen más nyelvek mellett – hangsúlyosan jelen van a nyelvi tájképben (Beregszászi 2005, Csernicskó 2014b, Laihonen-

Cserniczkó 2017, Hires-László 2015, Karmacsí 2014a, 2014b, Tóth 2014a, 2014b). Az utóbbi egy-két évben azonban ismét egyre több nem magyar nyelvű felirat, kiírás jelent meg a kárpátaljai magyar nyelvterület szimbolikus terében. Mindez annak ellenére történik, hogy a 2012-ben elfogadott és 2018 februárjáig hatályos ukrán nyelvtörvény a korábbiakhoz képest szélesebb jogokat biztosított a magyar nyelv használatára, egyebek mellett a nyelvi tájképben is (Tóth–Cserniczkó 2014). Ennek a jelenségnek a hátterét mutatjuk be röviden.

Thurlow és Jaworski (2010: 130) megállapítják, hogy „a turizmus de facto a szemiótikai ipar kvintesszenciája – az ádáz kulturális és szimbolikus termelés helyszíne”. Ebben a kontextusban a turizmus olyan terep, ahol betekintést nyerhetünk abba, hogyan válnak árucikké a nyelvek, és amely kiemeli a nyelvi tőke gazdaságivá alakulását (Caball-Guarro 2017: 606).

„Az idegenfoglaló olyan eszközként jelenik meg, amely egyfelől lehetővé teszi az új gazdaságnak³⁴ a kultúra, az identitás és a nyelv áruforgalmát lehetővé tevő módon történő elemzését, másfelől a többnyelvű kommunikációs készségek kiaknázását. (...) Ami közös mindebben, hogy ez az új gyakorlat a szimbolikus és a gyakorlati haszon közötti konkrét konfigurációkat hoz létre” – írja Heller, Pujolar és Duchêne (2014: 563). Ebben a kontextusban a gazdasági átalakulások a nyelvekre, a többnyelvű környezet nyelvi gyakorlatára, a nyelvhasználatra is közvetlen hatást gyakorolnak, és a többnyelvűség, illetve annak megjelenése a mindennapok gyakorlatában egyszerre eszköze és terméke a gazdasági átalakulásoknak (Pachné Heltai 2017: 36).

A nyelvi ideológiáknak és a nyelvi tájképnek a gazdaság, illetve a turisztika szempontjából történő elemzése fényt deríthet arra, hogy miért jelennek meg egyes nyelvek a nyilvános térben és hogyan válnak áruvá (lásd Bátyi 2014, 2015, Heller–Pujolar–Duchêne 2014, Heltai 2014), és másokat miért távolítanak el a nyelvi tájképből (lásd Pavlenko 2008). Nyelv, politika és gazdaság kontextusában értelmezhető az a jelenség is, amely a magyar többségű vidéken zajlik Kárpátalján.

A nyugati életérzés szimbóluma: az angol nyelv megjelenése Kárpátalja magyarok lakta területein

Az angol nyelv terjedésére a posztsovjet térség államaiban (s ezen belül Ukrajnában) több kutató felhívta a figyelmet (Bilaniuk 2005, Hornberger 2003, House 2003). Mások (például Bever 2010, Bilaniuk–Melnik 2008, Oliynyk 2013, Pavlenko 2009, L'nyavskiy–Ekelund 2016) arra is rámutattak, hogy az angol nyelv Ukrajna nyelvi tájképében egyre markánsabban van jelen.

House (2003: 561) bemutatja, hogy a második világháború után új utakon elinduló Németországban az angol a demokratikus állam szimbólumává vált, és segítette az embereknek elfeledni a múltat. A szerző szerint a Szovjetunió széthullása után Kelet-Európa

³⁴ Az „új gazdaság” (new economy) legfőbb jellemzői: az emberek, a javak és az erőforrások mobilitása, az információs technológiák kiemelt szerepe, a tudás- és szolgáltatásalapú gazdaság előtérbe kerülése (vö. Pachné Heltai 2017: 35).

posztszovjet államaiban az angol hasonló funkciókat tölt be, és egyben segédeszköz az orosz mint korábbi *lingua franca* kiszorítása során (House 2003: 561). Pavlenko (2009: 258) összeveti az angol terjedését a kelet-európai országokban és a szovjet utódállamokban, és arra a következtetésre jut, hogy a hasonlóságok mellett különbségek is vannak e folyamatban. A terjedőben lévő angol mindenütt magas presztízstű, az innováció, a globalizáció és a nyugati értékek nyelveként jelenik meg. Az egykori Szovjetunió államaiban azonban az angol mindezek mellett a szovjet totalitárius rezsimmal asszociálódó orosz nyelv kiszorításával is együtt jár. Miközben a volt keleti blokkban az angol a helyi nyelvek mellé lépett be a nyelvek piacára, a volt szovjet birodalomból kiszakadt országokban a globális világnyelv verseng az oroszral (Pavlenko 2009: 258). Egy másik tanulmányában bemutatja, hogy Kijevben a hatóságok a nyelvi tájkép ukránosítására törekszenek, amibe az orosz-ukrán kétnyelvűség helyére lépő ukrán-angol kétnyelvűség is belefér (Pavlenko 2012: 53). A posztszovjet térség *lingua franca*-ja, az orosz így fokozatosan átadja a helyét a nyilvános térben a globális világnyelvnek, az angolnak.

Hornberger (2003: 2) úgy látja, hogy az 1991-ben függetlenné vált és az identitását kereső Ukrajnában a helyi, a nemzeti és a globális diskurzusok átfedik egymást, rivalizálnak egymással, és ez a versengés érzékelhető a nyelvi tájképben is. Mindez úgy jelenik meg a felszínen (azaz a nyilvános térben), mint az ukrán, az orosz és az angol nyelv közötti vetélkedés, ami egyben a cirill és a latin betűs feliratok szintjén is folyik (Hornberger 2003: 2). Kelet-Ukrajna városai nyelvi tájképének elemzése alapján Bever (2010: 211–215) úgy véli, hogy az elsősorban orosz nyelvű régió nyelvi tájképében egyre gyakrabban megjelenő angol nyelv (és vele a latin betűs írás) egyfajta kompromisszum az ukránosítani szándékozó központi hatalom és az orosz nyelv dominanciáját fenntartani szándékozó helyi lakosság egymással szemben álló nyelvi ideológiái között. Az angol terjedését Ukrajnában egyrészt a globalizáció hatásával, másrészt pedig a nemzetközi piac ukrainai terjeszkedésével, a multik és világmárkák megjelenésével magyarázza (Bever 2010: 213–214). Négy ukrainai nagyváros (Kijev, Dnyipro[petrovszk]³⁵, Lviv/Lemberg és Odessza) nyelvi tájképét elemző munkájában L'nyavskiy-Ekelund (2016: 93) arra a következtetésre jut, hogy az angol arrafelé „a hatalom, a presztízis, a globalizáció és a nyugati világhoz tartozás nyelve”, majd leszögezi, hogy „a kapitalizmus Ukrajnában már nem csak oroszul beszél, mint korábban”, hanem sokkal inkább angolul (L'nyavskiy-Ekelund 2016: 96).

Érdekes, hogy az orosz kiírásokat fokozatosan felváltó angol nyelvű feliratok kapcsán egyetlen elemző sem figyelt fel arra a jelenségre, hogy miközben az ukrainai nemzetépítés egyik kiemelt projektje a minél erősebb pozíciók kivívása az ukrán nyelv számára – mégpedig elsősorban az orosz nyelvvel szemben –, s ennek fontos terepe a nyilvános tér ukránosítása, az ukrán hatóságokat és a közvéleményt (egyelőre?) nem aggasztja az angol egyre erősebb térhódítása Ukrajnában. Ebből is látszik, hogy a nemzetépítési folyamatban az orosz nyelvvel és kultúrával, illetve a szomszédos Oroszországgal szemben

³⁵ Dnyipro[petrovszk] (ukránul: Дніпропетровськ) városát az ukrainai ún. dekomunizációs törvény alapján 2016. február 4-én *Dnyipro* (ukránul: Дніпро) névre nevezte át az ukrán parlament (Fedinec–Cserniczkó 2016a: 89–90, 2006b). Lásd még a kötet 7. fejezetét.

folyik az ukrán identitás meghatározása és megerősítése. Ebben a folyamatban az angol nem a veszélyeztetett ukrán nyelvet fenyegető globális világnyelvként, hanem a nyugati integráció és a szovjet világból való kiszakadás egyik szimbólumaként jelenik meg.

A kisebbségi nyelvek fenntartásában a nyelvet használó közösség gazdasági életképessége meghatározó (Da Silva–Heller 2009). Kárpátalja iparilag fejletlen vidék, a jellemzően hegyvidéki környezet miatt kevés a művelhető földterület is. A régió hátrányos gazdasági és infrastrukturális helyzetéből adódóan a munkahelyek száma is kevés. Egyre többen látnak azonban kitörési pontot a turizmusban (Berghauer 2012, Rada 2015). A turistákat alapvetően két irányból várja Kárpátalja: Ukrajna belső területeiről és a szomszédos országokból. Ukrajnából télen a Kárpátok sípályái, nyáron a hegyek természeti szépségei, illetve a termálfürdők vonzzák az utazókat. Magyarországról elsősorban a régió magyar vonatkozású történelmi emlékhelyei, a nemzeti örökség turizmus (Feischmidt 2008: 122) miatt utaznak ide sokan. Miután 2014 márciusában Ukrajna gyakorlatilag elveszítette legkedveltebb nyári üdülőhelyét, az Oroszország által anektált Krím-félszigetet, és az ország keleti végein fegyveres konfliktus dúl, Kárpátalja turisztikai vonzereje tovább növekszik; elsősorban a belföldi turistaforgalom növekedett meg (Csernicskó 2014a, Csernicskó–Laihonen 2016, Karmacsi 2017).

A turistákat a természeti és kulturális látnivalók mellett egyre jobban szervezett programokkal várják a régióban. Ukrán, orosz és magyar nyelven működő turisztikai információs hálózatot építettek ki a kárpátaljai városokban. 2014-től minden évben kétnyelvű (ukrán–magyar) fesztiválprogramot adnak ki. A hó hiánya miatt turisztikai holtszézonnak számító februárban az éttermek kínálatával, a kárpátaljai konyha kedvezményes árú kóstolásával csábítják a turistákat Kárpátaljára (Csernicskó 2014a).

A 2012-es ukrán–lengyel közös rendezésű labdarúgó Európa-bajnokságtól is azt várták, hogy fellendíti a turizmust. A nemzetközi sportesemény előtt számos angol nyelvű vagy angol nyelvű szöveget is tartalmazó felirat, információs tábla, szóróanyag jelent meg az egész ország területén, így Kárpátalján is. A 119. fotón egy ilyen angol, német és magyar nyelven készített turisztikai reklámanyag látható.

Az angol kiírások terjedése a vidéken és a városokban egyértelműen a globalizáció egyik jele: egyre több nemzetközi cég, márka, brend jelenik meg a régióban. Blommaert (2010: 24) ezt a fajta nemzetköziséget a „*McDonaldization*” (McDonaldizáció) terminussal nevezi meg, s ez annak ellenére is jellemző Kárpátalján, hogy 2018-ban a régióban (még?) egyetlen McDonald’s sem működik. Az angol viszont a globális üzlet és kereskedelem, valamint a nemzetközi populáris kultúra révén egyre gyakrabban jelenik meg a kárpátaljai nyelvi tájképben (Csernicskó–Laihonen 2016: 21–22).

A nemzetközi eseményekre, turisztikai és gasztronómiai fesztiválokra érkezők jelentős része nem beszél magyarul, így természetes, hogy az ő figyelmüket a magyar mellett más nyelven is fel szeretnék kelteni. A Beregszászban szervezett európai kultúra napja rendezvényeinek potenciális vendégeit például a régióban szokásos ukrán és magyar nyelvű szöveg mellett angolul is köszöntötték (120. fotó).

119. fotó. Angol, német és magyar nyelven összeállított, Kárpátalját népszerűsítő turisztikai reklámanyag

120. fotó. Ukrán, magyar és angol nyelvű szöveg egy beregszászi reklámtáblán

Kárpátalját Ukrajnán belül – többek között azért, mert az Európai Unió négy tag-államával, Lengyelországgal, Szlovákiával, Romániával és Magyarországgal határos – az ország nyugati kapujaként is emlegetik. A kárpátaljai Beregszász – amelytől nyolc kilométernyire található az Asztély–Beregsurány ukrán–magyar nemzetközi határátkelő – európaiságát, nyitottságát szimbolizálja a 121. és 122. fotó is. A 121. fénykép a kisváros főterén készült. A városka központi terét az egykori zsinagóga, ma a járási kultúrház épülete zárja le. Ennek a homlokzatán látható balra a kék–sárga ukrán, jobbra a piros–fehér–zöld magyar lobogó, középen pedig az Európai Unió zászlaja, melyen felül a város címere is megjelenik. Az EU lobogója itt egy olyan ország kisvárosának főterén jelenik meg, amely nem tagja az Uniónak.

121. fotó. Az EU jelképe Beregszász központi terén

A nyitott és befogadó város jelenik meg azon a tiltó táblán is, amelyet szintén Beregszász központjában, a főter másik végén láthatnak az arra járók. A 122. fotón látható tábla megtiltja a 8 tonnánál nehezebb gépjárműveknek, hogy ráhajtsanak a várost átszelő Verke-csatorna fölött húzódó, 1853-ban épült, a fokozódó teherforgalom miatt balesetveszélyessé vált kőhídra. A magassági jel fölött látható tábla nyolc nyelven (ukrán, magyar, belarusz, román, orosz, angol, német és lengyel) tudatja, hogy a hidat lezárták a teherforgalom előtt.

122. fotó. Beregszászban kihelyezett tiltó tábla, rajta 8 nyelvű felirat

A nyugati világ és kapitalizmus elől évtizedeken át elzárt egykori szovjet régióban a magas presztízsű globális *lingua franca* hirtelen megjelenése nem járt együtt a magas szintű angol nyelvtudás széles körűvé válásával. Pavlenko (2009: 258) beszámol arról, hogy a posztsovjét államok nyelvi tájképében gyakran az angol nem sztenderd, „helyi” változata jelenik meg. Blommaert (2010: 103) a globalizáció révén terjedő, hiányos nyelvtudásból fakadó angol jellegzetességeit a „*truncated repertoire*” (csonka repertoár) terminussal jelöli. A sztenderd angolhoz mérve hibás graffitit mutat be például a kárpátaljai Mezőkaszonyból Cserniczkó és Laihonen (2016: 21). A 123. fotón látható felirat is csak ebben a kontextusban értelmezhető. A Beregszász központjában lévő kétnyelvű útjelző tábla cirill betűs ukrán és latin betűs (talán) angol nyelvű feliratokat tartalmaz. A helyi, cirill betűt olvasni tudó és az ukrainai kulturális viszonyokat ismerő utazó azt olvashatja le a tábláról, hogy a „*Luzhanka*” határátkelő egyenesen 7 km-re, a „*Vilok*” és a „*Dyakovo*” határátkelő pedig balra 23, illetve 43 km-re található. Az ukrainai valóságot nem ismerő gépjárművezető azonban jó eséllyel nem tudja, hogy az idézőjelek között megjelenő szavak itt nem (csak) településnevet jelölnek, hanem a nemzetközi határátkelő nevéként jelennek meg a táblán. Mint ahogyan azt sem sokan tudják, hogy a „*Luzhanka*”, „*Vilok*” és „*Dyakovo*” előtt egyaránt látható *KPP* az ukrán *Контрольно-пропускний пункт* (ellenőrző pont) rövidítése, ami a közlekedési útmutató táblán a vám- és útlevél-ellenőrzési helyet is jelentő nemzetközi határátkelőt jelöli. Hiába van tehát a cirill betűs ukrán alatt latin betűs (angol) nyelvű felirat is, a keleti szláv nyelvekben és kultúrában idegenül mozgó utazó könnyen eltévedhet: a latin betűs *KPP* rövidítés értelmezhetetlen számukra.

123. fotó. Nehezen értelmezhető latin betűs felirat egy nemzetközi útjelző táblán Beregszász központjában

A 124., 125. és 126. fotó Beregszász külvárosának egyik legismertebb, étteremként, szórakozóhelyként és szállodaként működő komplexumához kapcsolódik. A 124. és 125. fotón látható felirat a bulizni vágyókat, a 126. pedig a testmozgást kedvelőket szólítja meg elsősorban. Figyelemre méltó, hogy a szórakozást kínáló feliratok kizárólag angol nyelven jelennek meg, a kerékpárkölcsonzót hirdető kiírás viszont háromnyelvű: ukrán, angol és magyar.

124. fotó. Egy beregszászi szórakozóhely angol nyelvű reklámja

125. fotó. Karácsonyi bulit hirdető angol nyelvű plakát Beregszászban

126. fotó. Három nyelvű reklámtábla Beregszászban

Az angol nyelv a reklámfeliratokban nemcsak a fenti táblán jelenik meg. A 127. és 128. fotón például látható, hogy egy beregszászi vállalkozó ukrán, angol és magyar nyelven is hirdeti kiadó ingatlanjait.

127. fotó. Három nyelvű hirdetés Beregszászban: az ukrán és az angol nyelvű tábla

128. fotó. Három nyelvű hirdetés Beregszászban: az angol és a magyar nyelvű felirat

Az abszolút világnyelv, az angol kárpátaljai presztízst jelzi, hogy akár egy szemetes kukán is megjelenhet, ahol – az ukrán nyelvű szöveg alatt – a dohányzásra kijelölt helyet hirdeti (129. fotó). Az angol itt nyilvánvalóan nem információs funkcióban van jelen. Sokkal inkább arra utal, hogy Kárpátalján, azaz Ukrajna nyugati végein a nyugati szokásokhoz illik igazodni, és a dohányzás csak a kijelölt helyen engedélyezett. Az angol itt a nyugati értékrend szimbólumaként értelmezhető.

129. fotó. Ukrán és angol nyelvű felirat egy kukán Beregszászban: dohányzásra kijelölt hely

A szolgáltatásukat külföldiek és (kül- és belföldi) turisták számára is kínáló beregszászi pénzváltók homlokzatán is látható az angol nyelv, az ukrán és a magyar mellett (130. és 131. fotó). Bever (2010: 53) szerint a kelet-ukrajnai városok bankjainak, pénzügyi szolgáltatást nyújtó intézményeinek feliratain az angol nyelv megjelenése az angol nyelvű nemzetközi pénzpiac gazdasági presztízst és megbízhatóságát jelképezi. Feltételezhetjük, hogy az információs cél mellett Kárpátalján hasonló okokból jelenik meg a globális angol a pénzváltók kirakatában.

130. fotó. Ukrán, angol és magyar feliratok egy beregszászi pénzváltóban

131. fotó. Pénzváltó Beregszász főterén, három nyelvű felirattal: ukrán, magyar és angol

A nemzetközi turisztikai iparban jól ismert Lonely Planet honlapján így reklámozza Kárpátalját mint potenciális utazási célt: „Transcarpathia (...) is the home of Ukraine's best red wines”³⁶, azaz: „Kárpátalja a legjobb ukrainai vörösborok hazája”. Nem véletlen tehát, hogy a szőlőtermő és bortermelő vidéken a turisták számára kínált szolgáltatások között megjelenik a borház, a borkóstolás is. A 132. fotó egy ilyen ukrán és angol nyelven kihelyezett reklámfeliratot mutat be. A felirat nagy valószínűséggel elsősorban nem az ukránul nem beszélő külföldiek számára készült, hanem az angol mint világnyelv presztízse miatt került a táblára.

132. fotó. Borház reklámja Beregszászban ukrán és angol nyelven

A turistákat célozza meg az a kiírás is, amely a 133. fotón látható. A tábla ukrán és angol nyelven kínál szálláshelyeket a Beregszászba érkezők számára. Az ukrán szövegek közé ékelt *rooms for rent* angol nyelvű szöveg funkciója valószínűleg itt sem az, hogy az információt nemzetközi nyelven is megjelenítse, hanem a nyugati színvonallal kapcsolatos asszociációkat próbálja aktivizálni.

Az angol nyelvű feliratok, kiírások beregszászi jelenlétét Hires-László Kornélia (2015) is rögzítette tanulmányában. A kutató összesen 1172 fényképet készített a város központjában, melyek közül 73 olyat talált, ahol jelen volt az angol nyelv. Ez az összes felvétel 6,2%-a; 16 felirat (az összes kiírás 1,4%-a) egynyelvű angol volt (Hires-László 2015: 167).

³⁶ <http://www.lonelyplanet.com/ukraine/transcarpathia/introduction> (2016.01.06.).

133. fotó. Szálláshelyeket ukrán és angol nyelven hirdető plakát Beregszászban

Az angol nemcsak a városban, hanem a környező falvakban is megjelent a nyelvi tájképben. A 134. fénykép Beregszásztól néhány kilométernyire, Jánosiban készült. A képen egy szálláshely latin betűs cégtáblája látható, és a képről az is kiderül, hogy a megnövekedett turistaforgalom a kínált szolgáltatások körét is jelentősen bővítette: itt nemcsak szállásra lehetünk, hanem akár gépkocsit is kölcsönözhetünk. Minderről ukrán és angol nyelven tájékozódhatunk. A helyi, főként magyar anyanyelvűek kevés eséllyel élnek ezzel a lehetőséggel; nem meglepő, hogy magyar nyelvű felirat nincs is a táblákon.

134. fotó. A Jánosiban található Villa Elena nemcsak szállást kínál, hanem gépkocsi is kölcsönözhető

Az angol nyelv a kaszonyi fürdőben is megjelenik. A 135. fotón – melyet Petteri Laihonen készített – egy kizárólag angol nyelvű táblát láthatunk. Az elsősorban ukrainai vendégeket vonzó termálfürdő és szálloda területén megjelenő kiírások legnagyobb része ukrán vagy kétnyelvű (ukrán–magyar). Az angol nyelvű felirat kevésbé funkcionális jellegű, megértését a szöveg fölött látható két piktogram segíti. Az angol nyelv megjelenése azt üzeni a kaszonyi termálfürdő vendégeinek, hogy a hely modern, globális és nyugati. A nyugati világgal asszociálódó angol nyelv azt hivatott jelképezni az ukrainai turista számára, hogy anélkül jutott el egy európai színvonalú helyre, hogy végig kellett volna járnia a schengeni vízum beszerzésének drága és időigényes útját (Laihonen–Cserniczkó, megjelenőben). Ahogyan Pavlenko (2009: 285) fogalmaz, az ilyen angol nyelvű feliratok elsődleges funkciója, hogy „nemzetközi aurát” biztosítsanak.

135. fotó. Angol egynyelvű felirat a kaszonyi termálfürdőben

Bár a nemzetközi turizmus még csak kezdeti lépéseit teszi Kárpátalján, egyre többen érkeznek olyan külföldiek is a régióba, akik nem beszélnek ukránul, magyarul és oroszul sem. Az ő kedvükért jelentek meg az angol nyelvű feliratokat is tartalmazó turisztikai információs táblák (136. és 137. fotó).

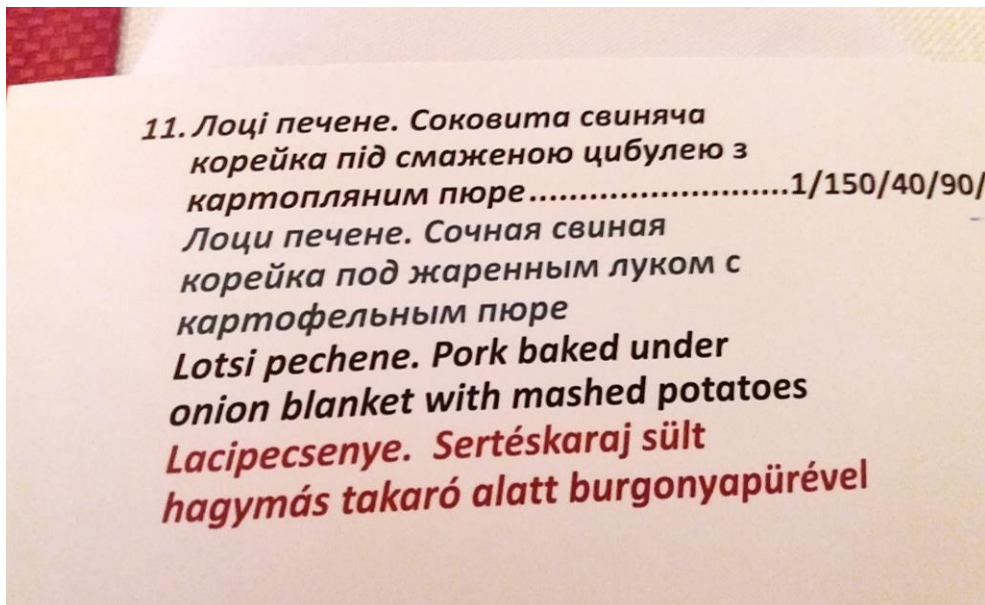

136. fotó. Ukrán-angol nyelvű turisztikai információs táblák Ungváron I.

137. fotó. Ukrán-angol nyelvű turisztikai információs táblák Ungváron II.

Néhány étteremben már angol nyelven is elolvasható az étlap kínálata. Ahogyan a 138. fotón látható, a *lacipecsenye* igazi nemzetközi étel: ukrán, orosz és angol nyelven is ugyanígy nevezik ezt a fogást.

138. fotó. Egy ungvári étterem étlapja, melyen ukrán, orosz, angol és magyar nyelven is megtudhatjuk, hogy lacipecsenyét is rendelhet a vendég

Az angol terjedését nemzetközi presztízse és gazdasági értéke mellett közvetve elősegíti az is, hogy Petro Porosenko, Ukrajna elnöke 2015. november 16-án kiadott №641/2015. számú rendeletével 2016-ot az angol nyelv évévé nyilvánította.

Több kutató (például Ben-Rafael et al. 2006, Gorter 2006a: 81) amellett érvel, hogy a modern globális világban az angolt többé ne tekintsék idegen nyelvnek. Amint a fentiekben láthattuk, az angol ma már az egykor elzárt kommunista blokk vidéki, periférikus régióiban is egyre inkább jelen van: jól látható módon, egyfajta környezeti nyelvként jelenik meg a nyelvi tájképben.

Az orosz nyelv Kárpátalja magyarok lakta sávjában

Az orosz – mint az egykori Szovjetunió privilegizált nyelve – a kommunizmust építő birodalom széthullása után szinte azonnal elkezdett eltűnni az egykori szovjet érdekszférából (Pavlenko 2008: 282, L'nyavskiy-Ekelund 2016, Bányi 2015, 2017) és Kárpátaljáról is. Ám az egykor domináns orosz máig nem tűnt el teljesen a posztszovjet térségből. Muth (2015a) például rámutat arra, hogy Transznisztriaiban az orosz továbbra is a nemzetek közötti érintkezés legfőbb eszköze. Az orosz nyelv továbbra is jelen van Ukrajnában (Pavlenko 2012: 46–47, Bever 2015), ezen belül Kárpátalján, így annak jelentős részben magyarok

lakta vidékein is. Beregszász nyelvi tájképét elemző tanulmányában Hires-László Kornélia (2015: 167) az összesen rögzített 1172 fotó között 27 orosz nyelvűt talált; az összes kiírás 2,3%-án volt jelen az orosz nyelv a városban, az egynyelvű orosz szövegek száma 22 (1,9%) volt.

Pavlenko (2009: 251) rámutat, hogy Ukrajnában nem mindig egyszerű eldönteni, hogy a nyilvános térben megjelenő orosz nyelv a nemzetek közötti érintkezés nyelveként, regionális *lingua franca*-ként, vagy pedig a helyben élő orosz ajkú közösség anyanyelveként látható. Az alábbiakban bemutatott példákból kiderül, hogy az orosz nyelvű szöveget (is) megjelenítő kiírások egy részére vonatkoztatható Pavlenko megállapítása, ám az orosz feliratok jelentős része egyik kategóriába sem sorolható: ezekkel a helyi közösség tagjai a kívülről érkező, más nyelvű embereket próbálják megszólítani.

A Beregszászban és környékén látható orosz nyelvű feliratoknak egy része minden bizonnyal még a szovjet korszakból maradt meg. Tóth Enikő (2014a: 63) a Beregszászi járás két településének nyelvi tájképét elemezve rámutat, hogy bár „A Szovjetunió már 22 éve nem létezik, de a községek utcanévtáblái még mindig csak orosz nyelvűek”. Elemzéséből az is kiderül, hogy „Az utcanévtáblákon kívül a településeken máshol is megjelennek az orosz nyelvű névtáblák, kiírások. Például a halábori kultúrház névtáblája még mindig orosz és magyar nyelvű, egy badalói épületen továbbra is látható a szovjet hadsereg emlékére felállított orosz és magyar nyelvű emléktábla. (...) A magasfeszültségre figyelmeztető táblák mindkét településen csak orosz nyelvűek” (Tóth 2014a: 62). A 139. és a 140. fotón szintén egy-egy orosz nyelvű figyelmeztető táblát láthatunk. Az első felvétel Mezőkaszonyban, a második Bátyuban készült.

139. fotó. Életveszélyre orosz nyelven figyelmeztető kiírás Mezőkaszonyban

140. fotó. A bátyui vasútállomás közelében oroszul figyelmeztetik a veszélyre az utasokat

Az ilyen jellegű orosz feliratok fennmaradását Pavlenko (2009: 257) abban a kontextusban értelmezi, hogy az egykori gyarmatosító nyelve még sokáig használatban marad az egykori gyarmatokon. Ez esetben az orosz a posztszovjet térség egykori gyarmattartójának nyelveként azonosítják.

Ám az orosz nyelvet máig sokan használják Ukrajnában (Besters-Dilger ed. 2009, 2014), és Kárpátalján is. Ezt igazolja a 141. fotó is, ahol egy orosz nyelvű óriásplakáton köszönti szeretett feleségét születésnapja alkalmából egy tehetős vállalkozó.

141. fotó. Orosz nyelvű nyilvános születésnapi köszöntő Beregszász központjában

A kaszonyi termálfürdő nyelvi tájképét elemző korábbi tanulmányunkban (Cserniczkó-Laihonen 2016) bemutattuk, hogy a Kárpátalja magyarok lakta részeire érkező szláv turisták jelentős része az orosz nyelvet használja. Nem véletlen tehát, hogy az orosz nyelvű feliratok ismét elkezdtek megjelenni a régió nyelvi tájképében. Az orosz nyelvnek a turizmus általi (újra)megjelenése a posztszovjet térségben nem egyedi jelenség. Kutatók hasonlóról számolnak be a balti államokban (Marten et al. 2012b, Muth 2015b, Pavlenko 2017a, 2017b, Zabrodskaja 2016), illetve Magyarországon (Bátyi 2014, 2015). Ryazanova-Clarke (2014: 12) szerint az orosz nyelv ismét megfigyelhető terjedése Oroszországon kívül annak transznacionális gazdasági értékével magyarázható. Ukrajnában pedig – ahol az orosz nyelvnek ma is jelentős társadalmi és gazdasági szerepe van – a kutatások tanúsága szerint „csaknem minden ukránnak, aki pénzt akar keresni, tudnia kell oroszul” (Rybka 2016). Nyilván hasonlóan van ez a posztszovjet térséghez tartozó Kárpátalján is: az orosz bizonyos fokokig még mindig nagyon fontos *lingua franca* (Pavlenko 2006, 2009, 2013).

Az orosz nyelv turisztikai hasznosságát jelzi a 142. és 143. fénykép is. A két fotó a Beregszászi Járási Állami Közigazgatási Hivatal épülete előtt készült. Az épület alagsorában működő önkiszolgáló étterem az államnyelv (az ukrán) mellett orosz nyelven is hirdeti, hogy „gyorsan, finomat és olcsón” ebédelhet a hozzájuk betérő vendég. Az orosz nyelvű kiírás nyilvánvalóan nem az állami hivatalban dolgozó hivatalnokokat, nem is a városban élő, az ukrán és a magyar nyelvet az orosznál jobban ismerőket próbálja megszólítani, hanem a Beregszászba érkező turistákat.

142. és 143. fotó. Ukrán, illetve hátoldalán orosz nyelvű reklámtábla a Beregszászi Járási Állami Közigazgatási Hivatal épületében működő önkiszolgáló étterem előtt

A főként oroszul (vagy ezen a nyelven is) beszélő turisták miatt az orosz nyelvű szálláshirdetések is megjelentek Kárpátalja magyarok lakta részein. Mivel 2014 óta az ország keleti felén fegyveres konfliktus zajlik, sokan hagyják el a konfliktus zónáját. Valószínű, hogy az elsősorban orosz ajkú kelet-ukrajnai menekültekre való tekintettel az eladó házakat is gyakran hirdetik oroszul is. Egy ilyen, orosz–magyar kétnyelvű hirdetést láthatunk a 144. fotón.

144. fotó. Eladó házat hirdetnek orosz és magyar nyelven Beregszászban

Kárpátalja magyarlakta vidékeinek nyelvi tájképét elemző tanulmányok (Csernicskó–Laihonen 2016, Csernicskó 2016a) rámutattak arra is, hogy a Kárpátaljára érkező szláv turisták jelentős része elsősorban az orosz nyelvet használja a helyi magyarokkal érintkezve is. Mivel azonban az orosz nyelv használata az elmúlt negyedszázadban visszaszorult Kárpátalján, 1991 óta az iskolákban sem oktatják, felnőtt egy generáció, amely nem feltétlenül ismeri a sztenderd orosz (Csernicskó 2016a). A 145. fotón egy olyan kiírást láthatunk, amely – nagy valószínűséggel magyar anyanyelvű – fogalmazója hiányos orosz nyelvismeretéről tanúskodik. A kiírás fókuszában látható „*Выдаётся*” magyar kontaktushatás: a magyar ’kiadó’ tükörfordítása. Az orosz nyelvű szövegben megjelenő „*i*” kötőszó viszont ukrán kontaktushatás: az oroszban *i* betű nincs, van ellenben az ukránban.

A 146. fotón látható orosz nyelvű kiírás szintén azt igazolja, hogy Kárpátalja magyarok lakta településein előfordul, hogy nem sztenderd orosz nyelvű kiírásokkal próbálják megszólítani az orosz nyelvű turistákat. A kiadó szállást hirdető orosz nyelvű felirat a magyar nyelv logikája alapján készült. Az „*Этот дом выдаётся посуточно*” szöveg sztenderd orosz megfelelője az „*Этот дом сдаётся посуточно*” (a *выдается* a magyar ’kiadó’ szó tükörfordítása). Amint az a 147. fotón látható, idővel valaki úgy korrigálta a nyelvi tájképet, hogy a sztenderd orosz szemmel nézve hibás feliratot kijavította.

145. fotó. Sajátos helyesírással kihelyezett orosz nyelvű szálláshirdetés Beregszászban

Nagy valószínűséggel ezek a nem sztenderd orosz feliratok is a Blommaert (2010) által „truncated repertoire”-nak nevezett jelenséghez sorolhatók. Pavlenko (2017b: 500) szerint az ilyen tipikus, hiányos orosz nyelvtudásról tanúskodó feliratok alapján olyan oroszul beszélőkre következtethetünk, akik a várható gazdasági előnyök kedvéért helyezték ki az orosz nyelvű táblákat. Pavlenko (2017b: 495) ezt a nyelvi alkalmazkodás (linguistic accommodation) terminussal jellemzi: a vevő, a szolgáltatást igénybe vevő nyelvet használja az, aki szeretné eladni az áruját, termékét, szolgáltatását (lásd még Cabal-Guarro 2017: 612–613).

146. és 147. fotó. Magyar kontaktushatás az orosz nyelvű szövegben egy beregszászi kiadó ház ablakában, illetve a javított felirat

Az orosz nyelv tudásának hiánya vagy annak hiányos ismerete gazdasági hátrányokkal is járhat a kárpátaljai munkavállalók számára, például a szintén főként orosz ajkú vendégek által látogatott, korábban említett kaszonyi termálfürdőben (Csernicskó–Laihonen 2016). Erről tanúskodik a 148. fotó is. A felvételen látható, hogy az ukrán és magyar nyelvű álláshirdetésben a munkavállalókkal szemben támasztott követelmények között „ukrán vagy orosz nyelvtudás” szerepel; a magyar nyelv ismerete nem elvárás.

РОБОТА **ТЕРМАЛЬНІ ВОДИ «КОСИНО»** **Munkalehetőség**

Европейський курорт шукає успішних людей!
Для мешканців Березівського району є чудова новина - курорт «Термальні води «Косино» проводить набір працівників на постійну роботу.
Нам потрібні молоді, активні працівники, можливо - без досвіду роботи.

Еurópai üdülőhely sikeres munkatársakat keres!
Jó hír a Beregszászi járás lakosai számára: A „Kaszonyi Termálfürdő” munkatársakat keres állandó munkára.
Fiatal,aktív munkatársakat keresünk – akár tapasztalat nélkül is!

АДМІНІСТРАТОР РЕСТОРАНУ
БУХГАЛТЕР
РЕЦЕПЦІОНІСТ
ПРИБИРАЛЬНИК ПРИМІЩЕННЯ
ТОВАРОЗНАВЕЦЬ
СТЮАРД
БАРМЕН
КУХАР
ПОКІВКА

Для новачків - навчання
Вимоги до кандидатів:
- знання української або російської мови
- високий рівень комунікабельності
- стресостійкість
- приємна зовнішність
- порядність, охайність
- бажання працювати
Режим роботи позмінний

ПРЕСТИЖ
СТАБІЛЬНІСТЬ

КAP'ЄPA

Éttermi adminisztrátor
Könyvelő
Recepció
Beltéri takarító
Raktáros
Sztyuárd
Pultos
Szakács
Szobalány

Kezdőknek - képzést biztosítunk
Követelmények:
- ukrán vagy orosz nyelvtudás
- magas szintű kommunikációs készség
- magas Stressz bírói készség
- kellemes külső megjelenés
- becsületesség
- dolgozni akarás
Munkaidő - váltakozó

Заробітна плата – 300 - 500 грн./день
Резюме надіслати за факсом (0312) 61-63-52, на ел. адресу hr.kosino@gmail.com або звертатися на реєстраційний комплекс Березівський район, с. Косинь, Уроцище, 1.

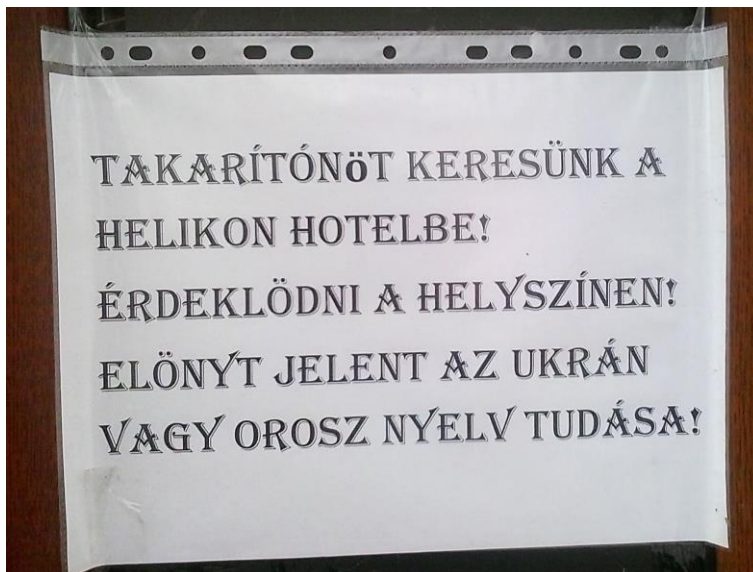
Fiizetés – 300-500 gr./Nap
Az önéletrajzokat elküldhetik faxon a (0312)63-63-52 számra, e-mailben a hr.kosino@gmail.com címre, vagy forduljanak személyesen a Termálfürdő recepciójára. Beregszászi járás, Kaszony, Urocsésze u. 1.

WWW.KOSINO.COM.UA

148. fotó. A turisták körében népszerű kaszonyi termálfürdő kétnyelvű hirdetése

A szintén a turizmusból profitra váró Helikon Hotel magyar nyelvű álláshirdetése is az ukrán vagy orosz nyelv ismeretével rendelkezőket szólítja meg elsősorban (149. fotó). A 150. fotón pedig egy olyan orosz nyelvű álláshirdetés látható, melynek megszövegezője olyan hölgyet szeretne alkalmazni, aki beszél magyarul és oroszul is (lásd még Karmacsi 2017: 58).

A 151. és 152. fotón bemutatott álláshirdetések azoknak a munkát keresőknek szólnak, akik beszélnek magyarul. Ám a követelmények mellett mindig ott szerepel más (ebben az esetben például az ukrán) nyelv ismerete is (lásd még Karmacsi 2017: 58).

149. fotó. A Jánosiban található Helikon Hotel magyar nyelvű álláshirdetése

150. fotó. Orosz nyelvű hirdetés, melyen magyar és orosz nyelvtudással rendelkező munkatársat keresnek

151. és 152. fotó. Ukrán és magyar nyelvű álláshirdetés Beregszász központjában; ukránul és magyarul egyaránt tudni kell

Egyik előadásában Zabrodszkaja (2016) azt mutatta be, hogyan vált a szovjet múlttól elszakadni kívánó Észtországban az orosz előbb az ellenség nyelvénvé, majd a kis független balti államba érkező gazdag és sokat költő orosz turisták miatt miként jelent meg ez a nyelv a kiemelt turisztikai helyszíneken ismét a nyelvi tájképben. Azt is elmondta azonban, hogy miután Oroszország 2014 tavaszán annektálta a Krímet, az ennek következtében bevezetett gazdasági és politikai szankciók, illetve az orosz rubel jelentős gyengülése miatt az Észtországba látogató orosz turisták száma a töredékére esett vissza, az orosz ismét az észt függetlenséget fenyegető megszálló nyelve lett (Zabrodszkaja 2016). Hasonló szituációról számol be elemzésében Cabal-Guarro (2017) is, aki Katalónia nyelvi tájképében vizsgálta az orosz nyelv megjelenését, majd fokozatos visszaszorulását. Szinte ugyanez a helyzet Kárpátalján is. A Krím megszállása, illetve a kelet-ukrajnai konfliktus miatt Ukrajnában az ellenség nyelvénvé kikiáltott orosz (Cserniczkó 2016c) egyben a Kárpátaljára érkező és ide pénzt hozó turisták jelentős részének a nyelve is egyben.

Pavlenko (2017a) és Cabal-Guarro (2017) kognitív disszonanciaként jellemzi azt a helyzetet, ahol az orosz nyelv egyszerre jelent gazdasági erőforrást és kapcsolódik negatív politikai vagy más asszociációkkal. Ilyen kognitív disszonancia Kárpátalján is jelen van. Amint a fentiekben láthattuk, az orosz nyelv annak ellenére jelen van Kárpátalja nyelvi tájképében, hogy 2014 tavasza óta Ukrajnában az orosz nyelvet egyre gyakrabban azonosítják az agresszor Oroszországgal (lásd pl. Maszenko 2016). Nemcsak olyan feliratokról van szó, amelyek a szovjet korszak maradványai, hanem új, az orosz nyelv gazdasági felértékelődésével kapcsolatos kiírásokról is. Bár az új orosz nyelvű feliratok száma összességében nem nagy, ám a gazdasági jellegű kiírások között egyáltalán nem elhanyagolható.

A gazdasági realitások tehát időnként felülírják, vagy legalábbis árnyalják a politikai érdekeket és – a nyilvános tér magyar dominanciájára törekvő – nemzeti érzelmeket. Ezt igazolja az is, hogy az angol és az orosz mellett természetesen az államnyelven, ukránul kínált szálláshely is akad bőven Kárpátalja magyarok lakta vidékein. Az ezeket reklámozó feliratok, kiírások egy része ukrán–magyar kétnyelvű, de túlnyomó többségük csak ukrán nyelven jelenik meg, például az abszolút magyar többségű Déda községben (153. fotó), vagy épp Nagybégányban (154. fotó), de Zápszonyban és Kaszonyban is (Karmacsi 2017).

153. fotó. Ukrán nyelven szállást kínáló kiírások Déda községben

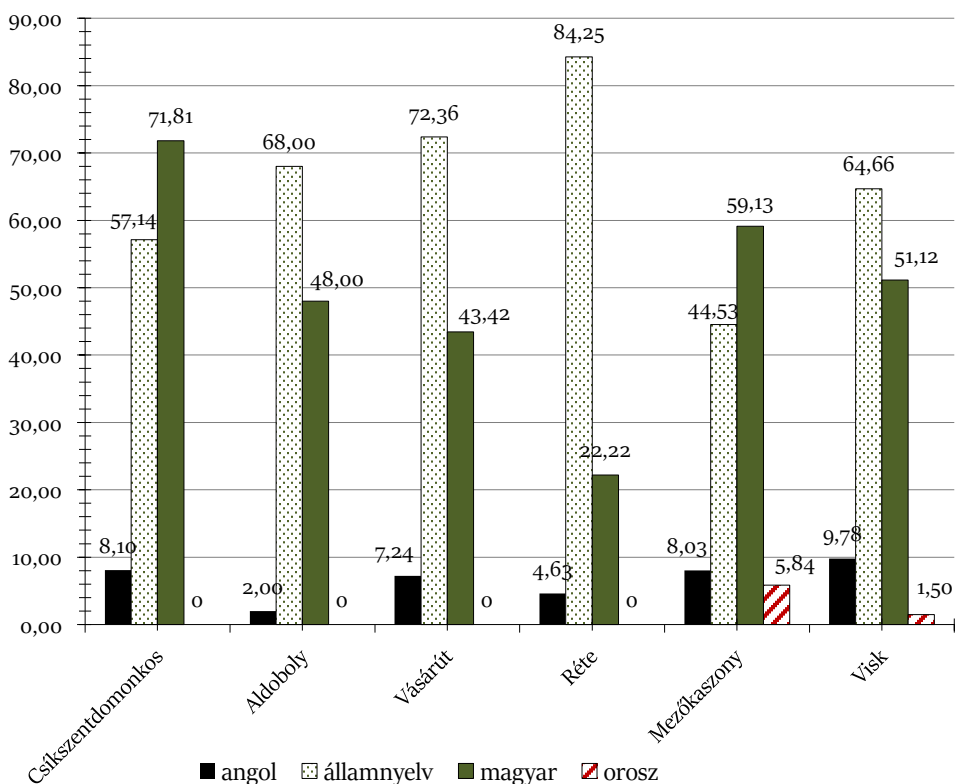

154. fotó. Ukrán nyelven kínált kiadó szoba Nagybégányban

Kitekintés, párhuzamok

Laihonen (2013) kutatásában egy-egy olyan dél-szlovákiai (Vásárút), székelyföldi (Csík-szentdomonkos) és kárpátaljai (Mezőkaszony) falut mutat be, ahol a településen belüli szóbeli kommunikáció nyelve egyöntetűen magyar, illetve egy-egy olyan falut (Réte, Aldoboly, Visk), amit szóbeli kétnyelvűség jellemez. A hat település nyelvi tájképének összevetése alapján készült a 4. ábra. Amint láthatjuk, az abszolút magyar többségű településeken (Vásárút, Csík-szentdomonkos és Mezőkaszony) magasabb a magyar, illetve alacsonyabb az államnyelv (a szlovák, a román, illetve az ukrán) feliratok előfordulási aránya a nyelvi tájképben, mint azokon a településeken, ahol a magyarok kisebbségben vannak (Réte, Aldoboly és Visk). Az is kiderül azonban az elemzésből, hogy mind a hat kutatóponton jelen van az angol is a nyelvi tájképben (Laihonen–Csernicskó 2017). Érdekes, hogy a dél-szlovákiai és székelyföldi településekre az jellemző, hogy a lokálisan magyar többségű helységeken magasabb a globális világnyelvet is tartalmazó feliratok aránya, mint ott, ahol a magyarok kisebbségben vannak. Kárpátalján azonban Visken magasabb arányban van jelen az angol nyelv, mint Mezőkaszonyban (4. ábra).

4. ábra. Hat magyarok lakta település nyelvi tájképének összehasonlítása (Laihonen 2013 és Laihonen–Csernicskó 2017 alapján)

A hat összehasonlított település közül Visken volt a legmagasabb az angol nyelv jelenlétének aránya, és Mezőkaszony is az élmezőnyben van e tekintetben. A két kárpátaljai település abban is eltér a székelyföldi és dél-szlovákiai helységektől, hogy mindkettő nyelvi tájképében jelen van az orosz nyelv is. Figyelemre méltó, hogy Mezőkaszonyban, ahol a magyar nyelv használata dominál, magasabb az orosz nyelv előfordulási aránya, mint Visken (4. ábra).

Laihonen (2013) kutatási eredményei rámutatnak arra, hogy a globális angol (és az orosz) nemcsak a városok, hanem a falvak nyelvi tájképében is jelen van. A vizsgált hat magyarok lakta településen a feliratok legalább 2%-án szerepel az angol nyelv (is).

A vizsgált települések nyelvi tájképét összevetve kiderült, hogy a magyar nyelv önálló használatával a kiírásokon kizárólag ott találkozhatunk, ahol mind a táblát állító/megrendelő, mind az elképzelt olvasó magyar, s ennek megfelelően kizárólag magyarul zajlik a vizuális kommunikáció. Az önálló magyar nyelvhasználatnak elsődleges területe a szimbolikus nyelvi tájkép, és csak jóval ritkábban találkozhatunk kizárólag magyar nyelvű feliratokkal a kommunikatív funkciójú helyzetekben (Barni–Bagna 2010, Laihonen–Cserniczkó 2017).

Simonyi és Pisano (2011: 230) szerint a magyar többségű településen élő tipikus kárpátaljai magyar ember magyar tannyelvű iskolát végzett és ilyen intézményt választott gyermeke számára is; gyakran jár át Magyarországra bevásárolni; a magyar televízió adásait nézi, és családját hétvégén valamely magyarországi városba viszi moziba, kikapcsolódni. Az idézett szerzők azt is meggyőződéssel állítják, hogy ennek a tipikus kárpátaljai magyarnak az ukrán–magyar államhatár átlépése nem több adminisztratív rutinnál, és ez nem okoz számára semmilyen érzékelhető változást a nyelvi tájképben, amely otthon is dominánsan magyar; számára sokkal szembetűnőbb változást jelent az, ha Ukrajna belséjébe utazik (átkel a Kárpátokon), vagy akár ha a közeli Munkácsra érkezik, ahol a magyar környezet eltűnik a szláv politikai térben és nyelvi tájképben. Kárpátaljai ukrán kutatók szintén úgy vélik, hogy Kárpátalja déli, magyarok lakta sávjának nyelvi tájképe dominánsan magyar, és a magyar feliratok aránya felülmúlja az ukrán nyelvű kiírásokét (Belej 2012, Tarkanyij 2011). Ha azonban megvizsgáljuk a fent bemutatott adatokat, egyértelműen kiderül, hogy az abszolút magyar domináns nyelvi tájkép csupán illúzió, még az egyébként abszolút magyar többségű településeken is; s ez így van nemcsak Kárpátalján, hanem Romániában, Szlovákiában és Ausztriában is (Laihonen–Cserniczkó 2017, Lulić 2013, Satinská 2013, Szoták 2013, Szoták 2017a, 2017b stb.). A magyar nyelv mellett azonban nemcsak az államnyelv, az ukrán jelenik meg Kárpátalja magyarok lakta településeinek nyelvi tájképében, hanem egyre gyakoribb, hogy az angol is, és az orosz nyelv is (újra) látható.

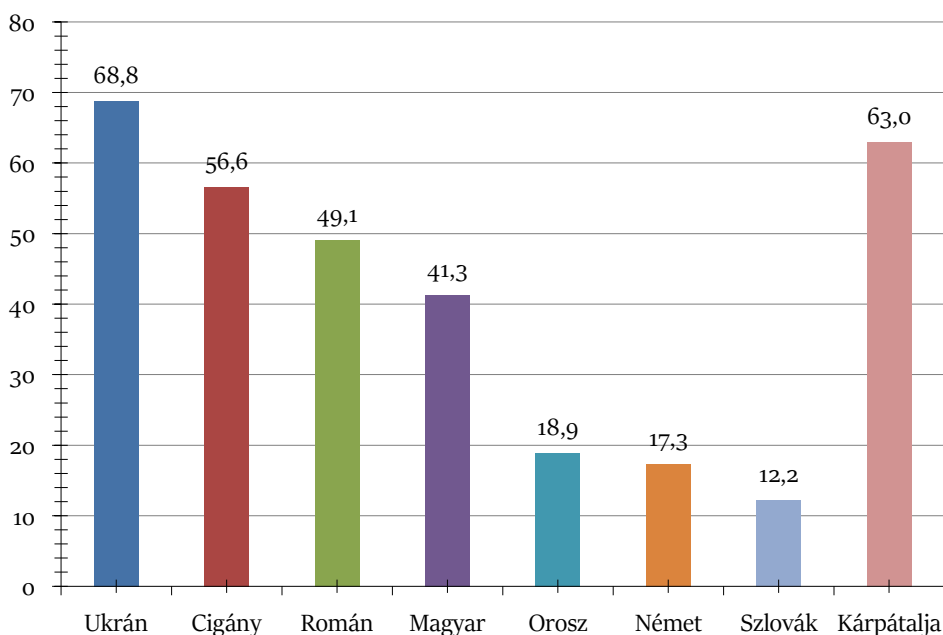
Társadalmi implikációk

A nyelvtudás (legyen szó akár a magyar vagy az ukrán, akár az orosz, de különösen a globális angol nyelvről) jelentősen erősíti a kárpátaljai magyarok munkaerő-piaci pozí-

cióit, és növeli mobilitási esélyeit, lehetőségeit. Mindez azonban fordítva is igaz: a nyelvtudás hiánya nagy mértékben megnehezíti a munkába állást, gettóba zár, csökkenti a mobilitási esélyeket és lehetőségeket.

A kárpátaljaiak és a régióban élő magyar közösség nyelvtudásáról, nyelvismeretéről szintjéről több forrásból is rendelkezünk adatokkal. A 2001-es census adataiból például kiderül, hogy Kárpátalja lakosságának jelentős része csak anyanyelvén kommunikációképes. Az egynyelvűek aránya az ukrán nemzetiségűek között volt messze a legmagasabb (68,8%); a magyar nemzetiségűeknek 41,3%-a csak anyanyelvén beszélt (5. ábra).

5. ábra. A csak anyanyelvükön beszélők százalékos aránya Kárpátalján nemzetiségenként a 2001-es népszámlálás adatai alapján

A Kárpátalja területén (is) lebonyolított két legutóbbi census adatai szerint a kárpátaljai lakosság jelentős része nem beszélte az ukrán nyelvet, s még nagyobb volt azoknak az aránya, akik nem beszéltek oroszul, illetve magyarul (9. táblázat). A szociológiai, szociolingvisztikai kutatások adatai szerint a kárpátaljai magyarok államnyelvi és idegen nyelvi nyelvtudása alacsonyabb szintűnek bizonyult, mint a Magyarországgal szomszédos országokban élő más magyar nemzetiségek körében mért nyelvtudásszint (összefoglalóan lásd Beregszászi 2004, Cserniczkó 2013: 26–49). Mindez azt jelenti, hogy Kárpátalján nincs közös nyelv. Egyetlen olyan nyelv sincs a régióban, melyet kortól, nemtől, iskolázottságtól, lakóhelytől, vallástól függetlenül mindenki ismer (Cserniczkó 2013: 524, Cserniczkó–Ferenc 2014: 414–416, Cserniczkó–Laihonen 2016: 15).

9. táblázat. Kárpátalja lakosságának nyelvtudása az 1989-es és 2001-es népszámlálások adatai alapján (az összlakosság százalékában)

Nyelvek	Anyanyelvként beszélik		Másodnyelvként beszélik		Összesen beszélik		Nem beszélik	
	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
Ukrán	78,10	81,00	3,86	1,57	81,96	82,57	18,04	17,43
Magyar	13,38	12,65	1,00	3,08	14,39	15,74	85,61	84,26
Orosz	4,99	2,90	53,79	2,62	58,78	5,52	41,22	94,48

2016 nyarán – a Nemzetpolitikai Kutatóintézetrel, a Lehoczky Tivadar Intézetrel, a Momentum Doctorandusszal, az Ungvári Nemzeti Egyetem Szociológia és Szociális Munka Tanszékével, valamint a Kárpáti Közvélemény-kutató Központtal együttműködve – a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont egy 1212 fős minta bevonásával végzett kérdőíves kutatást Kárpátalján, amely során egyebek mellett az adatközlők nyelvtudására is rákérdeztünk. A Tandem 2016 című szociológiai kutatás kérdőívének kitöltése során arra kértük a megkérdezetteket, hogy – egy meghatározott skála szerint – becsüljék meg, milyen szinten beszélik az egyes nyelveket. A skála a következő volt: anyanyelve (6); jól, helyesen beszél és ír (5); jól beszél, kisebb hibákkal (4); beszél, de kifejezésbeli nehézségekkel (3); érti, de nem beszél (2); nem érti és nem is beszél (1). 814 fő ukrán, 398 adatközlő pedig magyar nyelven töltötte ki a kérdőívet.

Az adatokból kiderül, hogy a minta ukrán és magyar része önbevallás szerint gyakorlatilag azonos szinten, *anyanyelvként* beszél saját nyelvét (az ukránok az ukránt, a magyarok a magyart). A kárpátaljai ukránok átlagosan az „*érti, de nem beszél*”, illetve a „*beszéli, de kifejezési nehézségekkel*” szint között ismerik a magyar nyelvet. A magyarok ukránnyelv-tudása ennél valamivel magasabb szintű. A megkérdezett kárpátaljai magyar minta önbevallás szerint átlagosan „*jól beszél, kisebb hibákkal*” az államnyelvet.

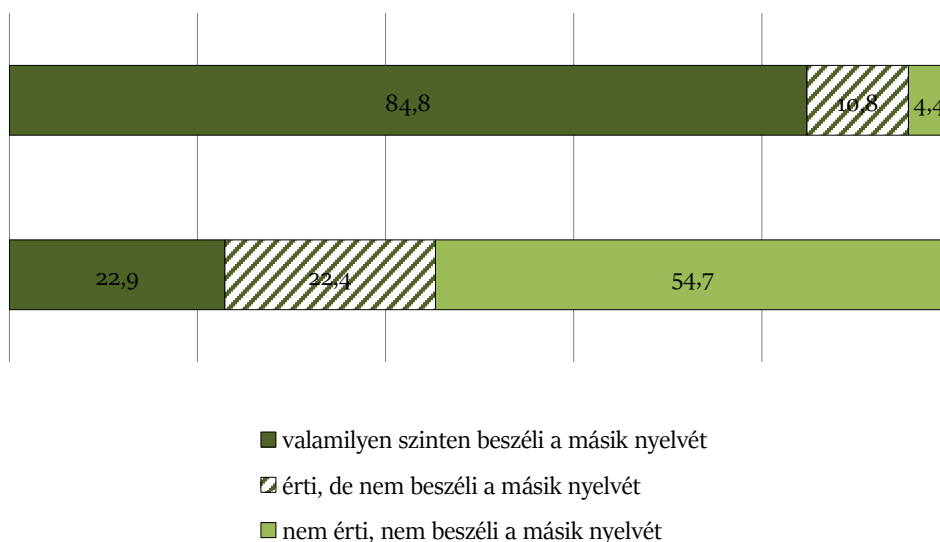
Az ukrán alminta 48,9%-a *nem ért és nem is beszél* magyarul. 19,9% azoknak az aránya, akik *értenek ugyan, ám nem beszélnek* magyarul. Az ukránul megkérdezettek közel harmada, 31,2%-a valamilyen szinten beszél a magyar nyelvet.

A magyar almintában 4,8%-os az ukrán nyelvet egyáltalán *nem értők és nem beszélők* aránya. A kérdőívet magyarul kitöltők között az Ukrajna államnyelvét nem értők és nem beszélők, illetve *értők, de nem beszélők* együttes aránya 16,4%; tehát a magyar alminta 83,6%-a ilyen vagy olyan szinten, de beszél ukránul.

Ha nem aszerint vizsgáljuk meg egymás nyelvének ismeretét, hogy az adatközlők milyen nyelven töltötték ki a kérdőívet, hanem annak alapján, hogy milyen nemzetiségűek, némileg más eredményeket kapunk arról, hogy mennyire ismerik a kárpátaljai ukránok a magyar, illetve a magyarok az ukrán nyelvet. A vizsgálat során magukat elsősorban ukrán nemzetiségűnek valló 721 fő közül 381-en (54,7%) *nem ért és nem beszél* magyarul. 156 ukrán nemzetiségű adatközlő (22,4%) *ért ugyan magyarul, de nem beszél* a

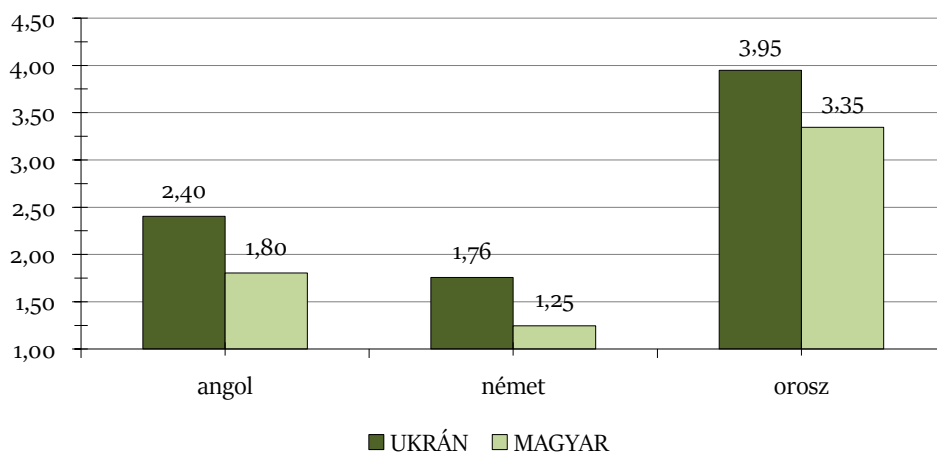
nyelvet. 45 ukrán nemzetiségű megkérdezett (6,5%) *anyanyelvi szintű* magyar nyelvtudást jelölt a kérdőívben, 115-en pedig (16,4%) ennél alacsonyabb fokú nyelvtudást. Az ukrán nemzetiségűek körében a magyar nyelv átlagos ismeretének szintje: „*ért, de nem beszél magyarul*”. A 455, magát elsősorban magyar nemzetiségűnek valló adatközlő közül mindössze 20 fő (4,4%) válaszolta azt a kérdőív vonatkozó kérdésére, hogy *nem érti és nem is beszél* Ukrajna államnyelvét. 49 fő (10,8%) *ért ugyan ukránul, de nem tud megszólalni* ezen a nyelven. 57-en (12,6%) nyilatkoztak úgy a magyar nemzetiségűek körében, hogy *anyanyelvi szinten* ismerik az ukránt, és 328 adatközlő (72,2%) nyilatkozott ennél alacsonyabb szintű nyelvtudásról. A magukat elsősorban magyar nemzetiségűnek vallók körében az államnyelv átlagos ismeretének foka: „*jól beszél, kisebb hibákkal*” (6. ábra).

6. ábra. Az ukrán nyelvet beszélők/nem beszélők hányada a magyar nemzetiségűek (N=455) között, valamint a magyar nyelvet beszélők/nem beszélők aránya az ukrán nemzetiségűek (N=721) körében (%)

Ha az Ukrajnában és Kárpátalján máig sajátos helyzetű orosz, illetve az olyan idegen nyelvek ismeretének szintjét vizsgáljuk meg, mint az angol és a német, kiderül, hogy az ukrán almintá statisztikailag szignifikánsan magasabbra értékeli ezen nyelvek ismeretét, mint a magyar (7. ábra). Az idegen nyelvek (angol és német) ismeretének átlagos szintje nagyon alacsony: a kutatásunkban részt vett átlagos adatközlő „*ért, de nem beszél*” angolul és németül. A kérdőívet ukránul kitöltők között 6,2%, a magyarul válaszolóknál pedig 13,4% azoknak az aránya, akik (már) egyáltalán nem értik és nem beszélnek a volt Szovjetunió egykor kiemelt helyzetű nyelvét, az orosz. A megkérdezettek abszolút többsége (az ukránul válaszolók 84,2%-a, a kérdőívet magyarul kitöltők 71,2%-a) azonban – önbevallás szerint – rendelkezik valamilyen szintű orosz nyelvtudással.

7. ábra. Az ukrán (N=800) és a magyar (N=400) al minta idegennyelv-ismerete a Tandem 2016 című kutatás adatai alapján (hatfokú skálán kapott átlagok: 6: anyanyelve, 1: nem érti és nem is beszéli)

Az utóbbi évek kárpátaljai oktatási eredményeinek elemzése alapján úgy tűnik, a kárpátaljaiak (függetlenül attól, hogy ukrán vagy magyar anyanyelvűek) idegennyelv-tudásának alacsony szintje a közeljövőben sem növekszik érdemben. Az Ukrajnában 2008-ban bevezetett külső független tesztelés (ZNO) adatait elemezve kiderült, hogy:

„Ha azoknak a tanulóknak az arányát vesszük figyelembe, akik nem érték el a továbbtanuláshoz minimálisan előírt 124 pontos határt, akkor azt láthatjuk, hogy 2012-ben a Kárpátalja oktatási intézményeiben végzett fiatalok minden tantárgyból lényegesen rosszabbul teljesítettek, mint az országos átlag. Különösen kírívó a kárpátaljaiak leszakadása francia, német, angol, orosz és ukrán nyelvből. Egy évvel később némiképp jobbák vidékünk iskoláinak eredményei (...), a nyelvekből tett vizsgák eredményei azonban ebben az évben is jelentősen gyengébbek, mint az ukrainai átlag. A 2014-es adatokat pedig akár előrelépésként is érzékelhetnénk, (...) orosz és francia nyelvből, illetve ukrán nyelv és irodalomból azonban továbbra is jelentősen le vagyunk maradva az ukrainai átlagtól” (Csernicskó 2015a: 16).

Ha a többnyelvű környezetben javítani szeretnénk a kárpátaljai magyarok gazdasági helyzetén, akkor a nyelvtanítás az a terület, ahová feltétlenül érdemes investálni.

Konklúzió

Laitinen és Zabrodszkaja (2015: 11–12) szerint a nyelvi tájkép szociolingvisztikai értelmezése tükrözi a társadalmi változásokat, és láthatóvá teszi, milyen forrásokat és hogyan használnak a közösségek a többnyelvű tér alakítása során; szerintük a nyelvi tájkép szo-

ciolingvisztikai szemlélete jelentősen hozzájárul a globalizáció és a mobilitás folyamatának megértéséhez. Meggyőződéssel állítják, hogy a nyelvi tájképben bekövetkező változások nagyon hasonlóan működnek, mint a nyelvi változások, amelyek soha nem függetlenek a nyelvet használó társadalom, közösség helyzetében, valamint az identitás- és presztízviszonyokban bekövetkező változásoktól (Laitinen–Zabrodszkaja 2015: 12).

Az általuk szerkesztett kötet (Laitinen–Zabrodszkaja eds. 2015) tanulmányai közül több is rávilágít arra, hogy az angol terjedése a világ országainak nyelvi tájképében nem magyarázható egyszerűen a globalizációs folyamatokkal (Laitinen 2015). A szerkesztők szerint az elemzés során tekintettel kell lenni a kontextusra, a helyi hatalmi viszonyokra, a kollektív identitás lokális markereire is (Laitinen–Zabrodszkaja 2015: 14).

A nyelvi tájkép elemzése, értelmezése tehát nem lehet független a kontextustól. Ha figyelembe vesszük a tágabb – társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális, történeti, nyelvpolitikai stb. – kontextust, akkor észre kell vennünk: a nyilvános tér (és részeként a nyelvi tájkép) folyamatosan átalakul, mozgásban van. Lefebvre (1991) és Trumper-Hecht (2010: 237) alapján annak a térnek az elemzése során, melyben a nyelvi tájkép megjelenik, tekintettel kell lennünk: (a) a kitalált térre (miként képzelik el és szeretnék látni a nyelvi tájkép által kitöltött teret a politikusok, technokraták, nyelvtervezők és más döntéshozók); (b) a megélt térre (hogyan látják és interpretálják a nyelvi tájképet a térben élő emberek); (c) és a térbeli gyakorlatra (hogyan jelennek meg valójában a nyelvek a nyilvános térben). Ebben az olvasatban a nyelvi tájképet meghatározzák azok a törvények, rendeletek, melyek felülről (top-down) szabályozzák a nyilvános tér kitöltésének kereteit (Cenoz–Gorter 2006: 68). A fenti fejezetben azonban bemutattuk, hogy a nyelvi jogi szabályozás mellett a nyelvi tájképre közvetlen és lényeges befolyást gyakorolnak a gazdasági folyamatok is. Pavlenko (2017b: 495) ezzel kapcsolatban leszögezi: új jelenségnek tekinthető, hogy a nyelvpolitika már nem az állami hatóságok előjoga, hanem a gazdasági haszon megszerzésének egyik eszközévé vált a globális, multinacionális vállalatok számára éppúgy, mint a magánvállalkozók körében. Legfontosabb megállapítása e témakörben azonban talán az, hogy a nyelv már nemcsak a nemzeti büszkeség forrása, nem csupán fontos identitásjelző, hanem a mindennapi gyakorlatokban és hétköznapi diskurzusok során használható, eladható áruvá vált (Pavlenko 2017b: 495).

Bever (2010: 214) szerint a nyelvi tájképre egyszerre hatnak egymással gyakran ellentétes irányú folyamatok. Kutatásai alapján bemutatta, hogy Kelet-Ukrajna városai-ban a nyelvi tájképet egyidejűleg befolyásolja a globalizáció, a központi nyelvpolitika, valamint a nyelvek egymáshoz viszonyított lokális helyzete és gazdasági presztízse. Da Silva és Heller (2009) a nyelvpolitikát olyan diskurzív folyamatként írják le, amely a politikai és gazdasági tendenciákban gyökerezik, ezektől nem függetleníthető (Kontra 2010b: 157). Ehhez az elmélethez kapcsolódva bemutattuk, hogy egy nemzeti kisebbség – reagálva a gazdasági környezetben bekövetkezett változásokra, és részben felülírva saját nyelvi nacionalizmusát – lakóterületének nyelvi tájképét „önként és dalolva” más nyelvű feliratok kihelyezésével alakíthatja át, s nemcsak Kárpátalján (Dégi 2012). Ennek következtében csökken a kisebbségi (a magyar), és nő a más nyelvű (angol, orosz, ukrán) feliratok ará-

nya; a nyelvi nacionalizmus fölött diadalmaskodik a gazdasági érdek. Ebben a folyamatban „a nyelv válik tőkévé, és folyamatosan megkérdőjeleződik a nyelv-identitás-kultúra ideológiájának hegemoniája, melyek a nemzetállamok és körülhatárolható egynyelvű terrek elképzeléseit táplálták” (Holecz–Bartha–Varjasi 2016: 81). Így lesz egyre több angol és orosz nyelvű felirat Kárpátalja magyarok lakta részein. A turizmus, illetve a turisták, valamint a globális gazdaság és a piaci viszonyok ily módon válnak közvetve a nyelvi tájkép formálóivá, alakítóivá Kárpátalján is (Kallen 2009: 274). Miközben azonban az angol nyelv elsősorban szimbolikus szerepben jelenik meg a vizsgált terület nyelvi tájképében, az orosz nyelv funkcionális szerepben is feltűnik a feliratokon.

Láthattuk azonban, hogy a kárpátaljai magyarok hiányos ukrán, orosz és angol nyelvi ismeretei megnehezítik azt, hogy a közösség könnyen profitáljon Kárpátalja gazdasági, turisztikai felértékelődéséből. A magyar nyelvtudás nyújtotta előnyöket is csak az képes kihasználni, aki anyanyelve mellett más nyelveken is kommunikációképes, önmagában a magyar nyelvismeret nem könnyen konvertálható gazdasági erőforrássá. Ez pedig azt jelenti, hogy a nyelvtanítás hatékonyságának növelése nélkül Kárpátalja magyar lakosságának jelentős része a turizmus és a gazdasági pezsgés előnyei helyett annak csupán hátrányait tapasztalhatja.

A magyar nyelvtudás piaci értékére a közeljövőben hatással lesz az is, hogy a magyar kormány támogatásával Kárpátalján több ezren vehetnek részt magyar nyelvtanfolyamokon. Grezsa István, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Kárpátalja kormánybiztosa 2018 tavaszán tartott előadásában arról számolt be, hogy a budapesti kormányzat által hirdetett ingyenes, 120 órás magyar nyelvtanfolyamok nagyon népszerűek, s „a magyar, mint idegen nyelv lett a legnépszerűbb idegen nyelv Kárpátalján, megelőzve az angol nyelvet is”. A Budapest által 210 millió forinttal támogatott magyar nyelvtanfolyamokon 2016 májusa és 2017 decembere között nagyjából félszáz helyszínen csaknem 13 ezer fő vett részt (10. táblázat), és a 2018 első negyedévében meghirdetett újabb képzésre is közel 4 ezer fő jelentkezett (Grezsa 2018).

10. táblázat. A magyar kormányzat támogatása révén ingyenes, 120 órás magyar mint idegen nyelv tanfolyamok Kárpátalján (2016–2017)

	2016. május - december	2016. december - 2017. április	2017. április - június	2017. július - december
Helyszín	52	52	49	44
Oktató	71	117	116	100
Jelentkezők	2 064	3 605	3 197	4 105

Forrás: Grezsa (2018)

A kárpátaljai szlávok körében tehát fokozatosan nő a magyarul valamilyen szinten beszélők száma, így önmagában a magyar nyelv ismerete még kevésbé jelent majd előnyt,

ha nem társul hozzá más nyelvek ismerete is. A magyar egynyelvűség sokkal inkább hátrányt jelent. Amint azt Beregszászi Anikó (2002) összefoglalta, a kisebbségeknek nemcsak ahhoz van joguk, hogy identitásukat és anyanyelvüket megőrizték, hanem ahhoz is, hogy az államnyelv megtanulása révén integrálódjanak és részt vegyenek az adott ország szélesebb társadalmában; ugyanakkor a kisebbségnek érdeke is, hogy az anyanyelv megőrzése mellett elsajátítsa az állam hivatalos nyelvét és (legalább) egy idegen nyelvet.

A 155. fotó a lehetséges hátrányok egyikére világít rá. A Beregszász turisták által kedvelt központi termálfürdőjéhez közel, néhány hotel és motel, valamint magánháznál kiadó szálláshely szomszédságában élők egy része zaklatásként, eddigi nyugodt életmódjuk felborításaként élik meg a forgalom, a zaj és a lárma növekedését. A 155. fotón a közvetlenül a kapucsengő alá kihelyezett orosz nyelvű felirat így szól: „Itt NINCS kiadó szoba. Kérjük, ne zavarjanak”. Ám azt is láthatjuk, hogy még a negatív hatásoktól való védekezéshez is szükséges más nyelvek ismerete: kizárólag magyarul hiába írná ki bárki ezt a szöveget, nem sok hatása volna.

155. fotó. A felirat kihelyezője valószínűleg nem lelkesedik a Beregszászba érkező turistákért

A fenti elemzés mindemellett arra is rávilágít, hogy önmagában az anyaországnak a nemzeti kisebbség nyelvmegtartását támogató nyelvpolitikája nem lehet sikeres, ha az nem jár együtt gazdaságpolitikai fejlesztésekkel. Kontra Miklós írja A magyar nyelv Horvátországban (Fancsaly és mtsai 2016) című kötetet lezáró fejezetben: „Ha azt óhajtjuk,

netán akarjuk, hogy a drávaszögi magyarok 50 év múlva is magyarul beszéljenek, akkor ennek olyan gazdasági előfeltételei vannak, amelyek lehetővé teszik, hogy a magyarok magyarul boldogulhassanak Drávaszögben – 50 év múlva is” (Kontra 2016a: 207).

Korábbi írásában Kontra arra is rámutat, hogy az ilyen, komplex nyelvpolitika nem példa nélküli utópisztikus vágyalom. Kontra (2010b: 165) szerint „A da Silva és Heller (2009) által bemutatott kanadai nyelvpolitika nagyrészt gazdaságpolitika: a kisvárosi frankofón közösségek gazdasági fejlesztésével fordítják vissza az urbanizációt, a kisteleplések kiürülését, tehát a francia ajkúak felszívódását. A politikai tervezés és aktusok tehát nem a nyelv megmentésére irányulnak, hanem a nyelvet beszélő emberek közösségeinek megmentésére”.

A magyarországi kormányzat által 2016-ban elindított Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Program³⁷ – amely a kárpátaljai magyar közösség gazdaságfejlesztési stratégiai tervén alapszik³⁸ – nagyrészt ezt célozza: a Kárpátalján élő magyar közösség gazdasági pozícióinak javítását, amin keresztül növekszik a magyar nyelv presztízse, javulnak pozíciói, szélesebbé válik használati köre. Az eltelt idő rövidsége miatt a gazdaságfejlesztési terv hatásairól nem tudunk érdemi következtetéseket levonni. Azonban az, hogy a pályázatok benyújtása során magyar nyelvű pályázati adatlapokat kell kitölteni, magyar nyelven kell üzleti tervet készíteni, hozzájárul a magyar nyelv presztízisének növekedéséhez.

A nyelvmegtartást, illetve a kárpátaljai magyar közösség hosszú távú életképességét támogató gazdaságfejlesztési programok kidolgozása és megvalósítása során is figyelembe kell azonban venni, hogy Kárpátalján – ahol a magyar anyanyelvűek a régió összlakosságának kevesebb, mint 13 százalékát teszik ki – sem a hétköznapi élet, sem a vállalkozói lét „nem a nemzeti térbe bezárva, hanem transznacionális térben zajlik, ahol a gazdasági ésszerűség és lehetőségek mentén gyorsan megtörténik az új helyzethez való alkalmazkodás” (Kovály–Eröss–Tátrai 2017: 17–18). A fentiekben azt mutattuk be, hogy ez a megváltozott gazdasági körülményekre történő reakció folyamatban van Kárpátalján. Ha ehhez hozzáadódnak a magyarországi támogatások, illetve a Kárpátalján hagyományosan jelen lévő határmenti kereskedelem és ingázás (lásd pl. Borbély 2015, Kovály–Eröss–Tátrai 2017, Tátrai–Eröss–Kovály 2016, 2017, Simonyi–Pisano 2011, Pisano–Simonyi 2016), az erősítheti a magyarok és a magyar nyelv pozícióit a régióban; de csak akkor, ha ehhez más nyelvek ismerete is társul.

³⁷ Erről bővebben: <https://www.eganede.com/>

³⁸ <https://www.eganede.com/egane-de-terv.pdf>

6. Szeparatizmus vagy valami más? A kisebbségi nyelvek és/vagy regionális nyelvváltozatok átértékelése

A nyelv mint áru

A kisebbségi nyelvek fenntartásában a nyelvet használó közösség gazdasági életképessége meghatározó (Da Silva–Heller 2009). Barth (1969) szerint az etnikai mozgalmak sok esetben a materiális források mobilizációját szolgálják. Mensel, Marten és Gorter (2012) úgy véli, a kisebbségi nyelvek szimbolikus vagy folklorisztikus használata hiteles vagy egzotikus ízt ad az adott területnek, „branding”-et teremt, hogy így termékként értékesítsék azt a turisták, a kívülállók számára. Egy-egy régió „eladható” brendjéhez – megfelelő marketing tevékenységgel – a multikulturalizmus, a többnyelvűség és egy kisebbségi vagy regionális nyelv/nyelvváltozat is hozzátartozhat (Ferguson–Sidorova 2016, Liro et al. 2017). Vigers (2013: 176) szerint például a breton használata az útjelző táblákon, az éttermek, bárók és termékek nevében Bretagne-ot jelképezi, s ezáltal a régió nyelve áruvá válik, fontos szerepet játszik a gazdaságban, különösen a turizmus területén. Brennan (2017) azt mutatja be, hogyan tett szert gazdasági értékre az ír nyelv megjelenése az Ír Köztársaság nyelvi tájképében és milyen összefüggésben van az ír nyelvélvezéssel.

Ugyanez hatással lehet azoknak a nyelvváltozatoknak a vitalitására is, melyek önálló nyelv státusát vitatják.

Marten (2012) arról számol be, hogy a lettországi latgalian nyelvjárást/nyelvet a lett hatóságok egyértelműen nyelvjárásnak tekintik, tagadják, hogy önálló nyelv volna. Azonban a szóbeli érintkezésben gyakran hallható nyelvváltozat alig jelenik meg a nyelvi tájképben, ami a központi nyelvpolitika következménye: a hatóságok úgy vélik, hogy ha a latgalian nem nyelv, csak nyelvjárás, semmi helye a nyilvános térben. A nyelv/nyelvváltozat így fontos eleme lehet a regionális identitásnak, ám nem kapcsolódhat hozzá közvetlenül üzleti érték. Hasonló a helyzet a Litvániában beszélt szamogit nyelv/nyelvjárással is. Vilnius nem tekinti önálló nyelvnek a szamogitot, míg helyben internetes kampány folyik a minél szélesebb körben való használatára, ám gazdasági értékre egyelőre nem tett szert (Mikašytė 2017).

Ezzel szemben Blackwood és Tufi (2012) bemutatják, hogy Korzikán a helyi nyelv(változat) használata a termékek címkézésén a termék eredetiségét jelzi: azt, hogy a szigeten készült. Hasonló példát mutatnak be Genovából is, ahol a helyi dialektus használata a nyelvi tájképben a város turisztikai vonzerejének növelését szolgálja. Ferguson és Sidorova (2016) Oroszország távol-keleti szegletéből, Jakutföldről mutat be példát arra, hogy a regionális nyelv megjelenése a nyelvi tájképben az áruvá átalakított hitelesség (commodified authenticity) funkcióját tölti be. Ezekben a példákban a helyi nyelv, nyelvváltozat már rendelkezik marketing szempontból is értékkel.

Gorter (2006b) szerint a globalizáció mellett regionalizáció vagy lokalizáció is folyik, és ebben a folyamatban fontos szerepet kaphat a regionális identitás és az ebben meghatározó elemként feltűnő regionális nyelv. Ezeket a folyamatokat együttesen

glokalizációnak nevezi. „A »glokalizáció« folyamata a nemzetközi szintéren új kulturális egységeket hoz létre a zene, a táplálkozás és az étkezés területén, na és a nyelvekben is” – írja Gorter (2006a: 81).

Burdick (2012: 2) szerint „a nyelvi tájkép kutatásának módszertana jól alkalmazható a nyelvek áruvá válásának tanulmányozása során, azoknak a tereknek a megismerésében, melyekben a nyelvek áruvá válnak”. Megfogalmazása szerint „a piaci gyakorlatok a nyelvet közvetlenül alkalmazhatóvá teszik a munkaerőpiacon és a turizmusban (...). A marketing és a turizmus valóban olyan példa, ahol a nyelv nyereségesen használható mint a hitelesség, a hagyomány, a személyesség, a helyi termelés indexe” (Burdick 2012: 11–12). Nem véletlen, hogy Comaroff és Comaroff (2009) szerint a kisebbségi nyelvi közösségek újabban a gazdasági életképességért küzdenek a nemzetiségi és nyelvi jogok helyett, gyakran a kulturális és gazdasági márkaépítés révén. A nem domináns közösségek a megváltozott gazdasági viszonyok közepette a politikai szempontok mellett/helyett a profittermelés aspektusából értékelik át és alkotják újra a saját nyelvükhöz, nyelvváltozataikhoz fűződő viszonyt és stratégiát (Kelly-Holmes–Pietikäinen 2014: 522).

Az alábbiakban azt mutatjuk be, hogy egy felülről jövő, értelmiségi projektként megjelenő és/vagy politikai indíttatású kisebbségi elit politikai mozgalmától függetlenül hogyan értékelték fel a regionális szláv nyelvváltozatok (vagy a ruszin nyelv) a 21. század elején Kárpátalján. Bemutatjuk, milyen politikai és gazdasági kontextusban történik mindez, és feltárjuk, hogyan illeszkednek a kárpátaljai események a nemzetközi szakirodalomban leírt hasonló folyamatokhoz.

A nyelvi tájképet alkotó nyelvek gazdasági aspektusai csak az utóbbi években kerültek a tudományos érdeklődés középpontjába (lásd például Marten et al. 2012a, Shohamy–Waksman 2009, Pavlenko 2017a stb.). A nyelvi tájkép kutatását meghatározó hagyományos kvantitatív módszer helyett itt kvalitatív módszereket alkalmazunk (Blommaert–Maly 2014). Az idegenforgalom témaköréhez kapcsolódó legutóbbi szociolingvisztikai kutatásokat követve a nyelvi tájkép elemzését kvalitatív és diskurzuselemzési módszerrel közelítjük meg, és a nyelvi ideológiák megnyilvánulásaként kezeljük (Thurlow–Jaworski 2010).

A fejezet empirikus részében a köztereken megjelenő turisztikai, politikai, gazdasági és kulturális feliratok bemutatására és elemzésére kerül sor. Az elemzés arra is kitér, hogyan jelenik meg a kutatás tárgyát képező regionális nyelv/nyelvváltozat a világhálón és a kulturális térben. A fejezet bemutatja, hogyan válhat a regionális nyelv (vagy dialektus) gazdaságilag és kulturálisan hasznosítható áruvá (Heller–Pujolar–Duchêne 2014) a 21. század eleji Kárpátalján. A nyelvi tájkép fogalmát tágan értelmezve különböző nyilvános feliratokat, dokumentumokat, turisztikai anyagokat, weboldalakat, kulturális termékeket és interjúkat elemzünk, nyelvi adatokként kezelve azokat.

Kárpátalja szláv lakossága

A keleti szláv lakosság betelepülése a középkortól folyamatos volt a Kárpátok keleti oldala (a mai Galícia és Bukovina) felől Magyarország északkeleti területeire, elsősorban Zemplén,

Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékbe, azaz nagyrészt a mai Kárpátalja (vagy keleti irányból nézve: Kárpátontúl) területére. Ez a ruthén/ruszin lakosság a mai Kárpátalja területén a 19. század végére már egyértelműen abszolút többséget alkotott (Kocsis-Kocsis-Hodosi 1998: 86, Kocsis-Tátrai szerk. 2015).

A kibocsátó területeitől a Kárpátok hegyvonulatai révén természetes, illetve a Magyarország és szomszédjai közötti politikai határral is elválasztott keleti szláv népesség nem vett tevékenyen részt abban a hosszú folyamatban, melynek során a (Dnyeper folyóhoz képest) bal-parti Ukrajna lakossága „lassan elkezdte identitástudatát a ruthén, ruszin vagy kisoroszból ukránná átalakítani” (Pavlenko 2010: 141). „Ez utóbbi terminus a 19. században nyert teret, az ukrán nacionalizmus felemelkedésével és a modern irodalmi ukrán létrehozásával” (Pavlenko 2010: 141).

Mihajlo Hrusevszkij (1913/1954, 1991) szerint az ukrán [український] népnév a 19. században kezdett erőteljesen elterjedni, s a 20. század elejére fokozatosan szorította ki az egyéb megnevezéseket, ám a nyugati részekben (Galíciában, Bukovinában és főként a Magyarországhoz tartozó területeken, vagyis részben a mai Kárpátalján) még sokáig széles körben használatos maradt a ruszin [руський] etnonima.

Amint arra számos alkalommal utaltunk már, mai Kárpátalja területe az elmúlt másfél évszázadban több államhoz tartozott. Ezek különböző módon viszonyultak a régióban élő keleti szláv népességhez (Magocsi 1978, 2016).

Amikor a 19. századi Magyarországon a nemzeti romantika jegyében a latint és a németet fokozatosan a magyar nyelv váltotta a társadalmi élet szinte minden olyan területén, mely az állam közvetlen befolyása alatt állt (az államigazgatásban, az oktatásban), az északkelet-magyarországi keleti szláv népesség még az egyházi szláv és az orosz nyelvet, illetve ezek regionális elemekkel vegyített helyi változatát használta a sztenderd változat funkcióiban. Amikor a nemzeti ébredéssel párhuzamosan a ruszinok körében is egyre nagyobb erővel jelentkezett a saját nyelv használata iránti igény, egyidejűleg három nyelv/nyelvváltozat vetélkedett a sztenderd funkcióiért: az orosz, a helyi változatokhoz az orosznál jóval közelebb álló ukrán, illetve a helyi nyelvjárásokra alapozva kodifikálni kívánt ruszin (Magocsi 1978: 105–187).

A régióban többséget alkotó szlávok értelmiségi elitje körében egymással vetélkedő három nyelvi irányzat (ruszofil, ukranofil és ruszinofil) közül a csehszlovák éra végére egyértelműen az ukrán orientáció került fölénybe. Ezt az is segítette, hogy Szovjet-Ukrajnában az 1920-as években az úgynevezett „коренизация” keretében az ukrán nyelv és kultúra kiemelt támogatásban részesült.

Az 1938 őszi részben, illetve 1939 tavaszán teljesen Magyarországhoz visszakerült régióban az állami nyelvpolitika legfontosabb célkitűzése geopolitikai céloknak volt alárendelve. A ruszin nemzetiségi és nyelvi önállóság támogatása révén Budapest mind az alakulóban lévő ukrán államtól, mind pedig a közeledő bolsevizmustól igyekezett távolítani a vidék szláv lakosságát, és a számukra biztosított nemzetiségi és nyelvi jogok, az állami támogatással fejlődésnek indult kulturális és tudományos élet egyaránt azt volt hivatott szolgálni, hogy a régiót Magyarországon belül tartsa. A ruszin irányzat erőteljes kormányzati támogatása egyértelműen ennek a politikai célnak az elérésre irányult.

A régiót a második világháború után megszerző Szovjetunió nem létezőnek tekintette a ruszin népet és nyelvet. A Kommunista Internacionálé már az 1924. évi moszkvai kongresszusán határozatot fogadott el arról, hogy a Csehszlovákiában élő ruszinok ukránok, akiknek joguk van a Szovjet-Ukrajnával való egyesüléshez, s az összes baráti kommunista pártnak segítenie kell ezt a törekvést (Shevelov 1987a: 204, 1987b: 255, Magocsi 2016: 110). A kezdeti időszakban Moszkva az ukrán identitás kizárólagossá tétele és a ruszin mozgalom teljes betiltása révén legitimálta területfoglalását, majd – a politikai, gazdasági, kulturális élet teljes szovjetizálása mellett – az internacionalizmusba burkolt oroszosítás időszaka következett. A szovjet nyelvpolitika a három nyelvi irányzat közül visszaszorította a ruszint, és támogatta az orosz és az ukránt.

A Szovjetuniótól Kárpátalját 1991-ben megöröklő Ukrajna nyelvpolitikájában az ukrán nyelv státusának, használati körének az oroszszal szembeni megerősítése összefügg az ország szuverenitásának szimbolikus kérdésével. A nemzeti függetlenség és a nemzetépítés folyamatában az ukrántól eltérő ruszin identitás és nyelv zavaró tényezőként hat, ezért a független Ukrajna nem ismeri el a ruszin nemzetiség és nyelv létezését. Ukrajnában a hatalom semmilyen támogatást nem biztosított a ruszin sztenderd kodifikálásához, hiszen maga az önálló ruszin nép és nyelv gondolata is elutasításra került mint politikailag determinált és tudományosan megalapozatlan, az ukrán állami- és nemzetépítést veszélyeztető mozgalom (Magocsi 2016: 115).

Lansdowne (2008: 73) úgy véli, hogy a ruszin orientáció továbbélése Kárpátalján a huszadik század folyamán ugyanazon tényezőkre vezethető vissza, mint amelyek révén az ukrán irányzat fennmaradt Galíciában a 19. században: a ruszinofil mozgalom hosszú ideig stratégiai támogatást kapott kívülről. A szerző úgy véli, a magyar, és cseh(szlovák) hatóságok, valamint az amerikai ruszin emigráció segítette a helyi ruszinofil mozgalmat; a galíciai éledő ukrán identitás, majd a náci Harmadik Birodalom és a szovjet hatalom ezzel szemben az ukrán irányzatot támogatta, majd Szovjet-Ukrajna katalizátora volt az ukrán irányzat térnyerésének (Lansdowne 2008: 73).

Ruszin reneszánsz Kárpátalján

A Szovjetunió utolsó éveiben, illetve Ukrajna függetlenné válása idején újjá éledt a ruszin mozgalom (Batt 2002, Trier 1999, Lane 2001, Magocsi 1995a, 1995b, Lansdowne 2008). Kijev azonban gyanúsán méregeti ezt a reneszánszt. Akadnak elemzők, akik „a ruszin nacionalizmus visszatéréseként” mutatják be az 1980-as évek végének, 1990-es évek elejének időszakát (pl. Smith 1997), továbbá a perifériális, provinciális nacionalizmus megnyilvánulásaként (Majboroda 1999), illetve potenciális konfliktusforrásként értékelik a feléledő ruszin identitást (Pancsuk 1995, Nahorna 2008: 310, 2011: 230, Szavojszka 2011: 285–300). Egyes kutatók a ruszin mozgalmat egyértelműen politikai indíttatásúnak (Pancsuk 1995, Majboroda 1999, Misanics 1999, Balega 2003, 2010, Musinka 2010, Pipas 2011, Belej 2017), a ruszinok törekvéseit Ukrajna integritását fenyegető szeparatizmusnak (pl. Misanics 1999, Zan 2010a, 2010b, Szavojszka 2011: 291, Pipas 2012, Belej 2017), a ruszinokat pedig pszeudokisebbségnek tekintik (pl. Nahorna 2008: 310, Marcsuk 2011).

A ruszin mozgalom mögött gyakran az Egyesült Államok, Oroszország, Szlovákia és/vagy Magyarország összeesküvő politikáját fedezik fel (Balega 2010: 139, Szavojszka 2011: 289, Pipas 2012, Kryvytska 2015: 132, 154, Horbulin 2017, Vidnyánszky 2017). Olyan elemző is akad, aki meggyőződéssel állítja, hogy a ruszin projektet valójában a Lengyelországban, Szlovákiában, Romániában élő ukrán nemzeti kisebbség asszimilációjának elősegítése, illetve az ukrán nemzetépítés kárpátaljai sikerének megtorpedózása érdekében gerjesztik és pénzelik külső erők (Belej 2017). Mások arra a következtetésre jutnak, hogy a ruszin projekt a régió történeti hagyományaiban gyökerezik ugyan, de külső hatások táplálják (Lansdowne 2008).

A ruszin reneszánsz ellenére – de valószínűleg nem teljesen függetlenül Kijev ruszinokra vonatkozó álláspontjától – a 2001. évi népszámlálás alkalmával Kárpátalján mindössze 10 090 fő³⁹ (a megye összlakosságának 0,80%-a, a kárpátaljai ukrán nemzetiségűek 0,99%-a) vallotta magát ruszin nemzetiségűnek. Közülük 6 724 (66,6%) a ruszint tekintette anyanyelvének (Ityo ed. 2003: 62, Kuzio 2005: 8); ez a régió lakosságának 0,54%-a.⁴⁰ Ez az adat azonban nem mérvadó, mert a választható nemzetiségek között nem szerepelt a „ruszin”, ami nyilvánvalóan befolyásol(hat)ta a válaszadókat. A magukat ruszin nemzetiségűnek vallókat a statisztikákban az ukránok között, az ukrán nép egyik néprajzi csoportjaként tartják számon (Kuras–Pirozhkov ed. 2004: 101). A magukat ruszin anyanyelvűek vallókat az ukrán anyanyelvűek közé sorolták (Csernicskó–Molnár 2015).⁴¹ A szociológiai kutatások sem mutatnak ki sokkal több ruszin identitásút Kárpátalján. A Tandem 2016 kutatás során a kérdőívet ukránul kitöltő 814 adatközlő közül mindössze 9 fő (1,1%) vallotta magát elsősorban ruszin nemzetiségűnek, és mindösszesen 23 fő (2,8%) válaszolta azt, hogy ukrán identitása mellett ruszinnak is vallja magát.

Jóval többen használják azonban a helyi nyelvváltozatokat, mint ahányan ruszinnak vallják magukat (Cantin 2014: 853). A Tandem 2016 kutatás során arra kértük adatközlőinket, hogy válaszoljanak arra a kérdésre, milyen nyelve(ke)t használnak bizonyos szituációkban. A kérdőívben lehetséges válaszként az alábbi válaszkategóriákat kínáltuk fel: ukrán, magyar, orosz, angol, helyi (kárpátaljai) dialektus, egyéb. A kérdőívet ukránul kitöltő 812 adatközlő körében a helyi regionális dialektus használati gyakorisága a leginformálisabb helyzetekben (a barátokkal és a szomszédokkal való érintkezésben) jelentősen meghaladja az ukrán és más nyelvek előfordulási gyakoriságát; az ukrán mint válaszkategória a hivatalos, nyilvános helyzetekben dominált. Hasonló megállapításra jutott Cantin (2014: 853–857) is, akinek tereptapasztalatai szerint Kárpátalján a sztenderd ukrán megjelenése szinte csak az iskolára és a városi hivatalokkal folytatott írásbeli kommunikációra korlátozódik; kutatásai alapján megállapítja, a helyiek gyakran hangoztatják, hogy nyelvhasználatuk különbözik a sztenderd ukrántól, és rendszerint azt is hozzátesszik: „én nyelvjárásban beszélek” (Cantin 2014: 850–851).

³⁹ A 2001-es census során magukat ruszinnak vallók száma összesen 10 183 fő volt Ukrajnában. Az ukrainai ruszinok 99%-a tehát Kárpátalján él.

⁴⁰ http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_no_en.asp?#m5 (2016.1.6.).

⁴¹ http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_no_en.asp?#m5 (2016.1.6.).

A hivatalos ukrainai akadémiai álláspont tehát nem ismeri el a ruszin etnikum és nyelv önállóságát. Az ukrán nyelvészet Kárpátalja keleti szláv nyelvváltozatait egyértelműen az ukrán nyelvjárásának tekinti (Csucska 2000, Nyimcsuk 2000, Szavojszka 2011: 285–286), a ruszinokat pedig az ukránok szubetnoszának, etnográfiai csoportjának (Kuzio 2005: 8, Iltyo ed. 2003: 62). Az ukrán akadémiai szféra meggyőződése szerint nincsenek tudományos érvek a ruszin nyelv önállósága mellett (Belej–Belej 2017: 57–58, Stepyko–Nakonechnyi 2017: 44, Vidnyánszky 2017: 9).

A kárpátaljai ruszin sztenderd kodifikációja ennek ellenére folyamatban van.⁴² Ezt azonban „megnehezíti mind Ukrajna meghatározott politikai köreinek nyílt ellenállása és az állami hatalom félelme egy regionális irodalmi mikronyelv funkcionálásától a fiatal államban, mind pedig az irodalmi mikronyelv hívei közötti egység hiánya” (Káprály–Pop 2001: 429). Hiányoznak továbbá azok a befolyásos regionális politikai erők is, melyek hathatósan támogathatnák a ruszin mozgalmat. „Azaz a kárpátaljai ruszin irodalmi mikronyelv kodifikálásának problémája nem lingvisztikai, hanem sokkal inkább politikai” (Káprály–Pop 2001: 429).

A ruszin nemzetiséget és a ruszin nyelv státuszát számos ország elismeri (Moser 2016). Az Ukrajnával szomszédos Lengyelország, Szlovákia és Magyarország, továbbá Szerbia és Horvátország, valamint az Amerikai Egyesült Államok és Kanada is elismeri a ruszin nép és nyelv önállóságát. Az Európa Tanács nyilvántartása szerint például a ruszin⁴³ nyelv a következő államokban tartozik a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája védelme alá: Bosznia, Horvátország, Magyarország, Románia, Szerbia, Szlovákia. Ukrajna 1992-ban írta alá a Kartát, 2003-ban ratifikálta, és 2006-ban lépett hatályba. A ratifikációról szóló törvény 13 regionális vagy kisebbségi nyelvet nevez meg, melyek a Karta védelme alá tartoznak. Ezek között nincs ott a ruszin.⁴⁴

A 2012-ben elfogadott ukrainai nyelvtörvény⁴⁵ önálló nyelvként ismeri el a ruszint; a törvény értelmében a ruszin egyike lett Ukrajna 18 regionális vagy kisebbségi nyelveinek (Tóth–Csernicskó 2013: 22, 2014: 29). Ám ez nem azt jelzi, hogy megváltozott az ukrán politikai elit viszonya a ruszin kérdéshez. A Janukovics rezsimet váltó hatalom álláspontja szerint a 2012-ben hatalmon lévő elnök mögött álló, oroszpártinak tekintett politikai erők ezzel akarták gyengíteni az ukrán befolyást az ország legnyugatibb régiójában.

A helyzet – Ukrajnára jellemző – felemáságára utal, hogy mindeközben számos ruszin nemzetiségi szervezet van hivatalosan bejegyezve Kárpátalján (lásd pl. Almási 2006, Jevcsák 2006, Makara 2006, Zsupan 2006 stb.), ruszin vasárnapi iskolákban

⁴² A ruszin nyelvnek Szlovákiában, Lengyelországban és Szerbiában már van kodifikált sztenderd változata.

⁴³ Az ET honlapja szerint *Ruthenian*: <http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/AboutCharter/LanguagesCovered.pdf> (2016.2.2.).

⁴⁴ Az ET honlapján hibásan szerepel az, hogy a ruszin Ukrajnában is a Karta védelme alá tartozik. Lásd az ukrainai ratifikációs törvény 2. pontját: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/802-15> (2016.2.2.).

⁴⁵ Закон України „Про засади державної мовної політики”. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (2016.1.6.).

oktatják a nyelvet és kultúrát⁴⁶, a ruszin kultúra számos jeles képviselőjének áll emlékműve, emléktáblája szerte a régióban, 2005-ben Ungváron ruszinisztikai tudományos központ nyílt, mely tudományos-ismeretterjesztő folyóiratot ad ki *Руснацький світ* (Ruszin világ) címmel, ruszin enciklopédia (Pop 2001) és szótárak jelennek meg (pl. Almási–Pop–Szidor 2002, Kercsa szerk. 2007, Pop szerk. 2001, 2007), ruszin grammatikák (pl. Kercsa–Szocska–Borzsavin 1992, Almási–Kercsa–Molnár–Popovics 1999a, 1999b, Szidor 2005) és olvasókönyvek (Kercsa szerk. 2002) készülnek, ruszin nyelvű lapok (például a *Карпатський русин* [Kárpáti ruszin]) jutnak el az olvasókhoz.⁴⁷ A Kárpátaljai Megyei Rádió és Televízió hetente félórás ruszin nyelvű adással jelentkezik a rádióban és a televízióban is „*Русинська родина*” (Ruszin család) címmel.⁴⁸

A modern ruszin reneszánsz Kárpátalján azonban sokkal inkább felülről kezdeményezett értelmiségi projekt, mintsem alulról jövő, széles tömegbázissal rendelkező mozgalom. Valószínűleg részben a tömegbázis hiányával, másrészt a ruszin aktivisták egy része által megfogalmazott autonómia-követelésekkel (Kreszina 2017, Zan 2017) magyarázható az is, hogy az ukrán központi hatalom veszélyesnek, külföldi szakszolgálatok által pénzelt kezdeményezésnek tekinti a ruszin politikai, kulturális és nyelvi igényeket.

Az 1991 óta független Ukrajna történetének legnagyobb válságát éli. 2013 őszén halálos áldozatokkal járó zavargások törek ki Kijevben. 2014 tavaszán Oroszország bekebelezte a Krím-félszigetet; április 7-én a Donyecki Népköztársaság, 27-én pedig a Luhanszki Népköztársaság kikiáltotta függetlenségét. A keleti megyékben kialakult, fegyveres akciókkal kísért szeparatista megnyilvánulásokra reakcióként a kijevi hatalom 2014. április 14-én elindította az „Antiterrorista operáció” [Антитерористична операція, АТО] néven emlegetett háborút a kelet-ukrajnai szakadárok és az őket felségjelzés nélkül támogató orosz katonák ellen. Azóta kisebb-nagyobb megszakításokkal folyik az elemzők által hibrid háborúnak nevezett fegyveres konfliktus az ország keleti végein.

Az ukrán válság rendezésére tett politikai erőfeszítések során felmerült a decentralizáció és/vagy a föderalizáció lehetősége. Az ukrán politikai elit jelentős része azonban elutasítja a decentralizációt és a föderalizációt, és Ukrajnát csak mint egységes és oszthatatlan államot tudják elképzelni. A feszült politikai helyzetben a szeparatizmus minden vélt vagy valós megnyilvánulására érzékenyen és indulatosan reagál az ukrán politikum

⁴⁶ A ruszin vasárnapi iskolák létesítését a kárpátaljai megyei tanügyi közigazgatási hivatal vezetőjének 2007. július 26-án a járási és városi oktatási hivatalokhoz intézett levele is támogatja (lásd Sevcsuk–Tracs 2009: 101).

⁴⁷ Aminthogy az is jellemző a ruszin kérdés megítélésére, hogy miközben politikusok, politológusok, szakértők indulatos vitákat folytatnak arról, van-e külön ruszin nép és önálló ruszin nyelv, a kárpátaljaiak többségének kollektív emlékezetében jól megférnek egymás mellett a ruszofil, a ruszinofil és az ukranofil irányzat legjellegesebb képviselői. Ungvár városában egyaránt utca viseli például a ruszofil Dobrjanszky és Duchnovics, a ruszin irányzat híveként ismert Hodinka és Harajda, valamint az ukrán mozgalom elkötelezettjeként tisztelt Volosin és Panykevics nevét.

⁴⁸ A műsrot rendszeresen támadják a megyei jobboldali ukrán sajtó munkatársai. A legfőbb érvek a műsor ellen a következők: Ukrajnában nincsenek ruszinok, hiszen a 2001-es census során a magukat ruszinnak vallókat az adatok kódolása során az ukránok közé sorolták be; a kárpátaljai nyelvjárásoknak „nincs hivatalosan kodifikált sztenderd változata, ezért nem lehet őket külön nyelvnek kezelni” (Havros 2017).

és a sajtó, ezért a ruszin kérdés hatalmas figyelmet kapott a médiumokban, a politikai közbeszédben és a tudományos szférában is.

A turizmus mint kitörési pont

Az előzőekben már említettük, hogy a Krím mint fontos belföldi turisztikai desztináció elvesztése után Kárpátalja turisztikai vonzereje jelentősen megnőtt (Csernicskó 2014a, Csernicskó–Laihonen 2016). Az ország politikai helyzetéből adódó gazdasági lehetőség hívta életre Kárpátalján azt a jelenséget, amit az alábbiakban ismertetünk.

A népszerű útikönyveket megjelentető Lonely Planet kiadó így reklámozza Kárpátalját a honlapján: “[it is] a melting pot of Hungarian, Slovak, Ukrainian and Roma cultures and has a fascinating social mix. It's also the home of Ukraine's best red wines and most impenetrable dialects (locals claim to speak Transcarpathian)”.⁴⁹

A Kárpátalja etnikai, nyelvi és kulturális sokszínűségére, valamint a vörösborokra való utalás mellett az „áthatolhatatlan dialektusok” hangsúlyozása azt jelzi, hogy a helyi nyelvi fajták idegenforgalmi vonzerővé váltak. A továbbiakban azt mutatjuk be, hogy ezek az “impenetrable dialects” milyen szerepet játszanak a Kárpátalja brend felépítésében és fenntartásában.

A nyelv(járás) mint egzotikum

A Lonely Planet által említett „dialektusok” olyannyira „áthatolhatatlanok”, hogy ma már számos ukrán internetes portál közöl „kárpátaljai–ukrán” szótárt”. A Kárpátalját turisztikai céllal bemutató reprezentatív összefoglaló honlap⁵⁰ is tartalmaz egy külön egységet, ahol elérhető egy „kárpátaljai szótár”.⁵¹ Két, az ukrán fiatalok körében is népszerű közösségi portál, az *Однокласники* [Osztálytársak] és a *В контакте* [In contact] orosz nyelvű oldalain is találhatunk a kárpátaljai szláv nyelvhasználat specifikus elemeit bemutató oldalt (156. fotó).⁵²

Az interneten olyan humoros „szótár” is elérhető, amely *Веселый онлайн переводчик закарпатского диалекта* [A kárpátaljai dialektus vidám online fordítója] címmel egy képes illusztrációval és a sztenderd ukrán megfelelő feltüntetésével magyarázza néhány tucat „kárpátaljai” szó jelentését (157. fotó).

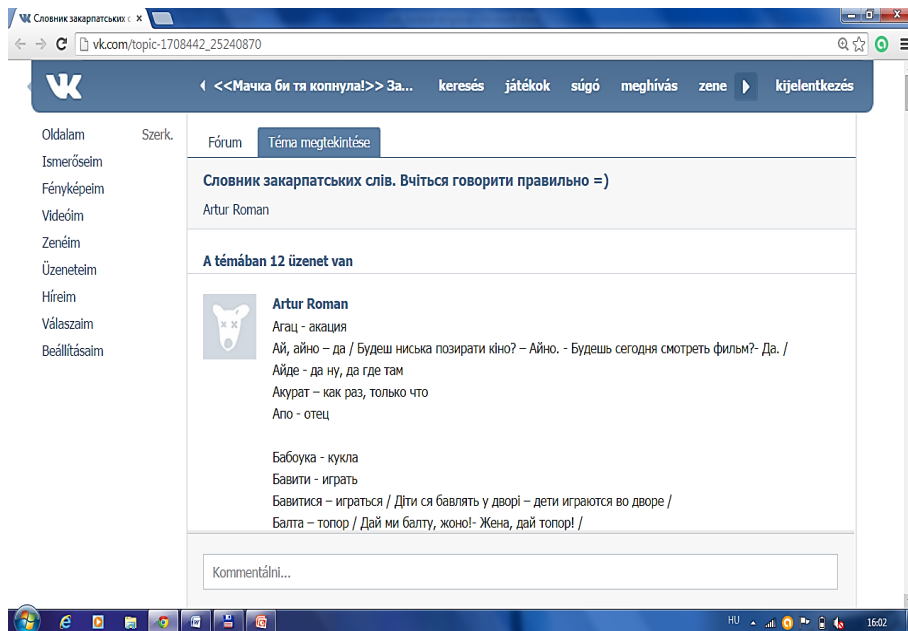
A 158. és a 159. fotó alapján látható, hogy ezek a humoros szöszedetek a turizmussal összekapcsolódva jelentek meg. „Якщо ви вирішили відпочити на Закарпатті то вам знадобиться словник”, vagyis: Ha Ön úgy döntött, hogy Kárpátalján szeretne pihenni, szüksége lesz egy szótárra” – hirdeti az egyik turisztikai weboldal, melynek kezdőoldala a 158. fotón látható. A 159. fotón egy másik hasonló oldal nyitólapját látjuk, ezzel a címmel: „Це обов`язково знадобиться Вам, якщо Ви збираєтесь на Закарпаття!” Azaz: „Erre mindenképpen szüksége lesz, ha Kárpátaljára készül!”

⁴⁹ *Introducing Transcarpathia*. www.lonelyplanet.com/ukraine/transcarpathia

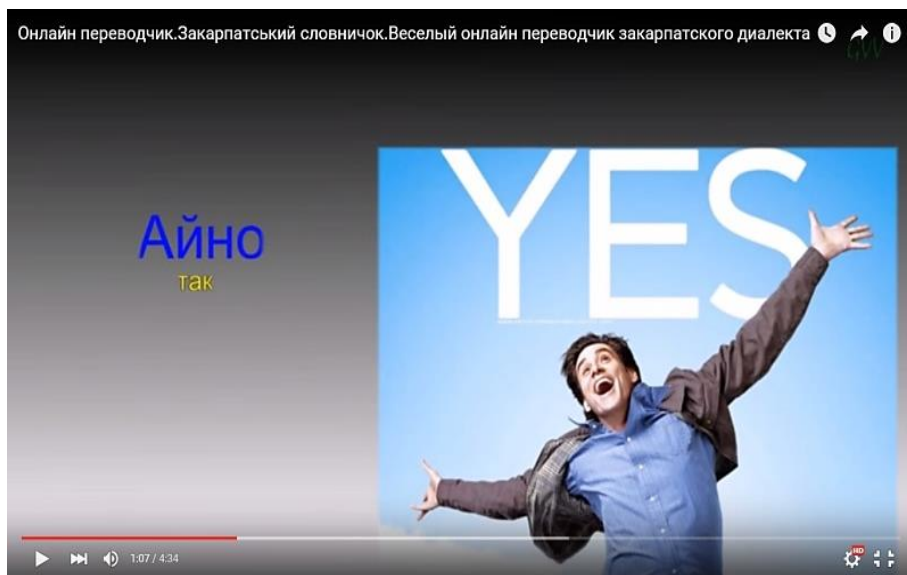
⁵⁰ <http://www.kolyba.org.ua/>

⁵¹ <http://www.kolyba.org.ua/zakarpatiskij-slovník>

⁵² http://vk.com/topic-1708442_25240870, illetve: <http://www.odnoklassniki.ru/group/52013927039069>

156. fotó. „Kárpátaljai” ukrán–orosz szótár a *B kontakte* közösségi portálon⁵³

157. fotó. Egy kárpátaljai regionális lexéma fordítása (sztenderd) ukránra és angolra⁵⁴

⁵³ http://vk.com/topic-1708442_25240870

⁵⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=-gnpyfZjaHk>

Якщо ви вирішили відпочити на Закарпатті то вам знодобиться словник

Закарпатський діалект дикує багатьох туристів. Хтось у захваті, когось він дратує. У будь-якому випадку, кілька слів по-закарпатськи запам'ятає кожен турист.

Спільнота "Ласкаво просимо до Закарпаття" пропонує невеличкий словничок для тих, хто їде в Закарпаття.

1. Ай, айно – так / Будеш ниська позирати кіно? – Айно. – Будеш сьогодні дивитися фільм? – Так. /
2. Бабука – лялька
3. Бавитися – гратися / Діти ся бавлять у дворі – діти граються у дворі /
4. Балта – сокира / Дай ми балту, жоно!- Жінко, дай сокиру! /
5. Берувати – фізично могти / Не беру дихати – не могу (не маю сил) дихати /
6. Біциглі – велосипед / Не миригуйся, поїдемо на біциглях – Не нервуйся, поїдемо на велосипеді /
7. Віган - сукня

158. fotó. Hasznos kártyátlajai szójegyzék a régióba látogatóknak⁵⁵

Це обов'язково знодобиться Вам, якщо Ви збираєтесь на Закарпаття!

14-04-2017, 15:30 Закарпаття Суспільство

Маленький словничок для тих, хто їде на Закарпаття

159. fotó. Aki szót akar érteni a „bennszülöttekkel”, annak bizony szótárra van szüksége⁵⁶

⁵⁵ <http://transcarpatia.net/transcarpathia/our-news/80145-yakscho-vi-virshili-vdpochiti-na-zakarpatt-to-vam-znodobitsya-slovník.html>

⁵⁶ <http://zaknews.in.ua/novini/zakarpattya/21698-ce-obov'yazkovo-znodobitsya-vam-yakscho-vi-zbirayetes-na-zakarpattya.html>

Ezek a szöszedetek – akárcsak a Lonaly Planet – mind Kárpátalja egzotikumát emelik ki. Ezt jelzi a 159. fényképen megjelentett kárpátaljai ruszin/ukrán népviselet is: a régió nemcsak a fenyvesekkel borított hegyeknek, hanem az autentikus népi kultúrának is hazája.

A turizmus szempontjából jelentős reklámértéke van annak a *Говірник* című televíziós sorozatnak is, amely – a Youtube-ra is feltöltött – egy-két perces humoros kisfilmekkel értelmez például olyan, a sztenderd ukránban ismeretlen kárpátaljai szavakat, mint például *босорканы*⁵⁷ (boszorkány), *зущуця*⁵⁸ (fenék), *номя*⁵⁹ (madár), *панычи*⁶⁰ (papucs), *шофдарь*⁶¹ (sonka), *біцикли*⁶² (bicikli), *біманга*⁶³ (bitang, semmirekellő) stb. A rövid videók elején a narrátor közérthetően elmagyarázza a szó jelentését, etimológiáját, majd egy vicces jelenet következik, amely bemutatja az adott szó használatát. A végén a narrátor összefoglalja a lényegét: „*Так говорять на Закарпатті*” (Így beszélnek Kárpátalján!). Közben a képeken Kárpátalja hegyeit, folyóit, várait, városait láthatja a néző, és a filmek készítőinek szándéka szerint kedvet kap ahhoz, hogy felkeresse a varázslatos tájakkal és *impenetrable dialects*-szel reklámozott régiót.

A helyi, sok nyelvet, kultúrát ötvöző sajátos világot értékékként megjelenítő projekt a Youtube videómegosztó portálon közzé tett animációs sorozat is, amely *Хауа фаїма*⁶⁴ [A mi fajtánk] címmel humorosan jeleníti meg Kárpátalja etnikai, kulturális és nyelvi sokszínűségét. A 11:51 perces első⁶⁵ rész gyakran helyi szláv nyelvváltozatban (vagy ruszinul?) beszélő hősei által megélt kalandok során számos kárpátaljai toposszal találkozhatunk: a cigarettacsempésszel, a kolduló romával, az ukránul rosszul beszélő helyi magyarral, a sztenderd ukránul vagy oroszul affektálva beszélő turistával, a helyi gasztronómia jellegzetes elemeivel (bográcsgulyás, pirospaprika). A fentiek fényében az sem lehet véletlen, hogy az első rész a „*Welcome to Закарпаття*” címet viseli.⁶⁶

Jellegzetes ízek és ízes szavak

A turizmus szerves része a gasztronómia. A gasztroturisztikai fesztiválok sorából Ungváron 2010 óta évente megszervezett *Ужгородська палачинта* „Ungvári palacsinta” azzal próbál kiemelkedni, hogy regionális nyelvi elemet emel a címébe. A *палачинта* ugyanis a magyar *palacsinta* szó kölcsönzése, amely – a rendezvényről ukrán nyelven tudósító

⁵⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=BPoe-BIUCuk>

⁵⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=n-C65-KjTIU>

⁵⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=ha4J743wIFs>

⁶⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=agrjhfshCvY>

⁶¹ https://www.youtube.com/watch?v=oh65qOmw_PQ

⁶² <https://www.youtube.com/watch?v=P695pMC3DFs>

⁶³ <https://www.youtube.com/watch?v=BLEXTT1I9Vw>

⁶⁴ A címben szereplő *фаїма* szintén a kárpátaljai nyelvjárások sajátossága, a sztenderd ukránban nem használatos.

⁶⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=ajFKJq-XoPg>

⁶⁶ A nyelv, nyelvváltozat kommodifikációja folyamatában a humor és az irónia alkalmazása nem kárpátaljai sajátosság. Heller (2014: 151) hasonló jelenséget mutat be.

újságírónak a helyi nyelvi jellegzetességeket nem ismerő sztenderd ukrán beszélő számára írott magyarázata szerint – „a kárpátaljai nyelvjárásban azt jelenti: palacsinta”.⁶⁷

A munkácsi sörfesztivál úgyszintén helyi, a sztenderd ukránban ismeretlen kölcsönszót tartalmazó megnevezést talált ki az évente szervezett rendezvénynek: *Варушське пиво*, azaz *Városi sör*, ahol a jelző a magyar város szóból képzett melléknév. Az külön érdekes, hogy a fesztivál logóján a régióhoz és Munkácshoz is sok szálon kötődő II. Rákóczi Ferenc fejedelem látható (160. fotó). A dolog pikantériáját az adja, hogy a sörfőzést azok a Munkácsra és környékére betelepülő német nyelvű telepesek honosították meg a régióban, akiket a Rákóczi szabadságharc bukását követően a fejedelem itteni birtokait a császártól megkapó Schönborn grófi család hozott a vidékre.⁶⁸

160. fotó. Rákóczi képe a munkácsi sörfesztiválon: turistacsalogató a helyi nyelvváltozat és az egzotikus történelmi múlt

A gasztronómiában rejlő kulturális, gazdasági és nyelvi erőforrást használja ki az a szakácskönyv is, amely egy szűk régió népi ételeit népszerűsíti (Tivodor és mtsai 2013). A Nagyszőlősi járás (az egykori Ugocsa vármegye) ételeit bemutató kötet humoros formában ad közre közel 50 receptet. A kiadvány egyik sajátossága, hogy az ételek elkészítésének módja és a hozzávalók felsorolása a baloldali hasábon a helyi nyelvjárásban (vagy ruszinul?), a jobb oldaliban pedig sztenderd ukránul szerepel (161. és 162. fotó). A szakácskönyv másik érdekessége, hogy az ajánlott ételek között számos olyan is megtalálható, amelyek a Kárpátalját, az itteni színes kultúrát nem ismerők számára ismeretlen, megnevezése teljesen idegenül hangzik. Az elkészítésre ajánlottak között hagyományosan ukrán, magyar, román, zsidó és szlovák ételnek tekintett fogás is akad. A sztenderd ukrán beszélő számára már több étel megnevezése is értelmezhetetlen körülírás, magyarázat nélkül. Például azért, mert a helyi szlávok a magyarból kölcsönzött szóval nevezik meg: *гуляш-левеш* (gulyásleves), *крумпли* (krumpli), *гурка* (hurka) stb.

⁶⁷ <http://zakarpattya.net.ua/News/152556-V-oblasnomu-tsentri-Zakarpattia-startuvav-festyval-Uzhhorodska-palachinta-FOTO>

⁶⁸ Rákóczi megjelenése a munkácsi sörfesztivál logóján ugyanazt a célt szolgálja, mint a kaszonyi termálfürdő királyok terme. Lásd: Csernicskó–Laihonon 2016.

161. fotó. A szakácskönyv borítója

162. fotó. A szakácskönyv egyik oldala

A helyi éttermek sztenderd ukrán beszélő számára ismeretlen szavakkal egzotikus ételeket kínáló táblái révén az „áthathatatlan” helyi nyelvjárások a nyelvi tájképben is megjelennek. A *pacal*, *rakott krumpli*, *babgulyás*, *lacipecsenye* stb. szavak akkor is megfejtethetlenné a kárpátaljai konyhát és/vagy a magyar nyelvet nem ismerők számára, ha cirill betűkkel írják ki őket. Ezek a szavak a nyelvi tájképben az autentikus helyi ízeket jelenítik meg (163–166. fotó).

163. és 164. fotó. A kárpátaljai konyha jellegzetességeit ukránul kínáló tábla Ungváron és Munkács-on: az ételek felének neve érthetetlen a sztenderd ukrán beszélő számára

Чисташки 60 гр.	45 грн.	HrusTeam
Сухарики "HrusTeam" 80 гр.	15 грн.	"Lays" cri
Чіпси «Laus» 62 гр.	25 грн.	
Гарячі страви		
Лоці - печеньє (свинна корейка або філе куряче, цибуля) 100 гр.	50 грн.	Lotsi-pe fillet, or
Цігань -печеньє (свинна корейка або філе куряче, сало смажене, цибуля) 100 гр.	55 грн.	Tsigan
Відбивна із свинини 100 гр.	50 грн.	chicke
Відбивна із курячого філе 100 гр.	40 грн.	onion,
Куряча грудинка на грилі з салатом.....	80 грн.	Wien
Рулєт курячий з сиром та шинкою 200 гр.....	70 грн.	chick
Гірос Тал (картопля фрі, куряче філе, огірки, помідори, цибуля, сир).....	75 грн.	Pelm
Лазанья класична (тісто, фарш свинний, томат, сир, спеції).....	70 грн.	Var

165. fotó. Egy beregszászi étterem étlapja, melyről лоці-печеньє (lacipecsenye) és цігань-печеньє (cigánypecsenye) is rendelhető; az ár (köret nélkül): 500, illetve 550 magyar forintnak megfelelő ukrán hrivnya

Magyar Konyha			
Угорська кухня			
Меню/Menü			
Перші страви/Levesek			
Бограч/Bogrács	0,350	35,00	
Бульон/Húsleves	0,350	30,00	
Баб-гуляш/Babgulyás	0,350	35,00	
Другі страви/Második fogas			
Чирке-поприкаш/Csirke paprikás	0,100	35,00	
Свинний гуляш/Disznópörkölt	0,100	35,00	
Голубці/Toltott káposzta	0,200	35,00	
Домашня ковбаса/Házi kolbász	0,200	65,00	
Гурка/Hurka	0,200	30,00	
Гарніри/Köretek			
Нокедлі/Nokedli	0,300	15,00	
Картопляне пюре/Krumplipüre	0,200	15,00	
Гречка/Hajdina	0,300	16,00	
Картопля фри/Sült burgonya	0,300	25,00	
Млинці з м'ясом в грибному соусі/ Húsos palacsinta gombamártással	0,200	35,00	
Салати/Saláták			
Квашена капуста/Savanyú káposzta	0,100	15,00	
Мариноване асорті/Savanyúságok	0,100	15,00	
Салат асорті/Vegyes saláta	0,100	15,00	
Салат зі свіжої капусти/ Friss káposzta saláta	0,100	15,00	
Огурци / Uborka	0,100	15,00	
Помидор / Paradicsom	0,100	15,00	

166. **фотó.** Magyar fogások cirill betűkkel egy beregszászi étterem kínálatában

A jellegzetes kárpátaljai gasztronómia és Kárpátalja mint egzotikum a távoli fővárosokban is eladható. Az egyik országos ukrán televíziós csatorna és a kárpátaljai sajtó is beszámolt arról, hogy 2015 nyarán Kijevben a kárpátaljai konyha sajátosságait kínáló éttermet nyitottak.⁶⁹ Egy évvel korábban Budapesten, Magyarország fővárosában is kárpátaljai éttermet nyitottak. „Kárpátalja sok nemzetiség otthona, ami természetesen az emiatt kialakult igencsak különleges gasztronómiában is megmutatkozik. Ezt a világot próbálja elhozni Budapestre a miniatűr Kolobok ételbár” – olvashatjuk a promóciós sajtóanyagban.⁷⁰

⁶⁹ [http://zakarpattya.net.ua/News/141828-Biznes-za-\\$25-tys---istoriia-uspikhu-zakarpatskoho-restoranu-v-Kyievi-VIDEO](http://zakarpattya.net.ua/News/141828-Biznes-za-$25-tys---istoriia-uspikhu-zakarpatskoho-restoranu-v-Kyievi-VIDEO)

⁷⁰ <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/szines/karpataljai-kifozde-a-rozsa-utcaban-kolobok-etelbar/>

A gasztronómiai feliratokhoz szorosan kapcsolódóan a helyi, jellegzetes nyelvi elemek a kereskedelmi jellegű egyéb feliratokon is megjelennek. Ilyen például a megyeszékhely, Ungvár elővárosában található, helyi nyelvjárási szöveget tartalmazó *Деца у нотаря* [Egy deci (vodka/pálinka) a nótáriusnál] étterem cégtáblája is (167. fotó). A népszerű, az országos ukrán és orosz nyelvű sajtóban is többször bemutatott⁷¹ étterem megnevezése sztenderd ukránul *Сто грам у нотаря* volna. De kisebb boltok, üzletek feliratain is megjelennek a helyi, kárpátaljai nyelvváltozatok regionális elemei, például a 'bolt, üzlet' jelentésű *бовт* (168. és 169. fotó).

167. fotó. А *Деца у нотаря* étterem Ungvár külvárosában

168. és 169. fotó. Egy nem-sztenderd ukrán felirat Kárpátalján; a sztenderd ukrán szöveg ez volna: *Файна крамниця*, illetve *Крамниця Калач*

⁷¹ Lásd pl.: <http://korrespondent.net/ukraine/community/3389661-korrespondent-deputat-uzhhorodskoho-horsoveta-sostavyl-slovar-separatysta>

A 170. fotón már nemcsak egyetlen elem (a *bovt* szó) látható helyi dialektusban, hanem a tábla egész szövegét regionális dialektusban fogalmazták. Ez is mutatja, hogy az idegenforgalomban használt regionális nyelvi elemek egyre nagyobb presztízssre, gazdasági értékre tesznek szert. Nem meglepő, hogy egyre több helyzetben, funkcióban jelennek meg.

170. fotó. Egy „kárpátaljai nyelvjárásban” (ruszinul?) fogalmazott tábla Ungvár belvárosában

Amint a 171. fotón látható, a regionális dialektus az alkoholfogyasztás humoros formában történő indoklására is használható. A bárban található tábla első oszlopa arra ad tippet, milyen alkalmából lehet/kell bort fogyasztani; a középső oszlopban arra ad tanácsot az ismeretlen szerző, hogy az adott eseményhez milyen itóka illik; végül az utolsó részben az ajánlott mennyiségről tájékozódhatnak a vendégek. S mindez kárpátaljai nyelvjárásban van összefoglalva.

★ Причина упити ★	★ Якое вино ★	★ Кулько ★
Начальник-бімбов	Цвайгельт 	1 погар в день - 4 фляшки в місяць
Мирзька погода	Мерло	3 погари, кить не помогло - повторити
Бісяться діти	Каберне совіньйон	1 дітвак - 1 фляшка
Розбитое серце	Мюллер тургау	2-3 погари і ще пак два повторити
Ушиткі ідіоти	Ізабелла (елітна од кума)	Фляшка мінімум!!!
Мало гроши	Леанка	2 погари і марш на роботу
Здоровля не дуже	Рислінг рейнський	По 5 мл на кг ваги на обід
Скучно	Палинка	Ще палинки

171. fotó. A borivást humoros formában és kárpátaljai dialektusban népszerűsítő tábla egy bárban

A „semiofoodscape” elmélete a helyi, jellegzetes ételeket és italokat – más jegyek mellett – eszközként kapcsolja be a régió saját brendjének és identitásának, különlegességének megkonstruálásába (Järlehed–Moriarty 2018). A kívülállók (a turisták) számára a régióhoz kötődő egzotikus ételek és italok nem kevésbé furcsa és érthetetlen megnevezésének megjelenése a nyelvi tájképben (az éttermek étlapján, reklámjain, szakácskönyvekben stb.) összekapcsolódik a régióról alkotott képpel, alkotóeleme lesz az összbenyomásnak, és így a kulináris kultúra és az ezt megjelenítő nyelv részt vesz a régió kulturális örökségének létrehozásában. Ennek az összképnek az összes eleme – beleértve a sajátos regionális nyelvváltozatokat is – egymást erősíti. Ennek a jelenségnek lehetünk tanúi Kárpátján is.

A helyi szláv dialektusok a populáris kultúrában

A helyi nyelvváltozatok újabban nem csupán a turizmushoz közvetlenül vagy közvetve kapcsolódó szférában jelennek meg, hanem a populáris kultúrában is. *А Деца у нотаря* nevű étterem tulajdonosa, Pavlo Csucska például két olyan kötetet is megjelentetett az elmúlt

években (Csucska 1992, 2002), amelyekben helyi nyelvjárásban közöl gúnyverseket, ki-sebb humoros költeményeket, és szövegeit sztenderd ukrán szómagyarázatokkal is ellátja.

Az egyik országos tévécsatornán Dizel Show címmel futó paródiaműsorban a Youtube-on 1 milliónál nagyobb nézettséggel rendelkező „Проблеми Української Мови” [Az ukrán nyelv problémái] című epizódjában az ukrán nyelv 21. századi helyzetét vitatják meg karikírozva. A humor forrása, hogy a kárpátaljai „szakértő” végig kárpátaljai dialektusban beszél, amit senki sem ért.⁷² A kárpátaljai ruszin/ukrán dialektus a főhőse annak a tucatnyi részt számláló sorozatnak is, amelynek epizódjai „Ну позерай!” [No nézd csak!] címmel láthatók a legnagyobb videomegosztón.⁷³

De van már a népszerű Shrek című animációs filmnek⁷⁴ vagy a közismert, híres klasszikus szovjet sikerfilmeknek⁷⁵ is kárpátaljai „szinkronnal” ellátott változata, és van „helyi nyelven” kiadott humorlap is, címe: *Босорканя* (Boszorkány; 172. fotó).⁷⁶

172. **фотó.** A *Босорканя* (Boszorkány) című élcлаp egyik címlapja, kárpátaljai regionális nyelvi elemekkel

⁷² <https://www.youtube.com/watch?v=ukonBMsoWMo>

⁷³ <https://www.youtube.com/watch?v=eL3RpIdfv9Q>

⁷⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=jGgBUXyYSqI>

⁷⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=tPT7hR-RCwI>

⁷⁶ <http://transcarpatia.net/transcarpathia/our-news/79785-na-zakarpat-viyshov-pershiiy-nomer-zhurnalu-bosorkanya.html>

Az sem szokatlan, hogy a kárpátaljai ukrán nyelvű hírportálok egyes közleményeihez fűzött kommentekben nem a sztenderd ukránt, hanem a helyi nyelvváltozatokat használják a hozzászólók. Például a *Закарпаття онлайн* [Kárpátalja online] hírportálon számtalan ilyen kommentet találhatunk.⁷⁷

Mindez arra utal, hogy a hagyományosan a falusi, idősebb korosztályhoz kötődő tradicionális területi dialektusok a 21. századi kommunikációs térben is jelen vannak. A reklám és a marketing tudatosan használja fel Kárpátalja regionális dialektusait mint turisztikai vonzerővel rendelkező egzotikumot.

A kárpátaljai nyelvjárások és a magas kultúra

A magas kultúrában is helyet követel magának ez a jellegzetes dialektus. Az egyik legismertebb kárpátaljai író, Petro Midianka szépirodalmi műveinek nagy részében jelen vannak a helyi nyelv(járás) elemei, ám ő azt vallja: ukránul publikál. 2012-ben elnyerte a legrangosabb ukrainai szépirodalmi díjat (Tarasz Sevcsenko Nemzeti Irodalmi Díj) a kárpátaljai nyelvjárásban publikált *Льїтпа в небо* [Létra az égbe]⁷⁸ című verseskötetéért. Volodymyr Fedynyšynec¹ a kárpátaljai ruszin politikai mozgalom egyik aktív tagja, magát ruszinnak vallja, a ruszin sztenderd kodifikálásról is publikált tanulmányt (Fedynyšynec¹ 1996), ám szépirodalmi műveit az ukrán sztenderdben jelenteti meg. Yuri Choori szintén ruszinként identifikálja magát, *Словарь русинського языка* [A ruszin nyelv szótára] címmel kodifikációs célú, eddig publikálatlan ruszin szótárt dolgozott ki. Szépirodalmi műveinek egy részét a sztenderd ukrán változatban publikálja, más munkáiban azonban a helyi dialektusokat is használja.

A fenti sorba illeszkedik a kárpátaljai Munkácson 2008-ban alakult *Роккау*⁷⁹ [Rakás] zenekar üzleti fogása is. A helyi népzenei motívumokra építő dallamokat játszó együttes szövegei a helyi nyelvváltozatban szólnak meg.⁸⁰ Egyik legújabb lemezükhöz csatolva dalaik szövegét is megjelentették, melyekhez mellékelték a sztenderd beszélő számára ismeretlen kárpátaljai szavak jegyzékét.⁸¹ A zenekarról ezt írja az ukrán nyelvű wikipedia: „Az együttes dalainak többsége kárpátaljai nyelvjárásban szól, amit a zenészek »ruszin beszéd«-nek neveznek”.⁸²

⁷⁷ <http://zakarpattya.net.ua/>

⁷⁸ A címben szereplő *льїтпа* szintén a sztenderd ukránból hiányzó regionális nyelvi elem.

⁷⁹ A *роккау* (rakás, csomó) magyar eredetű kölcsönszó a kárpátaljai szláv dialektusokban. Ezt a zenekar wikipedia oldala is kiemeli (<https://uk.wikipedia.org/wiki/Rock-H>).

⁸⁰ Például a *Не буду ся женити* [Nem fogok megházasodni] című szám szövege számos nyelvjárási elemet tartalmaz (<https://www.youtube.com/watch?v=R7Rj3PS39yk>). A *Качечка* egy helyi népdal lírai feldolgozása (<https://www.youtube.com/watch?v=WqV97XoeKQQ>). A *Маричко* [Marichko – női név] szövege szintén egy helyi népdal, amely a sztenderd ukrán beszélő számára nehezen érthető, ezért a klipet feliratozták (<https://www.youtube.com/watch?v=F1I1wbasBWo>).

⁸¹ <http://zik.ua/news/2013/01/14/388183>

⁸² <https://uk.wikipedia.org/wiki/Rock-H>

A kárpátaljai Nagyszőlős városban alakult *Чаламаду* zenekar – amely nevét a magyarból kölcsönzött *csalamádé* szóból eredezteti⁸³ – első, *Пушлицсьме!*⁸⁴ című albuma kapcsán azt jegyzi meg a notatky.com.ua internetes zenei szakportál, hogy a csapat „őszinte, pozitív és ritmusaival a reggae és a skap-punk stílusában viszi el a ruszin nyelvjárást a tömegekhez”.⁸⁵ Az együttes albuma és főként annak „*Се мїї вароу*”⁸⁶ című videoklipje akkor lett igazán népszerű, amikor a csapat az ukrain X-Faktorban is fellépett, nagy közönségsikert aratva. Sikertüket csak fokozta, hogy a zsűri tagjai értetlenkedve fordultak egymáshoz az előadott zeneszám szövegének egy-egy olyan kifejezése hallatán, amelyek – bár Kárpátalján mindenki érti őket – a sztenderd ukrán beszélők számára megfejtethetlenné.⁸⁷

Egy helyi nyelvjárásban elmondott, modern zenei aláfestéssel ellátott népmese videóklipje is nagyon népszerű az internetes videomegosztókon.⁸⁸

A dialektusok a politikai kampányban és a közterületi reklámokban

A 2015. október 31-én szervezett helyhatósági választásokon civil aktivisták a helyi szláv nyelvváltozatok sajátos, a sztenderd ukrán beszélő számára érthetetlen szavait is tartalmazó humoros választási plakátok révén kívánták növelni a részvételi arányokat. A 20. század első felét idéző életképeket bemutató óriásplakátok mindegyikén helyi dialektusban látható „*ноў на вибору*” [gyere a választásokra] szlogen. Emellett egy-egy frappáns mondattal csábítják a szavazóhelyiségekbe az állampolgárokat. Amint az a 173. és 174. fotón látható, a szövegben található „helyi” szavakat a plakát alján a sztenderd ukrán megfelelőikkel dekódolták az aktivisták.

Az is a helyi nyelvváltozatok növekvő presztízsét mutatja, hogy 2015 augusztusában az egyik kárpátaljai népművészeti és kulturális fesztiválon Hennagyij Moszkal, Kárpátalja kormányzója a helyi dialektusban köszöntötte a jelenlévőket.⁸⁹

A helyi dialektus figyelemfelkeltő erejében bízott az a hirdető, aki Ilosva városában „Elültetted már a krumplit? Akkor ideje pihened egy kicsit”, kárpátaljai nyelvjárásban fogalmazott szöveggel látta el óriásplakátját Ilosva városában (175. fotó).

⁸³ A zenekar tagjai azt a legendát terjesztik a csapat neve kapcsán, hogy a zenekar tagjai úgy teszik hozzá saját egyéniségüket az együttes sikeréhez, mint ahogyan a Kárpátalján élők körében nemzetiségtől függetlenül kedvelt csalamádé egy-egy összetevője hozzájárul a csalamádé finom ízéhez. Lásd pl. itt: <https://www.youtube.com/watch?v=NoV2dleHFeY>

⁸⁴ A szó jelentése a kárpátaljai szláv dialektusokban: *gyerünk*.

⁸⁵ <http://notatky.com.ua/chalamada-pushlysmе/>

⁸⁶ Az én városom jelentésű cím sztenderd ukrán megfelelője a *Це моє місто*.

⁸⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=NoV2dleHFeY>

⁸⁸ https://www.youtube.com/watch?v=6_lHy98Pe-E

⁸⁹ https://www.youtube.com/watch?v=RhxYHC_3loQ

173. fotó. A helyi dialektus elemei választási plakátokon I.⁹⁰

174. fotó. A helyi dialektus elemei választási plakátokon II.⁹¹

⁹⁰ <http://zakarpattya.net.ua/News/146815-Zakarpattsi-zapustyly-merezhevyi-flesh-mob-Poi-na-vybory-ory-hinalnymy-lystivkamy-zaklykaiuchy-do-holosuvannia-FOTO>

⁹¹ <http://zakarpattya.net.ua/News/146815-Zakarpattsi-zapustyly-merezhevyi-flesh-mob-Poi-na-vybory-ory-hinalnymy-lystivkamy-zaklykaiuchy-do-holosuvannia-FOTO>

175. fotó. Helyi dialektusban fogalmazott hirdetés a kárpátaljai Ilosva városában

A kárpátaljai nyelvváltozatok a „haza védelmében”

A régió „áthatolhatatlan nyelvjárásai” a szeparatizmus elleni harcban is jól hasznosíthatók. Az interneten több helyen⁹² is megosztott történet szerint a kelet-ukrajnai harctéren szolgálatot teljesítő 128. kárpátaljai dandár katonái fogságba ejtettek egy ellenséges orosz katonát. A valószínűleg kitalált, ám kétségkívül jól hangzó sztori arról szól, hogyan próbálják a kárpátaljai dialektust használó katonák kihallgatni a szavaikból szinte semmit sem értő foglyot. A történetet a világhálón megosztók által levont tanulság az, hogy ha az Ukrajna területi egysége ellen harcoló szeparatisták szeretnék elkerülni a hazájukat védelmező kárpátaljai katonák dühét, akkor néhány alapvető mondatot célszerű megtanulniuk „kárpátaljaiul”, és ehhez rövid „szótárt” is összeállítottak az ellenség számára.

A Facebookon így ajánlja az egyik felhasználó az olvasók figyelmébe a történetet:

„Olvassátok el, és megértitek, milyen sokkban vannak a szeparatisták és a moszkaly⁹³ katonák és a rádiósaik, amikor hallják és nem értik a mi nyelvjárásunkat, mert egyetlen fordító sem segít nekik dekódolni ezt a »kódot«..) Ahogyan Natalia Zotova, az egyik munkácsi önkéntes lány írta a »munkácsi juntából⁹⁴«: »A KGB már nagyon aggódik, mert semmit sem képes megérteni a városi junta levelezéséből, szaladgálnak össze-vissza és aggodalmaskodnak«..))⁹⁵

⁹² Закарпатська файта у зоні АТО [A kárpátaljai fajta az ATO zónájában] <http://npubop.livejournal.com/2284781.html>; Як закарпатський діалект допомагає нашим військовим в зоні АТО [Hogyan segít a kárpátaljai nyelvjárás katonáinknak az ATO zónájában] http://ua-reporter.com/content/187204?_utl_t=fb; egy bejegyzés a Facebookon: <https://www.facebook.com/gregor.vitaliy/posts/1752783558286475>

⁹³ Az oroszok egyik gúnynéve: *москаль* = orosz. Magyar párhuzama a *muszka*.

⁹⁴ Az orosz propaganda szerint a Janunovics elnök elűzése után diktatórikus junta vette át a hatalmat Ukrajnában.

⁹⁵ <https://www.facebook.com/gregor.vitaliy/posts/1752783558286475>

Összefoglalás

Az Európai Unió négy tagállamának (Lengyelország, Szlovákia, Magyarország és Románia) közvetlen közelsége, az itt élő nemzetiségek történelmi emlékei, kulturális hagyományai, gasztronómiai jellegzetességei egzotikussá teszik Kárpátalját az Ukrajna belső vidékeiről érkező turisták számára. Kárpátalja turisztikai vonzerejének növelésében jelentős szerep jut a helyi értékek felmutatásának. Ezek között a regionális sajátosságok között a polietnikus környezet hatását mutató helyi konyha, a tiszta természeti környezet, a romantikus hegyvidék és a kényelmes termálfürdők mellett ott van a sztenderd ukrántól és a szomszédos ukrán nyelvjárásoktól, valamint a szomszédos szláv és nem szláv nyelvektől egyaránt eltérő, magyar, lengyel, szlovák, román, német, orosz és jiddis nyelvi elemeket tartalmazó helyi szláv dialektus is.

A gasztronómia mint árucikk és kulturális tőke egyre fontosabb szerepet játszik a nemzeti, regionális és helyi gazdaságokban szerte a világon. A sikeres gasztronómiai projektek azok, amelyek kielégítik az étvágyat és az ínycselek elvárásait is, s emellett az autentikusság követelményét is szolgálják azáltal, hogy olyan élelmiszereket és élményeket kínálnak a fogyasztónak, amelyek kapcsolatot teremtenek az étel és a hely között. A gasztronómiai kultúrát a turisták, a fogyasztók vonzása érdekében éppen ezért gyakran néhány ikonikus termék vagy sajátos termelési és/vagy fogyasztási gyakorlat köré szervezik. Ez a regionális, lokális gasztronómiai kultúra – sok más regionális jegy mellett, a helyi semiofoodscape szimbolikus elemeként – része lesz a régió saját brendjének. A gasztronómia így elkerülhetetlenül kapcsolódik a regionális brend legitimációjához és a kulturális, valamint az ezt hordozó és megjelenítő nyelvi örökség közvetítéséhez, megerősítéséhez (bővebben lásd Järlehed–Moriarty 2018). A fenti elemzésből kitűnik, hogy a Kijev által a nemzetállami egységet és a homogén sztenderd dominanciáját veszélyeztető jelenségeként számon tartott regionális identitás és kultúra elemei, valamint a regionális nyelvváltozatok hogyan erősítik és támogatják egymást.

Miután 2014 márciusában Ukrajna gyakorlatilag elveszítette legkedveltebb nyári üdülőhelyét, a Krím-félszigetet, Kárpátalja turisztikai vonzereje tovább növekszik. Akár az ukrán sztenderd dialektus alá tartozónak, akár az ukrántól különálló ruszin nyelvnek tekintjük a régió szláv nyelvváltozatait, a regionális értékek felértékelődésével ezek presztízse is egyre nagyobb lehet. Azzal pedig, hogy egyre gyakrabban találkozhatunk a regionális nyelvi elemekkel a nyilvános térben látható feliratokon, a szépirodalomban, a könnyűzenében, az internetes portálokon, a helyi nyelvváltozatok funkcióbővülése megy végbe. Megfigyelhetjük, hogyan terjednek a rendszerint a régmúlttal és a vidékies étellel asszociálódó tradicionális nyelvváltozatok a fiatalok által jól ismert modern kommunikációs térben, miként válnak országosan ismert, a központi tévécsatornákon is rendszeresen feltűnő, szépirodalmi és zenei értéként kezelt brenddé.

Zaremba és Rimarenko (2008b: 270) szerint „a ruszin problematika iránti érdeklődést a régióban elsősorban abban a globalizációs kontextusban érthetjük meg, amelyet a lokális kultúrák megerősödése és a nemzetállamok gyengülése kísér”. A globalizáció, az

egységesítő sztenderdizáció körülményei közepette a regionális nyelvi értékek nem csupán a regionális identitás részei lehetnek tehát. A kárpátaljai szláv nyelvváltozatok példája mutatja, hogy ezek gazdasági értékre is szert tehetnek. A multinacionális vállalatok, a globálisan bejegyzett kereskedelmi termékek, a kulturális brendek univerzális fogyasztásában érdekelt globális marketinggel szemben a helyi közösségek lassan elkezdik felfedezni az egyre növekvő ágazattá váló turizmus számára is vonzó regionális és lokális jegyeket. A turisták többsége – miközben nem szeretne lemondani a globalizáció előnyeiről, a megszokott komfortról – egyre nagyobb számban mutat érdeklődést az „egzotikus” élmények iránt. Kallen (2009) megállapítja, hogy turistának lenni egyet jelent a megszokott környezetből és a mindennapi rutinból való kiszakadással. Az otthoni környezetben megszokott nyelvi világtól való nyelvi különbözőség is jelentős szerepet játszik a turisztikai élmény megélésében: „Az »idegen nyelv« közvetlen transzcendens érzést nyújt a mindennapi világgal szemben és a hitelesség érzetét kelti az új környezetben” (Kallen 2009: 271). A kisebbségi nyelv vagy a regionális dialektus így lesz a folyamatosan növekvő, hasonló és szabványosított kínálatban a versenyben előnyt jelentő többlet, hozzáadott érték, amely egyben a hitelesség jeleként is szolgál. A kisebbségi és/vagy regionális nyelv(változat) egyedivé, egzotikussá, autentikussá, egyben hitelessé tehet egy-egy szolgáltatást vagy terméket, s így – hozzáadott értéként – gazdasági erőforrássá, egyben maga is áruvá válik (Coupland 2014, Kelly-Holmes–Pietikäinen 2014, Pachné Heltai 2017: 36).

Kárpátaljára érkezve a szláv turista úgy tapasztalhatja meg a megszokotthoz képest sajátos, egzotikus élményeket, hogy ízelítőt kap a számára bizonyos elemeiben érthetetlen, ezért különleges, ám alapjában véve mégiscsak biztonságot nyújtó módon ismerős nyelvváltozatokból. A mindennapi rutinoktól való megszabaduláson és az autentikus tapasztalatok felfedezésén túl a biztonság, az otthonosság ugyanis szintén fontos szükséglet a turisták számára.

A fenti elemzésből az is érzékelhetővé válik, hogy a globalizáció általános tendenciái nemcsak negatív, hanem pozitív hatással is lehetnek a centrumoktól távoli, periférikus régiókban beszélt nyelvekre és dialektusokra, hiszen általuk a regionális kultúra és a helyi közösség „egzotikus” megkülönböztető jegyei azonosítható, illetve anyagiakban is kifejezhető erőforrássá konvertálhatók. Dickinson (2010) szerint a kárpátaljai szláv dialektusok a más régiókban élők és az ukrán nyelvművelők szemében mint hibrid, kevert, rontott ukrán nyelvváltozatok jelennek meg. Ezzel együtt azonban az utóbbi években az autentikus, a hiteles és az egzotikus jelző is megjelenik az ezekről a nyelvváltozatokról alkotott képben (Dickinson 2010: 70).

A *Деця у нотаря* nevű étterem tulajdonosa, Pavlo Csucska példája arra világít rá, hogy a helyi értékek felfedezése és előtérbe helyezése nem a ruszin szeparatizmus előretörésének jele, sokkal inkább marketingfogásról, a regionális nyelvváltozatok konvertálható erőforrásként való használatáról van szó. A *Корреспондент* című országos lapban⁹⁶

⁹⁶ 2014. július 4., 26. szám.

és annak online változatában,⁹⁷ valamint egy kárpátaljai hírportálon⁹⁸ is megjelent riportban Csucska elmondta: az a célja, hogy „Kárpátalja nemzetiségi sokszínűsége turisztikai márka legyen, ne geopolitikai probléma”.

A 2017-ben elhunyt kárpátaljai származású ukrán nyelvész, Vaszil Nyimcsuk⁹⁹ egyértelműen elítélte a ruszin politikai mozgalmat, de a kárpátaljai szláv nyelvjárások használatát, támogatását célszerűnek tartotta. Úgy vélte, hogy „a nyelvjárás mint az önkifejezés és önazonosság eszközének használata (...) különféle módokon nyilvánulhat meg: a nyelvjárás következetes használatától (...) a külön irodalmi nyelv státusza megadásának követeléséig” (Nyimcsuk 2013: 21). Ugyanakkor a ruszin nyelv/nyelvjárás kapcsán Javorszka (2017) leszögezi, hogy a regionális nyelvváltozatok támogatása, funkcióbővítése nem lehet időszerű, mert a mai Ukrajnában az ukrán nyelv, mégpedig annak sztenderd változata megerősítése szolgálja a nemzetépítést, és mindennemű regionalizáció gyengíti az ukrán nyelv egységesítő és egyesítő szerepét. A központi ukrán nyelvpolitika így a nemzetállami homogenizmus ideológiája jegyében tagadja a ruszin nyelv és identitás létét, nyelvjárássá fokozza le a sokak által külön nyelvi státusszal bíró ruszint; s mindemellett ezeknek a nyelvváltozatoknak még a regionális identitásban betöltött szerepét is megkérdőjelezi és elítéli. A mai Ukrajnában játszódó folyamatok jól jellemezhetők Kamusella (2009: 29) elemzésével:

„a nyelv, a nemzet és az állam (...) normatív izomorfizmusa azt feltételezi, hogy egy nemzet minden tagjának beszélnie kell nemzeti nyelvük sztenderdizált változatát. Kívánatos, hogy kizárólag egynyelvűek legyenek (...), és a nemzeti nyelvhez tartozó nyelvjárások formájában meglévő sokféleséget is el kell távolítani. (...) [A] nemzetállam feladata az etnolingvisztikai homogenitást fenyegető bármilyen veszély elhárítása. A nemzeti nyelv nyelvjárásait nevetségessé teszik, és kitiltják a társadalmi életből mint az elmaradottság és a helyi partikularizmus jeleit, amelyek gátolják a homogén nemzettudat terjedését a lakosság körében. És ami még fontosabb, a nemzeti nyelvtől eltérő nyelveket beszélőknek vagy meg kell tanulniuk a nemzeti nyelvet, és fel kell felejtetniük a korábbi nyelvüket (tehát asszimilálódniuk kell), vagy el kell hagyniuk ezt a nemzetállamot, ami »nem az övék«”.

Az egységes, homogén államnyelv szimbolikus szerepe és az ukrán nyelv sztenderd változatának támogatása a 2012-es ukrán nyelvtörvény 6. cikkelyének 4. pontjában is megjelenik; a törvény szerint azokban a szituációkban, amikor az ukrán mint állam- és hivatalos nyelv használatos, akkor ez alatt „az ukrán nyelv szótáraiban és az ukrán helyesírásban” kodifikált sztenderd változat értendő (Tóth–Cserniczkó 2014: 28). A szigorúan kodifikált sztenderd felsőbbrendűsége jelenik meg abban a nyelvtörvénytervezetben is,

⁹⁷ <http://korrespondent.net/ukraine/comunity/3389661-korrespondent-deputat-uzhhorodskoho-horsoveta-sostavyl-slovar-separatysta>

⁹⁸ <http://zakarpattia.net.ua/News/126101-Na-Zakarpatti-separatyizmu-nemaie-mistsevi-zhyteli-vzhe-davno-u-ievrospilnoti-%E2%80%93Pavlo-Csucska>

⁹⁹ Nyimcsuk a kárpátaljai Dolha községben született 1933-ban, kiválóan beszélt magyarul is. Hosszú ideig volt az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének igazgatója, az *Українська мова* [Ukrán nyelv] című akadémiai folyóirat főszerkesztője.

amelynek 1. cikkelye (4. bekezdés) a következőképpen fogalmaz: „Az ukrán nyelv szándékos torzítása a hivatalos dokumentumokban és szövegekben, az ukrán nyelv alkalmazásának akadályozása és korlátozása, az ukrán nyelvnek az ukrán nyelv sztenderdjei megsértésével történő használata, az ukrán nyelv vulgarizálása és keverése más nyelvekkel a jelen törvényben meghatározott felelősségre vonással jár.”¹⁰⁰

A szláv nyelvek tipikus Ausbau nyelvek (Moser 2011: 111). Kárpátalja szláv dialektusai részei az északi szláv dialektuskontinuumnak (Trudgill 2003: 96). Nyelvészeti szempontból tekinthetjük őket az ukrán sztenderd heteronóm változatainak (Trudgill 2003: 58), de a sztenderdizáció és kodifikáció eredményeként kialakulhat a (kárpátaljai) ruszin autonóm sztenderd dialektus is. Az egymással Ausbau viszonyban lévő nyelvek és dialektusok státusza politikai, kulturális, társadalmi, gazdasági és történeti faktoroktól függ (Trudgill 2001). Így van ez a kárpátaljai szláv nyelvváltozatok esetében is. A nemzetépítésben azonban a nem-sztenderd dialektusok „nem mindig kapnak figyelmet” (Moser 2014: 296); vagy ha mégis, akkor gyakran az egységesülést és konszolidációt fenyegető veszélyforrásként jelenítik meg őket. Schiffman (2006: 120) elemzése szerint a francia forradalom idejéből eredeztethető az a máig létező hiedelem, amely szerint a nem sztenderd nyelvváltozatok és a kodifikált, hivatalos státusszal felruházott nyelvtől eltérő nyelvek „nemcsak hibásak vagy rosszabbak voltak, de még rosszabbak voltak azok a nemkívánatos tulajdonságok, eszmék vagy ideológiák, amelyek fenyegetést jelentettek a forradalomra, ezért meg kellett őket szüntetni”. A fenti példából ítélve a 18. századból örökölt „*egy állam – egy nemzet – egy nyelv(változat)*” politikai és nyelvi ideológiája a 21. században is központi szerepet játszik a nyelvi státusz meghatározásában és a nem sztenderd nyelvváltozatok megítélésében.

A bretaign-i nyelv/nyelvjárás kapcsán Burdick (2012: 37) megjegyzi: „Ha a dialektus a hitelesség indexe lehet a turisták számára, akkor ugyanilyen mértékben válhat a regionalizmus, a partikularizmus és a Francia Köztársaság univerzalizmusa elutasításának indexévé is”. Az általunk bemutatott esetben azonban – akár az ukrán nyelvjárásának, akár különálló ruszin nyelvnek tekintjük a kárpátaljai szláv nyelvváltozatokat – a regionális nyelvi jelenségeknek a nyilvános térben, az interneten, a kulturális életben is fokozatosan terjedő használata nem az Ukrajna területi egységére politikailag veszélyes szeparatizmus megnyilvánulása, nem felülről jövő tudatos szeparatista nyelvpolitika, hanem alulról jövő, a regionális nyelvi és kulturális értékekre alapozó gazdasági törekvés. Ez a folyamat jól illeszkedik a regionális dialektusokat és a perifériális kisebbségi nyelveket a nyilvános térben láthatóvá tévő, gazdaságilag hasznosítható értéként megjelenítő trendek közé (Leeman–Modan 2009, Reershemius 2011, Blackwood–Tufi 2012, Marten et al. 2012a, 2012b, Vigers 2013, Pavlenko 2017a), és jól leírható „a nyelv áruvá válása” a nyelvek kommodifikációja szociolingvisztikai elméletével (sociolinguistic theory of ‘commodification of language’, lásd pl. Heller 2010, Pavlenko 2017a; lásd még az előző fejezetet). Az

¹⁰⁰ Проект Закону «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні» № 5669. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60952

már más kérdés, hogy a központi kormányzat – éppen a saját, homogén nemzetállami nyelvi ideológiáiból kiindulva – fenyegetést lát mindebben.

Magocsi (2016) az ukrán–ruszin ellentét feloldása érdekében a többes identitás elfogadása mellett érvel; rámutat arra, hogy a probléma legfőbb forrása, hogy a nemzetállamot építő elitek kötelességüknek érzik, hogy elérjék: az embereknek csak egyetlen nemzeti kötődése legyen, a nemzeti identitásukat egymást kizárónak tartják. Az ő javaslata a kizáró, *vagy-vagy* identitástípus helyett az *is-is* változat elfogadása. Ami nem feltétlenül elvetendő javaslat (vö. Lansdowne 2008: 74). Jenkins (1997: 72) szerint egy személy egyidejűleg több nemzeti identitást és identitásréteget vallhat magáénak. Cantin (2014: 857) kutatásai alapján azt állítja, hogy több ezer olyan ember van Ukrajnában és a szomszédos országokban, akik egyszerre vallják magukat ukránnak és ruszinnak. Dickinson (2010: 53) pedig arra mutat rá, hogy a Kárpátalján használatos, egymástól többé-kevésbé eltérő szláv dialektusok – egyéb tradicionális elemek, mint például a népi építészet, a helyi viselet, a változatos táplálkozási szokások mellett – a lokális és regionális identitás megőrzésének legfőbb támaszai. Wimmer (2008: 990–992) ugyanakkor hangsúlyozza az „etnikai elv” fontosságát a nemzetállami struktúra számára, különös tekintettel a homogén állami kultúra kialakítása és a területi határok meghatározása szempontjából; ez pedig az azonosságtudatát kereső, nemzetállamot építő Ukrajnában nem kedvez a regionális vagy rétegzett identitások elfogadásának.

Az a fajta nyelvpolitika, amely olyan körülményeket teremt a társadalomban, ahol a sztenderdizált, kodifikált, hivatalos státusszal rendelkező nagy nyelvek és a globális világnyelv, az angol magas fokú ismerete válik a társadalmi érvényesülés, a felfelé irányuló mobilitás (a felsőoktatásba kerülés, a munkaerő-piaci aktivitás) és a társadalmi integráció legfontosabb eszközévé, egyben a haszontalanság, értéktelenség bélyegét süti a kis(ebb-ségi) nyelvekre és a nem sztenderd nyelvváltozatok beszélőire. Ebben az ideológiai keretben a hivatalos státusszal felruházott sztenderd nyelvekhez a modernitás, a haladás és hasznosság jegye, a kisebbségi nyelvekhez és nem sztenderd változatokhoz viszont a nemzeti egységet veszélyeztető maradiság jelzője társul (Kamusella 2009: 25). Ez a fajta nemzetállami, egynyelvű és egynormájú nyelvpolitikai modell a nyelvi diverzitást – s ezáltal az etnikai, etnográfiai és kulturális sokszínűséget is – veszélyezteti (May 2006: 257–263). Miközben – mutat rá Schmidt (2006) – az állami beavatkozás a nyelvi sokféleség védelme érdekében szükséges, és gazdasági érvek alapján is indokolt. Ha mindenki sztenderd ukrán beszélő volna Ukrajnában, esély se volna az olyan, gazdasági hasznot termelő brend kiépítésére, amelyben a kárpátaljai szláv regionális dialektusok központi szerepet kapnak.

Az állami politikai struktúrák alapvetően befolyásolják a ruszinok identitásának alakulását, hiszen a központ pragmatikus megoldásként kínálja az egyének felé a többséggel való etnikai, nyelvi és kulturális azonosulást (Cantin 2014: 862). Ezzel ellentétes irányban hat azonban az, hogy az állam szinte semmilyen megoldást nem kínál a gazdasági kihívásokra, a mindennapi anyagi gondok megoldására, a hétköznapi problémák kezelésére, így az egyén és a csoport a központból erőltetett, homogenizáló identitásjegyekkel nem feltétlenül szembehelyezkedő, hanem azokat kiegészítő identitásmarkereket ma-

terialis erőforrásként kamatoztatja. A regionális nyelvváltozatok a regionalizáció és a globalizáció keretében a központosító, egynyelvű és egynormájú nyelvpolitika ellenében is szert tehetnek gazdaságilag konvertálható értékre, és nemcsak a turizmus területén, hanem például a szépirodalomban, a könnyűzenében, a reklámparban vagy épp a politikai kampányok során. A kommodifikáció révén az alacsony státuszú, politikailag is megbélyegzett nyelvek, nyelvváltozatok – gazdasági hasznosságuk következményeként – új, magas presztízsű, modern szerepbe kerülhetnek, új funkciókat tölthetnek be, s ezzel vitalitásuk, értékük és hasznosságuk jelentősen növekedhet (Kelly-Holmes–Pietikäinen 2014, Pachné Heltai 2017: 41). Ha a nemzetállami homogenizáló, központosító politika saját törekvéseire veszélyesként értékeli ezt a folyamatot, akkor a konfliktus elkerülhetetlen, és az egyébként gazdasági jelenség politikai töltetet is nyerhet¹⁰¹, ami egyik félnek sem érdeke.

¹⁰¹ A ruszin nyelv politikai eszközként való használatára van történelmi példa a régióban (lásd pl. Csernicskó 2016d). Ha azonban a központi kijevi hatalom nem tiltással reagálna a regionális jelenségre, politizálódásának esélye nagy valószínűséggel jelentősen csökkenne. Amikor például Spanyolország elismerte a baszk nyelvet az ország egyik hivatalos kisebbségi nyelveként, a baszk nyelv társítása a radikális szeparatista politikai mozgalmakkal határozottan csökkent (Järlehed–Moriarty 2018: 27–28).

7. „A múltat végképp eltörölni”, avagy ideológiai csata a nevek frontján a 21. századi Ukrajnában

Múlt és jelen terhei

A 2013 késő ősze óta tartó időszak az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna rövid történetének legmélyebb válsága. Az egész Európa biztonságát fenyegető, a szűkebb és tágabb térség gazdasági fejlődését visszavető, emberek ezreinek halálát okozó, több millió embert otthona elhagyására kényszerítő súlyos, politikai és gazdasági krízissel kombinált helyzetben Ukrajna a történelem átértékelése és a nyelvpolitika területén is harcot folytat (Cserniczkó 2016c). A szimbolikus politizálás e két területének kereszteződésében került sor Ukrajnában a földrajzi nevek (újabb) felülvizsgálatára is.

A 2013 vége óta zajló válság során a törvényhozás szintjén az egyik hangsúlyos terület a szovjet múlt felszámolására irányuló törekvés. Ezt célozza meg az ukrán parlament által 2015. április 9-én elfogadott, az államfő által május 15-én aláírt úgynevezett „dekommunizációs csomag”.¹⁰² Ez a törvénycsomag szakmai háttérként szorosan kötődik a kormánynak alárendelt Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézetéhez¹⁰³, illetve kapcsolódik Ukrajna Alkotmánya¹⁰⁴ 11. cikkelyéhez, amely kötelezi az államot az ukrán nemzet és történelmi emlékezete konszolidálására és fejlesztésére.

A négy jogszabályból álló dekkommunizációs törvénycsomag¹⁰⁵ arról dönt: ki a hős és ki az ellenség az ukrán történelemben, mi a viszonya Ukrajnának a II. világháborúhoz, a kommunista és a náci rezsimekhez, illetve hozzáférhetővé teszi az eddig zárt levéltárakat. A törvények minden további vitát kizárva szögeznek le Ukrajna függetlensége eszméjének elsőbbségét minden mással szemben, és a szuverenitás ideáljának védelmét bármilyen eszközzel mind a múltat, mind a jelent illetően (Fedinec–Cserniczkó 2016a, 2016b, 2017b). A négy dekkommunizációs törvény közül eggyel, illetve annak a földrajzi nevekre gyakorolt hatásaival foglalkozunk. Azt mutatjuk be, hogyan alakítja át a nyelvi tájképet a nyelvi ideológiákkal szoros kapcsolatban álló felülről vezérelt nemzetépítés.

Nem ér a nevük

A Szovjetunió felbomlása után az államfordulat körüli időszakban a közösségi térben lezajló rendszerváltás egyik leglátványosabb jele Ukrajnában a Lenin-szobrok ledöntése

¹⁰² Декомунізація. <http://www.memory.gov.ua/page/dekomunizatsiya-o>

¹⁰³ Інститут національної пам'яті. <http://www.memory.gov.ua/>

¹⁰⁴ Конституція України. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

¹⁰⁵ A négy törvény: Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» (№ 314-VIII); Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939–1945 років» (№ 315-VIII); Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» (№ 316-VIII); Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (№ 317-VIII/2015). A törvények nem hivatalos magyar fordítását lásd: Fedinec–Cserniczkó (2016a: 97–124).

volt. Azonban korántsem sikerült a szovjet múlt minden terhétől és emlékeitől megszabadulni. Ezt az is jelzi, hogy 2013-ban – amikor kitört a független Ukrajna történetének a 2004-es narancsos forradalom utáni második, ezúttal méltóság forradalmának nevezett revolúciója – országszerte még több mint ezer Lenin-szobor állt. 2013–2014 fordulóján, a forradalmi lendület keretében, ismét hatalmas szobordöntögetési hullám söpört végig az országon (Nalivajko 2014).

A szovjet múlttal azonban ekkor sem számolt le teljesen Ukrajna. Miután Viktor Janukovics elnök 2014. február 22-én éjjel megszökött az országból, a hatalmat átvett új politikai elit éppen ezért szükségét látta a kérdés végleges rendezésének. A szovjet örökséggel való teljes leszámolás, azaz a dekommutáció keretében megszületett a 2015. évi 317-VIII. sz. törvény „A kommunista és a nemzetiszocialista totalitárius rezsimek elítéléséről és jelképeik betiltásáról”.¹⁰⁶ A törvény elindította akció logója látható a 176. fotón: a sarló-kalapács és a horogkereszt egyaránt a kukába kerül.

176. fotó. A kommunista és a nemzetiszocialista totalitárius rezsimek elítéléséről és jelképeik betiltásáról szóló törvény egyik szimbóluma

A törvény nem általánosságban tiltja be a címben jelölt tételeket, hanem fogalmi és tartalmi meghatározásokat ad. A tárgykörbe tartozóként sorolja fel a szovjet kommunista pártot, a kommunista és a nemzetiszocialista (náci) rezsimeket, a szovjet állambiztonsági szerveket. Ezen belül a „kommunista totalitárius rezsimek” jelképei közé sorolja az összes egykori szocialista ország, beleértve a Szovjetuniót, valamint annak egykori tagköztársaságai (közte az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság) zászlaját, címerét és egyéb állami jelképeit; minden olyan szimbólumot, amelyen jelen van a sarló, a kalapács és az

¹⁰⁶ Закон України № 317-VIII/2015 «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/317-viii>

ötágú csillag a szovjet időszakra emlékeztető bármilyen konstellációban; a tiltott eseményekben szerepet játszó személyiségeknek, illetve maguknak az eseményeknek emléket állító monumentumokat, feliratokat; magát a kommunista párt megnevezést.

A törvény a szovjet múlttal való teljes szakítás jegyében született, de egyben az orosz befolyástól való távolodás reménye is benne van. A Nemzeti Emlékezet Intézetének honlapján ukrán, orosz és angol nyelven közölt plakáton a szovjet rendszer bűneinek felsorolása mellett Lenin és Sztálin arcképével egy sorban Vlagyimir Putyin arca is feltűnik (177. fotó).

177. fotó. A szovjet múlt értékelése a Nemzeti Emlékezet Intézetének hivatalos honlapján¹⁰⁷

Mindemellett természetesen azt is megtiltja a törvény, hogy megyék, járások, települések és közterületek viseljék azoknak a nevét, akikre a jogszabály kiterjed. Erre a Nemzeti Emlékezet Intézetének honlapja szerint azért van szükség, mert „Nehéz elmagyarázni a gyerekeknek, mi a jó és a rossz, ha olyan utcákon mennek iskolába, melyeket gyermekgyilkosokról és tolvajokról neveztek el”¹⁰⁸

A törvény pontosan meghatározza, hogy a megyék, járások és települések átnevezéséről – az érintett önkormányzatoktól érkezett javaslatokat mérlegelve – Ukrajna

¹⁰⁷ <http://www.memory.gov.ua/page/dekomunizatsiya-o>

¹⁰⁸ <http://www.memory.gov.ua/news/faq-use-shcho-vi-khotili-diznatsiya-pro-dekomunizatsiyu>

Legfelsőbb Tanácsa (parlamentje) hoz döntést. A helységeken belüli közterületek átnevezéséért az első periódusban (2015. november 22. és 2016. február 21. között) a helyi önkormányzat, illetve polgármester a felelős. Ha a megadott határidőn belül nem születik döntés az új közterületi nevekről, akkor a második periódusban (2016. február 22. és május 21. között) a megyei állami közigazgatási hivatal elnöke, azaz a kormányzó határoz az utcák, terek átnevezésekről (Korolenko és mtsai 2017: 135).

Az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézete „Amit tudni kell a dekomunizációról” címet viselő aloldala¹⁰⁹ részletesen értelmezi a törvényt. Arra a kérdésre, hogy meg lehet-e hagyni a település vagy a közterület régi nevét, ha az a törvény hatálya alá esik, a válasz egyértelmű: „Nem, nem lehet.” Ha az önkormányzat megtagadja az átnevezést, az szabotáznak minősül. Érdekes azonban, hogy a személyi okmányokban (például a személyiben az állandó lakcím bejegyzésénél), ingatlanokra vonatkozó dokumentumokban (tulajdoni lap) stb. nem tették szükségessé a település vagy a köztér nevének megváltoztatásának bevezetését, azok ettől függetlenül érvényesek maradtak (Korolenko és mtsai 2017: 136).

2015 októberében az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézete közzé tett egy 520 nevet tartalmazó listát azokról a személyiségekről, akikről nem lehet intézményt, közterületet elnevezni Ukrajnában.¹¹⁰ A listában csak olyan személyek neve szerepel, akikre az ukrainai települések és közterek még bármilyen módon emlékeztetnek. Így például rajta van a listán Lenin, illetve a klasszikus trió másik két tagja: Marx és Engels is. Nincs viszont a listában Sztálin, akiről már rég nincs elnevezve semmi Ukrajnában.

A listában viszonylag kevés író, költő van. A törvény és a névsor alapján tehát Ukrajnában továbbra is szerepelhet közterület névadójaként például Makszim Gorkij és Vlagyimir Majakovszkij, akikről a 2012. évi CLXVII. számú, „egyes törvényeknek a XX. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezések tilalmával összefüggő módosításáról” címet viselő törvény¹¹¹, pontosabban az ennek alapján készült akadémiai állásfoglalás¹¹² (ezekről lásd pl. Szirmai 2014: 41–42) szerint Magyarországon nem lehet közterületet elnevezni. Mint ahogyan Ukrajnában nem tiltott az 1848/1849-es szabadságharc leverését ellenző orosz cári tisztet kitaláló kommunista író, Illés Béla neve sem.¹¹³ A kárpátaljai Beregszász városában 2017 nyarán utca viseli a nevét.

Irodalmi kitalált személy is akad a tiltott nevek között: Pavel Korcsagin, aki Nyikolaj Osztrovszkij *Ahogy az acélt megedzik* című regényének hőse.

¹⁰⁹ FAQ. Усе, що ви хотіли дізнатися про декомунізацію. <http://www.memory.gov.ua/news/faq-use-shcho-vi-khotili-diznatisya-pro-dekomunizatsiyu>

¹¹⁰ Список осіб, які підпадають під закон про декомунізацію. <http://www.memory.gov.ua/publication/spisok-osib-yaki-pidpadayut-pid-zakon-pro-dekomunizatsiyu>

¹¹¹ <http://mkogy.jogtar.hu/?page=show&docid=a1200167.TV>

¹¹² Összefoglaló a XX. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezésekkel összefüggő szakmai vizsgálatról. http://mta.hu/data/dokumentumok/hatteranyagok/akademiai_szabalyozasok/osszefoglalalo_XX._szazadi_onkenyuralmi_rendszerek_b.pdf

¹¹³ [https://hu.wikipedia.org/wiki/Илл%3%A9s_B%3%A9la_\(%3%ADr%3%B3\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Илл%3%A9s_B%3%A9la_(%3%ADr%3%B3))

Egyetlen még élő személy szerepel a Nemzeti Emlékezet Intézete által összeállított névsorban: Valentyina Tyereskova, az első női úrhajós. A legfőbb ok, amiért oda került: 2014-ben szerepet vállalt a Krím Oroszország általi megszállásában.

A hosszú tiltólistában egyébként három magyar található: Kun Béla, Zalka Máté és a kevésbé ismert Gavró Lajos neve. Kunról ez olvasható a listában: „A Krími Forradalmi Bizottság elnöke. A vörös terror megszervezője a Krímen.”¹¹⁴ Zalka bűne, hogy „részt vett a szovjet hatalom kiépítésében Ukrajnában”.¹¹⁵ Gavróról annyit jegyeznek meg, hogy „Kijev katonai parancsnoka a város bolsevik megszállása idején 1919-ben”.¹¹⁶ A lista szerint van magyar vonatkozása Georgij Zsukov marsallnak is, az ő neve mellett indoklásként ugyanis egyebek mellett az is szerepel, hogy „a magyar forradalom egyik eltiprója 1956-ban”.¹¹⁷

Egy kommunista esete Szent Péterrel

A tömeges névváltozás megkönnyítése érdekében a sajtóban olyan anyagokat tettek közzé, amelyek térképre vetítve ábrázolták a névváltoztatásra ítélt településeket (1. és 2. térkép).¹¹⁸ A Nemzeti Emlékezet Intézetének összesítése szerint az ország településeinek 3 százalékát kellett átnevezni a jogszabály értelmében. A 2016. július 15-i állapot szerint összesen 987 város, nagyközség és falu, továbbá 25 járás kapott új nevet (Korolenko és mtsai 2017: 137). Ezek egy része azonban a de facto Oroszországhoz csatolt Krím félszigeten, illetve a kelet-ukrajnai szakadárók által ellenőrzött területen található.¹¹⁹ Ezeknek a településeknek az átnevezésénél nem volt arra mód, hogy a helyi önkormányzatoktól kérjenek javaslatot az új névről, ezért a Nemzeti Emlékezet Intézete tett erről javaslatot a parlamentnek (Korolenko és mtsai 2017: 137). Az más kérdés, hogy a Krím immáron orosz hatóságai vagy a donyecki és luhanszki szakadárók a legkevésbé sem foglalkoznak azzal, hogy Kijevben időközben átneveztek egyes járásokat, településeket. Kijev úgy hirdette át ezt a problémát, hogy az érintett területekre vonatkozó átnevezési döntések nem a kihirdetés napján lépnek hatályba, hanem majd csak a területek fölötti kontroll visszaszerzése után (Korolenko és mtsai 2017: 137).

¹¹⁴ Kun a tanácsköztársaság bukása utána a Szovjetunióba menekült, ahol kinevezték a Krími Forradalmi Bizottság elnökévé.

¹¹⁵ Zalka Máté (született Frankl Béla) katona volt az első világháborúban, Doberdónál is harcolt az olasz fronton. 1916-ban orosz fogságba esett, és az 1917-es fordulat után a kommunizmus híve lett. Részt vett az oroszországi polgárháborúban. 1936-tól Lukács Pál tábornok néven a spanyolországi polgárháborúban harcolt a 12. nemzetközi brigád parancsnokaként, ahol 1937-ben elesett. A Doberdó című regény írója. A szovjet korszakban a kárpátaljai Ungvár egyetlen magyar tannyelvű iskolája viselte a nevét (ma Dayka Gábor Középiskola).

¹¹⁶ A Máramaros vármegyéből származó Gavró az első világháborúban orosz fogságba esett, ahol belépett a kommunista pártba. A vörösök oldalán részt vett az oroszországi polgárháborúban. Később különböző párt- és katonai megbízásokat teljesített, főként a Szovjetunió távol-keleti területein. Ahogyan Kun Béla, ő is a szovjet terror áldozata lett: 1937-ben letartóztatták, 1938-ban kivégezték.

¹¹⁷ Zsukov a második világháború hősei közé tartozik, Leningrád felszabadítója, Berlin egyik elfoglalója.

¹¹⁸ Lásd például: Які міста позбавлять радянських назв? http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150410_cities_to_be_renamed_vc. Населені пункти, що підлягають перейменуванню у 2015 році. <http://infolight.org.ua/thememap/dekomunizaciya-2015-sela#5.00/49.498/31.140>

¹¹⁹ Эксперты создали карту декоммунизации Украины. <http://korrespondent.net/ukraine/3536680-eksperty-sozdaly-kartu-dekomunizatsiyi-ukrayny>

1. térkép. Az átnevezendő települések Ukrajnában a Nemzeti Emlékezet Intézetének összesítése szerint (2015. november 23-ai állapot szerint)¹²⁰

A Nemzeti Emlékezet Intézete olyan útmutatókat, infografikákat is közzé tett a honlapján, amelyek arról tájékoztatták a polgármestereket, hivatalnokokat, a közbélményt, mi a módja a települések, közterületek vagy intézmények névváltoztatásának, összefoglalóan bemutatták a betiltott jelképeket.¹²¹ A közterületek (utcák, terek) átnevezését egy 150 oldalas informatív brosúra mutatja be lépésről lépésre.¹²²

Ekkoriban Petro Porosenko államfő bizakodva jelentette ki: nemzetbiztonsági érdekek a dekommutáció mielőbbi befejezése.¹²³ Ennek ellenére nem minden település fogadta örömmel a gyakran csak felülről erőltetett átnevezést. E tekintetben tanulságos Dnyiproperetovszk város névváltoztatási hercehurcája.

A II. (Nagy) Katalin orosz cárnő uralkodása idején, a 18. század végén alapított település a *Katerinoszláv* (Катеринослав) nevet kapta. Azon a helyen azonban már korábban, a 17. században állt egy *Kodak* nevű erőd, amely a lengyel-litván nagyfejedelemiség keleti határát jelző erődítmény volt. Rövid ideig (1798–1801 között) a település viselte a *Novoroszijzsk*, illetve (1918–1919-ben) a környék kozák szicsekhez kapcsolódó történetére utaló *Szicseszlav* nevet is. E megszakításoktól eltekintve azonban 1784 és 1926 között

¹²⁰ <https://mega.nz/#F!QoYVAYpC!6YageNuKBzQIDMmsqLNkog>

¹²¹ https://mega.nz/#F!o5AVHawA!Ql1QLpqpMmc41_ysUIYoRQ!ogJXBYDK

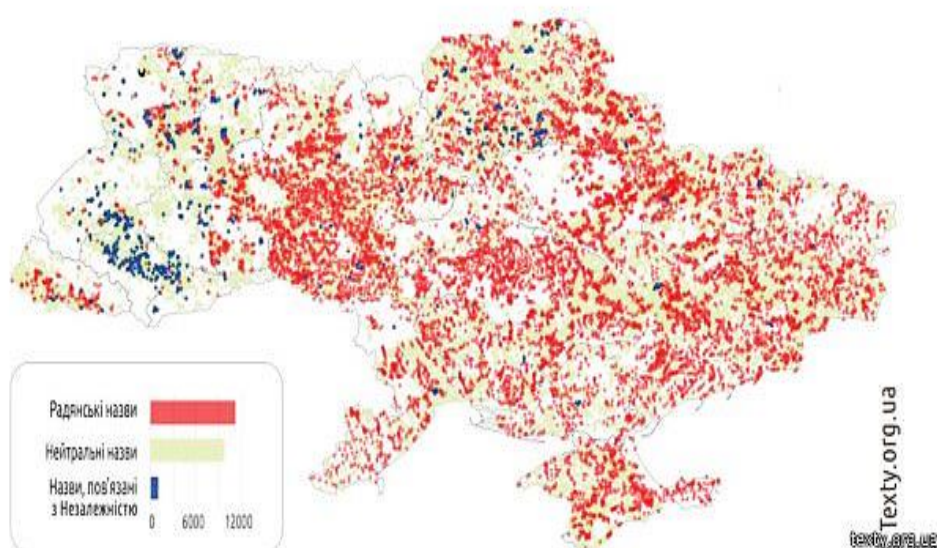
¹²² <http://www.memory.gov.ua/sites/default/files/perejmenuvannja-vulyc.pdf>

¹²³ Порошенко: Декommунізація повинна бути завершена. <http://korrespondent.net/ukraine/3682845-poroshenko-dekommunizatsiya-dolzha-byt-zavershena>

Katerinoszláv volt a neve. A város a szovjet hatóságoktól kapta 1926-ban oroszul a *Dnyepropetrovsk*, ukránul a *Dnyipropetrovsk* nevet a Dnyeper folyóról, illetve Grigorij Petrovskij szovjet-ukrán politikusról. Azonban Petrovskij neve is szerepel azoknak a történelmi személyiségeknek a sorában, akikről nem lehet semmit sem elnevezni Ukrajnában.¹²⁴

Україна-2012: назви головних вулиць

На малі для кожного населеного пункту кольором позначена лише назва тієї вулиці, на якій знаходиться місцева рада

2. térkép. Azoknak a városoknak a térképe, melyekben közterületeket kellett átnevezni a dekomunizációs törvény értelmében¹²⁵

Az Ukrajna legnagyobb folyója mellett elterülő megyeszékhely új nevének kiválasztása során több történelmi névvel is számolni kellett tehát, s ennek megfelelően számos névjavaslat merült fel. Ám kétségkívül a legeredetibb ötlettel a városi önkormányzat¹²⁶ és Olekszandr Vilkul¹²⁷ ellenzéki parlamenti képviselő állt elő. A Vilkul által a parlament elé

¹²⁴ Petrovskij (1878–1958) ukrán családba született forradalmár, szovjet párt és közéleti személyiség volt. 1922-ben ukrán részről ő írta alá a Szovjetunió megalakulásáról szóló szerződést.

¹²⁵ http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150410_cities_to_be_renamed_vc

¹²⁶ Депутати змінили «інтимологію», щоб зберегти назву Дніпропетровську. <http://www.pravda.com.ua/news/2015/12/29/7094054/>

¹²⁷ Вілкул пропонує перейменувати Дніпропетровськ у Дніпропетровськ. <http://www.pravda.com.ua/-news/2016/02/4/7097863/>

törvénytervezetként beterjesztett elképzelés szerint¹²⁸ Dnyipropetrovszk névváltoztatás utáni új megnevezése: *Dnyipropetrovszk*...

178. fotó. A város helynévtáblája az átnevezés előtt: *Dnyipropetrovszk* áthúzva

A javaslat lényege, hogy a város nevében előtagként megmarad a Dnyeper (ukránul Dnyipro) folyó neve, de a szovjet-ukrán politikus helyére (Szent) Péter (ukránul: Petro) apostol kerül. Azaz: a település neve továbbra is *Dnyipropetrovszk* marad ugyan, de a név etimológiája módosul: *Dnyipro + Petrovszkij* helyett *Dnyipro + (Szent) Péter/Petro apostol* lett volna a névadó (178. fotó).

A Nemzeti Emlékezet Intézete a javaslat kapcsán így foglalt állást: „Valós párbeszédet kell folytatnunk a múlttól. Ezek a játékok és trükkök a totalitarizmus véres öröksége körül istenkáromlás és sértés az áldozatok millióinak emléke előtt. A régi név elutasítása a történelmi név vagy egy új elnevezés keresését feltételezi, nem pedig a régi név új magyarázatának kitalálását”.¹²⁹

Andrej Portnov történész a település neve kapcsán már korábban elindult vitát összefoglalva találóan jegyezte meg:

„jelzésértékű, mennyire nem beszélnek arról, a város orosz történelmét hogyan lehetne úgy integrálni a mai hivatalos narratívába, hogy az egyensúlyt teremtsen

¹²⁸ Проект Постанови про збереження найменування міста Дніпропетровськ Дніпропетровської області (щодо зміни етимології найменування міста - визначення найменування міста Дніпропетровська за назвою ріки Дніпро та на честь Святого Апостола Петра). http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/-webproc4_1?pf3511=58036

¹²⁹ <http://www.memory.gov.ua/news/faq-use-shcho-vi-khotili-diznatisya-pro-dekomunizatsiyu>

a valódi és képzelt, politikailag veszélyes tartalmak között; hogyan lehetne a katalini fejezetet (a kozák fejezettel együtt) a pillanatnyi politikai harc fegyveréből turisztikai védjeggyé és a város sajátos történelmi emlékezetének elemévé alakítani. Nem kevésbé fontos, hogy (...) marginalizálva van a lengyel történelem, pedig a 17. században keletkezett Kodak, mint a Rzecz Pospolita legkeletibb erődítménye, ily módon tudná betölteni szerepét a régió »európaiságának« konstruálásában” (Portnov 2009, 38. p.).

Végül egyébként hosszas vita után egy 2016. május 19-én hozott parlamenti határozat alapján Dnyipropetrovszk új neve *Dnyipro* lett (179. fotó).¹³⁰

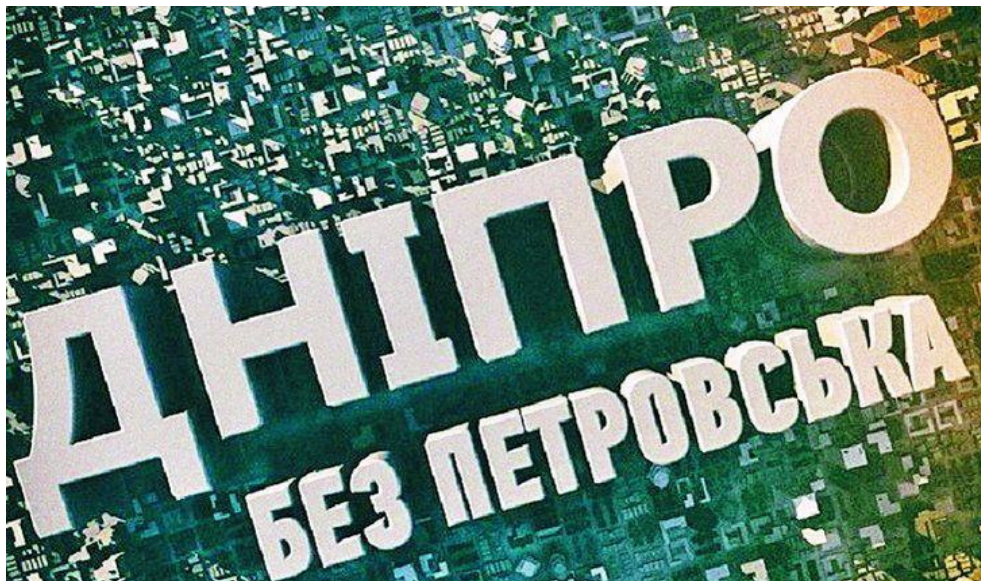
Más városok sem nyeltek le némán az átnevezés kényszerét. Így például *Kirovohrad* (Кіровоград) lakossága is tiltakozott az ellen, hogy *Kropivnickij* (Кропивницький) lett az új neve. A helyi hatóságok a témában folytatott polémia során javasolták, hogy a település kapja vissza eredeti, az 1775-ös városalapításkor kapott és az 1924-es első átnevezésig viselt *Луцавемград* (Jeliszavetgrád) nevet, melyet a központi hatóságok azzal utasítottak el, hogy az a cári Oroszországra utal (Korolenko és mtsai 2017: 140).¹³¹

A kijevi hatalom – nem törődve az ellenkezéssel – parlamenti határozatokkal változtatta meg tehát az ellenálló települések nevét. Így 2016-tól a két említett megyeszékhely is új néven szerepel Ukrajna térképén. A két megye azonban maradt a régi nevén: *Dnyipro* városa továbbra is *Dnyipropetrovszk megye* (Дніпропетровська область), *Kropivnickij* pedig *Kirovohrad megye* (Кіровоградська область) székhelye. Hogy itt miért maradhatott meg a kommunista múlthoz kötődő név? Mert a megyék átnevezéséhez az alkotmányt is módosítani kell, amely – az ország közigazgatási felosztását meghatározó 133. cikkelyben – konkrétan megnevezi az ország megyéit, köztük Dnyipropetrovszk és Kirovohrad megyét is (Korolenko és mtsai 2017: 135). Az alkotmánymódosításhoz azonban máig nincs meg a kétharmados többség.¹³²

¹³⁰ Постанова Верховної Ради України № 1375-19 «Про перейменування міста Дніпропетровськ Дніпропетровської області» від 19.05.2016 р. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1375-19>

¹³¹ В Кіровограді митинги из-за переименования города. Корреспондент.net, 27 декабря 2015 г. <http://korrespondent.net/ukraine/3608275-v-kyrovohrade-mytynhy-yz-za-pereymenovaniya-horoda>

¹³² Próbálkozások azért vannak a két megye átnevezésére. Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának illetékes bizottsága 2018. június 20-i ülésén támogatta a két érintett megye átnevezésére irányuló kezdeményezést. Dnyipropetrovszk megye nevét Szicseszlávszk megyére, Kirovohrad megyét pedig Kropivnickij megyére szeretnék átnevezni. Lásd: Комитет ВР поддержал переименование двух областей (<https://korrespondent.net/ukraine/3982420-komytet-vr-podderzhal-pereymenovanye-dvukh-oblastei>). Parlamenti képviselők egy csoportja az utóbbi megye átnevezése kapcsán már egy törvénytervezetet is benyújtottak a parlament elé, melynek célja az alkotmány 133. cikkelyének olyan módosítása, melynek eredményeképpen Kirovohrad megyéből Kropivnickij megye lesz. A tervezet szövege: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6GSooA.html. Az alkotmányt azonban csak kétharmados többséggel lehet módosítani. 2018. június végén még nem bocsátották szavazásra a törvénytervezetet.

179. fotó. „Dnyipro Petrovszk nélkül”: kampányplakát az átnevezési időszakból

Az említett furcsaságok mellett más események is színesítették az átnevezési hullám egyhangúságát. A sajtó gyorsan felkapta például azt a hírt, hogy a Donyeck megyében található *Novohorodszke* (*Новогородське*, ahol a *нове* = új, a *городське* = városi) az átnevezési divatot meglovagolva a *Нью-Йорк*, azaz latin betűs írásmóddal a *New York* nevet szerette volna felvenni a turizmus élénkítése céljából. E tárgyban még törvényjavaslatot is benyújtottak.¹³³ Ám a Verhovna Rada nem díjazta az ötletet, így maradt a település régi neve.

A nagy névváltoztatási hullámnak lehetett volna haszna az államigazgatás számára is. A dekkommunizáció előtt például 42 *Petrivszke* és 28 *Ragyanszke* nevű település volt az országban. Adott volt a lehetőség annak elkerülésére, hogy sok helység viseljen azonos nevet. Azonban a névreformnak racionális államigazgatási és nyelvtervezési elképzelések nem, hanem sokkal inkább szimbolikus ideológiai megfontolások álltak a háttérben. Így a helységnév-reform után az összes *Petrivszke* és *Ragyanszke* eltűnt ugyan a térképről, de lett például 24 *Sztepove* és 22 *Visnyeve* nevű település (Korolenko és mtsai 2017: 138–140).

Leninből Lennon

Kárpátalján is nyilvánosságra hozták a dekkommunizációs törvény értelmében átnevezendő települések és közterületek listáját, melyben két település és 558 közterület megnevezése szerepelt.¹³⁴ Az egyik átnevezendő település, a técsői járási *Komszomolszk* az 1947-ig használt *Nyjimecka Mokra* (Німецька Мокра/Németmokra) helységnévhez tért vissza.

¹³³ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60678 (2017.08.24.)

¹³⁴ Перелік назв вулиць, провулків, площ тощо (у розрізі населених пунктів району, міста), визначених для перейменування. <http://zakarpattya.net.ua/Blogs/143392-Dva-sela-ta-558-vulyts-ploshch-i-provulkiv-na-Zakarpatti-maly-by-zminyty-nazvy> (2017.08.24.)

A másik a Huszti járásban található *Zsovtneve* (Жовтневе) község volt. A falu eredetileg az 1917-es nagy októberi szocialista forradalomra utalva kapta a nevét: az ukrán *жовтень* (zsovteny) szó jelentése: október, a *жовтневее* nagyjából azt jelenti: *októberi*. A helyi önkormányzat azonban megtagadta a névváltoztatást. Indoklásuk szerint a község nem az 1917-es pétervári fegyveres puccsról, hanem a helyi, jellegzetesen sárgás színű agyagos talajról kapta a nevét; a település neve így szerintük az ukrán *жовтий* (sárga) melléknévből eredeztethető.¹³⁵ A megyei és kijevei vezetés azonban nem fogadta el az érvelést, így a falut ma már *Zaberezs* (Забереж) néven kell keresni a térképeken.

Az ideológiai alapú névváltoztatás néha nagyobb politikai bonyodalmakat is okozott. Ennek egyik példája az volt, amikor Kijev főváros önkormányzata úgy döntött, hogy a dekommunizáció keretében a Nyikolaj Vatulyn szovjet hadseregtábornokról elnevezett sugárutat Roman Suhevicsről nevezi el.¹³⁶ A dolog pikantériája, hogy Vatulyn – akinek a neve egyébként nem szerepel a Nemzeti Emlékezet Intézete által közzétett tiltólistán – vezetésével szabadították fel 1943-ban Kijevet a német megszállás alól, és a tábornokot nem sokkal később, 1944 tavaszán a szovjetek ellen harcoló ukrán felkelők gyilkolták meg. Roman Suhevics az Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA) parancsnokaként a szovjet hatalom ellenében a független Ukrajnáért harcolt, ám eközben a mai Nyugat-Ukrajna területén részt vett a lengyel és zsidó lakosság mészárlásában. Az egyik ukrainai antifasiszta szervezet ezért bíróságon támadta meg a névváltoztatást, s a testület nem engedélyezte az átnevezést.¹³⁷

Ez az eset is része az emlékezetpolitikai káoszoknak, amely az ukrán múlt átértelmezése és kisajátítása terén zajlik. A mai hivatalos ukrán történetírás szerint a második világháború időszakában az ukrán területek geopolitikai helyzetüknél fogva a keleti hadszíntér epicentrumában voltak. A második világháború megítélése azonban azért vált ki a fenthez hasonló ideológiai természetű konfliktusokat, mert a háború időszakában egyrészt a szovjet hadseregben szolgált az ukrain lakosság mintegy egytizede (ami több millió embert jelent), másrészt azonban az Ukrán Nacionalisták Szervezete által szervezett ellenállási mozgalomban, illetve az 1942-ben a Szervezet által alapított Ukrán Felkelő Hadsereg soraiban legalább százezren vettek részt a szovjeteket elleni fegyveres harcokban (Fedinec–Cserniczkó 2016a, 2016b, 2017b). Mindez azonban nem akadályozta meg Kárpátalja megye kormányzóját, Hennyagyij Moszkalt abban, hogy Munkács városában két egykori kommunistáról elnevezett utcát Suhevicsről és egy nem kevésbé vitatott személyiségről, Sztepan Banderáról (lásd Fedinec–Cserniczkó 2016a, 2016b, 2017b) nevezzen el.¹³⁸

¹³⁵ Még mindig sok a szovjet rendszerhez köthető utcanév Kárpátalján. <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/meg-mindig-sok-a-szovjet-rendszerhez-kotheto-utcanev-karpataljan/> (2017.08.24.)

¹³⁶ В Києве переіменували проспект Ватутіна. <http://korrespondent.net/city/kiiev/3857705-v-kyeve-pereyemenovaly-prospekt-vatutyna> (2017.08.24.)

¹³⁷ Суд остановил переіменование киевского проспекта Ватутіна в Шухевича. <http://korrespondent.net/city/kiiev/3861151-sud-ostanovyl-pereyemenovaly-kyevskoho-prospekta-vatutyna-v-shukhevycha>

¹³⁸ У п'ятницю Москаль особисто потролить владу Мукачеве своїм піаром на імені Шухевича. <http://zakarpattia.net.ua/News/171607-U-piatnytsiu-Moskal-osobysto-potrolyt-vladu-Mukacheva-svoim-piarom-na-imeni-Shukhevycha>

Munkács város önkormányzata azonban saját hatáskörben felülírta a kormányzó döntését: a frissen átnevezett Suhevics és Bandera utcának más nevet adott.¹³⁹ S ha már szembe fordultak a megye első emberével, a munkácsi képviselők egyúttal arról is döntést hoztak, hogy a város egyik zsákutcáját, melynek korábban nem volt neve, Moszkalról nevezik el, mely így a *тупик Геннадія Москаля* (Hennagyij Moszkal zsákutca) nevet viseli, finoman utalva arra, szerintük hová vezet az elnök által közvetlenül kinevezett kormányzó politikai tevékenysége.¹⁴⁰

Moszkal nemcsak munkácsi átnevezéseivel került be az országos sajtóba. Akkor is tele voltak a hírek Kárpátalja kormányzójának dekommunizációs hőstetteivel, amikor az Ungvár agglomerációjához tartozó Minaj községben a ruszin származású szülőktől született világhírű amerikai képzőművészről, Andy Warholról nevezett el teret.¹⁴¹ Ennél is nagyobb érdeklődést váltott ki, amikor Moszkal rendeleti úton a Técsői járás ukránul *Калуні*, magyarul Alsókalina nevű községében a Lenin utcát a Beatles legendás tagjáról, John Lennonról nevezte el.¹⁴² Leninből így lett Lennon (180. fotó). A 2015. november 21-i állapot szerint egyébként még 17 kárpátaljai településen viselte utca Lenin nevét; köztük három magyar többségű faluban (Nagybégányban, Macsolán és Tizasalamonban) is.

180. fotó. Így lett *Lenin* utcából *Lennon* utca: az CTB tévécsatorna felvétele

¹³⁹ В Мукачево переименовали улицу Шухевича. <http://korrespondent.net/ukraine/3866701-v-mukachevo-pereyuenovaly-ulytsu-shukhevycha>

¹⁴⁰ В Мукачево появился тупик Москаля. <http://korrespondent.net/ukraine/3866988-v-mukachevo-roiyavlysia-tupyk-moskalia>

¹⁴¹ На Закарпатъе открыли площадь имени Энди Уорхола. <http://korrespondent.net/ukraine/3875247-na-zakarpatye-otkryly-ploschad-ymeny-Andy-uorkhola>

¹⁴² http://www.moskal.in.ua/index.php?category=news&news_id=2128. John Lennon nevét viseli ezentúl a Lenin utca egy kárpátaljai faluban. <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/john-lennon-nevet-viseli-ezentul-a-lenin-utca-egy-karpataljai-faluban/>

Le az oroszokkal!

Bár a dekomunizációs törvényből nem következik, és a jogszabály alapján a Nemzeti Emlékezet Intézete által összeállított listában ennek megfelelően nem is szerepelnek a szovjet korszakhoz nem kötődő orosz történelmi vagy kulturális személyiségek nevei, Ukrajna megpróbálja az átnevezési hullámot és a dekomunizációt összekapcsolni a deruszfikációval és az ukránosítással.

A nemzeti irányultságú politikusok és értelmiségiek egy része az ukrán függetlenség óta hagyományosan két Ukrajnáról beszél. Az ország egyik felét mentalitásában és nyelvében ukránnak, a másikat pedig „kreol”-nak tekintik (Rjabcsuk 2015, Zhurzhenko 2005). Utóbbiakat erőszakkal eloroszosított ukránoknak látják, akiket „vissza kell téríteni” az ukrán nyelvhez és nemzethez. Ennek a logikának a hívei közül többen etnolingvisztikai alapon sorolják erkölcsi kategóriákba az ország lakosságát (Maszenko 2007: 57, Zhurzhenko 2005). Az ukrán nemzetiségű, de orosz ajkú ukrán állampolgárokat – akik egyébként a legutóbbi, 2001-es census adatai szerint legalább 5,5 milliónyian voltak, és az ország lakosságának körülbelül 11%-át tették ki (Csernicskó 2016: 72) – nem ritkán árvának, árulónak, janicsárnak minősítik (Kulyk 2001: 211, Pavlenko 2011: 48–49). Az oroszul beszélő ukránok nyelvi asszimilációját – amint erre Shumlianskyi (2010: 142–143) rámutat – morális bűncselekménynek tekintik. Hnatkevics (1999: 11) például „az ukrán nemzet degenerációjával” vádolta a gyermekeikkel otthon oroszul beszélő ukránokat, akik az oroszosítás mint „betegség” által „fertőzöttek”, és nem keresik a „gyógyulást” (Csernicskó 2016c: 21–22).

Tarasz Maruszik (2016) párhuzamot lát a dekomunizáció és a deruszfikáció között. „A dekomunizáció folyamata, amely még tart, nem lesz teljesen sikeres a deruszfikáció és a dekolonizáció folyamatának megkezdése nélkül” – állítja. Maszenko (2016) szerint „az orosz nyelv lánc, amely Ukrajnát a kommunista múlthoz köti”. Az ukrán nyelv használati körének kiterjesztése, az orosz nyelv visszaszorítása sokak szerint egyenlő a gyarmati szovjet múlttól való szakítással, valamint a szabadsággal és függetlenséggel. Az ukrán függetlenség 25. évfordulójához időzítve 2016. augusztus 24-én olyan országos akciót indítottak fiatalok, melynek szlogenje: *„Légy valóban független: beszélj ukránul!”*¹⁴³

Nem meglepő hát, hogy a dekomunizációhoz kapcsolódva folyik Ukrajnában az orosz történelmi vagy kulturális személyiségekről elnevezett közterületek megszabadítása az orosz vonatkozású nevektől, azaz a nyilvános tér ukránosítása is. Ennek jegyében a kárpátaljai megyei állami közigazgatás által a régióban átnevezendő közterületekről összeállított listájában szerepel számos orosz történelmi személyiség (I. Péter cár, Petyomkin herceg), tábornok (Szuvorov, Kutuzov, Pugacsov), író és költő (Gorkij, Majakovszkij, Nyekraszov) neve is. De nem lehet már Moszkva tér vagy utca sem Kárpátalján ezután. És persze a kárpátaljai lista tartalmazza annak a Vatutyinnak a nevét is, akit Kijev és Suhevics kapcsán már említettünk.¹⁴⁴

¹⁴³ <http://language-policy.info/2016/08/movomarafon-25-do-richnytsi-nezalezhnosti-ukrajntsi-perehodytmut-na-ukrajinsku-movu/>

¹⁴⁴ Два села та 558 вулиць, площ і провулків на Закарпатті мали би змінити назви.

Érdekes azonban, hogy – bár kötődnek a szovjet rendszerhez és a kommunista múlt-hoz – nem kerültek tiltólistára Kárpátalján az olyan közterületi nevek, mint például a *Partizán utca* vagy a *Borkanyuk utca*, *Vakarov utca*. Ennek egyszerű oka van: a szovjet partizánok, illetve Borkanyuk¹⁴⁵ és Vakarov¹⁴⁶ a második világháború éveiben a szovjetek oldalán részt vettek az akkor Magyarországhoz tartozó Kárpátalja elfoglalásáért vívott harcokban, az antifasiszta mozgalomban, azaz részei a Kárpátalja Szovjet-Ukrajnához csatolását legitimáló emlékezetpolitikának. 2017 augusztusában nem is háborgatta senki a *Partizán utca* és a *Borkanyuk utca* névtábláját a kárpátaljai Nagyszőlősen, vagy a *Vakarov* utcáét Csapon; ám például a *Szuvorov* utcának Beregszászban ma már *Oroszlán utca* a neve.

Egyébként az MTA állásfoglalása szerint a *partizán* Magyarországon „nem használható közterület elnevezésére”, ugyanis „a kifejezés közvetlenül utal az önkényuralmi politikai rendszer kiépítését elősegítő idegen állam fegyveres erejére, a szovjet hadseregre és annak irreguláris katonai »szervezetére«”.¹⁴⁷

Cuius regio, eius nomen

A mai Ukrajna területén természetesen nem a dekomunizációs törvénycsomag következtében változtak meg először tömegesen a földrajzi nevek.

A szovjet hatalom a kommunista ideológiának megfelelően alakította át az egész Szovjetunió területén a településneveket, illetve sok város, falu nevét oroszosította (lásd pl. Rannut 1995). Ukrajna függetlenné válása után – akárcsak az egész posztszovjet térségben (lásd pl. Bodó 2016, Lagzi 2016) – szintén azonnal elindult egy helységnévreform és vele a szimbolikus térfoglalás (Portnov 2009). Az 1980-as évek végén, az 1990-es évek első felében számos olyan település vette fel régi nevét, amelyet a szovjet korszakban neveztek át.¹⁴⁸ Az átnevezések egy részeként a települések a szovjet ideológiához, a Szovjetunió Kommunista Pártjának alakjaihoz kapcsolódó nevektől szabadultak meg. Továbbá

<http://zakarpattya.net.ua/Blogs/143392-Dva-sela-ta-558-vulyts-ploshch-i-provulkiv-na-Zakarpatti-maly-by-zminyty-nazv>

¹⁴⁵ Oleksza Borkanyuk (1901–1942) a mai Kárpátalja területén született. Amikor a régió Csehszlovákia része volt, a Szovjetunióban tanult. Rövid kitérők után 1941-ben tért vissza az akkor ismét Magyarországhoz tartozó Kárpátaljára, ahol partizánként, illetve a földalatti kommunista mozgalom egyik szervezőjeként működött. 1942-ben a magyar katonai elhárítás egy partizánakció során elfogta. Egy budapesti börtönben halt meg. Miután Kárpátalja Szovjet-Ukrajna része lett, hamvait szülőföldjére szállították. 1965-ben megkapta a Szovjetunió Hőse címet.

¹⁴⁶ Dmitro Vakarov (1920–1945) oroszul író költő a mai Kárpátalján született. Huszton és Prágában végezte a gimnáziumot, majd 1941–1944 között Budapesten volt egyetemi hallgató. Antifasiszta tevékenysége miatt 1944 áprilisában letartóztatták, Németországban halt meg. Halála után megkapta a harci cselekményekért kitüntetést, és posztumusz felvették a szovjet írószövetség tagjai közé.

¹⁴⁷ Összefoglaló a XX. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezésekkel összefüggő szakmai vizsgálatról. http://mta.hu/data/dokumentumok/hatteranyagok/akademiai_szabalyozasok/osszefoglalalo_XX_szazadi_onkenyuralmi_rendszerek_b.pdf (2017.08.24.)

¹⁴⁸ A második világháború után a Szovjetunióhoz került Kárpátalján például Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa már 1945. március 14-én előírta a településnevek és közterületi megnevezések megváltoztatását a kommunista emlékezetpolitika jegyében; az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának 1946. július 25-én kiadott rendelete közel száz kárpátaljai település névváltoztatását hagyta jóvá. 1953-ban újabb átnevezési hullámról került sor

számos olyan település is visszakaphatta a szovjet rendszer előtti megnevezését, amelynek nem szláv lakossága az ott élő nemzeti kisebbség nyelvén állította vissza a helység nevét. Például a szovjet korszakban *Мунеральне* nevet viselő magyarok lakta kárpátaljai település így kapta vissza magyar nevét *Tiszaásvány* alakban, melynek ukrán változata a *Туцаашвань* lett (Beregszászi 1995/1996, Dobos 2016a, 2016b). Több kárpátaljai román falu is élt a lehetőséggel, így például az ukránul *Діброва* (Gyibrova) nevet viselő, a leggazdagabb ukrainai településként elhíresült falu¹⁴⁹ visszaállította román megnevezését, és 2004 óta ukránul *Нижня Апша*, románul *Apşa de Jos* olvasható a helységnévtáblákon a magyarul *Alsóapşa*-ként ismert községben (Csernicskó 2013: 317). A településeken belül is megindult a közterületi nevek revíziója (lásd például Lemberg/Lwów/Lviv példáját: Lagzi 2016: 57, Szereda 2009).

A legújabb tömeges helységnév-átalakítási hullám azonban a dekommunizáció következménye a független Ukrajnában. A törvény hatását talán érzékeltetik ezek a számok: 1986 és 2013 között az országban összesen 591 település esett át névváltoztatáson (ebből 138 kárpátaljai település volt);¹⁵⁰ az itt bemutatott törvény következményeként egyetlen év alatt 987 településnevet módosítottak.

A földrajzi és közterületi nevek törvényben előírt, kötelező megváltoztatása szerves része a névanyagra is kiterjedő nyelvpolitikának és nyelvtervezésnek (Walkowiak 2016), amelynek célja a mentális térkép átalakítása, a valóság átkonstruálása, különböző politikai és nyelvi ideológiák alapján (Benő-Lanstyák 2017). A „Cuius regio, eius religio” helyett ez esetben a „Cuius regio, eius nomen” elv érvényesül.

Kiss Lajos (1992: 129) írta negyedszázaddal ezelőtt: „Az idő óriási rostájában benne vannak a földrajzi nevek is”. Ez tény. A fenti események azonban rámutatnak arra, hogy – bár Petro Porosenko, Ukrajna elnöke büszke arra, hogy a dekommunizáció révén „Ukrajnában helyreállt a történelmi igazságosság”¹⁵¹ – ez a folyamat sem egyesítette az erősen megosztott ukrainai társadalmat. Felmérések szerint az ország lakosságának kevesebb, mint fele támogatja a dekommunizációt és az ennek részeként jelentkező átnevezési hullámot.¹⁵²

Kárpátalján; ekkor lett például (*Nagy*)*Szőllős* / *Сеюлюш* neve oroszul *Vinogradovo* / *Виноградово*, ukránul *Vinohragyiv* / *Виноградів* (Vehes et al. 2011: 125, 137, 145–146). A városokban már korábban végbement az utcák, terek átnevezése (lásd a 3. fejezetet).

¹⁴⁹ Нижня Апша, что в Закарпатье, самое богатое село Украины. <https://www.youtube.com/watch?v=6zOTAjD3vxM> (2017.08.24.)

¹⁵⁰ Алфавітний покажчик нових і старих найменувань населених пунктів, які були перейменовані з 01.01.1986 по 01.02.2013. <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/ADM/do6.rtf> (2017.08.24.)

¹⁵¹ Порошенко гордиться масштабами декомунізації. <http://korrespondent.net/ukraine/3754360-poroshenko-hordytsia-masshtabamy-dekommunizatsyy> (2017.08.24.)

¹⁵² Деконунізацію підтримують менше половини українців – соціопитування. https://dt.ua/POLITICS/-dekomunizaciyu-pidtrimuyut-menshe-polovini-ukrayinciv-socopituvannya-244799_.html

Uralja-e a jövőt, aki a múltat uralja?

A fenti kérdést Gyurgyák János (2017) tette fel nemrég a magyar(országi) történelem-szemlélet és emlékezetpolitika kapcsán, ám a mai Ukrajna számára is releváns.

Az 1991-es függetlenné válás óta az ukrainai társadalmi-politikai folyamatok között meghatározó az államépítés, az ukrán politikai nemzet formálódása, valamint egy új, a szovjet identitástól eltérő azonosságtudat alakulása (Fedinec és mtsai 2016). Folyamatban van a nemzeti történelem és az erre (is) épülő nemzettudat kialakítása, megkonstruálása (Marples 2007). A nemzetépítés során a forradalmi mámorokat is kihasználó politikai elit szelektív történelemképet kínál a társadalom számára. Ennek részeként az ukrán népet a külső agresszió és elnyomás ártatlan áldozataként tüntetik fel, és elutasítják, hogy az ukrán nép tagjainak bármi szerepe lett volna a szovjet totalitarizmus megteremtésében és fenntartásában, a nyugat-ukrainai lengyel- és zsidóellenes pogromokban; ugyanakkor az ukrán függetlenségért harcoló nacionalista mozgalmakat mint a modern és szuverén Ukrajnáért folytatott küzdelem hőseit heroizálják (Portnov 2009: 14–20). A kommunista rezsimhez köthető személyiségek közül csak azok kapnak kegyelmet a feledésre ítéltetés alól, akik valamiképpen beilleszthetők a független Ukrajnáért és az ukrán nyelvért, népért folytatott harc mitológiájába.

A Nemzeti Emlékezet Intézete ilyen kivételként nevezi meg például Pavlo Ticsina (1891–1967) és Olesz Honcsar (1918–1995) nevét. Ticsina Sztálin-díjas szovjet-ukrán költő, fordító; ő írta többek között az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság himnuszának szövegét. A szovjet korszakhoz kapcsolódó bűneit felülíró fő érdeme, hogy munkásságának legnagyobb része ukrán nyelvű. Honcsar kétszeres Sztálin-díjas szovjet-ukrán író, költő, szerkesztő. Az ő esetében az ad lehetőséget a bűnbocsánatra, hogy 1990-ben kilépett a szovjet kommunista pártból, majd 1990–1994 között Ukrajna parlamenti képviselőjeként egyike volt azoknak, akik megszavazták a függetlenségi nyilatkozatot. 2005-ben posztumusz megkapta az Ukrajna Hőse kitüntetést. S amint láthattuk, ilyen kivétel Kárpátalján Borkanyuk és Vakarov is.

A dekommutációs törvénycsomag így válik a történelmi múlt átértelmezési folyamatának szerves részévé. Ezen belül a megyék, járások, városok, falvak, utcák és terek átnevezése a szimbolikus területfoglalás lényeges kelléke. A fentiek példaként szolgálnak arra, hogy a nyelvpolitika és a nyelvtervezés – szemben az optimisztikus definíciókkal, melyek szerint ezek célja a társadalmi és gazdasági fejlődés elősegítése (lásd pl. Grin 2003: 30), a konfliktusok feloldása (pl. Turi 1994: 11) – gyakran eszköz a politikai hatalom megszerzéséhez, illetve megtartásának megideologizálásához (Tollefson 2015: 140–141), akár konfliktusok gerjesztése árán is.

A narancsos forradalom (2004), a méltóság forradalma (2013–2014) és a dekommutáció ellenére még nem alakult ki a modern értelemben vett, 21. századi ukrán politikai nemzet. Ernest Renan (1995) szerint a nemzet nem más, mint közös emlék a múltból és közös terv a jövőre. A mai Ukrajnában azonban nem mindenki nyitott a felülről erőltetett történelemszemléletre, és a különböző csoportok eltérően képzelik a jövőt. Egy olyan országban, amely számtalan tényező mentén megosztott (Karácsonyi és mtsai

2014), és amelynek területén évek óta fegyverek ropognak, nem biztos, hogy a történelem nemzeti mitológiává konstruálása révén lehet megalapozni a fényes jövőt. Az asszimilációs nyelvpolitika és a nyelvi tájkép felülről, rendeleti úton véghezvitt átalakítása nem feltétlenül lesz elegendő ahhoz, hogy Ukrajna homogén nemzetállammá váljék.

Utószó helyett

A nyelvi tájkép láthatóvá, a közterületeken érzékelhetővé teszi a nyelvpolitikát. Ezt a nemzetközi szakirodalomban megfogalmazott és kutatások sorával igazolt tételt ez a kötet azal támasztja alá, hogy a ma Kárpátaljaként ismert terület nyelvi tájképének egyes aspektusait írja le, és az elemzés során a szélesen értelmezett nyelvi tájkép elemeit nyelvi adatként értelmezi. A nyelvi tájkép bemutatása, kvantitatív és kvalitatív elemzése ugyanis jól kiegészíti a hagyományosan a nyelvek státusát, használati körét szabályozó törvények, jogszabályok, rendeletek értékelésére koncentrált nyelvpolitikai kutatásokat. A nyelvek kulturális, gazdasági és természetesen nyelvpolitikai „értéke”, a nyelvi hierarchiában betöltött szerepe tükröződik a nyelvi tájképben. A nyelvpolitikai változások, az egymással vetélkedő közösségek közötti dominanciaharc szintén követhető a nyelvi tájképben. A nyelvi tájkép – a nyelvi és nyelvpolitikai helyzethez hasonlóan – szintén nem statikus, nem állandó, hanem a társadalmi, politikai, gazdasági változások következményeként dinamikusan változó.

Az a kép, melyet a hatalmat birtokló elit közvetíteni kíván saját nyelvpolitikájáról és annak céljairól a közvélemény felé, nem feltétlenül tárja elénk a nyelvpolitika valós céljait, az nem mindig egyezik meg a háttérben maradó valós politikai motivációkkal. A kötetből kiderül, hogy a „*de facto*” politika más lehet, mint a „*deklarált*” politika, bár a formális nyelvpolitikai dokumentáció minden bizonnyal része a „*valódi*” helyzet konstruálásának. A nyelvpolitika valódi céljainak feltáráshoz a nyelvi ideológiák elemzésén át vezet az út. A nyelvideológiák feltárássának egyik alkalmas módszere pedig a nyelvi tájkép kvalitatív szempontú elemzése. Az ilyen típusú elemzésekből például kiderülhet, hogy a kisebbségi nyelvek megjelenítését a nyelvi tájképben többnyire alibiként használják a hatalom képviselői: a kisebbségi nyelvek megjelenítése a nyilvános térben hozzájárul a nyelvi egyenlőtlenségek vizuális megerősítéséhez és újratermeléséhez. A nyelvpolitika így kaphat szerepet a nyelvi ideológiák megjelenítéséhez és megerősítésében.

A nyelvi tájkép történeti szempontú elemzése révén nemcsak egymással térben szomszédos államok nyelvi tájképben realizálódó nyelvpolitikája és nyelvi ideológiai elemzhetők és vethetők össze, hanem az időben egymást követő országoké is. A nyelvi tájkép történeti szempontú elemzése, a változatosság és a változás megragadása olyan kutatási irány lehet, amely segíthet értelmezni az adott közösségben, térben végbemenő társadalmi, politikai, gazdasági és nyelvi folyamatokat.

A nyelvpolitikai kutatások során a – tágan értelmezett – nyelvi tájkép elemzése tehát hasznos információkkal szolgálhat nem csupán az egyes nyelvek hierarchikus viszonyainak feltárássában, hanem a nyelvi dominanciaváltások megragadása terén is. A nyelvi tájkép szemiotikájának elemzése révén nemcsak a nyelvek presztízsében bekövetkező változások érhetők tetten, hanem a nyelvek és beszélőik státusának módosulása, illetve az átmeneti időszakokban a nyelv(politika)i *status quo* felborulása okozta bizonytalanság, a normák ütközése, a folyamatban lévő változás, valamint a nyelvi és politikai ideológiák átalakulása is. A soknemzetiségű, nyelvileg változatos régiókban a nyelvek és beszélőik

közötti folytonos vetélkedés, illetve a szimbolikus tér egymással versengő kitöltésére irányuló törekvések intenzitását bemutatva közelebb juthatunk annak megértéséhez is, miért olyan fontos mind a többségi, mind pedig a kisebbségi közösségek számára a nyelvük nyilvános térben való megjelenítése. Abban a nyelvpolitikai, nyelvvideológiai modellben, amely az etnikailag és nyelvileg heterogén régiókban a *többség versus kisebbség* konstrukcióban kívánja rendezni a nyelvek és beszélőik viszonyait, kizárólag a hierarchikus felosztást tartva megoldásnak (ahol egy kiemelt nyelv státusában a többi fölé emelkedik), a szimbolikus tér uralásának szándéka olyan magatartásformákat hozhata felszínre, amelyekben szükségszerűen kódolva van a konfliktus; ez pedig a szimbolikus tér és a nyelvi tájkép domináns kitöltéséért folyó „csatákhoz”, „tábla-” és „névháborúkhöz”, a nyelvpolitikai helyzet és a nyelvi tájkép folyamatos újralkításához és átértékeléséhez vezet.

Az egymás mellett élő közösségek nacionalizmusa alulról jövő, rejtett akciók révén alakíthatja a nyelvi tájképet. A kötet esettanulmányai révén látható, hogy a térben élő embereknek a környezetük nyelvi tájképére adott reakciói miként módosíthatják a nyilvános teret: a graffiti, a hivatalos feliratok összefirkálása, átfestése, gerillafeliratok és -táblák kihelyezése, vagy magánterületen elhelyezett félig hivatalos szövegek, a nyilvános tér bizonyos szegmenseiből száműzött, de az internetes felületeken jelen lévő nyelvek révén látványosan változtatható a politikai szereplők által elképzelt és előírt nyelvi tájkép. Bemutattuk, hogy a nyelvi tájkép a felülről jövő (jogi) szabályozás és kontroll, valamint a nyilvános tér interpretációjára adott alulról szerveződő akciók és az ezekre felülről érkező válaszreakciók, valamint a tágabb kontextusban bekövetkező mozgások révén folyamatosan alakul, dinamikusan változik.

A nyelvpolitika, illetve ennek egyfajta realizációja és egyik megjelenési formája – a nyelvi tájkép – sok szereplő aktivitását feltételezi. Nem kizárólag az államok és a kormányzatok fejtenek ki nyelvpolitikai aktivitást, nem kizárólag felülről lefelé módon alakítják a nyelvi tájképet. A nyelvpolitika gyakorlati megvalósulására, a nyelvi tájképre tehát nem csupán a nyelvi jogi szabályozás, nem kizárólag a nyelvtörvények vannak hatással. A kötetben közölt elemzések igazolják, hogy a nyelvi tájkép elemzése jól kiegészítheti, illetőleg: árnyalhatja, pontosíthatja a nyelvpolitikai elemzéseket. A szovjet korszak kárpátaljai nyelvi tájképének elemzéséből például kiderül, hogy árnyalásra szorul az ukrán nyelvészetben axiómaként kezelt állítás, hogy a Szovjetunió fennállása idején az ukrán nyelvet olyannyira elnyomta a kommunista rendszer, hogy az oroszosítás jegyében gyakorlatilag teljesen kiszorította azt a közterületekről, a hivatalokból, az oktatásból, a nyilvános térből.

A nyelvpolitikai döntések és gyakorlatok mögött nyelvi ideológiák állnak. A nyelvpolitika alakítóinak szándékaira és cselekedeteire egyidejűleg több nyelvi ideológia is hatással lehet. A nyelvi ideológiák egy része megjelenhet a nyelvi jogi szabályozásban (például alkotmányban, nyelvtörvényekben), más része azonban nem; ám – implicit módon – ez utóbbiak is hatással vannak a nyelvpolitikára, a nyelvpolitika alakítására. A hatalom által közvetített nyelvvideológiák és az explicit módon deklarált nyelvpolitika nem feltétlenül egyezik meg a hatalom valós nyelvpolitikai céljaival és törekvéseivel. Egy-egy állam, társadalmi csoport, vállalat stb. nyelvpolitikájának elemzése ezért nem ragadhat le csupán az explicit módon kifejtett, kodifikált, kommunikált nyelvpolitikai irányelvek leírásánál, a

nyelvtörvények, rendeletek pusztá (szöveg)elemzésénél és értelmezésénél. Egy komplex nyelvpolitikai analízisnek magában kell foglalnia a valós nyelvpolitikai gyakorlatoknak és azok következményeinek, várható hatásainak elemzését éppúgy, mint a szimbolikus nyelvpolitika területén ható nyelvideológiák feltárását is. A nyelvtörvények, a nyelvi jogi szabályozás mellett a nyelvi tájkép alakulására, a nyilvánosságban megjelenő (vagy onnan hiányzó) nyelvekre nagy hatással van az, hogy az adott térben élő emberek milyen nyelvi ideológiákat vallanak, milyen nyelvi ideológiák mentén szervezik a nyilvános teret, milyen elképzeléseik vannak az egyes nyelvekről, azok értékéről, szerepéről. Ezt a képet a politikai hatalom különböző eszközökkel befolyásolhatja, alakíthatja (például azzal, ha egyes nyelveket nem létezőnek tekint). A nyelvhasználók nyelvi jogi tudatossága, a meglévő nyelvi jogaikról alkotott képe meghatározhatja azt, hogy mennyire és milyen módon, illetve hol jelenik meg egy-egy nyelv a szimbolikus térben.

A kisebbségi nyelvek fenntartásában a nyelvet használó közösség gazdasági életképessége meghatározó. A gazdasági realitások felülírhatják, vagy legalábbis árnyalhatják a politikai érdekeket és a nemzeti érzelmeket, és jelentősen átalakíthatják egy-egy közösség nyelvi ideológiáit, nyelvi gyakorlatát, és ennél fogva a nyelvi tájképet is. A nyelvi kisebbségek a nemzetiségi és nyelvi jogok helyett gyakran a gazdasági életképességért küzdenek, mégpedig a kulturális és gazdasági márkaépítés révén. A globalizáció általános tendenciái így nemcsak negatív, hanem pozitív hatással is lehetnek a centrumoktól távoli, periférikus régiókban beszélt nyelvekre és dialektusokra, hiszen általuk a regionális kultúra és a helyi közösség „egzotikus” megkülönböztető jegyei azonosítható, illetve anyagiakban is kifejezhető erőforrássá konvertálhatók. Ez a folyamat jól illeszkedik a regionális dialektusokat és a perifériális kisebbségi nyelveket a nyilvános térben láthatóvá tévő, gazdaságilag hasznosítható értéként megjelenítő trendek közé, és jól leírható „a nyelv áruvá válása” szociolingvisztikai elmélettel. Az állami beavatkozás a nyelvi sokféleség védelme érdekében (beleértve a nyelveken belüli változatosság védelmét is) gazdasági érvek alapján is indokolt. A nyelv tehát nemcsak a nemzeti büszkeség és összetartozás szimbóluma, nem csupán lényeges identitásjelző jegy, hanem a mindennapi gyakorlatokban és hétköznapi diskurzusok során hasznosítható, „eladható” áruvá is alakítható. A nemzeti kisebbség nyelvmegtartását támogató nyelvpolitika ebből következően nem lehet sikeres, ha az nem jár együtt átgondolt gazdaságpolitikai fejlesztésekkel. Az árut pedig ki kell rakni a kirakatba, hogy szem előtt legyen, és eladhatóvá váljon. A gazdaságpolitikai realitásokat is figyelembe vevő nyelvpolitika és a nyelvi tájkép alakulása között tehát szoros az összefüggés.

Irodalom

- Ajsic, Adnan – McGroarty, Mary 2015. Mapping Language Ideologies. In F.M. Hult – D.C. Johnson eds. *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Malden, MA: Wiley Blackwell. 181–192.
- Almási, Mihajlo – Kerca, Igor – Molnár, Vaszil – Popovics, Sztepan (Алмашій, Михайло – Керча, Ігорь – Молнар, Василь – Попович, Степан) 1999a. *Материнський язык: писемниця русинського языка*. Мукачево: Общество Духновича.
- Almási, Mihajlo – Kerca, Igor – Molnár, Vaszil – Popovics, Sztepan (Алмашій, Михайло – Керча, Ігорь – Молнар, Василь – Попович, Степан) 1999b. *Материнський язык: писемниця русинського языка*. Москва: Коминфо Консалтинг.
- Almási, Mihajlo (Алмашій Михайло) 2006. Проблема русинської мови у світлі Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. In *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин*. Ужгород: Ліра. 223–231.
- Almási, Mihajlo – Pop, Dimitrij – Szidor Dimitrij (Алмашій, Михайло – Поп, Дмитрій – Сидор, Дмитрій) 2002. *Русинсько-український-руський словарь*. Ужгород: Видавництво Падяка.
- Aronin, Larissa – Ó Laoire, Muiris 2012. The Material Culture of Multilingualism. In Durk Gorter – Heiko F. Marten – Luk Van Mensel eds. *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 299–318.
- Backhaus, Peter 2005. Signs of multilingualism in Tokyo: A diachronic look at the linguistic landscape. *International Journal of the Sociology of Language* 175/176: 103–121.
- Backhaus, Peter 2006. Multilingualism in Tokyo: A Look into the Linguistic Landscape. *International Journal of Multilingualism* 3(1): 52–66.
- Backhaus, Peter 2007. *Linguistic Landscapes: A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Balega, Jurij (Балега Юрій) 2003. *Політичне русинство і будівництво української держави*. Ужгород: Гражда.
- Balega, Jurij (Балега Юрій) 2010. *Політичне русинство, або Фенцико-Бродітські привиди на Закарпатті*. Ужгород: Видавництво Гражда.
- Balla D. Károly 1993. *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia*. Ungvár–Budapest: Galéria Kiadó.
- Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel szerk. 2013. *Zsidók Kárpátalján: történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Budapest: Aposztróf.
- Barni, Monica – Bagna, Carla 2010. Linguistic Landscape and Language Vitality. In Elana Shohamy et al. eds. *Linguistic Landscape in the City*. Bristol: Multilingual Matters. 3–18.
- Barth, Fredrik 1969. Introduction. In Fredrik Barth ed. *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. London: Little, Brown. 9–38.
- Bartha Csilla – Laihonen, Petteri – Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatási területről. *Pro Minoritate* 3: 13–28.
- Bartha Csilla – Laihonen, Petteri – Szabó Tamás Péter 2015. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről. In Kozmács István szerk. *Kétnyelvűségi szöveggyűjtemény*. Nyitra: Nyitra Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 213–227.

- Batt, Judy 2002. Transcarpathia: Peripheral region at the 'centre of Europe'. *Regional & Federal Studies* 12(2): 155–177.
- Bátyi Szilvia 2014. Hévíz: nyelvi tájkép orosz ecsettel. *Alkalmazott Nyelvtudomány* XIV(1-2): 21–34.
- Bátyi Szilvia 2015. The place-making activity of Russian in Hungary. In Kristina Cergol Kovačević – Sanda Lucija Udier eds. *Multidisciplinary Approaches to Multilingualism: Proceedigs from the CALS conference 2014*. Frankfurt am Main Peter Lang Verlag. 127–143.
- Bátyi Szilvia 2017. The Impact of Attitudes on Language Retention of Russian as a Foreign Language in Hungary: Some Lessons to be Learnt from Attrition Studies. In Simone E. Pfenninger – Judit Navracscsics eds. *Future Research Directions for Applied Linguistics*. Bristol–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters. 265–285.
- Belej, Les (Белей Лесь) 2012. *Мовний ландшафт Закарпатської області України початку XXI ст.* Київ: Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.
- Belej, Ljubomir (Белей Любомір) 2000. Русинська мова в Югославії та Хорватії. In *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія” ім. П. Бажана. 527.
- Belej, Ljubomir (Белей Любомір) 2017. *”Русинський” сепаратизм: націєтворення in vitro*. Київ: Темпора.
- Belej, Ljubomir – Belej, Les (Белей Л. – Белей Л.) 2017. Неорусинство у контексті сучасної України. *Стратегічні пріоритети* 42(1): 57–61.
- Beneš, Edvard 1916. *Détruisez l' Autriche-Hongrie: La Martyre des Tchechoslovaques a travers histoire*. Paris: Librairie Delagrave.
- Beneš, Edvard 1917. *Bohemia's Case for Independence*. London: Allen and Unwin.
- Benő Attila – Lanstyák István 2017. Névideológiák Erdélyben. In Vörös Ferenc szerk. *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VIII. A nyelvetület keleti peremén*. Kolozsvár–Szombathely: Erdélyi Múzeum-Egyesület – Savaria University Press. 13–32.
- Ben-Rafael, Eliezer – Elana Shohamy, – M. H. Amara – Nira Trumper-Hecht 2006. Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: The case of Israel. In D. Gorter ed. *Linguistic landscape: A new approach to multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters. 7–30.
- Ben-Rafael, Eliezer et al. 2010. Introduction. In Shohamy, Elana et al. eds. *Linguistic Landscape in the City*. Bristol: Multilingual Matters. xi–xxviii.
- Beregszászi Anikó 1995/1996. Language Planning issues of Hungarian Place-names in Subcarpathia. *Acta Linguistica Hungarica*, Vol. 43, pp. 1–8. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Beregszászi Anikó 1997. Magyar helységnevek Kárpátalján (1988–1995). *Forrás* 5: 104–108.
- Beregszászi Anikó 2002. A kárpátaljai magyarság nyelvhasználati sajátosságai a nyelvi tervezés szemszögéből. *Kisebbségkutatás* 2: 368–375.
- Beregszászi Anikó 2003. *Magyar nyelvi tervezés Kárpátalján: célok, problémák, feladatok*. PhD értekezés. Budapest: ELTE BTK.
- Beregszászi Anikó 2004. Idegennyelv-oktatásunk gondjairól és feladatairól szociolingvisztikai nézőpontból. In Huszti Ilona szerk. *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*, 10–20. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi Anikó 2005. „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In Beregszászi Anikó – Papp Richárd szerk., *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Budapest–Beregszász. 158–163.

- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2016. A pénz beszél: a mai Kárpátalja területén osztozó birodalmak nyelvpolitikája a bankjegyeken megjelenő nyelvek tükrében. *Alkalmazott Nyelvtudomány* XVI/1. DOI <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.2016.1.001>
- Berezkina, Maimu 2016. 'Language is a costly and complicating factor': a diachronic study of language policy in the virtual public sector. *Language Policy*. DOI 10.1007/s10993-016-9422-2
- Berghauer Sándor 2012. *A turizmus mint kitörési pont Kárpátalján(?)*. Doktori értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Besters-Dilger, Juliane (Бестерс-Дільгер Ю.) szerk. 2008. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Besters-Dilger, Juliane (Бестерс-Дільгер Юліане) 2014. Регіональна мовна диференціація України: ознаки стійкості і змін (на матеріалі Всеукраїнського опитування 2013 року). *Мова і суспільство* 5: 70–78.
- Besters-Dilger, Juliane ed. 2009. *Language policy and language situation in Ukraine: Analysis and recommendations*. Frankfurt am Main Peter Lang.
- Bever, Olga 2010. *Linguistic Landscapes of Post-Soviet Ukraine: Multilingualism and Language Policy in Outdoor Media and Advertising*. Tucson: University of Arizona.
- Bever, Olga 2015. Linguistic landscapes as multimodal and multilingual phenomena. In Mikko Laitinen – Anastassia Zabrodszkaja eds. *Dimensions of Sociolinguistics Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions*. Frankfurt am Main Peter Lang. 233–261.
- Bhabha, Homi K. ed. 1990. *Nation and narration*. London: Routledge.
- Bilaniuk, Laada – Melnyk, Svitlana 2008. A Tense and Shifting Balance: Bilingualism and Education in Ukraine. *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 11(3–4): 340–372.
- Bilaniuk, Laada 2005. *Contested Tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine*. Ithaca, NY and London: Cornell University Press.
- Bilaniuk, Laada 2010. Language in the balance: the politics of non-accommodation on bilingual Ukrainian–Russian television shows. *International Journal of the Sociology of Language* 210: 105–133.
- Blackwood, Robert – Lanza, Elizabeth – Hirut Woldemariam eds. 2016. *Negotiating and Contesting Identities in Linguistic Landscape*. London: Bloomsbury Academic.
- Blackwood, Robert – Tufi, Stefania 2012. Policies vs Non-Policies: Analysing Regional Languages and the National Standard in the Linguistic Landscape of French and Italian Mediterranean Cities. In Durk Gorter – Heiko F. Marten Luk – Van Mensel eds. *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 109–126.
- Blommaert, Jan 2006. Language Policy and National Identity. In T. Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd. 238–254.
- Blommaert, Jan 2010. *The Sociolinguistics of Globalization*. New York: Cambridge University Press.
- Blommaert, Jan 2013. *Ethnography, superdiversity and linguistic landscapes: Chronicles of complexity*. Bristol: Multilingual Matters.
- Blommaert, Jan – Kelly-Holmes, Helen – Lane, Pia – Leppänen, Sirpa – Moriarty, Máiréad – Pietikäinen, Sari – Piirainen-Marsh, Arja 2009. Media, multilingualism and language policing: An introduction. *Language Policy* 8(3): 203–207.
- Blommaert, Jan – Maly, Ico 2014. Ethnographic linguistic landscape analysis and social change: A case study. *Tilburg Papers in Culture Studies*, paper 100. http://www.researchgate.net/publication/264992781_Ethnographic_Linguistic_Landscape_Analysis_and_social_change_A_case_study (2015.4.11).

- Blommaert, Jan – Verschueren, Jef 1992. The role of language in European nationalist ideologies. *Pragmatics* 2(3): 355–375.
- Bochmann, Klaus 1999. A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése. In Szépe György – Derényi András szerk. *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Budapest: Corvina. 25–69.
- Bodó Julianna 2016. A nyilvános tér közösségi, ünnepi használata Székelyföldön: Nyelvi identitás-építés a nyilvános térben. In Bíró A. Zoltán – Bodó Julianna szerk. *Helyzetek és változások. Székelyföldi társadalomtudományi kutatások a DOMUS program támogatásával*. Madéfalva: Státus Kiadó. 55–73.
- Bonkáló Sándor 1910. *A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana*. Gyöngyös: Herczog Ernő Ármin Könyvnyomdája.
- Bonkáló Sándor 1915. Az orosz (nagyorosz) és a rutén (kisorosz vagy ukrainai) irodalmi nyelv kérdéséhez. *Nyelvtudomány* V: 81–110.
- Bonkáló Sándor 1940/1996. *A rutének (ruszinok)*. Második, bővített kiadás. Basel–Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.
- Borbély Sándor 2015. Informális gazdasági stratégiák a magyar–ukrán határvidéken. In Turai Tibor szerk. *Hármas határok néprajzi értelmezésben*. Budapest: MTA BTK Néprajztudományi Intézet. 217–245.
- Botlik József – Dupka György 1991. *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Budapest–Szeged: Mandátum–Universum.
- Bowring, Bill 2014. The Russian Language in Ukraine: Complicit in Genocide, or Victim of State-building? In Lara Ryazanova-Clarce ed. *The Russian Language Outside the Nation*. Edinburgh: Edinburgh University Press. 56–78.
- Braun László – Cserniczkó István – Molnár József 2010. *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*. Ungvár: PoliPrint.
- Brennan, Sara C. 2017. Advocating commodification: an ethnographic look at the policing of Irish as a commercial asset. *Language Policy* DOI 10.1007/s10993-017-9438-2
- Brezsnyev, Leonid (Брежнев Леонид) 1981. *Отчет Центрального Комитета КПСС XXVI съезду Коммунистической партии Советского Союза и очередные задачи партии в области внутренней и внешней политики*. Москва: Политиздат.
- Brown, Kate 2015. Securing the nuclear nation. *Nationalities Papers* 43/1: 8–26.
- Brubaker, Rogers – Fleischmidt Margit – Fox, John – Grancea, Liana 2011. *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest: L'Harmattan.
- Brubaker, Rogers 1996. *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brubaker, Rogers 2006. *Nacionalizmus új keretek között*. Budapest: L'Harmattan–Atelier.
- Brubaker, Rogers 2011. Nationalizing states revisited: projects and processes of nationalization in post-Soviet states. *Ethnic and Racial Studies* 34(11): 1785–1814.
- Brunner, Georg 1995. *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. Budapest: Teleki László Intézet.
- Burdick, Christa 2012. *Mobility and Language in Place: A Linguistic Landscape of Language Commodification*. Amherst: University of Massachusetts.
- Cabal-Guarro, Miquel 2017. Is Russian decommodifying in Catalonia? *Russian Journal of Linguistics* 21 (3): 605–619.
- Cantin, Kristina M. 2014. Process and practice: groupness, ethnicity, and habitus in Carpathian Rus'. *Nationalities Papers* 42/5: 848–866.

- Cenoz, Jasone – Gorter, Durk 2006. Linguistic landscape and minority languages. *International Journal of Multilingualism* 3: 67–80.
- Cobarrubias, Juan 1983. Ethical issues in status planning. In Juan Cobarrubias – Joshua A. Fishman eds. *Progress in language planning. International perspectives*. Berlin–New York–Amsterdam: Mouton. 41–85.
- Comaroff, John L. – Comaroff, Jean 2009. *Ethnicity, Inc*. Chicago: University of Chicago Press.
- Coupland, Nikolas 2014. Language, society and authenticity: Themes and perspectives. In Lacoste, Véronique – Leimgruber, Jakob – Breyer, Thiemo eds. *Indexing Authenticity: Sociolinguistic Perspectives. Linguae & Litterae* 39. Berlin Mouton de Gruyter. 14–39.
- Csernicskó István 1997. „Imja otcsestvno” (Az apai név használatáról a kárpátaljai magyarok körében). In *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)* I. kötet. Budapest–Miskolc. 162–167.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 2012. *Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv*. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csernicskó István 2014a. Szeparatizmus vagy valami más? A kárpátaljai szláv regionális nyelvváltozatok gazdasági értéke. *Kisebbségkutatás* 23(3): 99–114.
- Csernicskó István 2014b. Мовна політика і мовний ландшафт сучасного Закарпаття в історичному плані (1900–1944 pp.). In Bárány Erzsébet – Csernicskó István szerk. *Українсько-угорські міжмовні контакти: минуле і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції / Az ukrán–magyar nyelvi kapcsolatok múltja és jelene. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai*. Ungvár: Видавництво В. Падяка. 48–66.
- Csernicskó István 2015a. A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás színvonaláról. In Márku Anita – Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Ungvár: Autdor Shark. 13–26.
- Csernicskó István 2015b. Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben: kárpátaljai példa. *Alkalmazott Nyelvtudomány* XV(1–2): 71–84.
- Csernicskó István 2016a. A dinamikus változó nyelvi tájkép: Kárpátalja példája. *Acta Humana. Emberi jogi közlemények* III/3: 91–105.
- Csernicskó István 2016b. A változás megragadása a nyelvi tájképben: Kárpátalja példája. *Magyar Nyelv* 112/1: 50–62.
- Csernicskó István 2016c. *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában*. Ungvár: Autdor-Shark.
- Csernicskó István 2016d. A magyar (nyelv)politika és a ruszin sztenderd Kárpátalján, 1939–1944. In Kozmács István és Vančo Ildikó szerk. *Standard – nem standard: Variációk egy nyelv változataira. Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia – Nyitra, 2014. szeptember 18–20. – előadásaiból II*. Lakitelek: Antológiai Kiadó. 153–163.
- Csernicskó István 2017. Language Policy in Ukraine: The Burdens of the Past and the Possibilities of the Future. In Simone E. Pfenninger and Judit Navracsics eds. *Future Research Directions for Applied Linguistics*. Bristol: Multilingual Matters. 120–148.
- Csernicskó István – Fedinec Csilla 2014. *Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року)*. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра».

- Csernicskó István – Ferenc Viktória 2014. Hegemonic, regional, minority and language policy in Subcarpathia: a historical overview and the present-day situation. *Nationalities Papers* 42(3): 399–425.
- Csernicskó István – Ferenc Viktória 2016. Transitions in the language policy of Ukraine (1989–2014). In Sloboda, Marian, Petteri Laihonon and Anastassia Zabrodskaja eds. *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries: Two Decades after the Regime Change*. Frankfurt am Main Peter Lang. 349–377.
- Csernicskó István – Laihonon, Petteri 2016. Hybrid practices meet nation-state language policies: Transcarpathia in the twentieth century and today. *Multilingua* 35/1: 1–30.
- Csernicskó István – Molnár József 2015. Valós és/vagy konstruált valóság az ukrajnai népszámlálásokban. *Regio* 23/3: 46–79.
- Csernicskó István – Péntek János – Szabó Mihály Gizella 2010. A határon túli magyar nyelvváltozatok a többségi nyelvpolitikák rendszerében: Románia és Ukrajna példája. *Regio* 2010/3: 3–36.
- Csernicskó István – Szabó Mihály Gizella 2010. Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In Bitskey Botond szerk. *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008*, 167–198. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal.
- Csopey László (Чопей Ласловъ) 1883. *Русько мадьярський словарь*. Budapest.
- Csucska, Pavlo (Чучка Павло) 1992. *Вичурки по-баранинські. Закарпатська застілля книга у 2-х томах (том перший і останній)*. Баранинці–Ужгород: Патент.
- Csucska, Pavlo (Чучка Павло) 2000. Русинська мова. In Русанівський В. – Тараненко О. eds. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія” ім. П. Бажана. 526–527.
- Csucska, Pavlo (Чучка Павло) 2002. *Деця у нотаря. Закарпатська читанка для тверезих і п'яних у 2-х томах (том перший і останній)*. Ужгород: Мистецька лінія.
- Da Silva, Emanuel – Heller, Monica 2009. From protector to producer: The role of the State in the discursive shift from minority rights to economic development. *Language Policy* 8: 95–116.
- Dal Negro, Silvia 2009. Local policy modeling the linguistic landscape. In E. Shohamy – D. Gorter eds. *Linguistic landscape. Expanding the scenery*. New York & London: Routledge. 206–218.
- Darcsi Karolina – Dobos Sándor szer. 2013. „A 72-es beadvány”: nemzetiségi és oktatáspolitikai a '60-as-'70-es években a Szovjetunióban. Ungvár: PoliPrint.
- Dégi Zsuzsanna 2012. The Linguistic Landscape of Miercurea Ciuc (Csíkszereda). *Acta Universitatis Sapientiae: Philologica* 4(2): 341–356.
- Deserijev, Junusz (Дешериев Юнус) 1966. *Закономерности развития и взаимодействия языков в советском обществе*. Москва: Наука.
- Dobos, Sándor 2016a. Changes of place-names in the territory of present-day Transcarpathia from 1989 to 2000. In Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvhasználat, kétnyelvűség*. Ungvár: Autdor Shark. 187–206.
- Dobos, Sándor 2016b. The Restoration of the Historical Hungarian Names of Hungarian-Populated Settlements in the Territory of the Present-Day Transcarpathia from 1989 to 2000. *Acta Humana: Emberi jogi közlemények* IV/6: 19–43.
- Dupka György 1994. A magyarság számának, összetételének és települési területeinek változása Kárpátalján (1910-től napjainkig). In Kovacsics József szerk. *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. 164–174.

- Edwards, John 2010. *Minority Languages and Group Identity: Cases and Categories*. Amsterdam: John Benjamins.
- Fairclough, Norman 1995. *Critical discourse analysis: The critical study of Language*. London: Longman.
- Fairclough, Norman 2001. *Language and power* (2nd ed.). London: Longman.
- Fancsaly Éva, Gúti Erika, Kontra Miklós, Molnár Ljubić Mónika, Oszkó Beatrix, Siklósi Beáta és Žagar Szentesi Orsolya 2016. *A magyar nyelv Horvátországban*. Budapest–Eszék: Gondolat Kiadó – Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István 2016a. Az Ukrajnából száműzött Lenin. Európai út a kommunizmus öröksége nélkül? *Regio* 24/1: 73–124.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István 2016b. Декомунізація в сучасній Україні: пошук шляхів в області історії, ідентичності і мовної політики. *Історическа Експертиза* 4: 67–88.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István 2017a. Hány az óra, Vekker úr? Időzónák és politika Kárpátalján. *Kommentár* 2: 81–99.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István 2017b. (Re)conceptualization of Memory in Ukraine after the Revolution of Dignity. *Central European Papers* V/1: 46–71.
- Fedinec Csilla – Halász Iván – Tóth Mihály 2016. *A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Kalligram.
- Fedinec Csilla 2011a. A magyar kisebbség kérdése az ukrán etnopolitikai gondolkodásban. In Bárdi Nándor és Tóth Ágnes szerk. *Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Budapest: Argumentum. 369–381.
- Fedinec Csilla 2011b. Állampolgársági határok Ukrajnában. *Limes: Tudományos Szemle* 24 (3): 43–54.
- Fedinec Csilla 2015. „A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja” 1938–1944. Budapest: Jaffa Kiadó.
- Fedinec Csilla szerk. 2014. *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*. Kalligram Kiadó, Pozsony.
- Fedyňšynec', Volodymyr 1996. Végigmenni a megkezdett úton. A kárpát-ruszin irodalmi nyelv megteremtésének gondolata. *Pánsíp* VI/1: 18–19.
- Feischmidt, Margit 2008. The Hungarian Transylvania: Symbolic Reconstruction of Lost Territories. *Hungarian Studies* 22(1–2): 119–133.
- Fejercsak, Petr (Феерчакъ Петръ) 1888. *Очеркъ литературнаго движенія угорскихъ русскихъ*. Одесса.
- Ferguson, Jenanne – Sidorova, Lena 2016. What language advertises: ethnographic branding in the linguistic landscape of Yakutsk. *Language Policy*. DOI 10.1007/s10993-016-9420-4
- Gal, Susan 2002. Language Ideologies and Linguistic Diversity: Where Culture Meets Power. In Keresztes L. – Maticsák S. szerk. *A magyar nyelv idegenben*. Debrecen: Debreceni Egyetem. 197–204.
- Goff, Krista, A. 2015. “Why not love our language and our culture?” National rights and citizenship in Khrushchev’s Soviet Union. *Nationalities Papers* 43/1: 27–44.
- Gorter, Durk 2006a. Further Possibilities for Linguistic Landscape Research. In Durk Gorter ed. *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters. 81–89.

- Gorter, Durk 2006b. Introduction: The Study of the Linguistic Landscape as a New Approach to Multilingualism. In Durk Gorter ed. *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters. 1–6.
- Gorter, Durk 2017. A nyelvi tájkép tanulmányozása: bevezetés a tudományterületbe. *Regio* 25/3: 31–49.
- Gorter, Durk ed. 2006. *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters.
- Gorter, Durk – Heiko F. Marten – Luk Van Mensel eds. 2012. *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Grenoble, Lenore A. 2003. *Language Policy in the Soviet Union*. New York–Boston–Dordrecht–London, Moscow: Kluwer Academic Publishers.
- Grezsza István 2018. A kárpátaljai magyarságot ért kihívások: egy gondoskodó anyaország válaszreakciói. Elhangzott Makkosjánosiban, 2018. május 2-án az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Akadémiai Napok című rendezvényén.
- Grin, François 2003. *Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Gyurgyák János 2007. *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest: Osiris.
- Gyurgyák János 2017. Uralja-e a jövőt, aki a múltat uralja? A 20. századi magyar történelemről – pillantás a 21. századból. In Jakab András–Urbán László szerk. *Hegymenet. Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó, 51–73.
- Напазаров, К. (Ханазаров К.) 1982. *Решение национально-языковой проблемы в СССР*. Москва: Издательство политической литературы.
- Navros, Olekszandr (Гаврош Олександр) 2017. Русинський абсурд на закарпатському телебаченні. *Закарпаття онлайн* 2017.11.16. <http://zakarpattya.net.ua/Blogs/176193-Rusynskiy-absurd-na-zakarpatskomu-telebachenni>
- Heller, Monica – Pujolar, Joan, – Duchêne, Alexandre 2014. Linguistic commodification in tourism. *Journal of Sociolinguistics* 18: 539–566.
- Heller, Monica 2010. The Commodification of Language. *Annual Review of Anthropology* 39: 101–114.
- Heller, Monica 2014. The commodification of authenticity. In Veronique Lacoste – Jakob Leimgruber – Timo Breyer eds. *Indexing Authenticity: Sociolinguistic Perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter. 136–155.
- Heltai Borbála 2014. Többynyelvűség, turizmus, új migráció és gazdaság: Átalakuló interetnikus kapcsolatok és a többynyelvűség új formái egy németek, finnek, magyarok és cigányok lakta településen. In *Így kutattunk mi! Tanulmánykötet II*. Budapest: Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal. 9–20.
- Hires-László Kornélia 2015. Nyelvi tájkép és etnicitás Beregszászon. In Márku Anita – Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Aurdor-Shark, Ungvár. 160–185.
- Hnatkevics, Jurij (Гнаткевич Юрій) 1999. *Чи злетить птах у синє небо? Нариси про русифікованих і русифікаторів та гірку долю української мови в незалежній Україні*. Київ: Просвіта.
- Holecz Margit – Bartha Csilla – Varjasi Szabolcs 2016. Új paradigma vagy térfoglalás? Nyelvhasználók a periférián és a többynyelvűség kritikai (nyelvi) tájképe. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVIII*. 73–89.
- Horbulin, V. (Горбулін В.) 2017. Вступне слово. *Стратегічні пріоритети* 42(1): 5–7.

- Hornberger, N. 2003. English in the global ecology of languages: The value of multilingualism. *BESIG Business Issues* 2: 2–6.
- Hornberger, Nancy H. 2015. Selecting Appropriate Research Methods in LPP Research: Methodological Rich Points. In Francis M. Hult and David Cassels Johnson eds. *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Malden, MA: Wiley Blackwell, 9–20.
- House, J. 2003. English as a lingua franca: A threat to multilingualism? *Journal of Sociolinguistics* 7(4): 556–578.
- Hrusevszkij, Mihajlo (Грушевський Михайло) 1913/1954. *Історія України-Руси*. Том 1. Нью Йорк: Видавниче товариство «Книгоспілка».
- Hrusevszkij, Mihajlo (Грушевський Михайло) 1991. *Хто такі українці і чого вони хочуть*. Київ: Товариство «Знання» України.
- Huebner, Thom 2006. Bangkok's linguistic landscapes. Environmental print, codemixing and language change. In D. Gorter ed. *Linguistic landscape. A new approach to multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters. 31–51.
- Hult, Francis M. 2014. Drive-thru linguistic landscaping: Constructing a linguistically dominant place in a bilingual space. *International Journal of Bilingualism* 18(5): 507–523.
- Ilyo, I. (Ільтьо І. В.) szerk. 2003. *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень)*. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики.
- Irvine, Judith T. – Gal, Susan 2000. Language ideology and linguistic differentiation. In P. Kroskrity ed. *Regimes of language*. Santa Fe: School of American Research Press. 35–83.
- Iszajev, Magomet (Исаев Магомет) 1982. *Социолингвистические проблемы языков народов СССР: Вопросы языкового планирования и языкового строительства*. Москва: Высшая школа.
- Javorszka, H. (Яворська Г.) 2017. Мовні наративи та їхня роль у русинському питанні. *Стратегічні пріоритети* 42(1): 24–30.
- Jaworski, Adam – Thurlow, Crispin 2010. Introducing Semiotic Landscapes. In Adam Jaworski – Crispin Thurlow eds. *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*. London: Continuum. 1–40.
- Jaworski, Adam – Thurlow, Crispin eds. 2010. *Semiotic landscapes: Language, image, space*. London: Continuum.
- Järlehed, Johan – Moriarty, Máiréad 2018. Culture and class in a glass: scaling the semiofoodscape. *Language & Communication* 62, September: 26–38.
<https://doi.org/10.1016/j.langcom.2018.05.003>
- Jenkins, Richard 1997. *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*. London: Sage.
- Jevcsák Judit (Євчак Юдіта) 2006. Про роботу відділу з реалізації положень Універсалу національної єдності відповідно до Конституції України та Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. In *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин*. Ужгород: Ліра. 21–26.
- Kallen, Jeffrey 2009. Tourism and representation in the Irish linguistic landscape. In E. Shohamy – D. Gorter eds. *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. London, UK: Routledge. 270–283.
- Kamusella, Tomasz 2009. *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kamusella, Tomasz – Nomachi, Motoki – Gibson, Catherine 2016. Introduction. In T. Kamusella – M. Nomachi – C. Gibson eds. *The Palgrave handbook of Slavic languages, identities and borders*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan UK. 1–7.

- Kántor Zoltán 2014. *A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Káprály, Mihály – Pop, Ivan (Капраль Михаил – Поп Иван) 2001. Язык подкарпаторусинский. In Ivan Pop ed. *Энциклопедия Подкарпатської Руси*. Ужгород: Издательство В. Падяка. 425–430.
- Karácsonyi Dávid – Kocsis Károly – Kovály Katalin – Molnár József – Póti László 2014. East-West dichotomy and political conflict in Ukraine – Was Huntington right? *Hungarian Geographical Bulletin* 2: 99–134.
- Karmacs Zoltán 2014a. Település- és utcanevek Kárpátalja magyarlakta településein. In Beregszászi Anikó – Hires-László Kornélia szerk. *Meszelt falakon túl: Születésnap i köszöntő kötet Kótyuk István tiszteletére*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 87–98.
- Karmacs Zoltán 2014b. Vizuális kétnyelvűség: az új nyelvtörvény adta lehetőségek. In Bárány E., Csernicskó I. szerk. *Українсько-угорські міжмовні контакти: минуле і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції / Az ukrán-magyar nyelvi kapcsolatok múltja és jelene. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai*. Ungvár: Видавництво В. Падяка, 120–131.
- Karmacs Zoltán 2017. A nyelvi tájkép változásának egy aspektusa. In Márku Anita – Tóth Enikő szerk. *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvkutatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III*. Ungvár: RIK-U, 2017. 54–60.
- Kelly-Holmes, Helen – Pietikäinen, Sari 2014. Commodifying Sámi culture in an indigenous tourism site. *Journal of Sociolinguistics* 18(4): 518–538.
- Kercsa, Igor – Szocska-Borzsavin, Vaszil (Керча, Ігорь – Сочка-Боржавин, Василь) 1992. *Русинський язык: очерк комплексної практичної граматики*. Ужгород: неопублікована версія.
- Kercsa, Igor (Керча, Ігорь) szerk. 2007. *Словник русинсько-руський. У двох томах, верьх 58000 слов*. Ужгород: ПоліПрінт.
- Kercsa, Igor (Керча, Ігорь) szerk. 2002. *Утцюзнина. Читанка про недільні школы*. Ужгород: ПоліПрінт.
- Kiss Lajos 1992. Cuius regio, eius nomen? *Magyar Tudomány*, 2, 129–135. p.
- Kocsis Károly – Kocsis-Hodosi Eszter 1998. *Ethnic Geograrhy of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Budapest: Geographical research Institute and Minority Studies Programme.
- Kocsis Károly – Tátrai Patrik szerk. 2015. *A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata / Changing Ethnic Patterns of the Carpatho-Pannonian Area*. Budapest: MTA CSFK Földrajztudományi Intézet. 3., bővített és átdolgozott kiadás.
- Komoróczy Géza 2013. *Zsidók az Északkeleti-Kárpátokban. Kárpátalja a 16. századtól a 19. század közepéig*. Budapest: Aposztróf.
- Komoróczy Szonja Ráhel 2013. Nyelvhasználat. In Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel szerk. *Zsidók Kárpátalján: történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig* Budapest: Aposztróf. 37–44.
- Konrád Miklós 2013. Az államhatalom és a régió más népességeinek viszonya a zsidósághoz. In Bányai Viktória, Fedinec Csilla és Komoróczy Szonja Ráhel szerk. *Zsidók Kárpátalján: történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig* Budapest: Aposztróf. 106–125.
- Kontra Miklós 2010. *Hasznos nyelvészet*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.

- Kontra Miklós 2016a. Összefoglalás helyett. In Fancsaly Éva és mtsai: *A magyar nyelv Horvátországban*. Budapest–Eszék: Gondolat Kiadó – Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet. 205–208.
- Kontra Miklós 2016b. Újabb nyelvi genocídium. *Élet és Irodalom* LX/47: 4.
- Korolenko, Bohdan–Karetnyikov, Igor–Majorov, Makszim (Короленко Богдан, Каретніков Ігор, Майоров Максим) 2017. Декомунізація назв населених пунктів та районів України: підстави, процес, підсумки. *Місто: історія, культура, суспільство* 1: 134–141.
- Korostelina, Karina V. 2013. Mapping national identity narratives in Ukraine. *Nationalities Papers* 41(2): 293–315.
- Kotygorenko, Viktor (Котигоренко Віктор) 2007. Мовний аспект державної етнополітики в Україні. *Стратегічні пріоритети* 2/3: 137–146.
- Kótyuk István 1995. *Anyanyelvünk peremén*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Kovály Katalin – Erőss Ágnes – Tátrai Patrik 2017. „Hát megpróbálunk küzdeni”: átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. *Tér és Társadalom* 31/2: 3–22.
- Kreszina, Irina – Javir, Vira (Кресіна Ірина – Явір Віра) 2008. Проблеми імплементації норм міжнародного права у національне законодавство про мови. In Oleksandr Maiboroda et al eds. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 190–204.
- Kreszina, Irina (Кресіна І.) 2017. Національно-культурна автономія: правовий шлях вирішення русинської проблеми. *Стратегічні пріоритети* 42(1): 18–23.
- Kroskirty, Paul V. 2000. Regimenting language. In Paul V. Kroskirty ed. *Regimes of Language: Ideologies, Politics and Identities*. Santa Fe: School of American Research Advanced Seminar Series. 1–34.
- Kryvytska, Olena (Кривицька Олена) 2015. *Демаркаційні лінії в етнополітичному просторі України*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
- Kulyk, Volodymyr 2001. The Politics of Ethnicity on Post-Soviet Ukraine: Beyond Brubaker. *Journal of Ukrainian Studies* 26/1–2: 197–221.
- Kuras, Ivan F. – Pirozhkov, Serhyi I. eds. 2004. *First All-National Population Census: historical, methodological, social, economic, ethnic aspects*. Kyiv: State Statistic Committee of Ukraine and Institute for Demography and Social Studies.
- Kuscinszkij, Antyjn (Кущинський Антін) 1981. *Закарпаття в боротьбі (Спогад)*. Буенос-Айрес: Видавництво Юліана Середяка.
- Kuzio, Taras 2005. The Rusyn question in Ukraine: Sorting out fact from fiction. *Canadian Review of Studies in Nationalism* XXXII: 1–15.
- L'nyavskiy-Ekelund, Svetlana 2016. *Ukrainian Language Policy: The Status of Russian in English Language Medium Ukrainian and Russian Newspapers and in the Linguistic Landscape of Four Regions*. Master's Thesis. Lund: Lund University.
- Lagzi Gábor 2016. *Városok a határon. Wrocław, L'viv és Vilnius multikulturalizmusa a múltban és a jelenben*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Laihonen, Petteri – Csernicskó István 2017. Kísérlet egy összehasonlító vizsgálatra: a nyelvi tájkép dél-szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai falvakban. *Regio* 25/3: 50–81.
- Laihonen, Petteri – Csernicskó, István 2019. Expanding Marginality: Linguascaping a Transcarpathian Spa in Sout-Western Ukraine. In Sjakk Kroon and Jos Swanenberg eds. *Language and Culture on the Margins: Global/Local Interactions*. New York–London: Routledge. 145–164.

- Laihonen, Petteri 2011. A nyelvvideológiák elmélete és használhatósága a magyar nyelvvel kapcsolatos kutatásokban. In Hires-László Kornélia – Karmacsai Zoltán – Márku Anita szerk. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban: a 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest-Beregszász: Tinta Könyvkiadó-II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. 20–27.
- Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3: 27–49.
- Laihonen, Petteri 2013. *Nyelvi tájkép dél-szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai falvakban: a nyelvi helyzetképek kiegészítése és a kódválasztás vizsgálata*. Előadás a *Nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata* című konferencián Budapesten, 2013. május 23-án.
- Laihonen, Petteri 2015a. Beware of the dog! Private linguistic landscapes in two ‘Hungarian’ villages in South-West Slovakia. *Language Policy* 14 (1). DOI 10.1007/s10993-015-9358-y. <http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10993-015-9358-y#page-1>
- Laihonen, Petteri 2015b. Linguistic landscapes of a minoritized regional majority: Language ideologies among Hungarians in South-West Slovakia. In Mikko Laitinen – Anastassia Zabrodszkaja eds., *Dimensions of Sociolinguistic Landscapes in Europe Materials and Methodological Solutions*. Peter Lang, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien. 171–198.
- Laitinen, Mikko – Zabrodszkaja, Anastassia eds. 2015. *Dimensions of Sociolinguistics Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions*. Frankfurt am Main Peter Lang.
- Laitinen, Mikko – Zabrodszkaja, Anastassia 2015. Dimensions and dynamics of sociolinguistic landscapes in Europe. In M. Laitinen – A. Zabrodszkaja eds. *Dimensions of Sociolinguistics Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions*. Frankfurt am Main Peter Lang. 11–25.
- Laitinen, Mikko 2015. English on the move: What’s beyond modernity and internationalism? In M. Laitinen – A. Zabrodszkaja eds. *Dimensions of Sociolinguistics Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions*. Frankfurt am Main Peter Lang. 105–124.
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard Y. 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. *Journal of Language and Social Psychology* 16(1): 23–49.
- Lane, Hugo 2001. Rusyns and Ukrainians Yesterday, Today and Tomorrow: The Limitations of National History. *Nationalities Papers* 29: 689–696.
- Lansdowne, Alan 2008. *Is there a credible case for Rusyn National Self-Determination in Ukraine? A critical analysis of a self-declared ethnic minority’s attempt to challenge the Ukrainian ethnonation-building project*. London: University College London.
- Leeman, J., – Modan, G. 2009. Commodified language in Chinatown: A contextualized approach to linguistic landscape. *Journal of Sociolinguistics* 13: 332–362.
- Lefebvre, Henri 1991. *The production of space*. Oxford: Blackwell.
- Levenec, J. és mtsai (Левенець Ю. та ін.) szerk. 2008. *Закарпаття в етнополітичному вимірі*. Київ: ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса.
- Liro, Justyna – Soljan, Julia – Biliska-Wodecka, Elżbieta – Soljan, Izabela 2017. Multiculturalism and multiethnicity in the cityscape: The case of Białystok religious landscape. *Hungarian Geographical Bulletin* 66 (4): 337–351.
- Lozyns’kyi, Roman (Лозинський Роман) 2008. *Мовна ситуація в Україні*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.

- Lulić Emil 2013. Újvidék sétálóutcájának nyelvi tájképe. In Fedinec Csilla – Szoták Szilvia szerk. *Változó világ-változó közösségek a Kárpát-medencében. Határhelyzetek VI.* Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. 177–198.
- Мацjuk, Галина (Мацюк Галина) 2009. *Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики.* Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.
- Magocsi, Paul Robert 1978. *The Shaping of a National Identity: Developments in Subcarpathian Rus' 1848–1948.* Cambridge: Harvard University Press.
- Magocsi, Paul Robert 1995a. A New Slavic Language is Born. *East European Politics and Societies.* Vol. 9, No 3: 534–537.
- Magocsi, Paul Robert 1995b. Русинське питання. *Політична думка* 2–3 (6): 105–115.
- Magocsi, Paul Robert 2005a. *Jews in Transcarpathia: A brief historical outline.* Видавництво Падяка, Ужгород.
- Magocsi, Paul Robert 2005b. *Євреї на Закарпатті. Короткий історичний нарис. Jews in Transcarpathia. A brief historical outline.* Ужгород: Видавництво В. Падяка.
- Magocsi, Paul Robert 2007. *Історія України.* Київ: Критика.
- Magocsi, Paul Robert 2012. *Україна. Історія її земель та народів.* Ужгород: Видавництво В. Падяка.
- Magocsi, Paul Robert 2016. A Borderland of Borders: The Search for a Literary Language in Carpathian Rus'. In Tomasz Kamusella, Motoki Nomachi, Catherine Gibson eds. *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders.* Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan UK. 101–123.
- Majboroda, Oleksandr (Майборода Олександр) 1999. *Політичне русинство: Закарпатська версія периферійного націоналізму.* Київ: НАУКМА.
- Макара, М. (Макара М.) 2006. Про деякі тутешні мовні реалії. In *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин*, 231–237. Ужгород: Ліра.
- Marczuk, Natalija (Марчук Наталія) 2011. Історичні умови та особливості формування етнокультурної самосвідомості русинів Закарпаття в радянську добу. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія* 4–5: 129–136.
- Mark, David. M. – Turk, A. G. – Burenhult, N. – Stea, D. eds. 2011. *Landscape in language: Transdisciplinary perspectives.* Culture and language use 4. Amsterdam: Philadelphia John Benjamins.
- Marples, R. David 2007. *Heroes and villains: creating national history in contemporary Ukraine.* Budapest, Central European University Press.
- Marten et al. 2012a. Marten, Heiko F., Sanita Lazdiņa, Solvita Pošeiko & Sandra Murinska 2012a. Between Old and New Killer Languages? Linguistic Transformation, Linguae Francae and Languages of Tourism in the Baltic States. In Christine Hélot – Monica Barni – Rudi Janssens – Carla Bagna eds. *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change.* Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien: Peter Lang. 289–308.
- Marten et al. 2012b. Marten, F. Heiko – Van Mensel, Luk – Durk Gorter 2012. Studying Minority Languages in the Linguistic Landscape. In Durk Gorter – Heiko F. Marten Luk – Van Mensel eds. *Minority Languages in the Linguistic Landscape.* Basingstoke: Palgrave Macmillan. 1–15.
- Marten, F. Heiko 2012. 'Latgalian is not a Language': Linguistic Landscapes in Eastern Latvia and how they Reflect Centralist Attitudes. In Durk Gorter – Heiko F. Marten – Luk Van Mensel eds. *Minority Languages in the Linguistic Landscape.* Basingstoke: Palgrave Macmillan. 19–35.

- Marushiakova, Elena – Popov, Vesselin 2016. Identity and Language of the Roma (Gypsies) in Central and Eastern Europe. In T. Kamusella, M. Nomachi & C. Gibson eds. *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan UK. 26–54.
- Maruszik, Tarasz (Марусик Тарас) 2016. День слов'янської писемності і культури: декомунізація буде неповна без дерусифікації. *Портал мовної політики*, 12.06.2016. <http://language-policy.info/2016/06/den-slov-yanskoji-pysemnosti-i-kultury-dekomunizatsiya-bude-nepovna-bez-derusyifikatsiji/> (2017. 08. 24.)
- Masaryk, Tomáš Garrigue (Масарик Томаш Гарріг) 1923. *Словяне по войнѣ*. Ужгород.
- Masaryk, Tomáš Garrigue 1925. *Světová revoluce: Za války a ve válce, 1914–1918*. Prague: Orbis.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2004. *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2007. *(У)мовна (У)країна*. Київ: Темпора.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2010. *Нариси з соціолінгвістики*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2011. *Суржик: між мовою і язиком*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2013. Маніпулятивні стратегії дискримінації української мови на телебаченні радянської і пострадянської України. *Мовознавство* 5: 83–88.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2016. Якою мовою говорить патріотизм? *Портал мовної політики* 2016.11.1. <http://language-policy.info/2016/11/yakoyu-movoyu-hovoryt-patriotyzm/>
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2017. *Мова радянського тоталітаризму*. Київ: Кліо.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) szerk. 2005. *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- May, Stephen 2006. Language Policy and Minority Rights. In Thomas Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd. 255–272.
- Mikašytė, Vilma 2017. Is the Samogitian dialect going to die out? Implications of showing pride in being a Samogitian and attitudes towards Samogitianess on Samogitian Facebook Pages. *Sustainable Multilingualism* 10: 75–97.
- Miller, J. 1994. Commonwealth of Independent States (CIS). In R. E. Asher et al eds., *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford, New York, Seoul, Tokyo: Pergamon Press. 613–614.
- Misanics, Oleksza (Мишанич Олекса) 1999. *Політичне русинство: історія і сучасність. Ідеїні джерела закарпатського регіонального сепаратизму*. Київ: Обереги.
- Molnár D. Erzsébet 2015. *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboráiban (1944–1953)*. PhD értekezés. Debrecen: Debrecei Egyetem.
- Moser, Michael (Мозер Міхаель) 2011. Українці на шляху до нації з власною мовою: критичні зауваги до історіографії української мови. In Андреас Каппелер ред. *Україна. Процеси націотворення*. Київ: Видавництво „К.І.С.” 111–123.
- Moser, Michael 2014. Milyen nyelven beszéltek Kárpáti Ukrajnában: politikai vagy nyelvészeti kérdés? In Fedinec Csilla szerk. *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*. Pozsony: Kalligram. 296–307.
- Moser, Michael 2016. Rusyn: A New–Old Language In-between Nations and States. In Tomasz Kamusella, Motoki Nomachi, Catherine Gibson eds. *The Palgrave Handbook of Slavic*

- Languages, Identities and Borders*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan UK. 124–139.
- Motyl, Alexander J. 1987. *Will the Non-Russians Rebel? State, Ethnicity and Stability in the USSR*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Musinka, M. (Мушинка М.) 2010. Політичне русинство на сучасному етапі. *Персонал* 1: 101–109.
- Muth, Sebastian 2015a. 'Ruralscapes' in post-Soviet Transnistria: Ideology and language use on the fringes of a contested space. In M. Laitinen – A. Zabrodskaja eds. *Dimensions of Sociolinguistics Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions*. Frankfurt am Main Peter Lang. 199–231.
- Muth, Sebastian 2015b. Russian as a commodity: medical tourism and the healthcare industry in post-Soviet Lithuania. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1080/13670050.2015.1115002>
- Nagy Noémi 2015. Linguistic Legislation in Hungary during the Era of Dualism. In M. Wakounig – F. Kühnel eds. *Central Europe (Re-)visited – A Multi-Perspective Approach to a Region*. Berlin – Wien: LIT Verlag. 229–245.
- Nahorna, Larisza (Нагорна Лариса) 2008. *Регіональна ідентичність: український контекст*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
- Nahorna, Larisza (Нагорна Лариса) 2011. *Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
- Nalivajko, Szeverin (Наливайко Северин) 2014. Ленінопад. *Країна*, 2014. október 21. http://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_leninopad/584056 (2017. 08. 24.)
- Nyimcsuk, Vaszil (Німчук Василь) 2000a. Державна мова. In *Українська мова. Енциклопедія*, 126–128. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана.
- Nyimcsuk, Vaszil (Німчук Василь) 2000b. Закарпатський говір. In *Українська мова. Енциклопедія*, 174–176. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія” ім. П. Бажана.
- Nyimcsuk, Vaszil (Німчук Василь) 2013. „Кодифікувати” нові літературні мови? Зберегти й захистити українські говори! *Українська мова* 47(3): 3–26.
- Nyomárkay István 1997. A szerbhorvát nyelvkérdés. *Magyar Nyelvőr* 121/2: 204–213.
- Oficinskij, Roman 2010. Kárpátontúli Ukrajna, 1944–1946. In Fedinec Csilla – Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 233–245.
- Oliynyk, Oksana (Олійник, Оксана) 2013. Особливості співіснування та взаємодії мов у мовному ландшафті міста (на матеріалі знаків Києва). *Філологічні науки* 1: 223–227.
- Onuch, Olga 2015. EuroMaidan Protests in Ukraine: Social Media Versus Social Networks. *Problems of Post-Communism* 62: 1–19.
- Orosz Örs 2013. Egy új fenomén – anyanyelvhasználati mozgalmak. In Tóth Károly szerk. *Nyelvi jogok 1. A kisebbségi és nyelvi jogok helyzete Szlovákiában. Jogsegélyszolgálat 2009–2011*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. 311–316.
- Orosz Örs szerk. (Horony Ákos – Orosz Örs – Szalay Zoltán) 2012. *A hely nevei, a nyelv helyei. A kisebbségi nyelvi jogok története Szlovákiában 1918–2012*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Pachné Heltai Borbála 2017. *Nyelvcseré és szezonális migráció egy többnyelvű magyarországi közösségben. Nyelvi gyakorlatok, ideológiák és kommodifikáció társadalmi folyamatok nexusában*. Budapest: ELTE. PhD-értekezés.

- Pancsuk, Maj (Панчук Май) 1995. Політичне русинство в Україні. *Політична думка* 2–3 (6): 116–123.
- Papp Richárd 2005. Etnikai jelentéstartalmak Kárpátalján egy zsidó életútinterjú tükrében. In Beregszászi Anikó – Papp Richárd szerk. *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. 68–85.
- Paulston, Christina Bratt – Heidemann, Kai 2006. Language Policies and the Education of Linguistic Minorities. In Thomas Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd. 292–310.
- Pavlenko, Aneta 2006. Russian as a lingua franca. *Annual Review of Applied Linguistics* 26:78–99.
- Pavlenko, Aneta 2008. Multilingualism in Post-Soviet Countries: Language Revival, Language Removal, and Sociolinguistic Theory. *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 11(3–4): 275–314.
- Pavlenko, Aneta 2009. Language Conflict in Post-Soviet Linguistic Landscapes. *Journal of Slavic Linguistics* 17(1–2): 247–274.
- Pavlenko, Aneta 2010. Linguistic Landscape of Kyiv, Ukraine: A Diachronic Study. In Elana Shohamy, Eliezer Ben-Rafael and Monica Barni eds. *Linguistic Landscape in the City*. Bristol–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters. 133–150.
- Pavlenko, Aneta 2011. Language rights versus speakers' rights: on the applicability of Western language rights approaches in Eastern European contexts. *Language Policy* 10: 37–58.
- Pavlenko, Aneta 2012. Transgression as the Norm: Russian in Linguistic Landscape of Kyiv, Ukraine. In D. Gorter – H. F. Marten – L. Van Mensel eds. *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 36–56.
- Pavlenko, Aneta 2013. Multilingualism in Post-Soviet successor states. *Language and Linguistics Compass* 7(4): 262–271.
- Pavlenko, Aneta 2015. Why diachronicity matters in the study of linguistic landscapes. *Linguistic Landscape* 1(1/2): 114–132.
- Pavlenko, Aneta 2017a. Russian-friendly: How Russian became a commodity in Europe and beyond. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 2017, issue 4. DOI: 10.1080/13670050.2015.1115001
- Pavlenko, Aneta 2017b. Языковые ландшафты и другие социолингвистические методы исследования русского языка за рубежом. *Russian Journal of Linguistics* 21 (3): 493–514.
- Pennycook, Alastair 2000. Language, ideology and hindsight: Lessons from colonial language policies. In Thomas Ricento ed. *Ideology, politics, and language policies: Focus on English*. Amsterdam: John Benjamins. 49–65.
- Pennycook, Alastair 2017. Translanguaging and semiotic assemblages. *International Journal of Multilingualism* 14(3): 269–282.
- Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove 1995. Linguistic Rights and Wrongs. *Applied Linguistics*, 16(4), 483–504.
- Pipas, Volodimir (Піпаш Володимир) 2011. Політичний підтекст русинського питання. *Регіоналістика* 1: 36–38.
- Pipas, Volodimir (Піпаш Володимир) 2012. Політичний підтекст „русинського питання” на Закарпатті. *Закарпаття онлайн* 2012. február 2. <http://zakarpattia.net.ua/Blogs/92501-Politychnyi-pidtekst-rusynskoho-pytannia-na-Zakarpatti>
- Pirigyi I. 1990. *A magyarországi görög katolikusok története. I.* Nyíregyháza: Görög Katolikus Hittudományi Főiskola.

- Pisano, Jessica – Simonyi, André 2016. Post-Soviet or Eurasian Lands? Rethinking Analytic Categories in the Ukraine–EU and Russia–China Borderlands. In Tone Bringa – Hege Toje eds. *Eurasian Borderlands: Spatializing Borders in the Aftermath of State Collapse*. Palgrave Macmillan. 27–58.
- Pomichál, Richárd 2007. Csehszlovákia és Magyarország viszonya az 1920-as években. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2007/2: 63–85.
- Pop, Dimitrij (Поп, Димитрій) szerk. 2001. *Русинський синонімічний словарь*. Ужгород: Видавництво Падяка.
- Pop, Dimitrij (Поп, Димитрій) szerk. 2007. *Словарь русинсько-українсько-руський и русско-українсько-русинский*. Ужгород: Видавництво Падяка.
- Pop, Ivan (Поп Иван) 2001. *Енциклопедія Подкарпатської Руси*. Ужгород: Издательство В. Падяка.
- Portnov, Andrej 2009. Történelemírás ukrán módra. Megjegyzések a hétköznapi valóság történeti alapú átrendezéséhez. In Fedinec Csilla – Szereda Viktória szerk. *Ukrajna színváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*. Pozsony: Kalligram Kiadó. 11–49.
- Puzey, Guy 2012. Two-Way Traffic: How Linguistic Landscapes Reflect and Influence the Politics of Language. In D. Gorter, H. F. Marten & L. Van Mensel eds. *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 127–147.
- Rada 2015. *Zakarpattia Region*. Ukraine Today: Catalog of leading enterprises of Ukraine. www.rada.com.ua/eng/RegionsPotential/Zakarpattia
- Raento, P. – Hämäläinen, A. – Ikonen, H. – Mikkonen, N. 2004. Striking Stories. A Political Geography of Euro Coinage. *Political Geography* 23/8: 929–995.
- Rannut, Mart 1995. Beyond Linguistic Policy: the Soviet Union versus Estonia. In Tove Skutnabb-Kangas–Robert Phillipson eds. *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter, 179–208.
- Reershemius, Gertrud 2011. Reconstructing the past? Low German and the creating of regional identity in public language display. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 32(1): 33–54.
- Renan, Ernest 1995. Mi a nemzet? In Bretter Zoltán – Deák Ágnes szerk. *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs: Tanulmány. 171–187.
- Ricento, Thomas 2006. Theoretical Perspectives in Language Policy: An Overview. In Thomas Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd. 3–9.
- Ricento, Thomas 2015. Foreword. In Francis M. Hult – David Cassels Johnson eds. *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Malden, MA: Wiley Blackwell. xii–xiv.
- Ricento, Thomas ed. 2006. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd.
- Rjabcsuk, Mikola 2015. *A két Ukrajna*. Budapest: Örökség Kultúrpolitikai Intézet.
- Rjabosarko, Leonyid (Рябошапко Леонід) 2001. *Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000)*. Львів.
- Romsics Ignác 2010. *Magyarország története a XX. században*. Negyedik, javított és bővített kiadás. Budapest: Osiris.
- Rubdy, Rani – Ben Said, Selim eds. 2015. *Conflict, Exclusion and Dissent in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.

- Rudnyckij, Jaroslav 1967. *Language rights and Linguicide*. Munich: Ukrainian Technological University.
- Ryazanova-Clarke, Lara 2014. Introduction: The Russian Language, Challenged by Globalisation. In Lara Ryazanova-Clarke ed. *The Russian Language outside the Nation*. Edinburgh, UK: Edinburgh University Press. 1–32.
- Rybka, Antonina (Рибка Антоніна) 2016. Українська мова й комерція: несумірність чи перспектива. *Портал мовної політики* 2016.03.28.
<http://language-policy.info/2016/03/ukrajinska-mova-j-komertsiya-nesumirnist-chy-perspektyva/>
- S. Benedek András 1994. A magyarok Kárpátalján. In Kovacsics József szerk. *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. 175–178.
- Said, Edward W. 1975. *Beginnings: Intention and method*. New York: Basic Books.
- Sándor Klára 2006. Nyelverterezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In Kiefer Ferenc szerk. *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 959–995.
- Satinská, Lucia 2013. Bratislivos Prešburg: Napjaink Pozsonya nyelvi tájképének többnyelvűsége. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 15(2): 89–108.
- Schiffman, Harold 2006. Language Policy and Linguistic Culture. In Thomas Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd. 111–125.
- Schmidt, Ronald 2006. Political Theory and Language Policy. In Thomas Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd. 95–110.
- Scollon, Ron – Scollon, Suzie Wong 2003. *Discourses in place: Language in the material world*. London, UK: Routledge.
- Scsegolev, Szergej (Щеголевъ Сергѣй) 1912. *Украинское движение, какъ современный этапъ южнорусскаго сепаратизма*. Кієвъ.
- Sebba, Mark 2013. The visual construction of language hierarchy: The case of banknotes, coins and stamps. *Journal of Language and Politics* 12(1): 101–125.
- Sevcsuk, Hanna – Tracs, Nadiya (Шевчук Ганна – Трач Надія) 2009. Мовна політика після помаранчевої революції. *Марієтеріум* 37: 97–104.
- Shevelov, George Y. 1986. The Language Question in the Ukraine in the Twentieth Century (1900–1941). *Harvard Ukrainian Studies* X: 70–170.
- Shevelov, George Y. 1987a. The Language Question in the Ukraine in the Twentieth Century (1900–1941). *Harvard Ukrainian Studies* XI: 118–224.
- Shevelov, Jurij (Шевельов Юрій) 1987b. *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус*. Кіїв: Сучасність.
- Shohamy, Elana 2006. *Language policy: Hidden agendas and new approaches*. London: Routledge.
- Shohamy, Elana 2015. LL research as expanding language and language policy. *Linguistic Landscape* 1(1/2): 152–171.
- Shohamy, Elana – Ben-Rafael, Eliezer 2015. Introduction: linguistic landscape, a new journal. *Linguistic Landscape* 1(1/2): 1–5.
- Shohamy, Elana – Gorter, Durk 2009. Introduction. In Elana Shohamy – Durk Gorter eds. *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York: Routledge. 1–10.
- Shohamy, Elana – Gorter, Durk eds. 2009. *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. New York: Routledge.

- Shohamy, Elana – Waksman, Shoshi 2009. Linguistic landscape as an ecological arena: Modalities, meanings, negotiations, education. In Elena Shohamy – Dork Gorter eds. *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. New York–London: Routledge. 313–331.
- Shumlianskyi, Stanislav 2010. Conflicting abstractions: language groups in language politics in Ukraine. *International Journal of the Sociology of Language* 201: 135–161.
- Silverstein, M. 1979. Language structure and linguistic ideology. In P. Clyne, W. Hanks – C. Hofbauer eds. *The elements: A parasection on linguistic units and levels*. Chicago: Chicago Linguistic Society. 193–247.
- Simonyi, André – Pisano, Jessica 2011. The Social Lives of Borders: Political Economy at the Edge of the European Union. In J. De Bardeleben – A. Hurrelmann eds. *Transnational Europe. Promise, Paradox, Limits*. Hampshire, New York: Palgrave Macmillan. 222–238.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1998a. *Linguistic Genocide in Education, or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1998b. Nyelvi sokféleség, emberi jogok és a „szabad” piac. *Fundamentum: az emberi jogok folyóirata* II/1–2: 7–25.
- Smith, Raymond A. 1997. Indigenous and Diaspora Elites and the Return of Carpatho-Ruthenian Nationalism, 1989–1992. *Harvard Ukrainian Studies* Vol. XXI (Number 1–2): 141–160.
- Solchanyk, R. 1985. Language Politics in the Ukraine. In *Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages. Their Past, Present and Future*. Berlin–New York–Amsterdam: Mouton de Gruyter. 57–105.
- Solchanyk, R. 1993. The Politics of Language in Ukraine. *RFE/RL Research Report* 2/10: 1–4.
- Spivak, Gayatri Chakravorty 1990. *The post-colonial critic*. London: Routledge.
- Spivak, Gayatri Chakravorty 1999. *A critique of postcolonial reason: Towards a history of the vanishing present*. Cambridge: Harvard University Press.
- Spolsky, Bernard 2004. *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spolsky, Bernard 2009. *Language Management*. New York: Cambridge University Press.
- Stepyko, M. – Nakonechnyi, V. (Степико М. – Наконечний В.) 2017. Сучасне русинство: етнополітичний проєкт чи криза української національної ідентичності. *Стратегічні пріоритети* 42(1): 39–46.
- Szabó Tamás Péter 2017. Keresztény iskolai nyelvi tájkép. *Regio* 25/3: 82–11.
- Szakál Imre 2017. „...rendeletek szóról-szóra lefordítottassanak...” Hivatali nyelvhasználat Beregszászban 1919–1920-ban. In Márku Anita – Tóth Enikő szerk. *Többynyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás*. Ungvár: RIK-U. 61–72.
- Szalai Andrea 2006. Egységesség? Változatosság? A cigány kisebbség és a nyelvi sokféleség. *Nyelvtudományi Közlemények* 103: 163–204.
- Szalai Andrea 2015. A cigány kisebbség nyelvei: szociolingvisztikai aspektusok. In Orsós Anna szerk. *A romológia alapjai*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. 117–150.
- Szalay, Zoltán 2011. Kisebbségi nyelvi jogok Szlovákiában az 1918–1968 közötti időszakban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3: 81–96.
- Szarka, László 2016. *A multietnikus nemzetállam. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában 1918–1992*. Pozsony: Kalligram.
- Szavojszka, Szvitlana (Савойська Світлана) 2011. *Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації*. Київ: ВЦ „Просвіта”.

- Szereda, Viktória 2009. A város mint lieu mémoire: egységes vagy megosztott emlékezet? Lemberg példája. In Fedinec Csilla – Szereda Viktória szerk. *Ukraina színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*. Pozsony: Kalligram Kiadó. 244–270.
- Szidor Dimitrij (Сидор, Дмитрій) 2005. *Грамматика русинського язика / Grammar of the Rusyn Language*. Ужгород.
- Szirmai Éva 2014. A név hatalma – a hatalom nevei. In Bauko János – Benyovszky Krisztián szerk. *A nevek szemiotikája*. Nyitra–Budapest: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság. 41–54.
- Szoták Szilvia 2013. Nyelvi tájképek az Őrvidéken. In Fedinec Csilla – Ilyés Zoltán – Simon Attila – Vizi Balázs szerk. *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Pozsony: Kalligram Kiadó. 515–538.
- Szoták Szilvia 2016. *Magyar nyelv és magyar népcsoport Burgenlandban: Nyelvi tájképek vizsgálata a többnyelvűség kontextusában*. Pécs: PTE. PhD-értekezés.
- Szoták Szilvia 2017a. Gondolatok nyelv és gazdaság viszonyáról. In Gróf Annamária – Kolláth Anna – Szoták Szilvia szerk. *Szélrózsa*. Budapest: Termini Egyesület. 72–83.
- Szoták Szilvia 2017b. Nyelvi tájképek és a gazdaság. In Benő Attila – Gúti Erika – Juhász Dezső – Szoták Szilvia – Terbe Erika – Trócsányi András szerk. *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében*. Budapest: Termini Egyesület.
- Szuhay, Péter 2011. Hungarian-speaking Gypsies in the Carpathian Basin. In N. Bárdi, C. Fedinec – L. Szarka eds. *Minority Hungarian communities in the twentieth century*. New York: Columbia University Press. 618–627.
- Szuhij, Olekszij (Сухий Олексій) szerk. 2001. *Москвофільство: документи і матеріали*. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка.
- Szvisztun, Filipp (Свістунь Филиппъ) 1912. *Що есть – украинофільство? Его исторія и теперешня характеристика*. Львовъ: Общество имени Михаила Качковского.
- Tarkanyuj, Hanna (Тарканій Ганна) 2011. Закарпатська відповідь українському „мовному питанню”. *Закарпаття онлайн* 2011. március 25. <http://zakarpattya.net.ua/ukr-news-80913-Zakarpatska-vidpovid-ukrainskomu-movnomu-pytanniu->
- Tátrai Patrik – Erőss Ágnes – Kovály Katalin 2016. Migráció és versengő nemzetpolitikák Kárpátalján az Euromajdan után. *Regio* 24/3: 82–110.
- Tátrai Patrik – Erőss Ágnes – Kovály Katalin 2017. Kin-state politics stirred by a geopolitical conflict: Hungary’s growing activity in post-Euromaidan Transcarpathia, Ukraine. *Hungarian Geographical Bulletin* 66/3: 203–218.
- Thurlow, Crispin – Jaworski, Adam 2010. *Tourism Discourse: Language and Global Mobility*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Tivodor, Olha (Тиводор Ольга та ін.) 2013. *Фіномшаг по-севлюшськи. Народна кухня Виноградівщини*. Ужгород: «ТІМРАНІ».
- Tolcsvai Nagy Gábor 2015. *Linguistic Postcolonialism In Central Europe*. Nitra: Constantine the Philosopher University in Nitra Faculty of Central European Studies.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2016. Posztkoloniális korszak a magyar nyelv és nyelvközösség történetében. *Magyar Nyelvőr* 140/4: 387–406.
- Tollefson, James W. 2015. Historical-Structural Analysis. In Francis M. Hult – David Cassels Johnson eds. *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Malden (MA): Wiley Blackwell, 140–151.

- Tóth Enikő 2014a. A magyar nyelv megjelenése Badaló és Halábor nyelvi tájképében. *Limes – 2014. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve, I. évfolyam*. Ungvár: V. Pagyak Kiadója. 57–64.
- Tóth Enikő 2014b. Mezőgecse község nyelvi tájképe: szociolingvisztikai elemzés. In *Студії з філології та журналістики. Випуск 2*. Ужгород: Видавництво ФОП Бреза. 410–412.
- Tóth Mihály – Csernicskó István 2009. Az ukrajnai kisebbségi jogalkotás fejlődése és két részterülete: a névhasználat és a politikai képviselet. *Regio 2*: 69–107.
- Tóth Mihály – Csernicskó István 2013. *Научно-практический комментарий Закона Украины об основах государственной языковой политики (с приложениями)*. Киев: ВОО Правозащитное общественное движение «Русскоязычная Украина».
- Tóth Mihály – Csernicskó István 2014. *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez*. Intermix Kiadó: Ungvár–Budapest.
- Tóth, A. – Novotný, L. – Stehlík, M. 2012. *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?* Praha: Univerzita Kralova v Praze, Filozofická fakulta.
- Trier, Tom 1999. *Inter-ethnic relations in Transcarpathian Ukraine*. ECMI Report # 4. Uzhhorod: European Centre for Minority Issues.
- Trudgill, Peter 2001. The Ausbau and Abstand sociolinguistics of linguistic minorities. In P. Nelde and R. Schjerve eds., *Minorities and language policy* (= *Plurilingua* 22). St. Augustin Asgard Verlag. 37–44.
- Trudgill, Peter 2003. *A Glossary of Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Trumper-Hecht, Nira 2010. Linguistic Landscape in Mixed Cities in Israel from the Perspective of ‘Walkers’: The Case of Arabic. In E. Shohamy, E. Ben-Rafael, & M. Barni eds. *Linguistic landscape in the city*. Clevedon: Multilingual Matters. 235–251.
- Tufi, Stefania – Blackwood, Robert 2010. Trademarks in the linguistic landscape: Methodological and theoretical challenges in qualifying brand names in the public space. *International Journal of Multilingualism* 7: 197–210.
- Turi, Joseph-G. 1994. Typology of language legislation. In T. Skutnabb-Kangas – R. Phillipson eds. *Linguistic human rights: Overcoming linguistic discrimination*. Berlin Mouton. 111–119.
- Varga E. Árpád 1992. *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*. Budapest: Regio–MTA Történettudományi Intézet.
- Varga, Bálint 2014. Multilingualism in urban Hungary, 1880–1910. *Nationalities Papers* 42/6: 965–980.
- Vehes Mikola – Molnár D. István – Molnár József – Osztapec Jurij – Oficinszkij Roman – Tokar Marian – Fedinec Csilla – Csernicskó István 2011. *Хроніка Закарпаття 1867–2010 / Kárpátalja évszámokban 1867–2010*. Hoverla, Ungvár.
- Velychenko, Stepan (Величенко Степан) 2009. Чи була Україна російською колонією? Деякі зауваження щодо поняття колоніалізм. *Україна модерна* 3: 266–281.
- Velychenko, Stepan 2002. The Issue of Russian Colonialism in Ukrainian Thought. *Ab Imperio* 1: 332–334.
- Veselkova, Marcela – Horvath, Julius 2011. National identity and money: Czech and Slovak Lands 1918–2008. *Nationalities Papers* 39(2): 237–255.
- Vidnyánszky, István (Віднянський Степан) 2017. Актуалізація «русинського питання» в Закарпатті та за його межами в контексті анексії Криму і війни на сході України. *Стратегічні пріоритети* 42(1): 8–17.
- Vigers, Dick 2013. Signs of absence: language and memory in the linguistic landscape of Brittany. *International Journal of the Sociology of Language* 223: 171–187.

- Walkowiak, Justyna 2016. Personal Names in Language Policy and Planning: Who Plans What Names, for Whom and How? In Guy Puzey–Laura Kostanski eds. *Names and Naming: People, Places, Perceptions and Power*. Bristol–Buffalo–Toronto, Multilingual Matters, 197–212.
- Weinreich, Uriel 1953. The Russification of Soviet minority languages. *Problems of communism* 1953/2: 46–57.
- Weinreich, Uriel 1964. Western traits in Transcarpathian Yiddish. In M. Weinreich ed. *For Max Weinreich on his Seventieth Birthday: Studies in Jewish Languages, Literature, and Society*. London, The Hague, Paris: Mouton & Co. 245–264.
- Wigglesworth-Baker, Teresa 2018. Multilingual education reforms in Georgia in the post-Soviet period: discourses of ethnic minority integration. *Language Policy* 17/3: 285–306. <https://doi.org/10.1007/s10993-016-9426-y>
- Wimmer, Andreas 2008. The Making and Unmaking of Ethnic Boundaries: A Multilevel Process Theory. *American Journal of Sociology* 113/4: 970–1022.
- Wojnowski, Zbigniew 2015a. An unlikely bulwark of Sovietness: cross-border travel and Soviet patriotism in Western Ukraine, 1956–1985. *Nationalities Papers* 43/1: 82–101.
- Wojnowski, Zbigniew 2015b. The Soviet people: national and supranational identities in the USSR after 1945. *Nationalities Papers* 43/1: 1–7.
- Yekelchuk, Serhy (Екельчик Сергей) 2007. *Ukraine: Birth of a Modern Nation*. New York: Oxford University Press.
- Yekelchuk, Serhy (Екельчик Сергей) 2010. *История Украины. Становление современной нации*. Киев: Издательство «К.И.С.»
- Yekelchuk, Serhy 2015. The early 1960s as a cultural space: a microhistory of Ukraine's generation of cultural rebels. *Nationalities Papers* 43/1: 45–62.
- Zabrodskaia, Anastassia – Ehalá, Martin 2013. Inter-ethnic processes in post-Soviet space: theoretical background. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* DOI: 10.1080/1434632.2013.845194.
- Zabrodskaia, Anastassia 2016. *Impact of recent economic and political crises on Estonian language policy*. Előadás a *The „Crisis” crisis in language policy: A critical look into construction of crisis as a language policy tool* című nemzetközi konferencián 2016. november 28–29-én a finnországi Jyväskyläben.
- Zalabai Zsigmond 1995. *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Zan, Mihajlo 2010a. Etnikai folyamatok Kárpátalján. In Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 441–448.
- Zan, Mihajlo (Зан Михайло) 2010b. Етнічні процеси на Закарпатті. In М. Вегеш та Ч. Федінець ред. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”. 504–513.
- Zan, Mihajlo (Зан Михайло) 2017. Неорусинство на Закарпатті як латентний фактор дезінтеграційної загрози єдності українського етнонаціонального простору. *Стратегічні пріоритети* 42(1): 62–71.
- Zaremba, Oleksandr – Rimarenko, Szerhij (Заремба Олександр – Римаренко Сергій) 2008. Роль зовнішніх чинників у політизації мовних проблем. In Majboroda, O. és mtsai szerk. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і косенсусом*. Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 258–280.
- Zhurzhenko, Tatiana (Журженко, Татьяна) 2005. Миф о двух Украинах. *Перекрестки* 3–4: 16.

- Zseliczky Béla 1993. Mi volt a sztálini rendszer lényege? In Dupka György szerk. *Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944-1946)*, 190-195. Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó.
- Zsovtobrjuh, M. (Жовтобрюх М.) 1970. *Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.)*. Київ: Наукова думка.
- Zsupan, Jevhen 2006. (Жупан Євген) 2006. Проблеми реалізації у Закарпатській області Європейської хартії регіональних мов або мов меншин по відношенню до русинів. In *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин*. Ужгород: Ліра. 212-222.

Fotók forrása

Azok a felvételek, amelyeknél nincs forrás feltüntetve, a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont archívumában található.

1. fotó. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1902–1912 között forgalomban lévő 100 koronás bankjegye, az osztrák előoldal – https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/96/AHK_100_1902_obverse.jpg
2. fotó. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1902–1912 között forgalomban lévő 100 koronás bankjegye, a magyar hátoldal – https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2a/AHK_100_1902_reverse.jpg
3. fotó. Az első Csehszlovák Köztársaság 1919 és 1925 között forgalomban lévő 500 koronás pénzjegyének egy nyelvű előoldala – http://colnect.com/hu/banknotes/banknote/16888-500_Korun-1919_Issue-Csehszlov%C3%A1kia
4. fotó. Az első Csehszlovák Köztársaság 1919 és 1925 között forgalomban lévő 500 koronás pénzjegyének hátoldala (a névértéket cseh, szlovák, ukrán/ruszin, német, lengyel és magyar nyelven tüntették fel) – http://colnect.com/hu/banknotes/banknote/16888-500_Korun-1919_Issue-Csehszlov%C3%A1kia
5. fotó. Az első Csehszlovák Köztársaság 20 koronás bankójának „csehszlovák” nyelvű előoldala 1926-ból – http://colnect.com/hu/banknotes/banknote/3383-20_Korun-1926-1934_Issues-Csehszlov%C3%A1kia
6. fotó. Csehszlovák 20 koronás hátoldala, rajta „csehszlovák”, ruszin, német és magyar nyelvű szöveg – http://colnect.com/hu/banknotes/banknote/3383-20_Korun-1926-1934_Issues-Csehszlov%C3%A1kia
7. fotó. A Magyar Királyságban 1932–1946 között forgalomban lévő 100 pengős bankó előoldala – KRE-ML
8. fotó. A Magyar Királyságban 1932–1946 között forgalomban lévő 100 pengős bankó hátoldala; a névérték 6 nyelven van feltüntetve: magyarul, németül, románul, szerbül, szlovákul és *magyar-orosz* nyelven – KRE-ML
9. és 10. fotó. 1947-es dátummal kiadott 1 rubeles bankók: az egyik az orosz mellett 15, a másikon oroszul és további 14 nyelven szerepel a névérték – BM
11. fotó. Az 1961-es pénzreform után kiadott szovjet 1 rubeles bankó előoldala – BM
12. fotó. Az 1961-es pénzreform után kiadott szovjet 1 rubeles bankó hátoldala (a névérték oroszul, illetve a 14 szövetségi köztársaság nyelvén) – BM
13. fotó. Az 1991–1996 között használt ukrain ideiglenes fizetőeszköz: a kupon-karbovanec előoldala – BM
14. fotó. Az 1991–1996 között használt ukrain ideiglenes fizetőeszköz hátoldala – BM
15. fotó. Az ukrán 50 hrivnyás bankjegy előoldala
16. fotó. Az ukrán 50 hrivnyás bankjegy reverz oldala
17. fotó. Az ungvári zsinagóga épülete 1939-ben – [Jewish.uz.ua Virtual museum](http://www.jewish-uz.ua)
18. fotó. A beregszászi mikve (zsidó rituális fürdő) épülete – [Jewish.uz.ua Virtual museum](http://www.jewish-uz.ua)
19. és 20. fotó. Héber írás Beregszászban: sírkő a zsidó temetőben és az elhurcoltak emléktáblája
21. fotó. Cirill, héber és latin betűs írás Nagyszőlősen
22. fotó. Felújítás során feltárt magyar és héber felirat Ungváron – <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/szines/zsidofeliratokra-bukkantak-az-ungvari-nemzeti-egyetem-epuleteben/>

23. fotó. A monarchia bélyege, a csehszlovák posta által felünyomott felirattal – <http://hu.wikipedia.org/wiki/Csehszlov%C3%A1kia>
24. fotó. Cseh nyelven érkezett hivatalos levél és kézírásos magyar fordítása (Beregszász, 1920) – KTÁL
25. fotó. Az első bécsi döntés utáni beregszászi bevonulás emléke – BM
26. fotó. Cseh–ruszin felirat és magyar zászló egy ungvári közigazgatási épületen – Filmhíradók Online
27. fotó. Magyar pecséttel felünyomott csehszlovák bélyeg, 1938 – KRE-ML
28. fotó. A karácsvai görögkatolikus anyakönyv egy lapja
29. fotó. Postai feladókönyv, lefestett cseh szöveggel – KRE-ML
30. fotó. Postabélyeg az önállóság felé haladó Kárpáti Ukrajnából, amely ekkor még Cseh-Szlovákia része – http://uk.wikipedia.org/wiki/Stamp_of_Karpatska_Ukrajina.jpg
31. és 32. fotó. A 18 és 50 év közötti kárpátaljai magyar férfiak ennek a parancsnak engedelmessége kerültk a Gulágra – LTI
33. fotó. Ukrán nyelvű szovjet propaganda-felirat Munkás városközpontjában, 1944 ősze – Transcarpathian Heritage
34. fotó. A munkácsi szovjet városparancsnok 1945. március 20-án a közterületi nevek megváltoztatásáról kiadott rendeletének részlete – <http://zakarpattia.net.ua/Blogs/93620-Vulytsi-Mukacheva.-Lohika-radianskykh-pereimenuvan>
35. fotó. Kárpátalja nyelvi viszonyai 1945-ben: egy levelezőlap, három nyelv – Transcarpathian Heritage
36. fotó. Kétnyelvű beregszászi utcanévtábla az 1980-as évek végéről
37. és 38. fotó. Kétnyelvű táblák Verbóc és Tiszakeresztúr helyi önkormányzatának homlokzatán a 20. század végén
39. és 40. fotó. Verbóc és Tiszakeresztúr helynévtáblája a 21. század elején
41. fotó. Vészhelyzetben magyarul is tud az államhatalom
42. fotó. Az Ukrán SZSZK-ban kiadott születési anyakönyvi kivonatok (ukrán–oros) kétnyelvű borítója; a baloldali az 1950-es, a jobboldali az 1940-es évekből
43. fotó. A Szovjetunió idején az Ukrán SZSZK-hoz tartozó Kárpátalján kiállított születési anyakönyvi kivonat
44. fotó. Szovjet személyi igazolvány (paszport) orosz nyelvű oldala
45. fotó. Az SZKP Ukrán SZSZK-beli tagja párttagsági igazolványának belső címlapja
46. fotó. Az SZKP Ukrán SZSZK-beli tagja párttagsági igazolványának egyik belső oldala
47. fotó. Egy ukrainai komszomol tagkönyvecskéje, orosz–ukrán kétnyelvű felirattal
48. fotó. Általános iskolai bizonyítvány fedőlapja az USZSZK címerével, ukrán nyelvű szöveggel
49. fotó. Az USZSZK-hoz tartozó Kárpátalján magyar tannyelvű iskolában kiállított, az általános iskola elvégzéséről kiadott bizonyítvány ukrán nyelvű oldalai
50. fotó. Az USZSZK-hoz tartozó Kárpátalján magyar tannyelvű iskolában kiállított, az általános iskola elvégzéséről kiadott bizonyítvány orosz nyelvű oldalai
51. fotó. Egy 1962-ben a magyar tannyelvű Csapi 2. Sz. Középiskolában kiadott érettségi bizonyítvány ukrán nyelvű előoldala
52. fotó. Egy 1962-ben a magyar tannyelvű Csapi 2. Sz. Középiskolában kiadott érettségi bizonyítvány orosz nyelvű hátoldala
53. fotó. Az USZSZK-hoz tartozó Kárpátalján kiadott érettségi bizonyítvány fedőlapja
54. fotó. A zeneiskola elvégzéséről szóló bizonyítvány: ez is ukrán–oros kétnyelvű
55. fotó. Az Ungvári Állami Egyetemen 1958-ban kiadott egyetemi oklevél

56. fotó. Házassági anyakönyvi kivonat ukrán–orosz kétnyelvű borítója
57. fotó. Házassági anyakönyvi kivonat ukrán–orosz kétnyelvű belvége; a nyomtatványt orosz nyelven töltötték ki
58. fotó. Egy 1969-ben munkába állt szovjet állampolgár munkakönyvének fedőlapja, rajta kétnyelvű szöveg
59. fotó. A 15 szovjet szövetségi köztársaság nyelve a szovjet bankbetétkönyvön
60. fotó. Halotti bizonyítvány kétnyelvű nyomtatványának részlete
61. és 62. fotó. A város szovjet hadsereg általi felszabadításának ukrán nyelven emléket állító tábla Nagyszőlősen és Munkácson
63. és 64. fotó. A „nagy honvédő háború” emlékműve Hánykovicza községben és Munkács külterületén
65. fotó. A Nagyszőlőseért vívott 1944-es harcokban elesett szovjet katonáknak állított emlékmű felirata Nagyszőlős központjában
66. és 67. fotó. Ukrán nyelvű emléktábla Munkács és Nagyszőlős egy-egy épületén, amely arról tudósít, hogy 1919 áprilisa és októbere között itt ülésezett a munkás-paraszt direktórium
68. fotó. Munkácsi életkép az 1950-es évekből: a háttérben ukrán nyelvű feliratok – Fortepan
69. fotó. Ukrán egynyelvű tábla egy közintézmény falán a Nagyszőlősi járásban
70. fotó. Badaló község végrehajtó bizottságának hivatali névtáblája
71. fotó. A salánki kolhoz egy november 7-i felvonuláson az 1970-es évek elején
72. fotó. Ünnepi ülésre összegyűlt aktivisták Nagyszőlősen, 1980-as évek
73. fotó. Ukrán nyelvű felirat egy falusi vegyesbolt bejárata fölött Kárpátalján
74. fotó. Ungvár egyik központi tere az 1960-as évek első felében – <https://prozahid.com/content-7739.html>
75. fotó. A munkácsi pártbizottság épülete az 1980-as évek elején – <http://www.sovietpost-cards.org/tag/%Do%BC%D1%83%Do%BA%Do%Bo%D1%87%Do%B5%Do%B2%Do%BE/>
76. fotó. Kordokumentum 1982-ből: VIP-belépő a május elseje alkalmából szervezett hivatalos ünnepségre
77. fotó. Egy igazi ritkaság: orosz–magyar formanyomtatvány a Szovjetunióból
78. fotó. Ukrán–magyar kétnyelvű emléktábla a szovjet időszakból Beregszász főterén
79. fotó. Magyar és orosz nyelvű felirat a felszabadító szovjet katonák emlékművén Palágykomorócon a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont archívuma.
80. fotó. Orosz–magyar kétnyelvű tábla egy kárpátaljai magyar falu kultúrházának homlokzatán
81. fotó. Magyar felirat egy kárpátaljai magyar falu kultúrházának homlokzatán
82. fotó. Magyar és orosz nyelvű szöveg a táblán egy kárpátaljai magyar tannyelvű iskolában, 1980-as évek
83. fotó. A bátyúi középiskola ötödik osztályos pionírjai
84. fotó. Kaszonyi gyerekek búcsúznak az óvodától magyar nyelven 1973-ban
85. fotó. Óvodások ünnepi műsora Váriban, a háttérben orosz és magyar nyelvű pártpropaganda
86. fotó. Formájában nemzeti, tartalmában szocialista ünnepi műsor Váriban, a háttérben orosz és magyar nyelvű pártpropaganda
87. fotó. Magyarul hirdetik a proletár internacionalizmust a Beregszászi járás magyar falvaiban az 1960-as évek derekán
88. fotó. A szocialista vidék zsánerképe, magyar felirattal: balra a kolhozi demokrácia fejlesztésére és a kolhozisták egészségére borral koccintó ballonkabátosok, középen kissé riadt tekintetű kolhozisták szőlőt préselnek, jobbra pedig a munkásosztály addig üti a vasat, amíg meleg

89. fotó. Orosz–magyar kétnyelvű „*lózung*”-ot23 cipelő fiatalok egy május elseji felvonuláson Nagyszőlősen
90. fotó. A salánki kolhoz magyarul hirdeti jubileumát egy november 7-i felvonuláson
91. fotó. Kolhozgyűlés 1971-ben egy kárpátaljai magyar faluban; fent orosz, a háttérben magyar nyelvű felirat
92. fotó. A vári kolhoz 40. születésnap partiján
93. fotó. A falu főutcája fölött kifeszített lózung, rajta magyar nyelvű pártpropaganda
94. fotó. Kisiskolások lufival és „Békét akarunk” táblával vonulnak tanítójuk felügyelete alatt Salánkon az 1980-as években
95. fotó. A Beregszászhoz közeli Vári község iskolájának pionírjai több nyelven is hirdetik a békét az 1980-as évek végén
96. fotó. Gyermekszínházszók előadással köszöntik a nagy októberi forradalom évfordulóját egy kárpátaljai magyar falu klubjának színpadán
97. fotó. Cowboy-táncot járó szovjet iskolások az 1980-as évek végén
98. fotó. Magyarok és a magyar nyelv egy kolhoz dicsőségtábláján
99. fotó. A békeharc fontos kelléke a plakát
100. fotó. Magyar nyelvű információs felirat a Szovjetunió egyik magyarok lakta településén
101. fotó. A suszter műhelyén oroszul is magyarul is olvasható volt a felirat (Beregszász, 1989)
102. fotó. Közérdekű információt hirdető magyar nyelvű plakát egy kárpátaljai magyar faluban az 1960-as évek végén
103. fotó. Az idő kettős jelölése egy magyar–ukrán kétnyelvű kárpátaljai esküvői meghívón 1985-ből
104. fotó és 105. fotó. Civil aktivisták eltüntetik a fekete festéket a helynévtábla magyar nyelvű szövegéről Bustyaházán – <https://kmkszis.com/tag/kmksz-isz/>
106. fotó. Muzsaly község kétnyelvű helynévtáblája
107. fotó. A „helyreállított” muzsalyi helynévtábla
108. fotó. Magyar felirattal kiegészített tábla Beregszász határában – Kárpáti Igaz Szó archívuma
109. fotó. Kétnyelvű helynévtábla Beregszász határában
110. és 111. fotó. Szürte hivatalos ukrán, annak latin betűs transliterált változata, illetve a falu magyar neve a község határában felállított táblán
112. fotó. A magyar nevet lefestették – <http://www.blog.hunnianemzetimuhely.ro/wp-content/uploads/2012/06/DSC07835.jpg>
113. és 114. fotó. A KMKSZ által adományozott kétnyelvű helynévtábla Fornos falu szélén, illetve az UMDSZ révén állított tábla Farkasfalva határában
115. és 116. fotó. A KMKSZ és az UMDSZ táblája Izsnyéte község két különböző végén
117. fotó. Rovásírásos helynévtáblát avatók Tiszakeresztúron – http://hu.wikipedia.org/wiki/Rov%C3%A1st%C3%A1bl%C3%A1s_telep%C3%BCl%C3%Agsek_list%C3%A1ja
118. fotó. Bene község hivatalos kétnyelvű helynévtáblája és a nem hivatalos UMDSZ-es kétnyelvű tábla, fölötte piros–fehér–zöldben megjelenő rovásírásos felirat – http://hu.wikipedia.org/wiki/Rov%C3%A1st%C3%A1bl%C3%A1s_telep%C3%BCl%C3%Agsek_list%C3%A1ja
119. fotó. Angol, német és magyar nyelven összeállított, Kárpátalját népszerűsítő turisztikai reklámanyag
120. fotó. Ukrán, magyar és angol nyelvű szöveg egy beregszászi reklámtáblán
121. fotó. Az EU jelképe Beregszász központi terén
122. fotó. Beregszászban kihelyezett tiltó tábla, rajta 8 nyelvű felirat

123. fotó. Nehezen értelmezhető latin betűs felirat egy nemzetközi útjelző táblán Beregszász központjában
124. fotó. Egy beregszászi szórakozóhely angol nyelvű reklámja
125. fotó. Karácsonyi bulit hirdető angol nyelvű plakát Beregszászban
126. fotó. Három nyelvű reklámtábla Beregszászban
127. fotó. Három nyelvű hirdetés Beregszászban: az ukrán és az angol nyelvű tábla
128. fotó. Három nyelvű hirdetés Beregszászban: az angol és a magyar nyelvű felirat
129. fotó. Ukrán és angol nyelvű felirat egy kukán Beregszászban: dohányzásra kijelölt hely
130. fotó. Ukrán, angol és magyar feliratok egy beregszászi pénzváltóban
131. fotó. Pénzváltó Beregszász főterén, három nyelvű felirattal: ukrán, magyar és angol
132. fotó. Borház reklámja Beregszászban ukrán és angol nyelven
133. fotó. Szálláshelyeket ukrán és angol nyelven hirdető plakát Beregszászban
134. fotó. A Jánosiban található Villa Elena nemcsak szállást kínál, hanem gépkocsi is kölcsönözhető
135. fotó. Angol egynyelvű felirat a kaszonyi termálfürdőben – Petteri Laihonen felvétele
136. és 137. fotó. Ukrán–angol nyelvű turisztikai információs táblák Ungváron
138. fotó. Egy ungvári étterem étlapja, melyen ukrán, orosz és angol nyelven is megtudhatjuk, hogy lacipecsenyét is rendelhet a vendég
139. fotó. Életveszélyre orosz nyelven figyelmeztető kiírás Mezőkaszonyban
140. fotó. A bátyui vasútállomás közelében oroszul figyelmeztetik a veszélyre az utasokat
141. fotó. Orosz nyelvű nyilvános születésnap köszöntő Beregszász központjában
142. és 143. fotó. Ukrán, illetve hátoldalán orosz nyelvű reklámtábla a Beregszászi Járási Állami Közigazgatási Hivatal épületében működő önkiszolgáló étterem előtt
144. fotó. Orosz nyelvű szálláshirdetés Beregszászban
145. fotó. Sajátos helyesírással kihelyezett orosz nyelvű hirdetés Beregszászban
146. és 147. fotó. Magyar kontaktushatás az orosz nyelvű szövegben egy beregszászi kiadó ház ablakában, illetve a javított felirat
148. fotó. A turisták körében népszerű kaszonyi termálfürdő kétnyelvű hirdetése
149. fotó. A Jánosiban található Helikon Hotel magyar nyelvű álláshirdetése
150. fotó. Orosz nyelvű hirdetés, melyen magyar és orosz nyelvtudással rendelkező munkatársat keresnek
151. és 152. fotó. Ukrán és magyar nyelvű álláshirdetés Beregszász központjában; ukránul és magyarul egyaránt tudni kell
153. fotó. Ukrán nyelven szállást kínáló kiírások Déda községben
154. fotó. Ukrán nyelven kínált kiadó szóba Nagybégányban
155. fotó. A felirat kihelyezője valószínűleg nem lelkesedik a Beregszászba érkező turistákért
156. fotó. „Kárpátaljai” ukrán–orosz szótár a *B контакте* közösségi portálon – http://vk.com/topic-1708442_25240870
157. fotó. Egy kárpátaljai regionális lexéma fordítása (sztenderd) ukránra és angolra – <https://www.youtube.com/watch?v=-gnpyfZjaHk>
158. fotó. Hasznos kárpátaljai szójegyzék a régióba látogatóknak – <http://transcarpatia.net/transcarpathia/our-news/80145-yakscho-vi-virshili-vdpochiti-na-zakarpatt-to-vam-znodobitsya-slovník.html>
159. fotó. Aki szót akar érteni a „bennszülöttekkel”, annak bizony szótárra van szüksége – <http://zaknews.in.ua/novini/zakarpattya/21698-ce-obovyazkovo-znadobitsya-vam-yakscho-vi-zbirayetes-na-zakarpattya.html>

160. fotó. Rákóczi képe a munkácsi sörfesztiválon: turistacsalogató a helyi nyelvváltozat és az egzotikus történelmi múlt – <http://www.zakarpatyia.online>
161. fotó. A szakácskönyv borítója
162. fotó. A szakácskönyv egyik oldala
163. és 164. fotó. A kárpátaljai konyha jellegzetességeit ukránul kínáló tábla Ungváron és Munkácson: az ételek felének neve érthetetlen a sztenderd ukrán beszélő számára
165. fotó. Egy beregszászi étterem étlapja, melyről *лоци-печеньє* (lacipecsenye) és *цигань-печеньє* (cigánypecsenye) is rendelhető; az ár (köret nélkül): 500, illetve 550 magyar forintnak megfelelő ukrán hrivnya
166. fotó. Magyar fogások cirill betűkkel egy beregszászi étterem kínálatában
167. fotó. A *Деца у нотаря* étterem Ungvár külvárosában
168. és 169. fotó. Egy nem-sztenderd ukrán felirat Kárpátalján; a sztenderd ukrán szöveg ez volna: *Файна крамниця*, illetve *Крамниця Калач*
170. fotó. Egy „kárpátaljai nyelvjárásban” (ruszinul?) fogalmazott tábla Ungvár belvárosában
171. fotó. A borivást humoros formában és kárpátaljai dialektusban népszerűsítő tábla egy bárban
172. fotó. A *Босорканя* (Boszorkány) című élclap egyik címlapja, kárpátaljai regionális nyelvi elemekkel
173. és 174. fotó. A helyi dialektus elemei választási plakátokon – <http://zakarpatyia.net.ua/News/146815-Zakarpatysi-zapustyly-merezhevyi-flesh-mob-Poi-na-vybory-oryhinalnymy-lystivkamy-zaklykaiuchy-do-holosuvannia-FOTO>
175. fotó. Helyi dialektusban fogalmazott hirdetés a kárpátaljai Ilosva városában
176. fotó. A kommunista és a nemzetiszocialista totalitárius rezsimek elítéléséről és jelképek betiltásáról szóló törvény egyik szimbóluma – <http://www.memory.gov.ua/>
177. fotó. A szovjet múlt értékelése a Nemzeti Emlékezet Intézetének hivatalos honlapján – <http://www.memory.gov.ua/page/dekomunizatsiya-o>
178. fotó. A város helynévtáblája az átnevezés előtt: *Dnyipro-petrovszk* áthúzva – <http://www.volynpost.com/news/69359-dnipropetrovsk-otrymav-novu-nazvu>
179. fotó. „*Dnyipro Petrovszk nélkül!*”: kampányplakát az átnevezési időszakból – <https://novynarnia.com/2016/05/19/dnipropetrovsk-ofitsiyno-pereymenuvali-v-dnipro-ale-oblast-zalishilasya/>
180. fotó. Így lett *Lenin* utcából *Lennon* utca: az CTB tévécsatorna felvétele – <http://vsitv.org/uastb.html>

A kötetben közölt írások első megjelenésének helye

Előszó helyett – első közlés.

A nyelvi tájkép történeti szempontú elemzése: nyelvpolitika és nyelvvideológiák a papírpénzeken

A jelen kötetben közölt szöveg átdolgozott, bővített és szerkesztett változata ennek az írásnak: Beregszászi Anikó – Cserniczkó István: A pénz beszél: a mai Kárpátalja területén osztozó birodalmak nyelvpolitikája a bankjegyeken megjelenő nyelvek tükrében. *Alkalmazott Nyelvtudomány* XVI (2016)/1. <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.2016.1.001>. Egy átdolgozott, szerkesztett változat megjelent angolul: Cserniczkó, István – Beregszászi, Anikó: Different states, same practices: visual construction of language policy on banknotes in the territory of present-day Transcarpathia. *Language Policy* 2018 <https://doi.org/10.1007/s10993-018-9485-3>.

A változás megragadása a nyelvi tájképben: Kárpátalja példája

Eredeti megjelenés: Cserniczkó István: A változás megragadása a nyelvi tájképben: Kárpátalja példája. *Magyar Nyelv* 112 (2016)/1: 50–62. Szerkesztett, bővített változat.

A szovjet Kárpátalja nyelvi tájképe – első közlés.

Az állam alatti szint szerepe a nyelvi tájkép és a nyelvpolitika alakításában – első közlés.

Nyelv, gazdaság, társadalom: globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében

Eredeti megjelenés: Cserniczkó István: Nyelv, gazdaság, társadalom. Globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében. In: Márku Anita és Tóth Enikő szerk. *Többynyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III*. Ungvár: RIK-U, 2017. 13–44. Szerkesztett, bővített változat.

Szeperatizmus vagy valami más? A kisebbségi nyelvek és/vagy regionális nyelvváltozatok átértékelése

A jelen kötetben közölt szöveg átdolgozott, bővített és szerkesztett változata ennek az írásnak: Cserniczkó István: Szeperatizmus vagy valami más? A kárpátaljai szláv regionális nyelvváltozatok gazdasági értéke. *Kisebbségkutatás* 23 (2014)/3: 99–114.

„A múltat végképp eltörölni”, avagy ideológiai csata a nevek frontján a 21. századi Ukrajnában

Eredeti megjelenés: Cserniczkó István: Ideológiai csata a nevek frontján. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* XIX (2017)/4: 15–29. Szerkesztett, bővített változat.

Utószó helyett – első közlés.

Cs – 62 Черничко Степан (Csernicskó István)

Світло і тінь: мовний ландшафт Закарпаття / Ужгород: Аутдор-Шарк,
2019. – 240 с. (угорською мовою).

ISBN 978-617-7132-97-3

Видання вивчає мовний ландшафт Закарпатської області України у контексті мовної політики. Збірник не є повним і детальним описом мовного ландшафту цього регіону, але містить результати досліджень, які тісно пов'язані з проблемами мовної політики та мовного ландшафту. Дослідження мовного ландшафту є одним з методів вивчення ідентичності та символічної ролі мови. У збірнику досліджуються розвиток відносин між мовою і ідентичності, а також забезпечує більш широкий огляд мовної політики через призму мовного ландшафту, тому що проявлення мов у мовному ландшафті має символічне значення. У книзі мовний ландшафт представлений як динамічний процес.

УДК 81'27

Ч – 62

Наукове видання

Черничко Степан

Світло і тінь: мовний ландшафт Закарпаття

Видрукувано ПП «АУТДОР – ШАРК»

88000, м. Ужгород, пл. Жупанатська, 15/1. Тел.: 3-51-25.

E-mail: office@shark.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія зт № 40 від 29 жовтня 2012 року.

Гарнітура *Sitka Banner*. Папір офсетний.

Формат видання 70x100/16.

Умовн. друк. арк. 19,2. Наклад: 300. Зам. № 12.